

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTI

Dr BLAU LAJOS.

13
TIZENHARMADIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1896.

**A Magyar-Zsidó Szemle tizenharmadik évfolyamának
munkatársai,**

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

	Lap
DR. BACHER VILMOS, Budapest	298
DR. BERNSTEIN BÉLA, Szombathely	58, 266
DR. BLAU LAJOS, Budapest	43, 53, 64, 130, 144 172, 225, 228, 250, 252, 304, 315, 341, 351
DR. BÖCHLER SÁNDOR, Budapest	323, 335, 366
DR. FARKAS JÓZSEF, Budapest	264
DR. FÉNYES MÓR, Budapest	361
DR. FRISCH ÁRMIN, Budapest	339
GERŐ ATTILA, Budapest	78
DR. GOLDSCHMIED LIPÓT, Misslitz	181
DR. GRÜNHUT LÁZÁR, Jeruzsálem	177, 238, 337, 356
DR. HAJDU GÁBOR, Budapest	103
DR. KECSEKEMÉTI ÁRMIN, Budapest	107, 212, 359
DR. KLEIN MÓR, Nagy-Becskerek	169, 325
DR. KÖRÖSI IMRE, Budapest	293
DR. KRAUSZ SÁMUEL, Budapest	149
DR. LÓWY FERENCZ, N.-Atád	322
DR. MEZEY FERENCZ, Budapest	40
POLLÁK KÁIM, Budapest	278
DR. POLLÁK MIKSA, Sopron	276
DR. SAJÓ B., Budapest	357
DR. SCHWARZ GÁBOR, Budapest	162, 239, 249
STERN ÁBRAHÁM, Budapest	274
SZEGŐ ARNOLD, Budapest	175
DR. SZIDON ADOLF, Versecz	123, 207
DR. VAJDA BÉLA, Nagy-Abony	196
DR. WEISZ MIKSA, Budapest	260
DR. WELLESZ GYULA, Budapest	256

OLVASÓINKHOZ.

Szerkesztőtársam *dr. Mezey Ferencz* a következő sorokat intézte hozzám:

Kedves barátom!

A »Magyar-Zsidó Szemlé«-től, melyhez éveken át mint dolgozótárs, az utolsó öt esztendő alatt pedig mint társszerkesztő, a legbensőbb viszony kötött, mai napon megválok.

A Magyar-Zsidó Szemle, mint azt elvitathatlan tartalma legjobban mutatja, fennállásának ideje alatt a vallásfelekezetünk jogaiért való küzdelemben és egyéb feladataink előkészítésében nyílt és független vélemény nyilvánításával az őt mint a felekezeti sajtó szerény organumát megillető kötelességét hiven teljesítette. Am a dolgok jelen állásában, midőn hitfelekezetünk, hála a szabadelvűség győzelmének, egyenjogosítva, szervezeti ügye megindítva, kulturális feladatainak kerete részben megállapítva van, a kedvező viszonyok továbbfejlesztésére, égető kérdéseink tárgyalására és a nagyobb nyilvánosság érdeklődésének felkeltésére és ébrentartására e hosszú időközökben megjelenő folyóirat alkalmas sajtóközegnek nem mutatkozik.

Midőn tehát itteni tevékenységemtől, mely az érintett kérdésekkel állott szorosabb kapcsolatban, megválok, búcsút mondok e folyóirat t. olvasóinak és hálás köszönetet mindazon derék férfiaknak, kik szerkesztőségem ideje alatt folyóiratunknak a magyar zsidó vallásfelekezet érdeke előbbrevitelére

irányult törekvéseit áldozatkészséggel, önzetlen közreműködésükkel, tetteire serkentő rokonszenyvőkkel előmozdítani szívesek voltak.

Legyen közös jutalmunk az a tudat, hogy vallásfelekezetünk eszményi feladatainak épületéhez egynehány téglával mi is hozzájárultunk és legyen közös célunk a jövőre nézve, hogy ideáljaink templomának berendezéséhez, díszítéséhez és ha kell, védelméhez, erőnk és tehetségünk szerint ezentúl is hozzájáruljunk.

Neked pedig, ki hivatásod és hivatottságodnak megfelelően szent vallásunk tudománya és irodalma érdekében a nemes küzdelmet tovább folytatod, az együttes működés közben bensőbbé, feloldhatlanná vált barátságunk egész melegével kívánok sikert, igaz kézszerítással levén hű barátod

Budapest, 1895. decz. 31.

DR. MEZEY FERENCZ.

Kedves barátom és sok éven át hű társam megmásíthatatlan elhatározását mély sajnálattal vettem tudomásul és e levél közreadásával olvasóink tudomására hozom. A veszteget, mely folyóiratunkat szerkesztőtársam visszalépése által éri, a legjobban érzem én, ki fényes tevékenységének közvetlen szemlélője voltam és csak abban találok némi kárpótlást, hogy a felekezetünk egyetemét érintő nagy kérdésekben szakismeretreire és ügyszeretetére folyóiratunk jövőben is számíthat.

Midőn a Magyar-Zsidó Szemle ezelőtt 12 évvel felekezetünk szomorú állapota közben legjobbjaink támogatása mellett életbe hivatott, azon programmal indult utnak, hogy a zsidó tudományt művelje és terjessze, hogy a kül- és belföldi irodalmat ismertesse; társadalmi törekvéseit pedig báró Eötvös József eme szavaiba foglalta össze: »A hazában létező izrae-

lita hitfelekezet mint vallásos társulat is éppen oly szabad, önálló és autonóm testületet képezzen, mint a keresztény autonóm egyházak.«

Ezen programot, melynek érdekében folyóiratunk fennállása óta lankadatlanul küzdött, hogy a távolnak látszó célért való lelkesedést felkeltse és ébrentartsa, a Szemle változatlanul a magáénak vallja és most, midőn a magyar nemzet és kormánynak igazi szabadelvűsége és nagylelkűsége a zsidó vallást egyenjogositotta és felekezetünket a báró Eötvös által kitűzött cél küszöbéhez eljuttatta, nem engedhetjük, hogy a zsidó tudomány árvaságra kerüljön. Kötelességünknek tartjuk, hogy ennek művelésében és terjesztésében erőnkhez képest kitaratsunk, mert azon meggyőződésben vagyunk, hogy felekezeti tudományunk, multunk és tanaink megismerése és megismertetése egy folyóirat közvetítése útján mind vallásos mind nemzeti szempontból eminens érdeket képvisel.

Folyóiratunk ezentúl — ha rendkívüli események a gyakoribb megjelenést nem követelik — az eddiginél jóval nagyobb terjedelemben negyedévenként fog megjelenni, de változott alakjában is híven fogja szolgálni a maga elé tűzött célokat és bizalommal fordulok a hazai zsidósághoz, hogy engem a reám hárult kötelesség teljesítésében támogatni szíveskedjék. Erős abbéli meggyőződésem, hogy a nagyszámu magyar zsidó felekezet époly erős mint a maréknyi francia és angol zsidóság és épugy mint ezek, egy tudományos folyóirat fenntartására nemcsak képes, hanem arra erkölcsileg kötelezve is van.

A Magyar-Zsidó Szemle az első és egyetlen folyóirat, a mely a zsidósággal foglalkozó tudományt magyarul megszólaltatta és e tudománynak egyik ágát, a mely bennünket magyar zsidókat a legközelebből érdekel, mert velünk foglalkozik, és a melynek művelése és fejlesztése ugyanezen okból első sorban a mi kötelességünk, virágzásnak indította: a magyar zsidóság története körébe tartozó számos és becses

dolgozat, nagyérdekű történelmi okmányok egész tömege folyóiratunkban látott napvilágot.

A Magyar-Zsidó Szemle, mely a hazai és külföldi zsidó tudósok legkiválóbbjait számítja munkatársai közé, büszkén utalhat arra is, hogy a zsidó tudomány számára hazánkban egy ifjú író nemzedéket nevelt. Nem egy magyar zsidó tudós, ki buvárlataival idegen nyelven is szolgálja felekezeti irodalmunkat, először a Szemlében bontotta ki szárnyait és a teljesített kötelesség megelégedést nyújtó érzetével konstatálhatjuk, hogy folyóiratunk hazánk határain túl is kivívta az illetékes körök elismerését.

Teljes bizalommal fordulok tehát vallásunk mindazon hű fiaihoz, kik felekezeti életünk belső felvirágzásáért buzognak, hogy szellemi és anyagi támogatásukkal lehetővé tegyék, hogy folyóiratunk az érintett célokat a közérdek parancsolta mértékben szolgálhassa.

Budapest, 1896. január 6-án.

a Magyar-Zsidó Szemle szerkesztője:

DR. BLAU LAJOS.

TÁRSADALOM.

EMLEKIRAT

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISTERHEZ
AZ IZRAELITA EGYETEMES GYÜLÉS EGYBE-
HIVASA TÁRGYÁBAN.

Nagyméltósági Minister Ur!

Kegyelmes Urunk!

A mióta a törvény az ország izraelita lakosait a keresztény lakosokkal minden *polgári s politikai* jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánította, buzgó törekvését képezte a hazai zsidóságnak, hogy ugyanazon jogok törvényes biztosítása által, melyekkel hazánkban a törvényesen bevett felekezetek birnak, mint *vallásfelekezet* is teljes egyenjogúsítást nyerjen. E szakadatlan törekvéseket hiven tükröztetik vissza azon előterjesztések és emlékiratok, melyek e tárgyban különböző alkalmakkor részint az országgyűlés képviselőházához, részint Nagyméltóságod ministeriumához intéztettek.

Örömmel üdvözljük a törvényhozás legújabb alkotásait, melyek által az óhajtott célhoz immár közel jutottunk. Az 1895. évi XLII. törvényczikk vallásunkat törvényesen bevett vallásnak nyilvánítja. Ezen törvény határozatait, és a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény intézkedései által, vallásunknak a törvényesen bevett keresztény vallásokhoz való viszonya, a jogegyenlőség és viszonyosság elveinek megfelelően, szintén rendezve lett.

Vallásunknak az államhoz való viszonya azonban szabályozás nélkül maradt. Erre vonatkozólag a Nagyméltóságod

előde által »az izraelita vallásról« a képviselőház elé terjesztett törvényjavaslatnak 1893. évi április hó 26-áról kelt »indokolása« a következőket tartalmazza:

»Megfontolás alá vétetett azon további kérdés is, vajjon az izraelita vallás törvényes elismerésével egyidejűleg már a jelen törvényjavaslatba felvételének-e azok a részek is, a melyek ezen vallásnak az államhoz való viszonyára vonatkoznak. Az államhozi viszonya a vallásnak a legszembevetőbb kifejezését nyeri az önkormányzati ügykörben, mert abban állapittatik meg, hogy mi tartozik tisztán az egyházi ügykörbe, és mi az, a mihez az államnak hozzájárulása van. De tudvalevő, hogy e tekintetben egyöntetű felfogás az izraeliták között nincsen. Jó része az izraelitáknak a kongresszusi alapot nem fogadta el. Különböző alapokon nyugvó szervezeti szabályokkal bírnak és különféle alapokon szervezkedtek tényleg. Már most törvénybe iktatni egy egyöntetű önkormányzatot, mikor ez az egyöntetűség tényleg nincs meg, azt gondolom teljes lehetetlen, mert csak nem lehet önkormányzatot valakire reáerőszakolni. Másrészt pedig törvénybe iktatni a különböző szervezeteket, és mintegy a törvény által szentesíteni s megörökíteni ezeket az eltéréseket, szintén nem volna célszerű. Ezek voltak az indokai, hogy az izraelita vallás az állam iránti viszonyainak szabályozása a jelen törvényjavaslatba nem foglaltatott, és későbbi törvényes intézkedések számára tartatott fenn.»

E szerint gróf Csáky Albin ő nagyméltósága át volt hatva annak szükségességétől, hogy az izraelita hitfelekezetnek az államhoz való viszonya törvény által szabályoztassék, csak hogy ezt a szabályozást későbbi törvényes intézkedésnek tartotta fenn. E rendezés azonban, melynek eszközölését a kongresszus óta folyton sürgetjük, meggyőződésünk szerint késedelmet nem szenvedhet, mert szükségét érezzük annak, hogy felekezetünk immár fokozódott erővel fogjon intézményeinek fejlesztéséhez, és az e fölött folytatott tanácskozásaink közben, mint eddigi gyűléseink alkalmával, úgy most is arra az eredményre kellett jutnunk, hogy a »törvényesen bevett felekezet« köteleseit a közművelődés és közjótékonyág terén a hazai zsidóság csak akkor fogja teljesíthetni, ha önkormányzati joga

a törvényhozás által, úgy a mint az több törvényesen bevett keresztény egyházzal szemben már megtörtént, biztosítva és szabályozva lesz.

Midőn tehát azon vagyunk, hogy a hitfelekezetünkre háruló köteleességeknek önkormányzati alapon megfeleljünk, egyszersmind elodázhatlan köteletségünkké válik, hogy vallásunk az államhoz való viszonyának szabályozását kérelmezzük. Ezen kérelmünk tüzetesebb előadása előtt, annak támogatására, röviden kimutatni bátorzkodunk: hogy miképen alakultak felekezetünkben a mostani állapotok, és hogy a tényleges viszonyok felekezeti ügyeinknek a törvényhozás hozzájárulásával való rendezését nemcsak nem gátolják, hanem inkább sürgősen követelik:

Az 1867: XVII. t.-cz. életbelépése után báró Eötvös József, akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter felekezeteinknek módot kívánt nyújtani annak eszközzésére, hogy »mint vallástársulat is épen oly szabad, önálló s autonóm testületet képezzen, mint a keresztény autonóm egyházak«.

E célból egybehívott 1868. évi december hó 10-ére az izraelita kongresszus, a mely az általa megállapított szervezeti szabályzatokat 1869. évi február hó 23-án tartott utolsó üléséből a következő felirattal terjesztette fel a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez:

»Nagyméltóságú Miniszter Úr! Kegyelmes Urunk! A magyarhoni és erdélyi izraeliták egyetemes gyűlése megállapította azon szabályzatokat, melyek szerint a hitfelekezet ügyei ezentul kezeltetni fognak. Az egyetemes gyűlés ezen határozatai azonban hitfelekezeti testületeinknek *egyenjóságát* elegendőleg nem biztosíthatják, s ennél fogva azon tiszteletteljes kéressel járunk Nagyméltóságod elé: méltóztassék oda hatni, hogy a törvényhozás legközelebbi ülészakájában törvény alkottassék, mely hitfelekezetünk közegeinek és községi testületeinek ugyanazon önkormányzati jogot s általában az áállammal, törvényhatóságokkal és községekkel szemben ugyanazokat a jogokat biztosítsa, melyek az országban levő elismert, ú. n. »törvényesen bevett« vallásfelekezeteket megilletik.«

Ugyanabban az ülésben a kongresszus egy tizenkéttagú bizottságot is választott, mely egyéb teendők mellett a kon-

Dr. Esterházy József egybehívta az 1868-69-ki i. r. kongresszust

A kongresszus munkálatainak felterjesztése,

gresszusi statutumok legfelsőbb szentesítésének és életbeléptetésének siettetését is feladatául tűzte.

szentesítése
1869. évben.

A kongresszus munkálatait Ő Felsége 1869. évi június hó 14-én szentesítette, de a kért törvény alkotása iránt intézkedés nem történt. A képviselőháznak azonban volt alkalma már az 1870-iki költségvetés általános tárgyalásánál szervezeti ügyünkkel foglalkozni, a mikor *Ghyczy* Kálmán orsz. képviselő indította meg a vitát a katolikus autonómia és az alapítványok kérdése fölött, és az izraelita kongresszus ügyét is elmélkedésének körébe belevonván, erről a következő módon nyilatkozott:

és megtá-
madatása
1870. évben
képviselő-
házban.

»Tudva van — mondá *Ghyczy* Kálmán — mindnyájunk előtt, hogy az 1868. év végével a vallás- és közoktatásügyi minister úr egy országos izraelita kongresszust hívott egybe. Ezen kongresszus több közoktatási, de a mint sok izraelita polgártársunk állítja, vallási tárgyban is különféle szabályokat alkotott.

Ezen szabályokat a vallás- és közoktatásügyi minister úr Ő Felsége elé terjesztvén, azoknak leérkezett szentesítése után azonnal fogamatba vétetni rendelte.

Ezen szabályok szerint lesznek újonnan szervezett izraelita hitközségek, melyeknek egyikében, a lakásuk helyén levőben, minden izraelita polgár köteleességszerűleg magát bekebleztetni tartozik; lesznek kerületi községek, lesznek egyházi községi-, lesznek egyházkerületi tanácsok; és lesz egy országos főegyházi tanács, egyetemes gyűlés vagyis kongresszus; ezek különféle módokon választatván, hitsorsosaikra közvetlen és közvetett illetékeket vethetnek ki és hitsorsosaiknak különféle egyházi és közoktatási ügyeiben bíraskodnak és határozatilag intézkednek.

»Szükséges volt-e és pedig ily nagymérvű feladatok teljesítésére az izraelita kongresszust összehívni és ez által pártszakadást idézni elő izraelita polgártársaink között? Lehetséges-e, hogy vallási tárgyban a többség törvényt szabhasson a kisebbségnek? ezt nem fejtegetem, de azt állítom, hogy valamint a protestansoknak törvény: az ország sarkalatos törvényei által elismert egyházi gyűléseik, valamint a görög-keletieknek törvény: az 1790., 1848., 1868-iki törvények által elismert egyházi kongresszusaik, egyházi,

iskolai s ezekre vonatkozó alapítványi ügyeiket a törvények korlátai között intézhetik, rendezhetik és saját közegeik által önállóan kezelhetik: úgy ezt a törvény által még el nem ismert egyházi testületek nem tehetik; nem tehetik legalább oly érvénnyel, hogy határozataik a polgári hatóságok által is végrehajthatók legyenek.

»Mert úgy törvényeink, mint az alkotmányosság fogalmai szerint a polgárt egyéni szabadságában és jogában csak az ország törvényei korlátozhatják és a mennyiben ily egyházi testületek arra is hivatvák: hogy egyházuk jogait s érdekeit képviseljék a kormány, az állam, a hatóságok és bíróságok előtt; a polgári hatóságok a törvény által el nem ismert egyházi testületeknek illetén képviseleti minőségét törvényesnek el nem ismerhetik, mert *közhatósági joggyakorlatra csak a törvény adhat felhatalmazást és a polgári hatóságok közhatósági jelleggel bíró viszonyos érintkezésekre csak törvény által elismert testületekkel léphetnek.* (Helyeslés.)

»Bármint legyen azonban ez, a vallás- és közoktatásügyi minister úr azon általam többször említett rovatos kimutatásban egyszerűen azt mondja: hogy »azon mintegy 2 millió forintot megközelítő alap, mely ha jól tudom, Haynau által az ország izraelita lakosaira kivetett sarczból eredett, az izraelita kongresszusnak fog rendelkezése alá bocsátatni, sőt a valóság szerint ezen alap az izraelita kongresszusnak már rendelkezése alá bocsátatott, mert az izraelita kongresszusnak Ő Felsége által a minister úr javaslatára szentesített szabályai között az foglaltatik, hogy ezen összeg jövedelmeinek hovafoordításáról már most is az izraelita kongresszus rendelkezik és ezen összegnek kezelése is csak addig maradhat a miniszter úr keze között, míg ezen összegnek kezelése iránt az izraelita kongresszus más-kép nem rendelkezik.«

»Távol van tőlem, t. Ház, a kívánság, hogy ezen alap ne azon czélokra fordíttassék, a melyekre rendelve van; távol van tőlem, hogy kívánjam azt, hogy ezen alapot izraelita polgártársaink ne saját képviseletük által kezeljék. Itt én csak az ellen szólok fel: hogy a minister úr mind-ezeket Ő Felsége megegyezésének hozzájárulásával ugyan, de egyébiránt az országgyűlésnek tudta s beleegyezése nélkül

önhatalmulag tette. (Élénk helyeslés.) És oly alapot, a melyet hivatalba lépésével hivatalos kezelése alá hivatalból átalvett, oly testület rendelkezése alá bocsátott, a mely a törvény által még ez ideig elismerve nincs.*

Ghyczy képviselő aggályait más képviselők is, a kik a vitában részt vettek, osztották; a magas kormány sem zárkozhatt el azok elől és ennelfogva a tárgyalás folyama alatt meg is ígérte, hogy a szükséges *törvényjavaslatot legközelebb a ház asztalára, le fogja tenni.*

Mielőtt még ez az ígért beváltatott volna, tárgyalás alá kerültek a képviselőházban a »Hitör« című egyesület által benyújtott izraelita hitközségi kérvények, melyekben ezek az izraelita kongresszus határozatai végrehajtásának függőben tartását kérelmezték; és az akkori áramlat befolyása alatt, mely az »általános vallásszabadság« kimondását sürgette, a Ház az említett kérvények tárgyában 1870. évi márczius hó 18-án egy határozatot hozott, mely a következőket tartalmazza:

»Tekintve, hogy a képviselőház a vallás és lelkiismeret szabadságát elfogadta, és hogy az e tárgyban a ministerium által már elkészített s már közzétett törvényjavaslat rövid idő alatt a törvényhozás által fog tárgyalatni; tekintve továbbá, hogy a vallás és lelkiismeret-szabadság elveivel ellenkezik, ha bármely vallásfelekezetenek tagjai a többség határozata által az alaphittörvényeikkel ellenkező szervezettel elfogadni kényszerítettnek; tekintve végül, hogy *kérvényezők előadásai szerint* az izr. kongresszus határozatai a zsidó hittörvények alaptanaival és a papok által megállapított alapszervezettel ellenkezésben állóknak állíttatnak, s így *e szerint* az ezen kongresszusi határozatok alapján szervezendő vallás-egyház dogmatikus zsidó hittörvényi alapja az eddigi Magyarországon fennállott vallás-egyházról lényegesen különböző testületet képez, a melynek tagjává, a vallás- és lelkiismeretszabadság követelményei szerint ki-ki csak önkéntes elhatározás folytán, de *sehogyszem kényszerítés által avattathatik fel:* a Ház ezen elveknél fogva az esedezők kérelmeit méltánylandóknak, és panaszaitak mielőbb orvoslandóknak találja. Ennek alapján ezen kérvények a vallás- és közoktatásügyi ministerhez azon utasítással tétet-

A képviselőház 1870. márczius 18. határozata.

nek át, hogy *addig is, míg a törvényhozás tüzetesebben intézkedik,* az izraelita kongresszus végrehajtása céljából netán igényelt állami hatósági oltalom és segély elrendelésénél a fentebbi elvekkel egyezően járjon el, és az e tárgyban már tett, fentebbi elvekkel netán ellenkező intézkedéseket szüntesse be.*

Szemből ezzel a képviselőházi határozattal az izraelita hitközségek tekintélyes száma, valamint a kongresszusi tizenkéttagú bizottság kikérte hitügünkben a képviselőház újabb határozatát. Az izraelita hitközségek tiltakoztak azon felfogás ellen, mintha a kongresszusi határozatok az izraelita hitelvekkel ellentétben állanának; a kongresszusi bizottság pedig egy emlékiratban előadván a kongresszus egybehívásának és munkálatinak történetét, »az 1868. évi december hó 10-re meghívott izraelita egyetemes gyűlés utólagos törvényesítése iránt« esedezett. Érkeztek olyan beadványok is a képviselőházhoz, melyekben az lett kérve, hogy az izraelita kongresszus utólagos törvényesítése iránti kérelem utasíttassék vissza. A képviselőház 1871. évi márczius hó 30-án tartott ülésében tárgyalta ezen beadványokat és a kérvényi bizottság véleménye alapján elhatározta, hogy:

Az 1871. márcz. 30-ki képviselőház határozata.

»miután az izraelita vallásügy minden érdeket megnyugtató és azon elveknek is megfelelő végmegoldást, melyeket a képviselőház múlt évi márczius hó 18-án hozott határozatában a vallási ügyek körül követendőknak kijelölt, a vallás és lelkiismeret szabadsága és egyenlősége iránt minden vallásra kihatólag hozandó törvény alkotása alkalmával nyerhet, ezen, az izraelita hitügyet különböző nézetekből fejtegető és felvilágosító kérvények a ház által most tudomásul vétetnek s a vallás- és közoktatásügyi ministernek azon célra adatnak ki, hogy azokat tanulmányozza s azon esetleg előterjesztendő javaslatainál, melyek az izraelita hitügy szervezkedésére vonatkoznak, figyelembe vegye.«

Mire ez a határozat meghozatott, az izraelita községtérületek tulnyomó része megalakult és a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi ministerium az 1871. évi márczius hó 3-án 4050. sz. a. kelt rendelettel megbízást adott a VI. izraelita községtérület elnökének arra, hogy az akkoráig

Kerületi elnökök gyűlése 1871. megalakult izraelita községkerületek elnökeit a kongresszusi szervezési szabályzat »átmeneti intézkedéseinek« 16. §-ában felsorolt határozatok keresztültele czéljából egybehívja. Az izraelita községkerületi elnökök 1871. évi március hó 22-én tartották alakuló gyűlésüket. Ez alkalommal *felállították az országos irodát, elhatározták egy újabb kongresszusnak 1872. év első hónapjaiban leendő egybehívását* és még azon óhajuknak is adtak kifejezést, hogy a kongresszus által kiküldött tizenkét tagú bizottság, mely az országos iroda felállításáig, mint a felekezetet képviselő testület működött, a legközelebbi kongresszusig fennmaradjon és úgy a kormánynál, mint a törvényhozó testületnél »mindazon lépéseket megtegye, melyeket autonómiánk törvényes biztosítása és felekezetünknek »a törvényesen bevett hitfelekezetek«-kel való egyenjogusztatása érdekében szükségesnek tart.«

De a »Hitör«-egylet gyűlékezete is megalkotta volt már akkor külön szabályzatát és attól lehetett tartani, hogy e szabályzat felekezeti ügyünknek törvényhozási rendezése nélkül életbe fog lépni. A kongresszusi tizenkéttagú bizottság elnöke tehát 1871 évi április hó 26-án egy beadványt intézett a nagyméltóságu vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz, melyben azt kérte, hogy a zsidó szervezet kérdésében »a törvényhozás hozzájárulása nélkül« semmiféle intézkedést ne tegyen.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő nagyméltósága tárgyalás alá vévén úgy az izraelita községkerületi elnökök gyűlésének, valamint a kongresszusi bizottság beadványait, a kongresszus összehívása tárgyában tett előterjesztést egyelőre irattárba helyeztette és az 1871. évi 7787. sz. a. kelt rendelettel kijelentette, hogy a kerületi elnökök gyűlésének »azon kívánalmát, miszerint a kongresszusi bizottság az országos iroda mellett mindaddig fennállhasson, a míg az izraelita egyetemes gyűlés egybe nem jő, annál kevésbé teljesíthető, mert a kongresszusi bizottság működése az országos irodának felállításáig által — tekintettel hatáskörére — befejezettnek tekintendő.«

Ezen ministeri intézkedést nemsokára követte ő Felső-gének legfelsőbb elhatározása, melylyel az u. n. »orthodox szervezet« nyert legfelsőbb jóváhagyást és az 1871. évi 26.915.

márcz. 29-én.
Országos
iroda felállítását
1872. év első
hónapjaiban
leendő egybehívása
tárgyában
előterjesztés.

Dr. Pauler
1871. 26.915.
sz. körrende-
lete az u. n.
»orthodox
szervezet«-
gelékezés
tárgyában.

számu kultuszminiszteri körrendelet, melylyel az orthodox szervezet szerinti községalakítás megengedtetett, a nélkül, hogy »e tekintetben az illető hitközségeknek előleges engedélyre szükségük lenne.«

A mi azon indító okokat illeti, melyek néhai dr. Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi ministert ezen »orthodox szervezési szabályzat« elfogadására birták, elég hivatkoznunk az 1871 évi november hó 15-én 26.915. sz. a. kelt körrendelet kibocsátásával egyidejűleg, hason kelet s szám alatt az izraeliták országos irodájához leküldött rendeletre, mely azon kijelentést tartalmazza: hogy a fentemlített az orthodox szervezési szabályzatot közzétevő körrendelet »azon biztos reményben találtatott kibocsátandónak, hogy ezen intézkedés folytán a kongresszusi izraelita és az orthodox izraelita fél közt előforduló viszályok meg fognak szűnni.«

Ez a remény teljesedésbe nem ment. Az »orthodox szervezet« engedélyezése csak azt a szomorú következményt vonta maga után, hogy a hitközségek kötelekeiből bármely tag kiléphetett és azon a napon, melyen a kilépést bejelentette, megszűnt az eddigi hitközségnek adózó tagja lenni. Egy hitközség sem volt tehát biztos abban, hogy szükségleteit mely ideig lesz képes fedezni, egy rabbi vagy hitközségi tisztviselő sem tudta, hogy mely napon bomlik szét az a testület, melynek szolgálatába bizalommal szegődött. Az izraelita hitközségek pedig mindinkább tartózkodtak a kerületi elnökökkel való érintkezéstől, mert a kongresszusi szervezet elfogadása a hitközség egységének veszélyeztetésével járt. A belbéke érdekében a hitközségek gyakran arra az elhatározásra is jutottak, hogy sem a kongresszusi, sem az orthodox szervezetet el nem fogadják, hanem régi helyi alapszabályaiknál megmaradnak és magukat »status-quo-ante«-alapon állóknak nevezik. Kezdetben csak az »askenázi« ritusú hitközségek egy része helyezkedett a status-quo-ante álláspontra, később azonban oly hitközségek melyek hívei a »szefárd« ritust követik, szintén távol maradtak úgy a kongresszusi, mint az »orthodox szervezettől és egyszerűen »szefárd izr. hitközség« elnevezéssel éltek. A »szefárd« elnevezést használja az »orthodox szervezet«-hez tartozó oly hitközség is, a mely magát ez által megkülönböztetni kívánja az ugyanazon helyen létező másik »orthodox« hitköz-

Status-quo-
ante, és szefárd
hitközségek kelet-
zése.

ségtől. Így történt, hogy egy helyen három egymástól független izraelita hitközség is alakult.

Az izraelita községkerületek elnökei 1872. évi márczius hó 12-én a rendes évi gyűlésre köteleességszerűen összejöttek, hogy a beállott zilált viszonyok miképeni rendezése fölött tanácskozzanak. A kerületi elnökök ragaszkodtak az egy évvel előbb hozott határozataikhoz, de a kongresszus egybehívására iránt tett újabb előterjesztésük sem nyert dr. Pauler Tivatar kultuszministeri működése alatt elintézt.

Még ugyanazon év folyamán azonban Trefort Ágoston vette át a kultuszministerium vezetését, a ki a zsidó ügyet baladék nélkül tanulmány tárgyává tette saját ministeriumának irattárából arra a tapasztalatra jutott, hogy az izraeliták közötti egyenlenségnek rúgóját nem a »vallásos meggyőződés«, hanem az országos rabbiképző-intézet felállításának kérdése képezi. Határozottan ellenezte tehát egy újabb kongresszus egybehívását, mely az ellentéteket kiegyenlíteni képes nem volna, de annyival szükségesebbek tartotta, hogy a »szervezési ügy« pihentetése mellett minden tevékenység az országos rabbiképző-intézet felállításának előmozdítására fordíttassék. A rabbiképző-intézet ügyét országos ügynek tartotta s meg volt róla győződve, hogy ezen intézetnek a kormány által történt létesítése után nagyobb eredménnyel lehet a zilálttá vált hitközségi s a szervezési ügyek rendezéséhez fogni. E felfogásnak megfelelően 1873. ápril 29-én 7559. sz. a. kelt legalázatosabb előterjesztéssel járult ő Felségéhez és az 1873. május hó 6-án kelt legfelsőbb elhatározással kieszközölte az engedélyt arra, hogy a rabbiképző-intézetet egy újabb kongresszus összehívása nélkül felállíthassa.

Az »izraelita községkerületi elnökök« 1873. évi július hó 14-én tartottak megint gyűlést és a hitközségi élet terén szerzett szomorú tapasztalatok folytán a miniszter ur ő nagyméltóságának álláspontját és intézkedéseit, mint relativ eredményt köszönettel, ő Felségének legkegyelmesebb elhatározását pedig mély hódolattal fogadták. Erről az izraelita hitközségek is értesítve lettek azzal, hogy adják nyílt vagy hallgatag beleegyezésüket ahhoz, hogy »az országos iroda s a kerületi elnökök továbbmüködése mellett a kongresszusi szervezet gépezete egyébként szüneteltesen mindaddig, míg az országos

rabbiképző felállítását után a zilált hitközségi ügyek rendezése eszközölhető nem lesz«. Ezen átiratot a hitközségek mindannyian hallgatag tudomásul vették.

Ugyanezen gyűlésükön a kerületi elnökök egy 24 tagból álló bizottság kinevezését hozták javaslatba, mely a rabbiképző építése, berendezése, szervezetének megállapítása és tanárainak kinevezése körül a miniszteriumnak segédkezésére legyen. A miniszter ur ő nagyméltósága az elnökök javaslatához képest a rabbiképző-intézeti bizottságot kinevezte, de annak működése csakhamar megakadt, mert már 1874. évi február hó 7-én kétszáz kérvény lett a képviselőházhoz benyújtva, melyben »orthodox izraelita hitközségek« a rabbiképző szándékolt felállítását ellen tiltakoztak. E kérvényt ellenkérvények gyűjtésével és a rabbiképző ügyét megvilágító emlékirattal igyekeztünk ellensúlyozni. A képviselőház mind ezen beadványokat 1874. évi július havában tárgyalta, de határozatot nem hozott, mert a beterjesztett határozati javaslatok mindegyike kisebbségben maradt.

Ezen eredménytelenség a miniszter ur ő nagyméltóságát nem tartotta vissza attól, hogy a képviselőházi ülésszak befejezése után a rabbiképző felállítására irányuló munkálatokhoz hozzá ne fogjon. Az »izraelita községkerületi elnökök« már az 1875. évi augusztus hó 26-án tartott gyűlésükön jutottak abba a helyzetbe, hogy felülvizsgálhassák a rabbiképző építési terveit és kijelölhessék az országos izraelita iskolaalap törzsvagyonából azon értékpapirokat, melyek eladási árából az építési költségek fedezendők lennének.

Valamennyi munkálat befejezte után »az országos rabbiképző-intézet« 1877. évi október hó 4-én lett megfelelő ünnepélyességgel rendeltetésének átadva.

Alig, hogy a megnyitási ünnepély zaja s a lelkesedés, melyet országsszerte keltett, lecsillapodott, a rabbiképző-intézet működésének első évében, vagyis 1878. évi február havában az »orthodox közvetítő bizottság« a képviselőházhoz beadvánnyal járult, melyben — annak vitatása mellett, hogy az 1870. évi márczius hó 18-án hozott képviselőházi határozat két izraelita hitfelekezetet létesített — azon kérelmet terjesztette elő: »utasítaná a képviselőház a vallásügyi minisztert annak eszközzésére, hogy a kérdéses alap a két izraelita hit-

Kerületi elnökök gyűlése 1872. márcz. 12. írásban felterjesztést intéz újabb kongresszus egybehívására.

Trefort ismét a rabbiképző-intézet felállításához 1873. évben.

Kérvények a rabbiképző ellen. Képviselőházi tárgyalás 1874. július havában.

Rabbiképző felépítése, s megnyitása. 1875—1877.

Községkerületek működésének felügyeltetése 1873. évben.

Az izr. iskolaalap felállítását követő 1875—1890.

felekezet között barátságos egység, ennek nem sikerülése esetében pedig a bírói eldöntés útján elosztassék, mert a folyamodó »orthodox bizottság az izraelita iskola-alapból fentartott intézeteket, jelesül az országos rabbiképzőt és tanítóképzőt a fennálló mindkét izraelita felekezet közös intézeteinek nem tekintheti, az iskola-alap pedig a két hitfelekezet tulajdona lévén, nem jogos, hogy abból az egyik hitfelekezet intézményei a másik hitfelekezet pénzéből fenntartassanak. E beadványra az »országos iroda« egy 1878. évi ápril hó 30-án kelt emlékirattal felelt, melynek első részében az országos rabbiképző és iskola-alap kérdésével, második részében pedig az izraelita vallásügygel foglalkozott, és azon kérelmet terjesztette elő: hogy a képviselőház az orthodox közvetítő bizottság-nak az izraelita iskola-alap felosztása iránt előterjesztett kérelmét elutasítsa, a vallás- és közoktatásügyi minis-ternek pedig meghagyja, hogy a képviselőháznak 1871. évi márczius hó 30-án hozott határozatában foglalt meghagyáshoz képest az izraelita hitűgy rendezése tárgyában mielőbb törvényjavaslatot terjesztszen elő.

A képviselő-
ház 1880.
márczius
12-iki hatá-
rozata:

E beadványok csak 1880. évi márczius hó 12-én nyertek elintéztést, mikor is négy napi tárgyalás után azt határozta a képviselőház:

»hogy az országos izraelita iskola-alap jövedelme az összes hazai zsidóság közoktatási szükségleteire, az alapítás értelmében és bent a hazában (ez alatt az értendő, hogy siketnémák alapítványi helyei ne Bécsben, hanem Budapesten legyenek elhelyezve) fordíttassék akként, hogy a belőle fentartott közös intézetek, minők: a rabbiképző és tanítóképezde, akár adminisztrációjukat, akár szervezetüket illetőleg, a hazai összes zsidóság közművelődésére szolgáló magyar intézetek legyenek.«

A képviselőház tehát nem fogadta el az »orthodox közvetítő bizottság« azon okadatolását, hogy az 1870. évi márczius 18-iki határozat két izraelita hitfelekezetet létesített, hanem oda nyilatkozott, hogy csak egyféle zsidóságot ismer, és hogy úgy az iskola-alap, valamint az abból fentartott intézetek az egységes zsidóságnak közös és oszthatatlan tulajdonát képezik, és tényleg ma már *túlryomó számban* »orthodox« szülők gyermekei azok, kik ez intézetek jótéteményeit igénybe

veszik, nem is szólva arról, hogy a tanítóképző-intézetben oklevelet nyert tanítókat »orthodox« hitközségeink iskoláikban előszeretettel alkalmazzák.

Jellemző, hogy a négy napon át szakadatlanul folytatott képviselőházi vita mindig csak »rabbiképző« és »iskola-alap« körül forgott, és egy szóval sem lett említve az izraelita hitközségek törvényes rendezésének szüksége, habár a tárgyalás alapját képező emlékiratok elég behatóan foglalkoztak e tárggyal és elég adattal bizonyították a zsidó vallásügy rendezetlenségének káros következményeit, nemcsak a felekezet, hanem az állam érdekeire is. Mindamellett nagy eredménynek volt tekinthető a képviselőház 1880. évi márczius hó 12-iki határozata, mert azzal a rabbiképző s az iskola-alap ügye a zsidó hitfelekezet egysége szellemében végelintéztést nyert, és ennek folytán az 1873. évben megállapított munkaprogramm értelmében át lehetett térni az izraelita hitközségek és szervezeteik rendezésére, melyek elég bonyolultak voltak és már a törvényhatóságoknak is, különösen anyakönyvvezetési téren, számos panaszra szolgáltatnak okot.

Az »országos iroda« még 1880. évi szeptember hó 16-án intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságához egy terjedelmes felterjesztést, melyben az akkori állapotok tarthatatlanságát ecsetelvén, a rendezés módjára nézve konkrét javaslatokat tett. Az »országos iroda« azon szempontból indult ki, hogy abban az esetben, ha a felekezetet közművelődési téren előbbre vinni akarjuk, első sorban hitközségeink anyagi erejét kell emelnünk, vagy legalább is biztosítanunk a célból, hogy azok értelmi erejük fokozódását elérni képesek legyenek. Ha hitközségeink haladnak, halad a felekezet; ha pedig a hitközségeknél hanyatlás áll be, akkor nem tarthatja fenn a felekezet tespedését semmiféle szervezkedés vagy egyesülés.

Az akkor fennállott gyakorlat szerint valamely hitközségből akármilyen töredék bármily időben kiléphetett és külön önálló hitközséget alakíthatott, továbbá minden zsidó szabadon választhatta azt a hitközséget, melyhez tartozni akart. Volt reá eset, hogy egy bácsmegyei izraelita egy szabcsmegyei hitközség tagjának vallotta magát, és előfordult az is, hogy egy és ugyanazon helységnek izraelita lakosai két

Az izraelita
hitközségek
ügyeinek
rendezése
iránt felter-
jesztés 1880.

Kilépők szá-
mára 3 évi
adókötele-
zettség meg-
állapítása.
1881.

megye három különböző szolgabírói járásában fekvő több rendbeli izraelita hitközséghez tartoztak. A hitközségnek odahagyásával — amint fentebb már említve volt — a hitközséghez való adózás kötelezettsége is megszűnt, és pedig: az 1876. évet megelőző időben a kilépés tényével, az 1876. évi április hó 22-én 7839. sz. a. kelt kultuszminiszteri rendelet kibocsátásától kezdve pedig azon hitközségi számadási év végével, melyben a kilépés megtörtént. Első sorban tehát azt kérte az »országos iroda«, hogy a hitközségekből való kilépés megnehezíttessék, és akkori időben vívmánynak tekintették közsegeink az 1881. évi 32,399. sz. a. kelt rendelet kieszközölését, melyben kimondatott, »hogy a kilépők nemcsak azon közsegi számadási évre, melyben kilépésük történik, hanem még további három éven át kötelesek az odahagyott hitközségnél a reájuk alapszabályszerűleg kivetett hitközségi kultuszadót és egyéb hitközségi terheket ép úgy megfizetni, mintha annak a hitközségnek még tagjai lennének.«

Hitközségektől
adatok
gyűjtése.
1881—83.

Szükségesnek mutatkozott a hitközségek területköreinek megállapítása is, mert — a mint már fentebb említve lett — léteztek helységek, melyeknek zsidó lakosai két-három különböző más-más járásban, sőt megyében is fekvő hitközségekhez tartoztak, és voltak a zsidók által gyérebben lakott oly helységek, melyek semmiféle hitközséghez sem voltak beosztva, és a zavar akkora volt, hogy széles e hazában senki sem tudta: hány zsidó hitközség van az országban és kik azoknak állandó adózó tagjai? Minthogy a rendezés a tényleges állapot ismerete nélkül nem volt képzelhető, az »országos iroda« ajánlotta, hogy az izraelita hitközségek a közigazgatási hatóságok útján felhíjassanak, hogy alkotandó, vagy már meglévő alapszabályaikat egy példányban a miniszteriumhoz leendő felterjesztés végett mutassák be, mely alapszabályokból kitűnjék, mely helységek izraelita lakosai tartoznak az illető hitközséghez. Hogy pedig mindegyik hitközség anyagi viszonyai és esetleg életképessége is megbírálnak legyen, a hitközségektől még az utolsó évi költségvetésnek oly alakban való beszerzése is ajánlatot, hogy abból kiderüljön: hány hitközségi tag fizeti a közvetlen adót, továbbá, hány és minő rabbija, tanítója, vagy más egyéb hivatalnok a hitközségnek és mindegyiknek mi a fizetése?

Ennek folytán Nagyméltóságod miniszteriuma az 1880. évi 27,496. és 1882. évi 7048. számú körrendeletekkel az összes törvényhatóságokat az említett adatok beszerzésére felhívta, és 1883. évig tartott, míg a legtöbb törvényhatóságtól a hitközségi alapszabályok és költségvetések beérkeztek.

Ennek megtörténte után az izraelita közsegerületi elnök 1883. évi december hó 23-án gyűlést tartottak és megállapították azon elveket, melyek szerint első sorban a hitközségek rendezése az azután a zsidó vallásfelekezet jogainak törvényes biztosítása eszközöltessék. Ezen gyűlésből egy emlékiratot intéztek a kerületi elnökök a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságához, melyben a következő kérelmek adtak elő:

1. Tekintet nélkül a pártárnyalatokra a hitközségek területköre akként állapíttassék meg, hogy Magyarország minden helysége valamely hitközséghez beosztva és minden hitközség területköre akkora legyen, hogy hitközségi és oktatási intézményeit autonóm testülethez méltó alakban fentartani tehetőségében álljon.

2. Minden izraelita köteleztessék, hogy azon hitközség állandó tagja maradjon, a melynek területén lakik. Megengedhető ugyan, hogy minden hitközség kebelében alakulhassanak a szükséghez képest »imaházi egyesületek«, de ezek által sem a hitközség adminisztrációjának, vagy rabbiságának egysege, sem pedig a közsegi jövedelme csorbat ne szenvedhessen.

3. Felekezetiünknek a törvényes jogok oly módon biztosíttassanak, mint azokat a törvényesen bevett vallásfelekezetek élvezik.

Ezen emlékirat folytán a miniszter úr ő nagyméltósága 1883. évi december hó 24-én 43,720. sz. a. kelt rendeletével felekezetünk néhány kiválóbb tagját 1884. évi január hó 15-re értekezletre hívta egybe, hogy velők az izraelita hitügy rendezési módja felett tanácskozzék. Az értekezlet tagjai mindannyian a törvény általi rendezés szükségét hangsúlyozták és azoknak egyike az »országos iroda« megbízásából egy kész törvényjavaslatot is bocsátott a miniszter rendelkezésére. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr azonban, személyén és akaratán kívül eső akadályoknál fogva, nem vihette vallásügyünket szabályozás végett a törvényhozás elé s rendeleti

Kerületi elnök gyűlése 1883. december 23.

Reálmi értekezlet 1884. január 15.

úton is egyelőre csupán annyiban bocsátkozhatott az izraelita ügyek rendezésébe, a mennyiben azt az állam érdekét képező anyakönyvi ügy megkövetelte.

Az 1885. évi
1921. eln. sz.
anyakönyvi
szabályren-
dellet, és

Az 1881—1883. években beérkezett hitközségi adatok segítségével és a törvényhatóságok meghallgatása után a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltósága ő Felségének 1885. évi június hó 17-én kelt legfelsőbb elhatározásával nyert felhatalmazás alapján az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelettel akképen eszközölte a rendezést, hogy Magyarország egész területét »az izraelita anyakönyvi kerületek«-be osztotta be, s elrendelte, hogy »az izraelita anyakönyvi kerületek székhelyeiben és területköreiben szükségesnek mutatózó minden változás fölött a törvényhatóság közigazgatási bizottságának előterjesztésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter határoz.«

Az anyakönyvi szabályrendelet a hitközségi ügyeket teljesen érintetlenül hagyta, s minthogy minden hitközséget nem lehetett egy anyakönyvi kerület központjává tenni, más volt az anyakönyvi kerületek és más a hitközségek területköre. Ebből sok visszasság származott az által, hogy hitrokainak az egyik helyen anyakönyvvezetői adó, és a másik helyen hitközségi adó ezimén lettek megterhelve. A hitközségek pedig még mindig tartózkodtak intézmények fejlesztésétől, mert abban, hogy a kilépő tagok az odahagyott hitközség terheit a kilépéstől számított további három éven át tartoznak viselni, elégséges biztosítékot nagyobb terhek elvállalására nem találtak. E mellett az anyakönyvi szabályrendelet keresztülvitele számos adatot szolgáltatott arra, a miről mi mindig meg voltunk győződve, hogy a különböző elnevezésű izraelita hitközségek között vallásügyi tekintetben különbség nincsen.

az 1888. évi
1191. eln. sz.
a hitközségi
ügyeket sza-
bályozó kör-
rendelet
előterjesztése

Ennélfogva indítatva érezte magát Nagyméltóságod előde, hogy az izraelita hitközségek ügyeit és az anyakönyvi üggyhöz való viszonyukat szintén szabályozza. Ő Felségének 1888. évi június hó 5-én kelt legf. elhatározása alapján ki lett bocsátva az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a. kelt körrendelet, melyben — annak indokolt kijelentése után, hogy »úgy a kongresszusi, mint az orthodox és status-quo ante alapon álló hitközségek úgy állampolitikai szempontból.

valamint a zsidóság álláspontjából is egy és ugyanazon vallás-felekezethez tartozóknak tekintendők» — el lett rendelve: hogy az »izraelita anyakönyvi kerület« helyébe az illető »izraelita hitközség« lép, melynek kebelében a kerület anyakönyvvezető rabbisága fennáll; »anyahitközség«-nek csak azon hitközség tekintendő, melynek kebelében anyakönyvvezetési joggal felruházott rabbiság áll fenn és minden más hitközség »fiók-hitközség«-gé alakítandó át. A rendelet részletesen szabályozza a hitközségek és fiókhitközségek közti jogviszonyt, megnehezíti s majdnem lehetetlenné teszi a hitközségekből való kiválásokat és egy helyen több hitközség alakítását.

Az 1885. évi 1924. eln. sz. a. kelt anyakönyvi szabályrendelet, és az »izraelita hitközségek« viszonyainak rendezése tárgyában kiadott 1888. évi 1191. eln. sz. a. kelt körrendelet kibocsátása által teljesítve lett az 1883. évi december hó 23-án előterjesztett fent felsorolt három rendbeli kérelmünk közül a két első, melyek a hitközségek ügyeinek szabályozását tárgyzák. Mielőtt a harmadik — a felekezeti jogok törvényes biztosítását tárgyzó — kérelem teljesítéséhez vezető intézkedések fogantatba vehetők voltak, Trefort Ágoston halála folytán a vallás- és közoktatásügyi miniszterium vezetését gróf Csáky Albin ő nagyméltósága vette át.

A miniszter személyében beállott változás alkalma arra indította az »orthodox közvetítő bizottság«-ot, hogy az 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott, az izraelita felekezet egységes voltára alapított és következményeiben oly üdvösnek bizonyult körrendelet visszavonásáért folyamodjék.

Gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltósága az »orthodox közvetítő bizottság«-ot kérelmével elutasította. Az 1888. évi december hó 31-én 2304. eln. sz. a. kelt elutasító rendelet szövege a következő:

»Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter. 2304. eln. sz. Az orthodox izraelita közvetítő bizottság elnökének.

Az 1871. évi november hó 15-én 26,915. sz. a. kelt itteni körrendeletben, melylyel az izraelita hitközségnek az akkoron közzétett orthodox szabályzat szerinti szervezkedés megengedett, nyíltan kimondatik, hogy »a nevezett szabályzatban hivatott vallási tanok és szabványoknak, mint kizárólag a lelkiismereti meggyőződésen nyugvó hittételek-
MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1896. I. FÜZET.

Az »ortho-
doxok«-köz-
vetítő bizot-
tságot» el-
utasítja 1888.
évi 2304. eln.
sz. rendelet-
tel.

Gróf Csáky
az »ortho-
doxokat« el-
utasítja 1888.
évi 2304. eln.
sz. rendelet-
tel.

nek bírálatába a miniszterium nem bocsátkozhatik» és az ugyanakkor hason kelet és szám alatt az izraelita orthodox közvetítő bizottság elnökéhez intézett rendelettel ki lett jelentve, hogy a fent említett körrendelet azon biztos reményben találtatott kibocsátandónak: »hogy ezen intézkedés folytán az orthodox izraelita és a kongresszusi izraelita *fél* közt előforduló viszályok meg fognak szűnni.«

»Az ezen intézkedéshez fűzött remény azonban, miszerint az izraelita hitközségek immár kivétel nélkül vagy a kongresszusi, vagy az orthodox szabályzatot követendik, teljesedésbe nem ment, hanem *ugyanazon indokokból, melyek* — a fent idézett körrendeletben foglaltak szerint — *az orthodox hitközségek alakulásának engedélyezésénél mérvadóak voltak*, a miniszterium nem ellenezhette és nem akadályozhatta meg azon izraelitáknak hitközségekké való alakulását sem, kik a már meglevő két (kongresszusi és orthodox) szervezési szabályzat egyikét sem akarták elfogadni, hanem vagy régi alapszabályaiknál, úgynevezett status-quo-ante alapon megmaradni, vagy pedig »szefárd« című külön hitközségekké alakulni óhajtottak.

»De úgy az ez érdemben kibocsátott rendeletek, valamint az azoknak alapul szolgált képviselőházi határozatok az izraelita hitközségek szervezési ügye terén csak a kényszer mellőzését czélozták és korántsem dekretálják azt, hogy az izraelita hitközségek szervezetök különféleségéhez képest mind megannyi külön hitfelekezethez tartozóknak tekintendők.

»Minthogy pedig az izraelita hitközségek szervezési szabadságának a gyakorlatban oly kinövései mutatkoznak, melyek már az anyakönyvvezetésre s az iskolaügy fejlődésére is kártékony befolyásúaknak bizonyultak, úgy hogy ezen veszélyeztetett államérdekek rendszabályok hozatalát okvetlenül szükségessé tették: *csakis helyeselhetem elődömnök azon eljárását, hogy az izraelita anyakönyvi ügyet az 1885. évi november hó 13-án 1924. éln. sz. a. kiadott szabályrendelettel és az izraelita hitközségek viszonyait az 1888. évi június hó 21-én 1191. éln. sz. a. kiadott körrendelettel szabályozta, s nem érzem magam indítatva, e rendeleteknek akár visszavonására, akár megváltoztatására:*

»mert különösen az utóbb nevezett rendeletben lefek-

tetett azon elv, hogy hazánkban csak *egy* izraelita hitfelekezet létezik, országos törvényeinkben és a zsidóság történelmi fejlődésében teljes igazolásra talál;

»mert mindkét idézett rendelet részletes intézkedései a külön szervezkedésű izraelita hitközségekre egyaránt és egyenlő joghatályal terjednek ki, mindazoknak, melyek a szervezetöket megillető autonómiával élni óhajtanak, a teljes önkormányzati jogot meghagyván, és csak azon esetre intézkedvén a vitás ügyeknek közigazgatási úton való mikénti elintézéséről, *ha ugyanazon okokból, melyeknek ép az orthodox szervezési szabályzat is létezését köszöni*, az izraeliták a hitfelekezeti választott bíróságnak magukat alávetni nem akarják;

»mert továbbá az idézett szabályrendeletek ellen sem a kongresszusi, sem a status-quo-ante alapon álló izraelita hitközségek közül egy sem szólalt fel, de az orthodox hitközségek is az anyakönyvi ügyre vonatkozó szabályrendeletet három éven át mindannyian kifogás nélkül hagyták és többen közülök már a folyó évben kiadott, az izraelita hitközségi ügyeket szabályozó rendelet némely határozatainak viszonyaikra való alkalmazását is kérelmezték;

»mert végre az anyakönyvi szabályrendelet a gyakorlati kivitelben már is sikerültnek bizonyult, a mennyiben nemcsak a jövőre biztosította az anyakönyvi intézmény helyes kezelését, hanem a mult évek mulasztásait is felderítette és a hadkötelezettségi ügy és a családi jog nem csekély előnyére már ezekre menő be nem jelentett izraelita anyakönyvi eseteknek utólagos anyakönyvvezetésére vezetett; hitközségi ügyek rendezése tárgyában kiadott körrendelet kibocsátása óta pedig a hitközségeknek békés úton való összeolvasztása vitetett már keresztül és egyéb jelenségek is arra mutatnak, hogy e körrendelet üdvös következményei szintén várhatólag mindinkább nyilvánulni fognak.

»Miről a *czímét*, a folyó évi október hó 23-án kelt emlékiratának visszaadása mellett, oly felhívással tudósítom, hogy híveit saját jól felfogott érdekükben a testvéri béke és egyetértés ápolására buzdítsa.

Budapest, 1888. évi december hó 31-én.

Gróf Csáky s. k.

As ortho-
doxok még
egyszer fo-
lyamodnak
1889.

Az »orthodox közvetítő bizottság« nem elégedett meg ezzel a rendelettel, hanem újabban folyamodott Nagyméltóságod elődéhez és kérvényét 239 rabbi nyilatkozatára alapította, melyben ezek kijelentik, hogy »hazánkban az orthodox és neolog izraeliták két egészen különböző hitfelekezetet képeznek, melynek hívei egyházilag, vallásilag közösségben nem élhetnek.«

Ker. elnökök
gyűlése 1889.
nov. 25.

Gróf Csáky miniszter úr ő nagyméltósága az »orthodox közvetítő bizottság« beadványát az 1889. évi október hó 11-én 1447. eln. sz. a. kelt rendelettel oly felhívással küldötte le az »országos iroda«-nak, hogy »a közlött tárgyiratok alapján ez ügyben, t. i. két különálló izraelita hitfelekezetről lehet-e szó? saját álláspontját jelezve, véleményesen nyilatkozzék.« Az »országos iroda« a »kerületi elnökök gyűlése« elé terjesztette az ügyet, a mely az 1889. évi november hó 25-én tartott üléséből kelt terjedelmes felterjesztésében adta meg a választ. A »kerületi elnökök gyűlése« az »orthodox közvetítő bizottság«-nak »két izraelita hitfelekezet elismerése« iránti kérelmét elutasíttatni kérte, de azonfelül az *izraelita hitfelekezet egységes szervezetének mielőbb törvény által való biztosítása iránt is esedezett.*

Gróf Csáky
miniszter
átvitte el az
»orthodox-
ok«-at 1890.
évi 341. eln.
sz. rendelet-
tel.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltósága az »orthodox közvetítő bizottság« beadványát végképen elutasította az 1890. évi február hó 10-én 341. eln. sz. a. kelt rendeletével, mely következőképen hangzik:

»A vallás és közoktatásügyi miniszter 341. eln. sz. Az izraelita orthodox közvetítő bizottság elnökének.

»Az 1889. évi márczius hó 9-én 2463. sz. a. kelt felterjesztését és ennek, valamint a múlt évi május hó 31-én 2810. sz. a. kelt beadványának mellékleteit azzal küldöm vissza *Czimednek*, hogy az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott itteni körrendeletnek hatályon kívüli helyezése iránt előterjesztett újabb kérelmét sem táltam figyelembe vehetőnek azon indoknál fogva, melyek hasonló kérelmét egy ízben már elutasító 1888. évi december hó 31-én 2304. eln. sz. a. kelt rendeletben előfordultak és a melyek *Czimed* által úgy idézett beadványaiban, valamint az izraelita községkerületi elnökök em-

lékirata folytán folyó évi január 27-én 879. sz. a. tett előterjesztésében érintetlenül hagyattak.

»A bemutatott egyöntetű rabbinyilatkozatokra nézve megjegyzem, hogy az azokban foglalt kijelentés, mintha hazánkban két egészen különböző hitfelekezetet képező orthodox és neolog izraeliták léteznének, sem törvényeinkben, sem az eddigi kormányrendeletekben, sem végre az adminisztratív terén szerzett tapasztalatokban és az izraeliták felekezeti élete körül észlelt jelenségekben általános támogatásra nem talál; de ezenfelül a nyilatkozó 239 rabbinak eme felfogásában a nem orthodox izraeliták nem osztoznak, orthodox részről pedig nem bizonyított be az állítólagos dogmatikus különbség.

»Léteznek tényleg hitközségek, melyek az egyetemes gyűlés (congressus) által alkotott szabályokat fogadták el, továbbá oly hitközségek, melyek az orthodox szervező szabályzatot követik, és olyanok is, melyek mindkét szervezettől távol maradván, magukat status quo ante alapon álló vagy pedig szefárd hitközségeknek nevezik. Ezek azonban összevéve egy és ugyanazon hitfelekezethez tartozóknak tekintendők, a mint ezt az eddig felhozottakon kívül még azon körülmény is igazolja, hogy a híveknek az egyik szervezetből másikba való átlépését és a különböző szervezetekhez tartozó hívek közötti házasságkötéseket az izraeliták eddigelé semmiféle áttérési, vagy vegyes házassági szabályoknak alávetni nem óhajtották.

»A ritusra nézve, elismerem, vannak az izraelita egyházban eltérések, de ezek nem állapítanak meg felekezeti, sőt szervezeti különbséget sem, a mennyiben mindegyik szervezetben valamennyi ritus képviselve van, sőt egy és ugyanazon hitközségben is többféle ritus szerint berendezett imaházak állanak fenn.

»Nem ismernek a porosz törvények sem kétféle zsidóságot, mint azt *Czimed* utolsó beadványában *helytelenül* vitatja. Az 1876. július 28-án kelt 8454. számú porosz törvény csak az izraelita *hitközségekből* való kilépést szabályozza s világosan kijelenti, hogy minden izraelita bizonysos ünnepélyes eljárás mellett az izraelita hitközség kötelekéből kiléphet »a zsidó vallásközösségből való kilépés

nélkül és az esetben, ha letelepedésekor ez iránt nyilatkozik, nem köteles egyáltalán az izraelita hitközség tagjává lenni. De e törvény is kötelezi a kilépőt az odahagyott hitközség terheinek — ezek természetéhez képest — egy, két és öt éven át való viselésére, sőt az izraelita hitközségi iskola fentartási költségeinek viselése alól azt egyáltalán fel nem menti.

»Hazánkban mások levén a vallásügyi viszonyok ezeknek szemmel tartása mellett voltak az intézkedések megteendőek. Azon állapot, mely a képviselőház 1870. évi márczius 18-án hozott határozatának következményeként kifejlődött, nem volt tovább fentartható, mert nemcsak be nem következett az orthodox izraelita szervezet engedélyezéséhez kötött azon remény, miszerint az által az izraeliták surlódásai és egyenetlenségei meg fognak szűnni, hanem ellenkezőleg az izraelita hitközségek szabad alakítása oly mérveket öltött, hogy az államérdeket képező anyakönyvi intézmény és az izraelita hitközségek fentartási képessége is már komolyan veszélyeztetve lettek.

»Ennélfogva látta szükségesnek elődöm az izraelita anyakönyvi ügyek és az izraelita hitközségi viszonyok rendezése érdekében a sérelmeseknek talált két szabályrendelet kibocsátását. E szabályrendeletek nem szorítják meg a hitközségeket tetszés szerinti szervezet elfogadásában, sem nem korlátozzák az izraelitákat abban, hogy mindenik izraelita hitközség kebelében bármilyen ritust követő imaházi egyesületeket alakíthassanak, sőt ott, a hol mindegyik párt létszáma és anyagi ereje megengedi, egynél több hitközséget is fentarthassanak; teljes mértékben biztosítják tehát az egyeseknek a vallás szabad gyakorlatát, csak hogy ezenfelül még azt a célt is követik, hogy egyrészt az elhanyagolt izraelita anyakönyvi intézmény helyes kezelése a jövőre biztosíttassék, másrészt pedig az izraeliták a községalakítási szabadságot arra ne használhassák fel, hogy az elvállalt hitközségi terhek alól magukat kivonják és az izraelita hitközségeknak az oktatásügyi s egyéb közcélú intézmények ápolását és fejlesztését lehetetlenné tegyék. Mindkét irányban helyeseknek bizonyulván az 1885. évi 1924. évi, sz. és 1888. évi 1191. évi, sz. alatt kiadott it-

teni szabályrendeletek, ezeket továbbra is mindenképpen fentartom.

»Az izraelita hitfelekezet szervezési és önkormányzati jogát illetőleg megjegyzem, hogy az autonomia csak akkor virulhat igazi életre, ha az lassanként alulról felfelé fejlődik, de különben is autonómiát egy felekezetre octoizálhatónak nem tartok és ennél fogva nem szándékozom kényszereszközöket igénybe venni arra nézve, hogy az izraelita felekezet országos önkormányzati szervezete egyöntetűvé tétessék. Szükségesnek tartom azonban, hogy az *egységes adminisztratív biztosító rendszabályok segélyével*, a lelkiismereti szabadságnak istentiszteleti és szertartási téren való teljes megóvása mellett, a *hitközségek alapjaikban megerősítve fejlődésre képesekké tétessenek* és kívánatosnak tartom, hogy a helyi rend megszilárdulása után a viszonyok akképen alakuljanak, miként a *felekezet ügyeinek consolidálásában tovább haladva a rendezés az izraelita hitfelekezet önkormányzati jogának törvényes biztosításával befejezhető legyen*.

»Elvárom, hogy Czimed hivatelt jelen rendeletem tartalmáról értesíteni és azokat a testvéri béke és egyetértés előmozdítására serkenteni fogja. Budapest, 1890. évi február hó 10-én. Gróf Csáky s. k.

Az »orthodox közvetítő bizottság«-hoz intézett ezen rendeletet a miniszter ur ő nagyméltósága közölni méltóztatott az »országos irodá«-val is, és pedig »egyelőre« alott válaszképen arra a felterjesztésre, melyet a »kerületi elnökök gyűlése« az 1889. évi november hó 25-én tartott üléséből hozzá intézett.

Azóta erre a kérdésre vonatkozólag az »országos irodá«-hoz újabb miniszteri rendelet nem érkezett és az izraelita szervezeti ügy tárgyában semmiféle intézkedés nem történt. Az »orthodox izraelita közvetítő bizottság« sem szólalt többé fel a szabályrendeletek ellen, sőt ellenkezőleg azok értékét több évi tapasztalat után végre felismerte, a mi kitünik abból, hogy *hálás köszönettel vette tudomásul Nagyméltóságod f. évi 35,501. sz. a. kelt rendeletét*, melyben vele tudatni méltóztatott, hogy az általa két ízben megtámadott 1885. évi

tanácsos
állapot.

1924. eln. és az 1888. évi 1191. eln. sz. alatt kiadott szabályrendeletek érvénye, a polgári anyakönyvvezetés életbelépésével meg nem szűnik. Szervezeti ügyünk tehát változatlanul abban az állapotban van jelenleg, melybe azt az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott körrendelet jutatta s a mely a következőkbe foglalható össze:

1. Általánosan el van ismerve annak az álláspontnak a helyessége, melyet Nagyméltóságod elődei az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a., továbbá az 1888. évi december hó 31-én 2304. eln. sz. a. és az 1890. évi február hó 10-én 341. eln. sz. a. kiadott rendeletekben a zsidóság egységes voltát illetőleg elfoglaltak és senki részéről sem maradt fenn kétség az iránt: hogy hazánkban úgy állampolitikai szempontból, valamint a zsidóság álláspontjából is csak »egy« izraelita vallásfelekezet létezik.

Az 1895. évi XLII. törvénycikk is csak »az izraelita vallásról« szól, tehát hazánkban szintén csak egy izraelita vallást ismer és ezt az egy izraelita vallást nyilvánítja törvényesen bevett vallásnak.

2. Az adminisztráció megkülönböztet: a) kongresszusi b) orthodox; c) status-quo-ante és d) szefárd hitközségeket. De téved, a ki azt hiszi, hogy ezeknek az elnevezéseknek megfelelő négy különböző szervezete a hitközségeknek is létezik, mely szervezetek kebelében az oda csatlakozó hitközségek csoportjai, önkormányzati hatáskörükben megállapított szabályzataik értelmében, közös célok elérése után törek-szenek. Ugyanis:

a) A kongresszusi szervező szabályzat szerint az izraelita hitközségek 26 községkerületet képeznek. A hitközségek választanak kerületi képviselőket, a kik a községkerület ügyeit intézik, és a 26 községkerület ugyanannyi elnöke képezi a »kerületi elnökök gyűlését«, a melynek hatásköréhez az ország izraelita lakosait közösen érdeklő ügyek tartoznak és organumát az »izraelita országos iroda« képezi. Végül a felekezet törvényhozó testülete: a kongresszus.

Evvel a szervezettel a felekezet autonómiaja gyakorolható s fejleszthető. A mint azonban fentebb előadtuk, az orthodox szervezetnek 1871. évben történt engedélyezésével izraelita hitközségek szabadon voltak alakíthatók és hatályát

vesztette a kongr. szerv. szab. 10. § a, mely azt rendeli, hogy »egy és ugyanazon helységben csak egy izraelita hitközség állhat fenn«. Ennek folytán pedig oly viszonyok támadtak, hogy 1873. évben a magas kormány kívánatára s hitközségeink beleegyezése mellett, az országos iroda és a kerületi elnökök továbbműködésének kivételével, a kongresszusi szervezet és gépezetének működése be. lett szüntetve addig az ideig, míg az országos rabbiképző felállítása után a zilált hitközségi ügyek rendezést nem nyernek.

Alig hogy az 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott fent közölt körrendelet életbelépése után a hitközségek viszonyai némileg konzolidálódni kezdettek, az 1892. évben, a községkerületek egy része újból megalakult ugyan, de ezen megalakult kerületek sem ölelik fel a területkörükben létező összes hitközségeket és így az egész kerületre kiható határozatokat nem hozhatnak. Ennek folytán a három év óta újból megalakult izraelita községkerületek csupán arra szorítkozhattak működésükben, hogy rámutattak azon nagyobb feladatokra, minő pl. a vallásoktatási ügy egyöntetű rendezése és a hitközségi alkalmazottak nyugdíjazása, melyek a felekezet részéről megoldásra várnak, egyébként pedig csak a községkerületi bíróságokat alakították meg, hogy előforduló vitás ügyek a felekezet kebelében elintézhethők legyenek.

b) Az ú. n. »orthodox szervezet« intézkedéseit azon szervező alapszabályzat tartalmazza, a mely az 1871. évi november hó 15-én 26,915. szám alatt kiadott körrendelettel lett közzétéve. Ezen »szervező alapszabályzat«, mely mindössze 29 paragrafusból áll, csak a hitközségek helyi alapszabályait érdeklő intézkedéseket tartalmaz, és ezek közül is a legtöbb, közoktatásügyi törvényhozási intézkedés, vagy az izraelita anyakönyvi és hitközségi ügyeket szabályozó rendeletek által részben hatályon kívül helyezve, részben pedig módosítva lett. Érvényben maradtak csupán azok a határozatok, melyek a »választott bíróság«-ra vonatkoznak. A hitközségek közös ügyeiről, vagy azokat képviselő központi közegről az egész »szervező szabályzat«-ban egy szó sem fordul elő. Az »orthodox közvetítő bizottság« csak annak a körülménynek köszöni létét, hogy az 1871. évi november hó 15-én 26,015. szám alatt kelt körrendeletben, melylyel az orthodox »szervező

alapszabályzat» közzétételét, az a kijelentés foglaltatik: hogy a kormány és az említett alapszabályzat szerint szervezett hitközségek közt ideiglenes közvetítő közegül azon hét tagból álló s Budapesten székelő bizottság szolgálhat, melynek tagjait az a gyűlekezet, a mely az említett alapszabályzatot készítette, ily célból megválasztott.

c) A *status-quo-ante* alapon álló és

d) az »orthodox szervezet«-hez csatlakozott *szeferd* izr. hitközségek a saját helyi alapszabályaikban foglalt határozatok szerint intézik ügyeiket. Ezek a hitközségek felekezeti választott bírósággal sem bírnak, hanem a közigazgatási hatóságok elé viszik vitás ügyeiket.

Ezekből tehát kiderül, hogy a négy rendbeli hitközségek, melyeket az adminisztráció megkülönböztet, nem képeznek közös célok elérésére alakított négy különböző szervezetet, hanem hogy csak a kongresszusi statutummok ismernek hitközségi közös ügyeket és állapítanak meg képviselői alapon nyugvó országos szervezetet.

Kiderül továbbá, hogy a különböző elnevezésű hitközségeknél az eltérés abban észlelhető, hogy a felmerülő vitás kérdéseket más-más fórumok által döntenek el. A kongresszusi hitközségek perei az izraelita községkerületi bírósághoz és az orthodox hitközségekéi az »orthodox alapszabályzat« határozatai szerint alakított választott bíróság hatásköréhez tartoznak, holott a *status-quo-ante* és a *szeferd* izraelita hitközségeken előforduló egyenetlenkedések a közigazgatási hatóságok fokozatos elbírálása alá esnek. De azért megtörtént már, hogy úgy kongresszusi, mint orthodox hitközség a vitás ügyét a felekezeti bíróság mellőzésével szintén a közigazgatási hatóság elé vitte, valamint arra is volt eset, hogy az orthodox hitközségben hitközségi tagok »*status-quo-ante* alapon álló imaházi egyesülete»-té alakultak, csak hogy ezen a czimen a felekezeti választott bíróság foruma alól magukat kivonhassák. Előfordult az is, hogy egy hitközség három ízben változtatta meg szervezetét, volt kongresszusi, átváltozott »orthodox«-nak és lett végre *status-quo-ante*, a nélkül, hogy akár templomrendjét, akár bármely institutióját, vagy csak adminisztrációját is megváltoztatta volna.

Ily tapasztalatok arra indították Nagyméltóságod hivatali

elődét, hogy a hitközségek különböző elnevezésére súlyt ne helyezzen és ez idő szerint jelentőséggel nem bíró szervezeteiknek figyelmen kívül hagyása mellett eszközölje a hitközségek egyöntetű rendezését.

3. Az izraelita hitközségek ügyeit és különösen azok alakulásának módját az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. szám alatt kiadott körrendelet szabályozza. Ebben ki van mondva, hogy »nem foglalna magában lelkiismereti kényszer, ha az izraelita hitközségek szervezete országszerte egyöntetűvé tétetné«, de mégis egyelőre csak annyiban vétetik célba a túrheterlen viszonyok megváltoztatása, »a mennyiben az izraeliták a nekik nyújtott szervezési s községalakítási szabadságot arra használják fel, hogy az elvállalt hitközségi terhek alul magukat kivonják és a hitközségeknek intézményeik ápolását lehetetlenné teszik«. Ezeknek előrebocsátása után a körrendelet a következő szabályokat állítja fel:

»Fő- vagy anyahitközségnek és a fő- vagy anyahitközség jogait gyakorló önálló vallástársulatnak csak azon izraelita hitközség tekintendő, melynek kebelében anyakönyvvezetési joggal felruházott rabbiság áll fenn.«

»A hol jelenleg több izraelita anyakönyvvezetési joggal felruházott hitközség létezik, ott ezen hitközségek mindegyike mostani működési körével és szervezetével fennmaradhat mint anyahitközség mindaddig, míg az anyakönyvvezetési jogától el nem esik.

»Ezentul egy városban vagy községben csak akkor léphet életbe egynél több izraelita hitközség, ha az azokat alakítani akaró izraeliták tekintélyes számára s vagyoni állapotára való tekintettel, valamint annak hiteles kiderítése után, hogy a hitközségek mindegyike intézményeit és hivatalszemélyzetét kellően fentartani képes lesz, a törvényhatósági bizottság előterjesztése folytán azok számára a külön anyakönyvvezetési jog engedélyezhető.

»A valamely izraelita hitközségből — bár az ugyanazon helyen fennálló más hitközséghez való csatlakozás, bár ugyanott új hitközség alakítása végett — kilépő tagok kötelesek az odahagyott hitközség mindennemű terheit a kilépés évén túl még 5 éven át oly mértékben viselni,

tehát annak úgy a közvetlen kultuszadót, valamint a közvetett (gabella s egyébnemű) járulékokat olyaténképen megfizetni, mintha azon hitközségnek még tagjai volnának; azontúl pedig tartoznak még mindazon magánjogi kötelezettségek lerovásában is részt venni, melyeket az általuk elhagyott hitközség az ő nyílt vagy hallgatag hozzájárulásukkal alapszabályszerűen elvállalt.

»Azon izraelita hitközségek, melyek anyakönyvvezetési joggal nem bírnak, szervezetükre való tekintet nélkül mellékközségeknek, illetve fiókhitközségeknek vagy imaházi egyesületeknek tekintendők.

»Az izraelita hitközségek helyi alapszabályait vagy a kongresszusi, vagy az orthodox szervezeti szabályzatnak, vagy pedig a status-quo-ante állapotnak megfelelően állapíthatják meg, de kötelesek azokat tudomás, illetve a bemutatási záradékkal való ellátás végett a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz bemutatni.

»Minden izraelita köteles azon izraelita hitközség, fiókhitközség vagy imaházi egyesület terheihez tagként hozzájárulni, melynek területén lakik; ha több helyen bír lakással, az illetékes községek közt szabadon választhatja azt, melyhez tartozni akar.»

Az izraelita hitközségek tehát, elnevezésükre való tekintet nélkül, egy és ugyanazon rendszabályoknak vannak alávetve. Mindegyik izraelita hitközség tartozik alapszabályait Nagyméltóságod minisztériumához jóváhagyás végett bemutatni, s minden izraelita köteles annak a hitközségnek adózó tagja lenni, a melynek területén lakik, tekintet nélkül arra, hogy a hitközség kongresszusi, orthodox vagy status-quo-ante alapon állónak vallja-e magát.

Mindegyik izraelita hitközségnek az ismertető jele pedig: az *anyakönyvvezető rabbínatus*. Csakis az anyakönyvvezető rabbínatus közössége czimén kötelezhetők az egy területen lakó izraeliták arra, hogy pártállásukra vagy szervezeti hajlamaikra való tekintet nélkül, a lakhelyeiken fennálló izraelita hitközség terheit viseljék.

Nagyméltóságod a f. évi július hó 10-én 35,501. szám alatt kelt rendeletével kijelenteni méltóztatott, hogy »az 1885.

Az állami
anyakönyv-
vezetés élet-
belépésének
következmé-
nyei

évi 1924. és az 1888. évi 1191. eln. szám alatt kiadott szabályrendeletek érvénye az állami anyakönyvvezetés életbelépésével meg nem szűnik, hogy tehát az izraelita hitközségek területkörei és a fiókhitközségeikhez való viszonyaik, úgy mint azok a fentebbi szabályrendeletek alapján megállapítottak, továbbra is érintetlenül épségben fennmaradnak és az anyakönyvvezető rabbik vagy rabbihelyettesek jogai s fizetése csorbát nem szenvednek.»

Az érvényükben fentartott szabályrendeletek szerint egy új izraelita hitközség megalakulása csak akkor tekinthető befejezett ténynek, ha Nagyméltóságod az alakuló hitközséget az anyakönyvvezetési joggal felruhazza. Minthogy azonban az állami anyakönyvvezetés életbelépése után a felekezeti anyakönyvek vezetésének jogát a kormány külön engedélytől függővé tenni nem lehet, Nagyméltóságod most idézett rendelete csak annyiban látszik jelentőséggel bírni, a mennyiben az alkalmazott izraelita anyakönyvvezetőket szerzett jogaikban megvédi és elejét képes venni annak, hogy — mihelyt a felekezeti anyakönyvvezetés megszűnt államérdék lenni — vissza ne essünk abba az állapotba, a melyben voltunk, midőn az orthodox alapszabályzat életbelépésével izraelita hitközségek szabadon alakulhattak és a valamely hitközségből kilépő izraeliták az odahagyott hitközséggel szemben a kilépés napjától kezdve, minden kötelezettség alól fel voltak mentve.

Az a körülmény, hogy — a mint már fentebb kiemeltük — az »orthodox közvetítő bizottság«, az általa azelőtt két ízben megtámadott 1885. évi 1924. és 1888. évi 1191. eln. szám alatt kiadott szabályrendeletek további érvényben tartásáért, Nagyméltóságod előtt hálás köszönetének adott kifejezést, leginkább bizonyítja, hogy felekezetünk kebelében senki sem kíván visszatérni az orthodox szervezetet közzétévő körrendelet által teremtett állapotra, mely körrendelet az 1871. évi márczius hó 30-án kelt képviselőházi határozatra való hivatkozással és abban a reményben lett kibocsátva, hogy ez által felekezetünkben a surlódások meg fognak szűnni, de a mely körrendelet — a mint az előadottakból kiderül — sem az idézett képviselőházi határozat intencióinak, sem a kibocsátásához kötött várakozásoknak megfelelő soha sem volt.

Mint minden alkalommal, valahányszor hitügyünk ren-

dezése iránt előterjesztést tettünk, úgy most is kijelentendőnek tartjuk, hogy nem nyugodtunk mi bele az »orthodox szervezet« engedélyezésébe soha. Folyamodtunk ellene úgy a képviselőházhoz, mint Nagyméltóságod hivatali elődeihez, több rendbeli beadványainkban mindig hitügyünknek törvény általi rendezését kérelmezvén.

A képviselőház kérvényi bizottsága abban a jelentésében, melyet 1880. évi márczius havában az országos izraelita iskola-alap tárgyában a képviselőház elé terjesztett, az országos izraelita iroda kérvényére vonatkozólag a következőket mondja:

»Az országos izraelita iroda kérvénye, a mennyiben az orthodoxok felosztási petitumát (az izraelita iskola-alapot illetőleg) mellőztetni kéri, figyelembe vétetik. Másik pontja az izraelita hitügy rendezése tárgyában mielőbb törvényjavaslat beterjesztését kívánja. Nincs kétség, hogy kívánatos volna, ha az izraelita hitorsosok hazánkban egyházi alkotmánnyal, illetőleg egyházi igazgatási szabállyal bírnának, már csak azon tekintetből is, mert az 1867. évi XVII. t.-cz. szerint az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden politikai és polgári jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítottak. Kívánatos volna a hitközségek szervezkedésére és a hitközségek korszerű átalakítására nézve törvényt alkotni. De az 1868—69. kongresszus eredményének és a jelenleg uralkodó és pártellentéteknek megfigyelésével ez idő szerint általánosan megnyugtató sikert várni nem lehet.«

A képviselőház ennek folytán akkor nem is ment bele hitügyünk rendezésébe, hanem az 1880. évi márczius hó 12-én tartott ülésében hozott határozatával csak az izraelita iskola-alap vitás ügyét intézte el.

A Nagyméltóságod elődeihez intézett emlékirataink pedig arra az eredményre vezettek, hogy az izraelita anyakönyvi ügy és az izraelita hitközségeknek az anyakönyvi ügyhöz való viszonyai rendezve lettek. Az izraelita hitfelekezet szervezési és önkormányzati jogát illetőleg azonban csak annyi történt, hogy Nagyméltóságod előde az 1890. évi február hó 10-én 341. eln. szám alatt kelt, fentebb szó szerint közölt rende-

tében kijelenteni méltóztatott, hogy hívánatosnak tartja, »hogy a helyi rend megszilárdulása után a viszonyok akképen alakuljanak, miként a felekezet, ügyeinek konszolidálásában tovább haladva, a rendezés az izraelita hitfelekezet önkormányzati jogának törvényes biztosításával befejezhető legyen.«

Ugyanezt az álláspontot foglalta el Nagyméltóságod előde az »izraelita vallásról« szóló, 1893. évi ápril hó 26-ról kelt törvényjavaslatnak »indokolása«-ban is, melynek vonatkozó részét jelen alázatos előterjesztésünk elején idézni szerencsénk volt.

Sem a képviselőház, sem Nagyméltóságod hivatali elődei tehát nem zárkóztak el annak szükségessége elől, hogy felekezetiünknek az államhozi viszonya szintén törvény által rendeztessék, csak hogy erre az időpontot még nem tekintették elérkezettnek.

Nagyméltóságod elődei a szervezeti téren való továbbhaladásra előfeltételül azt tűzték ki, hogy az »egységes adminisztrációt biztosító rendszabályok segítségével a hitközségek alapjaikon megerősítve, fejlődésre képesekké tétessenek.«

Meg is történtek erre az intézkedések a többször említett 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott körrendelettel, a melynek köszönhető, hogy hitközségekből való kilépés és ugyanazon a helyen új hitközség alakítása, a mi azelőtt napirenden volt, az utolsó években tudunkkal elő nem fordult. A mint azonban fentebb említettük, az anyakönyvvezető rabbinátus képezi a köteleket, a mely az egy bizonyos területen lakó izraelitákat egy hitközség fentartására összetartja. s így most már az eddigi eredményt, hitközségeink rendezését is alapján megíngatva látjuk az által, hogy hitközségeink ismertető jelül az »anyakönyvvezető rabbinátus« meg nem maradhat, mert — a mint már megjegyeztük — az állami anyakönyvvezetés életbelépése után a felekezeti anyakönyvvezetés a magas kormány részéről külön engedélyhez és szabályokhoz nem köthető.

Már pedig, ha egyrészt nem kételkedhetünk is abban, hogy az 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott körrendelet alapján létesített hitközségi rend egyelőre meg nem bomlik, másrészt nem zárkózhatunk el az elől sem, hogy a népesedési viszonyokban érezhető folytonos hullámvész az a szükségét vetetheti felszínre, hogy ott, hol eddigelé önnálló izraelita hitközségek

nem léteztek, ilyenek alakittassanak. Hogy mi képezze az ilyen hitközségnek a kriteriumát, arra nézve ez idő szerint semmiféle irányadó szabály nem létezik.

A redakció
szüksége és
sodója.

Mulhatlanul szükségesnek tartjuk tehát, hogy a hitközségek fennállása más, és az eddiginél biztosabb alapra fektetessék. Nem maradhat fenn a *peres ügyeinkben* követett eddigi gyakorlat sem, mely mellett a közigazgatási hatóságok egy törvényesen bevett felekezet belügyeibe beavatkozhatnak. A mi pedig a szükséges intézkedések módját illeti, nem foglalhatjuk el azt az álláspontot, hogy az immár »törvényesen bevett« izraelita hitfelekezet ügyei rendeleti uton szabályoztassanak.

A törvényesen bevett keresztény felekezetek saját autonóm hatáskörükben intézik ügyeiket. Az ország törvényei által elismert egyházi testületeik a hívekre kötelező módon állapítják meg az egyház alkotmányát a legkisebb részletekig.

A zsidóságnak is volt alkalmá ezelőtt 27 évvel önkormányzati jogának megállapítására; az 1868—69. évi izr. kongresszus meg is alkotta a szervező alapszabályokat, de a felekezet egy része azoknak magát alávetni nem akarta és kérelme alapján a képviselőház 1870. évi márczius hó 18-án hozott határozatával kimondotta, hogy »addig is, míg a törvényhozás tüzetesebben intézkedik« az izraelita kongresszus határozatainak keresztülvitele körül minden kényszer mellőztessék. Azóta sem az első kongresszus utólagos törvényesítése, sem újabb kongresszus egybehívása iránt előterjesztett kérelmeink teljesítésére nem találtak.

A midőn azonban most beáll a sürgős szüksége annak, hogy az izraelita hitközségek alapja újra megvetessék, és a felmerülő vitás ügyekben követendő perut megállapíttassék, a minek eszközzésére — figyelemmel azokra a jogokra, melyek hazánkban a bevett vallásfelekezeteket megilletik — maga a törvényesen bevett izraelita felekezet illetékes, — *lehetetlen már kitérni annak a kérdésnek az eldöntése elől: minő módon alakítandó az a testület, a mely hivatva legyen az összes magyar zsidóságot, a mely az üggyel érdekelve van, képviselni s annak számára kötelező erejű szabályzatokat megállapítani?*

Nem habozunk kijelenteni, hogy mi erre azt az egyetemes gyűlést tartjuk illetékesnek, a mely az 1868. évi deczem-

ber hó 10-ikére egybehívott kongresszus által készített »választási szabályzat« szerint lesz megalakítva. Az 1868—69. évi kongresszus az *egyedüli* gyűlékezet, a melyen az összes hazai zsidóság képviselve volt, és az általa alkotott statutumok közül a »választási szabályzat« az *egyedüli*, melynek ellenében a kongresszusi kisebbség különvéleményt elő nem terjesztett. Ezt a szabályzatot a pártok közösen szerkesztették, és senki soha meg nem támadta. Nem tagadható tehát, hogy az a zsidóság közakaratainak megfelelően lett megalkotva, valamint nem vonható kétségbe az sem, hogy első kongresszusunk, ha törvényhozási felhatalmazás hiányában egyébre nem is, de arra minden esetre hivatva volt, hogy az izraeliták egyetemes gyűléseire vonatkozó választások megejtési módját megállapítsa.

Nincs kizárva az az eset, hogy egy hitfelekezet minden dogmatikus különbség nélkül, akár a liturgia nyelve, akár pedig eltérő külső szertartások tekintetéből több testületben szervezze magát. Így történt ez a görög-keleti egyház kebelében, a hol tisztán a *nyelv különbsége* alapján elváltak görög-keleti román és görög-keleti szerb egyházak.

A liturgiában nálunk nyelvi különbség nem létezik. Vannak eltérések a ritusban, de a mint a tapasztalat mutatja, a különböző ritusokat követő hívekben nincs meg a hajlam mindmegannyi külön szervezet alakítására. Az izraeliták mostani szervezeteiről, a melyekről alakítására. Az izraeliták mostani szervezeteiről, a melyekről konstataáltak, hogy tulajdonképpen »szervezetek«-nek nem tekinthetők, az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott körrendeletben az van mondva:

»hogy az izraelita hitközségek minden külső ok és intézményeiknek megváltoztatása nélkül csatlakoznak, hol az egyik, hol a másik szervezethez úgy, hogy az egy és ugyanazon szervezethez tartozó hitközségek semmi különös kriteriummal, sőt istentiszteleti intézményeik egyidomúságával sem bírnak, a mennyiben mindegyik szervezetben *mivelhető valamennyi ritus*, mely a zsidóság egységes lényegének sérelme nélkül, annak közepette, szétszórtsága óta kifejlődött és melyek *tényleg* vegyületesen mindegyik szervezet kebelében felfaltálhatók.«

Ezen állítások valóságát lerontani eddigelé még senki meg sem kísérelte.

Az a körülmény, hogy hitrokonaink egy részének tetszik magát »orthodox«-nak, a másik részt pedig »neolog«-nak nevezni, még nem állapítja meg azt a jogot, hogy a törvényesen bevett izraelita vallásfelekezet kebelében a hívek egy része külön »hittörvényhű orthodox zsidó felekezet«-té alakulhasson, a mely elnevezéssel az »orthodox szervező alapszabályzatban« találkozunk. Az »autonom hittörvényhű (orthodox) zsidó hitfelekezet« cím használata megtiltható lenne még akkor is, ha »a vallás szabad gyakorlatáról« szóló törvény értelmében akarna hitrokonaink egy része a fent említett cím alatt új törvényesen elismert felekezetet képezni. Felfogásunk mellett szól e törvény 8. §-ának világos intézkedése, a mely súlyt helyez a vallásfelekezet mikénti elnevezésére — a miniszeri indokolás szerint — »azért, mert megtörténhetnék, hogy például valamely felekezet »igaz kereszténynek« kívánná nevezni magát, mi a többi keresztény felekezetekre való tekintetből nem volna megengedhető.«

Ugyanezt az álláspontot foglalta el a törvényhozás a szomszéd Ausztriában a vallástársulatokról szóló törvény alkotásánál, mely törvény javaslatának indoklásában a következők foglaltatnak: »Wenn sich z. B. eine christliche Secte, wie die sog. Swedenborgianer als die „wahre Kirche Christi“ bezeichnen, oder wenn Dissidenten des mosaischen Bekenntnisses auf den Namen der »Rechtgläubigen« (Orthodoxen) Anspruch erheben, so würde die Zulassung solcher Benennungen gewiss eine Verletzung der übrigen Anhänger des christlichen oder mosaischen Bekenntnisses in sich schliessen. Ueberdies würde damit dem Staate eine Entscheidung über Glaubensstreitigkeiten zugeschoben, an welcher er kein Interesse, und zu welcher er keinen Beruf hat.«

A viszonyok
Ausztriában.

Ausztriában ugyanazon módon fejlődött a zsidó kultusz, mint nálunk, és ott is ugy alakultak nagyobb városokban a népesedési viszonyok, hogy a hitközségeknek különböző rítusú imaházakat kellett berendezni. Bécsben például a létező rítusok mindegyike számára épült külön imaház. A magyarországi »orthodox szervezet« alkotóinak eredményei láttán, ott is megindult a mozgalom a hitközségi s felekezeti egység megbontására és pedig nem minden siker nélkül. De az erők szétfordítására irányított törekvéseknek csakhamar véget vetett

a törvény: »Gesetz vom 21. März 1890. (R.-G.-Bl. Nr. 57.) betreffend die Regelung der äusseren Rechtsverhältnisse der israelitischen Religionsgesellschaft«, melynek 2. §-a a következő intézkedést tartalmazza: »Jede Cultusgemeinde umfasst ein örtlich begrenztes Gebiet; in demselben Gebiete kann nur eine Cultusgemeinde bestehen. Jeder Israelite gehört der Cultusgemeinde an, in deren Sprengel er seinen ordentlichen Wohnsitz hat.« A 25. §. pedig kötelezi az egységes hitközséget arra, hogy a tagjai által követett rítusoknak megfelelő imaházakat tartson fenn. Az osztrák felsőház bizottsága, a betérjesztett jelentésében kiemelte, hogy a törvény azon intézkedéséhez, miszerint egy helyen csak egy izraelita hitközség állhasson fenn, hozzájárul: »in Erwägung, dass nach der Regierungsvorlage den Bekennern verschiedener Richtungen die Möglichkeit gesichert ist, für ihre religiösen und Gewissensbedürfnisse auch innerhalb der einheitlichen Gemeinde Befriedigung zu finden, endlich im Hinblick auf die ungünstigen Erfahrungen in jenen Ländern, wo man die Bildung israelitischer Cultusgemeinden nach solchem Ritus und sonstigen Unterschieden zuliess.« Részben tehát a magyarországi izraelita hitközségeknek szomorú viszonyai, a melyek annak folytán képződtek, hogy egy helyen több hitközség alakítása meg lett engedve, indították az osztrák törvényhozást annak a kimondására, hogy Ausztriában egy helyen csak egy izraelita hitközség állhat fenn. A százakra menő kérvényeket, a melyek a hitközségi egység fenntartása ellen beérkeztek, az osztrák birodalmi tanács képviselőháza figyelembe nem vette. A fent idézett törvény mindössze 36 paragrafusból, csak a hitközségek viszonyairól intézkedik, országos szervezetről benne említés téve nincsen. Nyilván az a szempont volt mérvadó Ausztriában, hogy a hitközségekben kell megvetni az autonómia alapját és csak biztosan megvetett és szilárdnak bizonyult alapon szabad tovább építeni.

Hazánkban mások a viszonyok. Itt a törvényesen bevett vallásfelekezetek önmaguk saját önkormányzati hatáskörükben intézik felekezeti ügyeiket és e tekintetben a törvényesen bevett izraelita vallásfelekezet sem képezhet kivételt. Ezért tartjuk, vallásunknak a törvényesen bevett vallások sorába történt felvétele után, immár a hazai zsidóság elodázhatlan köteles-

A hazánk viszonyainak megfelelő szabályozás.

ségének, hogy felekezeti ügyeit — úgy, a mint az a törvényesen bevett felekezetek jogát és köteleességét képezi — önkormányzati jogkörében szintén szabályozza. Ennek létesítésére pedig — a mint már megokoltan előadni szerencsénk volt — az izraeliták egyetemes gyűlését tartjuk illetékesnek.

Az egyetemes gyűlés egybehívásával nemcsak azt célozzuk, hogy felekezetünk a törvényesen bevett felekezetek *jogaival* éljen. Teljesítendőknék tartjuk általa azoknak *kötelesegeit* is, a melyekre fentebb már rámutatni bátorzkodtunk. Gondoskodnia kell felekezetünknek a szegényebb hitközségek gyámolításáról, a rabbik, tanítók, kántorok, hitközségi jegyzők és egyéb alkalmazottak segélyezéséről és számukra nyugdíjintézetek felállításáról, mert azokat most néhány nagy hitközség részesíti végellátásban. Kötelessége továbbá felekezetünknek, hogy a többi törvényesen bevett felekezet példájára gondoskodjék mindazon közművelődési s közjótékonyági intézetek felállításáról, a melyeknek létesítésére az egyes hitközségek elég anyagi erővel nem bírnak.

A felekezetünk kebelében nyilvánuló kívánságok arról tesznek tanúságot, hogy a hazai zsidóság türelmetlenül várja szervezeti ügyének megfelelő rendezését, hogy abból erőt merítve a reá váró köteleességek teljesítéséhez foghasson. Elvárható az is, hogy egy újabb kongresszuson a különböző kívánatoknak a testvéri béke szellemében való összeegyeztetésére az akarat meglesz; fennforog a szüksége annak, hogy közös egyetértésben tételesen meg az intézkedések, melyeket az egyházpolitikai törvények által teremtet új helyzetben hitközségeink érdekei megkívánnak. Mindamellett — arra való tekintettel, hogy a törvényesen bevett keresztény felekezetek egyházi gyűléseit az ország tövényei elismerték, és hogy az izraelita felekezet kebelében a mostani bonyodalmak ép. onnan eredtek, hogy első egyetemes gyűlésünk a törvényhozó testület bejegyzése nélkül tartatott meg — egy második egyetemes gyűléstől csak akkor várhatjuk egész biztossággal a kibontakozás sikerülését, ha az a *törvényhozás hozzájárulása mellett* fog egybehívatni, illetve, ha *előzetesen kedvező elintézkést nyer azon kérelem, melyet első egyetemes gyűlésünk, az 1869. évi február hó 23-án tartott üléséből, felekezetünk önkormányzati jogának*

törvényes biztosítása iránt, Nagyméltóságod elődéhez intézett, és mely által vezéreltetve, a kerületi elnökök gyűlése felekezetünk autonómiájának törvény által való biztosítását, valahányszor arra alkalma nyílt — az izraelita hitközségek tekintélyes számának közhelyeslése mellett — szorgalmazta.

Méltánytalan lenne annak a követelése, hogy a zsidóság saját erejéből igyekezzék odahatni, hogy autonóm szervezete ellen, melyet önrendelkezési jogának teljes szabadsága mellett tetszés szerint megállapíthat, kebelében ellenzés ne támadjon. Százazrekre menő lelket számláló testületnél mindig fognak egyes ellenzők talkozni, akár milyen kérdésben akarna az döntőleg határozni. Törvénnyel biztosított rend hiányában pedig, mint azt a tapasztalat mutatja, a legjelentéktelenebb zavar is gátolja az összhang létesítését és következményeiben az együttes működésre hivatott erők teljes szétbontására vezethet.

Nem hisszük, hogy az ország törvényhozása, a melynek szabadelvű s a jogegyenlőség elvein alapuló legutóbbi intézkedései a magyar zsidóságot örök hálára kötelezték, éppen az önkormányzati jog törvényes biztosítása tekintetében kívánna felekezetünkkel szemben kivételes állást elfoglalni. Igaz ugyan, hogy »az izraelita vallásról« szóló törvény nem terjesztette ki vallásfelekezetünkre az 1868: LIII. t.-cz. 24. §-ában foglalt rendelkezés hatályát, mely szerint: »új egyházgyülekezetek alakítása, a leányegyházaknak anyaegyházakká, vagy viszont ezeknek leányegyházakká átváltoztatása, a vallásfelekezetek kizárólagos jogai közé tartozik.« De ez a körülmény csak abban leli magyarázatát, hogy Nagyméltóságod előde, a mint azt az általa beterjesztett törvényjavaslatnak a jelen felterjesztésünk elején idézett »indokolás«-ában kiemelte, »az izraelita vallás az állami iránti viszonyainak szabályozását, későbbi törvényhozási intézkedések számára tartotta fenn.«

A mint azonban jelen alázatos terjesztésünkben kimutatni szerencsénk volt, szervezeti ügyünk rendezését előadni nem lehet és e rendezést csak egy újabb kongresszus eszközölheti, mely a törvényhozás hozzájárulása mellett lenne egybehívandó. Kiténik az előadottakból, hogy sem szerzett jog, sem valamely ténykörülmény nem létezik, a mely a szükséges

törvényes intézkedés megtételének akadályul szolgálhatna. A törvényes intézkedés pedig későbbi időre nem halasztható, mert arra már most van szüksége felekezetünknek, hogy általa biztosítékot nyerjen az iránt, hogy ügyeinek önkormányzati jogkörében való újabbi rendezésével megint meddő munkát végezni nem fog.

Kérem.

Ezek folytán bizalomteljesen bátorkodunk oly törvényhozási intézkedés megtételének eléje nézni, a mely felekezetünknek az önkormányzati jogkörébe tartozó ügyek sikeres szabályozhatását biztosítsa. *Ez által szabályoztatnék egyszersmind vallásunknak az államhoz való viszonya azon az alapon, a melyen hazánkban az állam és az egyház közötti viszony törvényesen bevett keresztény egyházakkal szemben is rendezve lett! és ennek megtörténtével hitfelekezetünknek az autonóm keresztény egyházakkal való egyenjogosítása vallásügyi téren teljessé lesz.*

A kongresszusi választási szabályzat 62. § a szerint »az izraelita egyetemes gyűlés egybehívása a vallás- és közoktatásügyi minster által ö Felségének teendő előleges bejelentés mellett, a kerületi elnökök gyűlekezete által eszközöltetik.«

Athatva annak szükségességétől, hogy vallásfelekezetünk mielőbb jusson abba a helyzetbe, hogy ügyeit önkormányzati hatáskörében rendezhesse s országos intézmények létesítésével az irányában méltán táplált várankozásoknak megfelelhessen, e cél mielőbbi elérése szempontjából kötelességünkben állónak tartjuk, hogy a felekezeti ügyeink szabályozására illetékes egyetemes gyűlés egybehívása iránt intézkedjünk. Rá kell azonban mutatnunk a fent előadottakra is, melyek szerint az egyetemes gyűlés működése a hozzá kötött várankozásoknak egész biztossággal csak akkor felelhet meg, ha annak egybehívása a törvényhozás hozzájárulását megnyeri.

Midőn tehát ezek folytán alázattal bejelenteni bátorodunk, hogy az izraelita egyetemes gyűlést 1896. évi október havára egybehivandónak tartjuk, — egyszersmind az iránt esedezünk mély tisztelettel Nagyméltóságod előtt:

Méltóztassék kegyelmesen oda hatni, hogy a törvényhozás felekezetünk önkormányzati jogának biztosítása mellett, hozzájáruljon az izraeliták egyetemes gyűlésének a

végből való egybehívásához, hogy ott megállapíttassanak ö Felsége legkegyelmesebb jóváhagyása alá terjesztendő azon szabályzatok, melyek szerint a törvényesen bevett izraelita vallás hívei, összes felekezeti ügyeiket és intézményeiket, saját közegeik által önállóan kezelhetik és igazgathatják.

Kik is egyébiránt kitünő tisztelettel vagyunk.

Buda pesten, az izraelita községkerületi elnökök gyűlésének 1896. évi január hó 6. napján tartott üléséből.

A SZERVEZET.

E folyóirat olvasói előtt eléggé ismeretes a szervezet ügyében elfoglalt álláspontunk. Hosszu időn át hangsúlyoztuk és okadatainkkal igazoltuk különösen annak a felfogásnak helyességét, hogy hitfelekezeti ügyeink rendezésének kérdése, a siker kilátása mellett, csak felekezetünk egyenjogúsítása után kerülhet szőnyegre. Számtalan ízben rámutattunk arra az előnyre, melyet az idők és viszontagságok folyamán megviselt kongresszusi szervezet fentartása az új viszonyok alakulására nézve nyújt.

Az események igazat adtak nekünk, akkor, midőn politikai szempontból az ezen szervezetre való utalás nagybecsűnek bizonyult és igazat adnak nekünk most is, midőn e szervezet mint a továbbfejlődés kiindulási pontja érvényesülhet. Megelégedéssel konstatáljuk, hogy az idő előtti experimentációk iránti kísérletek meghiusultak ép úgy, mint ahogy sikerült meghiusítani annak idején azt a felekezeti téren felmerült téves szándékot, mely a felekezetet bele akarta vinni egy akcióba, mely arra irányult volna, hogy a zsidóság az ország törvényhozása előtt csak a vallásszabadságra vonatkozó törvényt nyilvánítsa magára nézve fontosnak és az izraelita vallás külön recepczióját csak az esetre kérje, ha a vallásszabadság elvének inatrikulálása nem történik. Hogy ezen nagy ügygyel-bajjal és a kellemetlenségek egész sorozatának árán meghiusított szerencsétlen petíciónak benyújtása minő következményekkel járt volna, azt ma elég világosan látjuk. A hazai zsidóság a képviselőház klerikális ellenzékének nyújtott volna segédkezet. Önmaga szolgáltatott volna fegyvert önnön érdeke ellen. Hiszen a külön recepczionális törvényt a klerikális ellenség éppen az abban rejlő megtiszteltetésnél, helyesebben történelmi igazságszolgáltatásnál fogva támatta leghevesebben, minő öröm lett volna táborukban, ha a zsi-

dóság a Polonyi-féle szabadelvűség kelepczéjébe kerülve, önmaga mondta volna a törvényhozás színe előtt: mi csak szabadelvűek vagyunk, nekünk nem kell külön receptiós törvény, csak ha a szabadelvűség nem győz, akkor kérünk abból a zsidó törvényből.

Szervezeti ügyünkben, mint látjuk, szintén teljesültek óhajaink, mert az idő előtti czéltudatos munkának folyamatba tételére nézve a *felekezeti ügyek intézőinek programjához híven* a felekezet egyenjogúsítása lett alapul véve. Ez azon törvényes alap, mely megadja hitfelekezetünknek a módot és jogot, — de mondhatnánk megjelöli a kötelességet — hogy ügyeit az ország recipiált autonom egyházainak helyzetéből merített joghasonlatosság szerint rendezze, illetve hogy az ily módon való rendezés iránt törekedjék.

Az első kísérletet ez iránt a *f. é. január havi kerületi gyűlésből az azzal párhuzamosan megtartott országos jellegű tanácskozás helyeslése mellett* kiindult emlékirattal tettem.

Nagy nyomatékot ad ezen emlékiratnak az, hogy a recipiált zsidóságnak első megnyilatkozását képezi. A törvényesen befogadott zsidó felekezet szólalt most meg először abban a formában, melyet a nagy alkalomhoz méltón megtámasztott és kitatarozott szervezeti épülete és helyzete megengedett. Megszólalásában saját jogtörténetének útján haladva, az ország többi bevett egyházainak törvény által biztosított szervezeténél állapodik meg, ilyképen a leghelyesebben jelölve meg az egyenjogúsított zsidó felekezet célját.

Maga a memorandum egy nagybecsű okmány, mely a szervezkedési törekvések eddigi eseményeiből a törvényhozás és a kormány összes irányadó tényeiből és nyilatkozataiból nem következtetés, hanem meggyőző bizonyítás útján mutatja az általunk annyiszor hangsúlyozott jogfolytonosság alapján felekezetünk egyenjogúsítása után és ennek következményeképpen egybehivandó új kongresszus és az autonóm körben mgalkotott új szervezet törvényes biztosításának szükségét, elodázhatlan voltát. Az objektív tényekből meseteri módon építi fel az emlékirat ezt a véleményt, melyet immár a zsidóság annyi hivatott férfiúja ritka egyöntetűséggel magáévá tett.

Ez emlékirat közvetlen hatásának hitfelekezeti ügyünk szőnyegre hozatalában kell nyilvánulnia. És ha sikerül a kérdést kellő mederbe terelni, úgy kell, hogy e közben a felekezet pártjai közötti béke helyreállításának komoly kísérlete legyen a zsidóság vezéreszméje.

A recepció ténye nagy és fontos korszakot jelent hitfelekezetünk történetében. E történet dicstelen volna reánk nézve, ha a magunk körében dúló viszályok megszüntetése érdekében mindent el nem követnénk. Mert csak, ha nem volnánk képesek testvéreinket vallásunk eszményi templomának ujjaépítéséhez megnyerni, ha nem hajlanának az új viszonyok amaz intelmére, hogy a magyar nemzet nagy béketényével szemben áldástalan belviszályaink megszüntetése erkölcsi kötelességet képez, csak akkor indulhatnánk esetleg elkülönített sorokban a törvény és jog által megvilágított úton ama cél felé, melyet a testvériség és béke szellemétől áthatott vallásunk és a magyar nemzet iránti tartozásunk számunkra megjelöl. És ha a magyar zsidóság élő fájáról a harag egész lombokat, az ágak egész sorát letörni képes lenne, úgy hadd legyen e tény maradandóan megörökítve, hogy a történet ítélszéke előtt a felelősség kérdése tisztán álljon.

Ámde a reményt nem szabad feladnunk és egy becsületes tartós megegyezés lehetősége iránti hitünkől egykönnyen el nem állhatunk. A kormány és illetőleg a törvényhozás pedig a zsidóságnak a törvényen és a hazai szokásjogon, képviselőházi határozatokon, a kormányok elvi kijelentésein alapuló kérelmeitől elzárkózni nem fog, hanem levonván hitfelekezetünknek a többi vallásfelekezetekkel történt egyenjogúsításának konzekvenciáit, az ezen számunkban első helyen közölt nyílt és világos tartalmánál fogva bővebb fejtegetést nem igénylő emlékirat szellemében törvényes garanciákra épített szervezet, testvéri béke és a felekezethoz az államhoz való viszonyának törvény általi szabályozása iránti kötelességszerű, helyes és jogos törekvéseinket méltányolni fogja. Az Ég akarata legyen mellettünk!

M. F.

TUDOMÁNY.

ZSIDÓ BÜVÉSZET.

Egiptom az őskortól a jelenkorig a csodák hazája. Nincs ország, a melyben a régi kultúra annyi emléke maradt volna meg mint Egiptomban, és nincs kulturemlék, a mely annyira bámulatba ejtené a jelenkor fiát, mint az egiptomi. Valóságos meséknek tűnnek fel azok a leírások, a melyek Egiptomról, guláiról és nekropolisairól, templomairól és szobrairól, feliratairól és papyrusairól szólnak. Az európai kíváncsi és buvár szeme nem elégszik meg a föld felületén fennmaradt emlékek látásával, hanem be akar pillantani a gulák belsejébe, el akarja olvasni írásaikat, a tudós felzavarja a holtakat, mumiákat, évezredek álmaikból, hogy meséltesen a multakról. Ásatásokat rendeznek mindenfelé, hogy a föld gyomrában találják meg azt, a mi a föld színéről lekivánczozott az örök feledésbe. És ezek a kutatások meglepő eredményekkel járnak. Egiptom földjéből nemcsak ezen ország történetére vonatkozó adatokat hoznak napfényre, hanem egész irathalmazokat ásnak ki, a melyek, hű képei a Faraók hazája régi lakosságának, különböző nyelvűek és tartalmuk, úgy hogy a régi klasszikus és keleti irodalmak valóságos kincses bányáivá lettek.

A tömegesen kiásott papyrusok közül egy-egy fénysugár a zsidók multjára is esik. Eddigélég ugyan a bibliából egyetlenegy rongyocska sem került napfényre, a talmudhősök egyetlenegy jegyzettábláját sem találták meg, a buvár szemét a hagyománynak egy sora sem gyönyörködtette még és mégis új világosság esik némely papyrusból a régi zsidók belső életére. Hozzá vagyunk szokva, hogy őseink szellemi és lelki belső életét minden balhittől és babonától mentnek képzeljük. Ez nagy tévedés. Az ókor annyira telítve volt mindenféle babonától, varázslástól, kuruzslástól, hogy a zsidók sem óvhat-

ták meg magukat a minden népet karmai között tartó tévhit-től. Tulajdonképen már a hagyományos irodalom is meggyőzhet bennünket, hogy a zsidók között a bűvészet, a varázslás, a kuruzslás, a rá- és kiolvasás stb. virágzott, de megszoktuk egyrészt, hogy a talmudban csupa theóriát lássunk, a melynek valóság nem felelt meg, másrészt a talmud azon eszméi ragadnak meg bennünket, a melyek a vezető szellemeket uralták, úgy hogy a szóban forgó adatokon átsurranunk. Az ismertetendő bűvésztábla és papyrus azonban ezeket az adatokat újra felidézki emlékezetünkbe és most egész más szemmel fogjuk azokat nézni. Nem fogjuk a mi iedeáinkat a multba visszahelyezni — a talmud által kedvelt antedatalás — hanem a hagyomány nyitakozatait a *tényleges* állapotok tükrének fogjuk tekinteni. Ezek az adatok annál nyomósabbak, mert többnyire a jámbor tudósok körére vonatkoznak, úgy hogy belőlük bátran következtethetjük, hogy a köznépnél még mélyebbre nyult a babona és balhit. A hagyomány ide vonatkozó adatainak ismertetése előtt bemutatjuk azon bűvésztáblát, a mely bennünk ezen gondolatokat felkeltette.

Az óntábla, melyre a felirat be van vésve, a régi Hadrumetum nagy halottvárosából származik. Hadrumetum Byzantium vidékének, a mely a római Afrika tartományhoz tartozott, a fővárosa volt; Karthagótól délkeletre a tengerparton fekszik. A táblát egy munkás találta meg a francziák részéről rendezett ásások alkalmából 1890 junius havában, de ásójjával átlukasztotta, úgy hogy az összehajtott tábla három helyen megsérült. Azonkívül még három ponton, valószínűleg egy szögtől származó lyuk van rajta, de kivéve egy helyet, könnyen pótolhatók a hiányzó betűk. A feliratot G. A. Deissmann »Bibelstudien« (Marburg 1895) című műve után adjuk (25 köv. ll.), ki az első kiadó és mások után nyomtatta le és részben helyesbitette az olvasást. A szók az eredeti táblán nincsenek elválasztva, de mi csupán a szók elválasztásával közöljük a szöveget.

A felirat így hangzik:

Ὁρχίζω σε, δαιμόνιον πνεῦμα τὸ ἐνθάδε κείμενον, τῷ ὀνόματι τῷ ἁγίῳ Ἀωθ
 Ἀβ[αω]θ τὸν θεὸν τοῦ Ἀβραὰμ καὶ τὸν Ἰαὼ τὸν τοῦ
 Ἰαζὺν, Ἰαὼ

Ἀωθ Ἀβ[αω]θ θεὸν τοῦ Ἰσραὴλ· ἀκούσον τοῦ ὀνόματος
 ἐντίμου
 4.u.5 καὶ [γοβ]ερού καὶ μεγάλου καὶ ἀπελθε πρὸς τὸν Ο(ὐ)ρβανόν,
 ὃν ἔτεκε(ε)ν Οὐρβανὰ, καὶ ἄξον αὐτὸν πρὸς τὴν
 6 Δομιτιανὰν, ἣν ἔτεκεν Κ[αρ]δίδα, ἐρῶντα μαινόμενον
 ἀγρυπνοῦν-
 τα ἐπὶ τῇ φιλίᾳ αὐτῆς καὶ ἐπιθυμίᾳ καὶ δεόμενον αὐτῆς
 ἐπαελθεῖν
 εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ σύμβιω[ν] γενέσθαι. Ὁρχίζω σε τὸν
 μέγαν θεόν
 τὸν αἰώνιον καὶ ἐπαιώνιον καὶ παντοκράτορα τὸν ὑπερ-
 ἄνω τῶν
 10 ὑπεράνω θεῶν. Ὁρχίζω [σε] τὸν χτίσαντα τὸν οὐρανὸν
 καὶ τὴν θά-
 λασσαν. Ὁρχίζω σε τὸν διαχωρίσαντα τοὺς εὐσεβεῖς.
 Ὁρχίζω σε
 τὸν διαστήσαντα τὴν ῥάβδον ἐν τῇ θαλάσῃ, ἀγαγεῖν καὶ
 ξεῖξαι
 [τὸ]ν Οὐρβανόν, ὃν ἔτεκεν Οὐρβανὰ, πρὸς τὴν Δομιτιανὰν,
 ἣν ἔτεκεν
 [Καρ]δίδα, ἐρῶντα βασανιζόμενον ἀγρυπνοῦντα ἐπὶ τῇ
 ἐπιθυμίᾳ αὐ-
 15 τῆς καὶ ἔρωτι, ἵνα αὐτὴν σύμβιον ἀπάγῃ εἰς τὴν οἰκίαν
 αὐτοῦ. Ὁρχί-
 ζω σε τὸν ποιήσαντα τὴν ἡμίονον μὴ τεκεῖν. Ὁρχίζω σε
 τὸν διορίσαν-
 τα τὸ [qōs] ἀπὸ τοῦ σκότους. Ὁρχίζω σε τὸν συντρέποντα
 τὰς πέτρας.
 Ὁρχίζ[ω] σε τὸν ἀπο(ρ)οῖζοντα τὰ ὄρη. Ὁρχίζω σε τὸν
 συντρέποντα τὴν
 γῆν ἐ[πὶ] τῶν θεμελίων αὐτῆς. Ὁρχίζω σε τὸ ἅγιον ὄνομα
 ὃ οὐ λέγεται ἐν
 20 τῷ [· · ·]φ [δ]νομάσω αὐτὸ καὶ οἱ δαίμονες ἐξεγερῶσιν
 ἐκθαμβοὶ καὶ περὶ-
 φορῶσι γερόμενοι, ἀγαγεῖν καὶ ξεῖξαι σύμβιον τὸν Οὐρ-
 βανόν, ὃν ἔτεκεν
 Οὐρβανὰ, πρὸς τὴν Δομιτιανὰν, ἣν ἔτεκεν Καρδίδα, ἐρῶντα
 καὶ δεόμε-

- ρον αὐτῆς, ἥδη ταχύ. Ὁρχίζω σε τὸν φροσῆρα καὶ ἄστρα
ἐν οὐρανῷ ποιή-
σαντα διὰ φωνῆς προστάγ[μ]ατος ὥστε φαίνειν πᾶσιν
ἀνθρώποις.
- 25 Ὁρχίζω σε τὸν συνσίσαν[τ]α πᾶσαν τὴν οἰκουμένην καὶ
τὰ ὄρη
ἐκτραχηλίζοντα καὶ ἐξβρά[ζ]οντα τὸν ποιοῦντα ἔκτρομον
τὴν [γ]ῆ-
ν ἅπασ(αν καὶ) καινίζοντα πάντας τοὺς κατοικοῦντας.
Ὁρχίζω σε τὸν ποιή-
σαντα σημεῖα ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς καὶ θαλάσσης,
ἀγαγεῖν καὶ ξεῦξαι
σύμβιον τὸν Οὐρβανόν, ὃν ἔ[τ]εκεν Οὐρβανὰ, πρὸς τὴν
Δομιτιανάν, ἣν
- 30 ἔτεκεν Κανδίδα, ἐρῶντα αὐτῆς καὶ ἀγρυπνοῦντα ἐπὶ τῇ
ἐπιθυμίᾳ αὐ-
τῆς δεόμενον αὐτῆς καὶ ἔρωτῶντα αὐτήν, ἵνα ἐπανέλθῃ
εἰς τὴν οἰκίαν
[α]ἰτοῦ σύμβιος γενομένη. Ὁρχίζω σε τὸν θεὸν τὸν μέγαν
τὸν αἰώ-
[ν]ον καὶ παντοκράτορα, ὃν φοβεῖται ὄρη καὶ νάπαι καθ'
ὅλην [τ]ὴν οἰ-
κο[ν]μέ[ν]ην, δι' ὃν ὁ λέων ἀφίησιν τὸ ἄρπαγμα καὶ τὰ
ὄρη τρέμει
- 35 καὶ ἡ γῆ καὶ ἡ θάλασσα, ἕκαστος ἰδάλλεται ὃν ἔχει
φόβος τοῦ Κυρίου
αἰωνίου ἀθανάτου παντεφότου μισοπονήρου ἐπιστα-
μένου τὰ
[γενόμεν]α ἀγαθὰ καὶ κακὰ καὶ κατὰ θάλασσαν καὶ πο-
ταμούς καὶ τὰ ὄρη
καὶ τὴν γῆν, Ἀωθ Ἀβωθ τὸν θεὸν τοῦ Ἀβραὰμ καὶ
τὸν [Ι]σὼ τὸν τοῦ Ιαζου,
Ἰα[ω] Ἀωθ Ἀβωθ θεὸν τοῦ Ισραὰμ ἄξον ξεῦξον τὸν
Οὐρβανόν, ὃν
- 40 ἔτεκεν Οὐρβανὰ, πρὸς τὴν Δομιτιανάν, ἣν ἔτεκεν Καν-
δίδα, ἐρῶντα
μα[ν]όμενον βασανζόμενον ἐπὶ τῇ φιλίᾳ καὶ ἔρωτι καὶ
ἐπιθυμίᾳ

- τῆς Δομιτιανῆς, ἣν ἔτεκεν Κανδίδα, ξεῦξον αὐτοὺς γάμῳ
καὶ
ἔρωτι συμβιούοντας ὅλην τῇ τῆς ζωῆς αὐτῶν χρόνῳ ποιή-
σον αὐ-
τὸν ὡς δοῦλον αὐτῇ ἐρῶντα ὑποτεταχθέντα, μηδεμίαν
ἄλλην]
- 45 γυναῖκα μήτε παρθένον ἐπιθυμοῦντα, μόνην δὲ τὴν Δο-
μιτια[νάν],
ἣν ἔτεκεν Κανδίδα, σύμβ[ι]ον ἔχειν ὅλην τ[ῇ] τῆς [ζωῆς
αὐτῶν χρόνῳ],
ἥδη ἥδη ταχύ ταχύ.

Ezt a szöveget Deissmann az eredeti sajátágainak
lehető utánzásával így fordítja:

- »Ich beschwöre Dich, dämonischer Geist, der du
hier ruhest, mit dem heiligen Namen Aoth Abaoth bei dem
Gotte des Abraan und dem Jao des Jaku, dem Jao Aoth
Abaoth, dem Gotte des Israma: höre auf den herrlichen und
furchtbaren und grossen Namen und eile zu Urbanos, den
4 u. 5 Urbana geboren, und führe ihn zu Domitiana, die Kandida
6 geboren, dass er, liebend, rasend, ohne Schlaf vor Liebe zu
ihr und Verlangen, sie bitte zurückzukehren in sein Haus
und seine Gattin zu werden. Ich beschwöre Dich bei dem
grossen Gotte, dem ewigen und mehr als ewigen und
10 allmächtigen, der erhaben ist über die erhabenen Götter.
Ich beschwöre Dich bei dem, der den Himmel und das
Meer geschaffen hat. Ich beschwöre Dich bei dem, der
die Frommen absondert. Ich beschwöre Dich bei dem, der
seinen Stab in dem Meere trennte (sic), dass Du herbei-
führst und vereinst Urbanos, den Urbana geboren, mit
Domitiana, die Kandida geboren, auf dass er, liebend,
gequält, ohne Schlaf vor Verlangen nach ihr und
15 Liebe, sie als Gattin heimführe in sein Haus. Ich be-
schwöre Dich bei dem, der der Mauleselin die Jungen
versagte. Ich beschwöre Dich bei dem, der das Licht
schied von der Finsternis. Ich beschwöre Dich bei dem,
der die Felsen zermalmt. Ich beschwöre Dich bei dem,
der die Berge zerriss. Ich beschwöre Dich bei dem, der
die Erde zusammenhält auf ihren Grundfesten. Ich

- 20 beschwöre Dich bei dem heiligen Namen, den man nicht ausspricht; in de[— —] werde ich ihn nennen, und die Dämonen werden aufgestört, entsetzt und voll Grauen, dass Du herbeiführest und vereinst als Gatten Urbanos, den Urbana geboren, mit Domitiana, die Kandida geboren, und er liebend sie bitte; rasch, schnell! Ich beschwöre Dich bei dem, der eine Leuchte und Sterne an den Himmel setzte durch seiner Stimme Befehl, dass sie leuchteten
- 25 allen Menschen. Ich beschwöre Dich bei dem, der die ganze Welt erschütterte und die Berge sich neigen und erheben lässt, der die ganze Erde erzittern und alle ihre Bewohner wiederkommen lässt. Ich beschwöre Dich bei dem, der Zeichen gethan hat am Himmel und auf der Erde und dem Meere, dass Du herbeiführest und vereinst als Gatten Urbanos, den Urbana geboren, mit
- 30 Domitiana, die Kandida geboren, auf dass er, sie liebend und ohne Schlaf vor Verlangen nach ihr, sie bitte und angehe, in sein Haus zurückzukehren als seine Gattin. Ich beschwöre Dich bei dem grossen Gotte, dem ewigen und allmächtigen, den die Berge fürchten und die Schluchten in der ganzen Welt, durch den der Löwe den
- 35 Raub lässt und die Berge zittern und die Erde und das Meer, (durch den) weise wird ein jeglicher, den beseelt die Furcht des Herrn, des ewigen, des unsterblichen, des allschauenden, der das Böse hasst, der weiss, was Gutes und Schlechtes geschieht auf dem Meere und den Strömen und den Bergen und der Erde, Aoth Abaoth, bei dem Gotte des Abraan und dem Jao des Jaku, dem Jao Aoth Abaoth, dem Gotte des Israma: führ herbei und vereine
- 40 Urbanos, den Urbana geboren, mit Domitiana, die Kandida geboren, liebend, rasend, gequält von Liebe und Neigung und Verlangen nach Domitiana, die Kandida geboren; vereine sie ehelich und als Gatten in Liebe für die ganze Zeit ihres Lebens. Mach, dass er wie ein
- 45 Sklave liebend ihr gehorche und kein anderes Weib noch Mädchen verlange, sondern einzig Domitiana, die Kandida geboren, als Gattin habe für die ganze Zeit ihres Lebens; rasch, rasch! schnell, schnell!*

Először az a kérdés döntendő el, vajjon ez a bűvésztábla zsidó vagy pogány eredetű-e? Deissmann (34 lap) azon nézetet van, hogy pogány származású, mert a nevek szabadon bocsátott rabszolgákra vallanak. A kettő azonban nem zárja ki egymást, minthogy elég zsidó rabszolga volt, kit ura felszabadított. Azonkívül a kérdés veleje nem az, hogy a jelen tábla milyen származású, hanem az, hogy kitől ered annak a tartalma? Erre pedig nem lehet más feleletet adni, mint azt, hogy zsidótól. Mert először a pogány szerzősége semmi sem vall; a gonosz szellemet zsidók is idézték, ha nem is a hivatalos teológusok, a mint azonnal bizonyítani fogjuk. Különböztetést a daemont is az Egyisten nevében citálja. Másodszor pogány nem volt oly járatos a bibliában, hogy ily formulát szerkeszthetett volna, a melynek szerzője önállóan, emlékeztetőre támaszkodva bánik a szentírás egyes helyeivel. Ha tehát Domitiana valamely közforgalomban levő varázskönyvből is írta vagy iratta volna le tábláját, akkor is fel kell tételezni, hogy a formula első szerkesztője zsidó volt, következésképp zsidók között szokásos volt ilyen szerelmi varázshoz folyamodni. Ezt a tényt pedig a hagyományos irodalomból megdönthetetlenül lehet bizonyítani. A forrás oly bőségesen folyik, hogy e cikkek keretében tökéletesen ki sem merithetjük.

A varázsolás gyakorlása meg volt ugyan tiltva, de hittek erejében és szabad volt megtanulni azt, hogy ilyen kérdésekben választ lehessen adni, vagy pedig a varázst véghez lehessen vinni.¹⁾ Sőt érdem számba ment ennek a megtanulása: a szanhedrin tagjává csak olyan tudóst neveztek ki, a ki a varázsláshoz is értett.²⁾ Hogy mennyire el volt terjedve, mutatja a misna, a mely szerint a parázsnaság és a varázslás pusztított el mindent.³⁾ Az Újtestamentum is gyakran említi bűvészeket: a keresztények között is el volt terjedve.⁴⁾ Az ókori szá-

¹⁾ Szifré II. 170: לא תלמד לעשות המעומות היום היום יוכל אי אהה: יכול להביא ולחיות תל לעשות לעשות אי אהה למד אבל למד להביא ולחיות V. 5. Sabbath 75a és párhuzamos helyek, hogy itt miről van szó.

²⁾ Szanhedrin 17a: אין משיבין בסנהדרין אלא בעלי משעים.

³⁾ Szóta 48a: הוסיף והמשיחין בילו את המלך. Figyelemre méltó a kettő összeállítás: a bűvészet főképp szerelmi célból üzetett, miről még szó lesz.

⁴⁾ Az adatokat összeállítja Winer, Biblisches Realwörterbuch II. 750 MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1896. I. FÜZET.

mos vándorbűvész között, kiket Chaldeusoknak neveztek, zsidók is voltak, a mint Josephus elbeszéli.¹⁾ Bár a varázsló halállal volt sujtandó a biblia alapján és a misna természetesen meg is tartja,²⁾ mégis el volt terjedve, úgy hogy a tudósok is inficiálva lettek az általános balhittől és nemcsak hittek a varázs erejében, hanem bizonyos nemeit megengedettnek is nyilvánították, sőt gyakorolták is.³⁾ Több bűvészformulát is megőrzött a talmud.⁴⁾ A varázslás hazájának a tényeknek megfelelőleg Egiptomot mondják. Legismertebb az a mondás, hogy a világra jött tiz mérő varázslásból kilencz mérőt Egyiptom vett magának és egy mérő jutott az egész többi világnak.⁵⁾ Jézus Egiptomból hozta a varázslást;⁶⁾ különféle bűvészet melynek egy amóra volt a tárgya, az egyiptomi Alexandriában történt.⁷⁾

Mint minden időben és minden országban a nők között volt a bűvészet elterjedve, kik ugyan különböző czélból gyakorolták, de főképen mégis, mint a hadrumentumi táblában, a szerelmi bűvészzel éltek. A legjellemzőbb e tekintetben Simon ben Jóchai nyilatkozata, mely szerint a legjamborabb nő is varázsol;⁸⁾ »Izraél leányai varázsolnak«⁹⁾ »találkozik

¹⁾ Antiquitates 8, 2. 5. »Es waren zum Theil Juden, welehe ihre Kunst und ihre Formeln auf den König Salomo selbst zurück führten.« Winer i. h. A talmud sokat beszél Salamon király viszonyáról a gonosz szellemekhez és ezek fejedelméhez (Asmedai).

²⁾ Szanhedrin 67a

³⁾ Tanulságos Szanh. 67ab. ib. 101a: אין מוכרין שם שמים על הקוקה, לוחשין על שמן שכלי. de különben nem baj; ib. 101a: אין מוכרין שם שמים על הקוקה, לוחשין על שמן שכלי.

⁴⁾ Peszáchim 111ab; 116a; Jóma 84a.

⁵⁾ Kiddusín 49a עשרה קבין כשפים ירדה לעולם תשעה נעלה מצרים יאחד כל העולם כולו.

⁶⁾ Sabbath 104b: בן כטרא הוציא כשפים ממצרים.

⁷⁾ Szanhedrin 67b

⁸⁾ Szóferim 15, 10 (Müller XXVII). Bár ezen kijelentés velős, tehát kissé túlzott mondások között foglaltatik, mégis eleget mond. Müller 212. lap helytelenül állítja, hogy az a nyilatkozat a római és görög nőkre vonatkozik. Erről szó sincs és úgy az összefüggés mint a kifejezés kizárja ezt a feltevést. A Mechiltából, a hol S. b. J. mondásának eleje meg van, ez a tétel valószínűleg csak később esett ki, vagy talán az elveszett és a Midras Haggádából eddigelő nem rekonstruált Mechilta d. R. Simeon b. Jóchaiból foglaltatott.

⁹⁾ Éruvin 64b: נות ישראל פרוצות בכשפים.

boszorkánynőkkel«¹⁾ »a nők kiválnak boszorkányság által«²⁾ Simon ben Setach 80 nőt akasztatott föl Askalonban, természetesen csak zsidó nőkről lehet szó és bűnük a boszorkányság volt.³⁾ Hogy a nők szerelmi bűvészetet űztek, nemcsak a dolog természetéből folyik, hanem egyes adatokból is. A már említett helyen kívül bizonyító erővel bir nézetem szerint Abóth II. »Aki feleségeit szaporítja, szaporítja a bűvészetet.«⁴⁾ Az összefüggés azt javasolja, hogy ebben a mondásban: »ha a nő öreg lett, félő, hogy bűvészkedik«⁵⁾ szinte szerelmi bűvészetet tételezzünk fel. Említve van egy javas asszony is, a ki a gyermekszülést akadályozta.⁶⁾ Sokféle módja van a bűvészkedésnek, a melyekből csak kettőre figyelemztetünk: tömjéneztek,⁷⁾ bekenték az arcot olajjal.⁸⁾

A felhozott nyilatkozatok minden kétségen felül helyezik, hogy Palesztinában a bűvészet az egész népet áthatotta. Egy cseppet sem merész az az állítás, hogy a külföldi zsidók koruk szellemétől mélyebben voltak megmetelyezve, mint az anyaországban, ahol a vallás a legtisztább volt. Annál fogva semmiféle okunk sincsen, hogy táblánkat, mely tartalma szerint tiszta zsidó és az Egyisten nevében kényszeríti a gonosz szellemet szolgálatába, ne tulajdonítsuk zsidónak. A varázslás hazájában Egytomban, a zsidók sem maradtak mentek a balhittől és szintén tényekben juttatták kifejezésre hitüket, amint a fentidézett talmudi hely világosan elbeszéli.

Írott varázsszövegek (amuletek) el voltak terjedve. A קמיע a hagyományban majdnem oly gyakori szó, mint a תפילין és מוזה, a melyekkel nem ritkán együtt neveztetik.⁹⁾

¹⁾ Peszáchim 110a: דפנע בשמים כשפניות.

²⁾ Szanhedrin 67a: נשים מצוין בכשפים. Az egész lap igen tanulságos.

³⁾ Misna Szanh. 45b.

⁴⁾ Itt valószínűleg czélzás van arra, hogy sok asszony varázslás által akarja a férj szerelmét a többitől elvonni és magának biztosítani.

⁵⁾ Szanhedr. 100b: הוקנה שמה תשעה כשפים.

⁶⁾ Szóta 22a יוהני בת טיבא Iásd Basit.

⁷⁾ Berákhóth 53a: ננות ישראל מקטרת לכשפים.

⁸⁾ Sabbath 106 Babilónia 300 körül.

⁹⁾ Misna Sabbath 8, 3: המצוין ומי קלה כדי לכתוב עליו פירשה קטנה: המצוין שבתפילין עור כדי לעשות קמיע דומסוסטוס כדי לכתוב עליו מוזה.

A »Keméa« rendesen bőrre volt írva,¹⁾ de voltak ércz keméák is,²⁾ amilyen a szobanforgó hadrumentumi »keméa«.³⁾ Kétféle amulet létezett: írott és gyökerekből álló.⁴⁾ Ezeknek az amuleteknek a tartalmát is ismerjük. Sabbath 115 b azt olvassuk egy barájthában: »A benedictiók és az amuletek, ámbátor az Isten név betűi és sok tartalom a töréből foglaltatik bennük, nem mentetnek meg (szombat) a tűzből, hanem helyeikben égneek el Istennevekkel együtt.«⁵⁾ Látjuk tehát, hogy az amulet az Istennevek betűiből és a bibliából származó tartalomból, nem idézetekből állott. Ez teljesen ráillik a hadrumentumi táblára. Érdekes az is, hogy a barájtha végén tanulságul ez áll: »Ezen alapszik az a tétel; a benedictiók leírói olyanok mint a tóra elégetői,«⁶⁾ de a keméák leírása nincs megtilva. A Joma 84a közölt bűvész formulákban tényleg befoglaltatik: יה יה יה יה יה יה יה יה, habár rövidségénél fogva a bibliára emlékeztető helyek nincsenek benne. A talmud még azt is fentartotta, hogy a szellemet esküvel kell kényszeríteni⁷⁾ és hogy a formulát használó saját nevét mondja; mindkettő a mi varázsszövegünknek is sajátosága. A keméának tartója is volt.⁸⁾ Az idézett helyeken kívül még számos izben van szó a keméáról, a melyek közül még utalunk tőszifta Sabbath 4, 5.

28, 1: והקמיע והתפלה שנקרא הנוגע בהן טמא Mikvaoth: והתפלה והקמיע אינן ציינו שיבואו בהם מים Sabbath 6, 1: לא יצא האיש וכו' ולא בתפילין 6, 1: לא יצא האיש וכו' ולא בקמיע וכו' והקמיע והתפילין Tőszifta Kélim III 2, 6: ולא בקמיע וכו' והקמיע והתפילין

¹⁾ Előző jegyzet.

²⁾ Tőszifta Kélim II 1, 11 (= Zuckerm. 579, 15. sor: קמיע של כותב; ib 1, 12: פסלון שהוא כותב עליו את הקמיע שומר; L. Zuckerm. szójegyzékét lásd szó alatt).

³⁾ Ércztáblák nagy számban léteznek: az avignoni muzeumban (Deissmann 8. lap); Corpus Inscriptionum Latinarum VIII suppl. I. 12509 szám: karthágói óntábla. (Deissm. u. o.)

⁴⁾ Sabbath 61a lent: אחד קמיע של כתב ואחד קמיע של עיקרין Justinus Martyr Dial. cum Tryph. mindezeket és a fent érintett füstölőge-seket stb. említi (Winer BRW. I 161 s. v. Beschwörer.)

⁵⁾ תוך הברכות והקמיעין אע"פ שיש בהן איתות של שם ומעשימות הרבה תוך הברכות אין מעלין אותן מפני הרדיקה אלא נשפכים במקומן וכו' ואיכותיהן A párhuzamos helyen Sabbath 61b a fontos szó kiesett.

⁶⁾ מכאן אמרו כותבי ברכות כשורפי תורה

⁷⁾ Gittin 87b קמיע szó alatt Rasi ezt mondja: שמשבעין בה את

⁸⁾ Tőszifta Kélim II. 1, 11: עור ישבור בו את הקמיע טמא

9. 10. és Szanhedrin 68a. Nemcsak emberek használták, hanem állatok is.¹⁾ Különbséget tesznek továbbá kipróbált és ki nem próbált amulettek között.²⁾

Bebizonyítottuk tehát, hogy a zsidóknál Palesztinában is grasszált a bűvészet, és még nagyobb mértékben a szent föld határain túl a diasporában, különösen Egyiptomban élő zsidóknál. Láttuk továbbá, hogy első sorban a nők hódoltak ennek a mesterségnek és hogy különösen szerelmi czélokra használták. A különféle varázsszerek közül kiválik a keméa, a melyben egy varázsszöveg foglaltatik az illető nevével, Istennevekkel, a bibliából vett tartalommal és a szellemet kényszerítő szavakkal. Az amulet készült érczből is és tartóval is el lehetett látva. Mindezek oly ismertető jelek, a melyek a hadrumentumi táblára ráillenek. Nincs tehát semmi ok, a mely az ellen szólana, hogy ez a bűvésztábla zsidó eredetű. Ellenben pogány származás ellen szól az, hogy benne semmi sincs a mi emezeknél használatos volt. Nevezetesen egy bálvány sincs nevezve, a mi igen feltűnő lenne. Ezzel általános észrevételeinket befejeztük és jövő számunkban a részletes magyarázatot fogjuk adni, a melyből még több érv fogja ezen általános bizonyítás erejét emelni.

Budapest

DR. BLAU LAJOS.

BRILL S. L. RABBISÁGI ELNÖK TALMUDI LAPSZÉLJEGYZETEIBŐL.

— Második közlemény. —

Ros Hasána 3a. A barajtha Numeri 21,1-re וישמע הנוגעי מלך עד שזכרון, Arad és Kanaan egy személyt jelent: הוא היה עיר הוא היה נענן. Erre a tőszafóth עד bekezdés alatt helyes nyelvi érzékkel azon észrevételt teszi, hogy a vers egyszerű magyarázata szerint »Arad« vagy a tartomány vagy a rezidencia neve. A tőszafóth hasonló megjegyzést több izben tesz a talmud agádájára: Chullin 91b

ולא בהמה כסדרל שברגליה ולא בקמיע אע"פ Sabbath 53a lent: שהוא מומחה וזה חומר בבהמה כסדרל

¹⁾ Erről részletesen szól Sabbath 61b.

הוא יקח; Jóna 28a אש; Peszáchim 4a שש; Bába Kamma 60b לעולם.

Ugyanott 13a: »A tudósok mértékei mind ily pontosak; ha a mikva 40 száa vízzel bir, hasznavehető, ha egy csepp hiányzik, hasznavehetetlen stb.« Ehhez összehasonlítandó Bába Bathra 23b, a hol R. Jirmija azt kérdezi, ha a galambfiók egyik lábával a galambducztól 50 rőfnyin belül áll, a másikkal pedig kívül, vajjon akkor a galambducz tulajdonos-e? E miatt Jirmiját kivezették a béth-hamidrashból: ועל דא אפקיה לר' ירמיה מבי מדרשא. A tőszafóth e helyen hivatkozik a mi tételünkre. De úgy látszik, hogy Jirm. ellen azért gerjedtek haragra, mert kérdése nem volt, habár talán szándék nélkül, mindengűny nélkül való.

19b. Az itt említett קהל קדיש idéztetik még Berákóth 9b; Jóna 69a; Tamid 27b; Bécza 14b és 27a. (Erről már az első közleményben volt szó Ber. 9b alatt és itt azért jegyezzük fel újra, mivel jövő számunkban szólnunk róla).

23a. Tőszafóth עבד דלא bekezdés alatt azt állítja, hogy az ujhóldat jelező máglya elmaradását nem fogják a szomszédok valami közbejött szerencsétlenségnek tulajdonítani, hanem gyakrabban előforduló esetnek (בתולה - בעולה). A talmud azonban Kethubóth 16b lent, a hol a Kethubáról van szó (בתולה - בעולה), azt mondja: ומנן דתפסה מתתם; ואמרה אה בתולה הוא דלא עבד קמי' אהמני הוא דתפסה.

Ha nem akarunk súlyt vetni arra, hogy ez esetben a 200 Zuzt már elfoglalta és így mint birtokban levőtől nem szabad elvenni, mert állíthatja azt, hogy a násznép mulatozás folytán nem volt már józan állapotban, hogy a בתולה-t megillető jelképes népszokást gyakorolja, akkor ez az ellenmondás frappáns marad.

35a. R. Jehudáról azt mondja a talmud, hogy csak minden 30 nap imádkozott. Ezt Rasi úgy magyarázza, hogy tudományát minden 30 nap ismételte és ezért nem szakította félbe. Ez utóbbiról már megemlékeztünk; erről a talmudban szó van: Berákh. 38b; Móéd Kátan 28a; Kethubóth 77b.

Jóna 2a. ופיה לאו בת כפיה היא. Vesd össze Móéd Kátan 28a, a hol tőszafóth ופי' אדומה מפי' bekezdés alatt a két talmudi hely ellenmondásának kiegyenlítését tartja szem előtt.

9b. A talmud egy kérdésben azt mondja, R. S. ben Lákis még R. Eleázárral, ki a szent föld ura volt, sem beszélt (nehogy e folytán tulságos bízalommal viselkedjenek irányában, mint mindenkivel szemben, a kihez ő szólott, olyannyira, hogy tanuk nélkül bízták rá vagyonukat. Rasi). Tőszafóth erre azt jegyzi meg, hogy Simeon b. L. nem kezdte meg a beszélgetést, de ha ez megkezdődött, akkor felelt, a mint kitűnik Zebáchim 5a. Ez ellenében felhozható Megilla 28b lent, a hol S. b. Lákis egy közönséges embert szólít meg: קרי' וכו'.

86a. הוי' דמי חלול השם אפי' רב כגון אה' אי שקילת בשמי' מנבחה: Mi ebben a bűn? Rasi azt mondja: Ha Ráb huzamosabb ideig nem fizet, akkor a mézárós abban a hiszemben lesz, hogy egyáltalában nem fizet és így ő is könnyen veszi majd a גול-t. Ezen értelmezés szerint nem világos, hogy mi a »chillul hasém«? Ehhez nagy nyilvánosság tartozik, a mi ebben az esetben hiányoznék. Helyesebbnek látszik ezt a kijelentést Chullin 44b alapján magyarázni. Ott ugyanis el van beszélve, hogy Rabba bar bar Chana kősernek nyilvánított egy neki bemutatott állatot és azután vett a husából. Erre a talmud azt kérdezi, hiszen gyanusítani fogják? Egy más esetben »R. Chisda leánya« kérdezett ilyesmit férjétől Rábától. A talmud azt feleli: Nincs helye a gyanunak, mert טקלה מינה »a mérték bizonyítja«, hogy ép úgy fizeti mint más. Ha azonban nem fizetne azonnal, akkor gyanu esnék reá. Ráb szintén רואה טרישת volt, a mint az utóbb idézett helyből kitűnik, ha tehát nem fizetne azonnal, akkor חלול השם származnék belőle, minthogy ő különben is elismert tanítója volt a községnek.

Szukka 3a. ומנן דתפסה אפומה דמטולה. Ehhez a kifejezéshez összehasonlítandó a targum, a melynek fordításában Zsol-tár 27,5 כספה כוללה = יצאנו כספה כוללה, továbbá חספה כוללה = חספה כוללה.

28a. אמר עלי' על ד' יוחנן בן זכאי שלא היה מקרא וכו' שיהא שדים. Hasonló mondatik Szóferim 16,9, csak hogy ott Hillélről. Az egyik helyen az olvasás talán korrumpálva van. Rasi שיהא שדים ויהא דקלים azt mondja: »Nem tudom, mit jelent«. Sámuel ben Meir Bába Bathra 13a az elsőt a »gonosz szellem idézésére« és a másodikat I. Királyok 5,13 szerint magyarázza. Az עוף המרה-al összevetendő misna Szóta 6,1 אפילו ששע מעוף המרה.

IRODALOM.

A HÉBER NYELVTUDOMÁNY KEZDETEI.

(Prof. Dr. W. Bacher: Die Anfänge der hebräischen Grammatik. Lipse, 1885. 120 lap.)

A mily nagyérdekű egy nyelvnek keletkezését és fejlődését megismerni, hisz a nyelvben a néplelek nyilatkozik meg, ép oly érdekes és fontos egy nyelv grammatikájának keletkezését és fejlődését szemmel kísérni, hisz csak ennek világításában ismerjük meg igazán a nyelv szellemének és szerkezetének finomságait.

A héber nyelv a sémi nyelvek között nem a legrégibb, de nem is a legfiatalabb, története azonban bizonyára a legváltozatosabb; ép így a héber nyelvtudományé. Az arabs nyelvtudomány behatása alatt indult serényebb fejlődésnek és hosszú gyermekkor után egyszerre a férfikor magaslatán termett, egy csapással emeltetett a félhomályból a legragyogóbb világosságba, midőn a 11. században Jehuda Hajjug tünemény-szerű tehetségével az egyedül helyes alapra helyezte és ezzel a kezdetlegesség tétovájából az igazi nyelvtudomány biztos ösvényére terelte.

Hogy mint művelte ezt azután Hajjug, Abulvalid, Ábrahám ibn Ezra és az epigonok egész a 16. századig, ezt megmutatta már nekünk Dr. Bacher, a héber nyelvtudomány e fáradhatlan, mély tudományú kutatója; régebben e tárgynak közvetlenül vagy közvetve szentelt kilencz önálló munkájában.¹⁾

¹⁾ Idevágó munkái: Abr. ibn Ezra's Einleitung, Wien 1876; Abr. ibn Ezra als Grammatiker, Budapest 1881; Abulvalid élete és munkái, Bpest, 1885; Abulvalid szentírásmagyarázatából, Bpest 1889; Die hebr.-

Most a munka nehezebb felét végezte el a czímben kitett, fölötté érdekes és becses munkában, midőn visszavezet bennünket a héber nyelvtan legelemibb kezdeteihez, földériti előttünk ismert és elismert alaposságával a héber nyelvtudomány elejét, a többnyire hiányos, szűken folyó források alapján. Mindazonáltal oly kimerítően tárgyalja a grammatika történetét kezdetétől a 11. századig és oly sok tudnivalót tár föl előttünk a munka, hogy lehetetlen egy ismertetés keretében méltó képét adni; a ki legcsekélyebb érdeklődéssel viseltetik a tárgy iránt, annak el kell a munkát olvasni, vagyis inkább át kell tanulmányoznia. Szerző ugyan csak előmunkálatnak nevezi, de bizvást állíthatjuk, hogy ha nem lesznek a tárgyalt kortól eddig nem ismert vagy elveszettek tartott munkák napfényre hozva — a mi nem valószínű — úgy nem lehet teljesebb történetét adni a héber grammatika kezdeteinek, mint a mely nagy tudósunk dolgozatában előttünk fekszik.

A munka bevezetése az egészre valóban jellemzetes egyszerűséggel és világossággal, minden fölösleges sallang nélkül, kitűzi a tárgya határait, röviden jelezve a dolgozat tartalmát. *Első fejezete a hagyományos irodalomról* szól, leszámolva azon nézettel, mintha már itt tudatos héber grammatikáról és annak maradványairól lehetne szó. A hagyományos irodalom, és itt első sorban a legrégibb halachikus midrás jön tekintetbe, csak azt bizonyítja, hogy az élő nyelv-érzék, éles megfigyelése a nyelv tulajdonságainak és szerkezetének vezették azt a biblia magyarázatában, nem pedig nyelvtani tudás. Azon kevés grammatikai kifejezés, melyet később a gr. terminologia átvett, teljesen föl van itt számlálva. Ilyenek pl. az egyes és többes szám, a hímnem és nőnem, múlt és jövő idő megjelölései. Érdekesebb a betű: פה neve mellett, a szó-nak פה-vel való jelölése, mely az egyptomiból származó szó *szechrén*-t jelent és szerző magyarázata szerint azért használtatott, mivel az egymástól elkülönített szavakban a betűket mint egy szechrén összezárja. E magyarázat mellett szól, hogy e névvel tényleg mindig csak az írott szót jelölik,

arabische Sprachvergleichung des Abulv.; Die hebr.-neuhebr. u. hebr.-aram. Sprachvergleichung des Abulv.; Die grammatische Terminologie des Jehuda b. David Hajjug, Wien 1882; Die hebr. Sprachwissenschaft vom 10. bis zum 16. Jahrhundert, Trier 1892.

a mondott szó *חָלַל*, a mint már ezt Elia Levita megjegyezte a nélkül, hogy magyarázatát tudta volna adni. Még kevesebbet nyújt a talmud általában és a későbbi midrás a grammatika anyagához és csak azt bizonyítják, hogy a nyelv törvényeit tudatosan még nem ismerték. A *dáges* terminus, az erősített kiejtés számára, az Áruch, egy eddig be nem igazolt idézete szerint már a paleszt. talmudban előfordulna, ellentétben a *chataf* gyors kiejtéssel.

A második fejezet a masszorának van szentelve és ez képezi a hozzá tartozó 3. és 6. fejezettel együtt a munka legérdekesebb részét.

A masszóra a héber grammatika tulajdonképeni bölcsője, mondja szerző, mert a masszoréták, midőn a biblia szövegének megőrzését, helyes írását és olvasását célzó szabályokat állítottak föl, ugyanazt tették, mint később a grammatikusok. De nem szabad azért gondolni, hogy a masszóra már bővíben nyújtja a grammatika alapjait, ellenkezőleg, számos összeállításában minden grammatikai fogalmat kizár, midőn pl. hasonhangzású *héber* és *aram* szavakat soroz egy kategóriába, vagy lépten-nyomon héber szavakat, melyek csak a hangzás, de távolról sem a grammatikai minőség folytán kerülnek össze.

De grammatikai színezetű összeállításokat is találunk a masszorában, miut pl. a szegoláták sorát, továbbá azon rendkívül érdekes csoportot, melyben a hasonló szavak elkülönítését a milél milrá jelzésekkel biztosítja. Feltalálható a masszorában ugyancsak — bár jelentéktelen kezdet gyanánt — a szó tövének elkülönítése a járulékbetűktől és néhány terminust is szolgáltatott a grammatikának, mint a *dáges* v. *chazak* és *rafé* v. *challas* ellentétet jelölő műszavakat.

Legfontosabb munkájuk azonban és legnagyobb érdemük a masszorétáknak a magánhangzók rendszerében nyilvánul, a melylyel a biblia szövegét ellátták, mondja szerző és a 3. fejezetben a *babyloni* és a *tibériási vokalizáció rendszerének* nagyrészt és világos történetét adja, a mint ezt még ily kimerítően eddig nem birtuk. Fontos ez a grammatika történetére nézve, mert a masszorai vokalizáció magában foglalja úgyszólván a héber grammatikát, hisz főleg e vokalizáció által megőrzött tényein a hangtannak és szóképzésnek, alapszik a héber nyelvtan. Sajnos, a magánhangzók rendszerének

keletkezése és megállapítása áthatlan homályba van burkolva; minden valószínűség szerint Babyloniában lett megállapítva és a babyloni rendszer, az egyszerűbb, 6 hangzóból álló, a régiebb, míg a tibériási a későbbi, mely még egy hetedik hangzót is fölvelt. Ezt bizonyítják a magánhangzók, kiejtésüket jelölő nevei is, melyek mind babyloni származásúak és melyeknek kimerítő, érdekes magyarázatát találjuk e fejezetben, ép úgy, mint a különbség kimutatását a két rendszer között.

A magánhangzók rendszerében öntudatos módszer nyilatkozik és bizonyos, hogy nem csak alapját szolgáltatva a későbbi héber nyelvtannak, de maga is grammatikai munkásság, a hangtan megalapítása.

E sok tanulságot nyújtó fejezet után a 4-ik a *széfer jeczirát tárgyalja grammatikai szempontból*, míg az 5-ik fejezet, befejezése az előbbi háromnak, a hires, legjobban ismert masszoréta: *Aharon b. Mózes b. Ásér* grammatikai ismereteiről szól, első ízben tárgyalva ezeket itt összefüggően. *Ben Ásér* nyelvtani meghatározásai a tibériási masszorai iskola tudományát képviselik. Ő már az arabs nyelvtudomány befolyása alatt áll, mint később Szaádja is. 7 csoportba osztja a betűket, megkülönbözteti a többetűket a ragoktól. A magánhangzókat rendes (nekudóth) elnevezésen kívül 6 nevezi először: melakhimnak és 3 csoportba sorozza azokat.

A magánhangzók változásáról, a seváról, a betűcseréről szóló, általában a hangtanhoz tartozó megjegyzései képezik az 6 rimes, fellengős prózában irt tankölteményének leglényegesebb részeit. Alaktani szabályain meglátszik különösen az arabs gramm. hatása; 7 beszédrészt különböztet meg, melyeknek terminusai jórészt arab szavak fordítása, úgy mint a név és ige hajlításának műszavait szintén az arabból veszi át.

A 6., legnagyobb fejezet Szaádjának van szánva. A tudós Gáon képezi a tulajdonképeni átmenetet az igazi héber nyelvtudományhoz, mert utódai nem vitték nálánál előbbre a héber nyelvtan tudományos és helyes fejlesztését, egész Hajjugig és ez igazolja, sőt kívánatosá teszi azon kiváló figyelmet és beható tárgyalást, melyet szerző Szaádja grammatikájának szentel.

Sz. volt az első, ki a grammatikával, különválasztva az írásmagyarázattól, mint önálló tárggyal foglalkozik. Arabs

nyelven az arabs nyelvtudomány befolyása alatt irt egy nyelvtani munkát, mely 12 részből állott és »A nyelvről írott könyvek« czímét viselte. E könyv azonban elveszett és csak Szaádjának jecira-kommentárjában, valamint Dunas b. Lábrát kritikájában található idézetekből ismerjük, sőt úgy látszik, már Ibn Ezra is csak idézetekből ismerte. Egy másik kezdő nyelvtani munkája töredékben fennmaradt: az Ágron, a melyről Mebasszer hallévi által is nyerünk felvilágosítást, az arról írott éles kritikájában.

Sz.-nak ezen mukáiból, valamint a nyelvtanra nézve igen kevés adatot szolgáltató bibliamagyarázatából, a mennyiben ez már hozzáférhető, Dr. Bacher 12 pont alatt állítja össze a lehető legtökéletesebben Sz. nyelvtanát, a melyet itt kivonatosan is bemutatni meghaladja ismertetésünk határát és azért mindenkit magára a minuciózus, mintaszerű fejtegetésre utalunk. Ideiglatjuk a 12 pont czímét: A betűkről szóló tan. A torokbetűkről. Más betűosztály sajátosságai. A betűcsere. A hangzócsere. A dages- és ráféről szóló könyv. Mássalhangzók asszimilációja. A tő- és járulékbetűkről. Az ige ragozása. A név ragozása. Rendhagyók. A mondattanról.

A nagy Gáon után, ki oly nevezetes munkát végzett a grammatika és bibliamagyarázat terén, következik a 7-ik fejezetben *Jehuda ibn Koreis*, a ki a tulajdonképi nyelvtan terén nem igen számít, mert nyelvtani ismeretei és szabályai igen kezdetlegesek. Ő a rokonnyelvek összehasonlításával foglalkozott, a grammatikát tekintve pedig oly irányban, hogy a szavak kezdő, középső és végbetűik a héber, aram és arabs nyelvekben hasonló formák szerint vannak képezve. Összeállítása azonban kevés rendszert mutat és szűk nyelvtani látkörről tanuskodik.

Nem sokkal tovább haladt *Menachem b. Szaruk* sem, a ki Szaádja és ibn Koreis munkásságáról alig vesz tudomást és azt nem folytatja. Szándékosan héber és nem arabs nyelven írja *Machbereth* cz. szótárát és az arabs befolyás alól majdnem teljesen kivonja magát. Főleg a tőszónak szigorú megállapítása képezi kutatása tárgyát és e tekintetben következetesebb, mint Szaádja, a kinek teoriáját ő is elfogadja és végig viszi. Az 1 és 2 betűs tövek teoriáját tartja fenn és ez őt a legfurcsább állításokhoz vezeti.

A betűkről, a hangzókról, a névről és az igről szóló

szórványos megjegyzéseiből kitűnik az, hogy Menachemnek *rendszeres nyelvtani ismeretei nem voltak*. Egy tény azonban igen figyelemreméltó nála és ez az, hogy mint vörös fonál húzódik végig munkáján a *gondolat a nyelvnek törvényszerűségéről, formáinak és jelenségeinek szabályhoz kötöttségéről*.

A nyelv törvényszerűségének (mit ő chók, chukka, mispát din és dáth szavakkal jelöl fölvaltva) a folytonos hangoztatása szolgálhatott az ő nagy tanítványának, Hajjgnak ösztönzésül, hogy a héber nyelv e törvényszerűségét kimutassa és rendszeresen meghatározza.

Dunas b. Labrat zárja be a sort, kinek munkássága ép Menachem és Szaádja megbírálásából áll. Bírálataiban M. szótárának és Sz. a nyelvről írott könyvének egyes részleteire terjed ki, nem nyújtja nyelvtani tudásának bemutatását, bár elég anyagot arra, hogy ismereteiről e téren képet nyerjünk.

Az ígét tekintve ő is a régi gyöktheoriát vallja, de ő az első, ki az ép betűs vagy »teljes« (sálem) igéktől a »beteg« (meszukkán v. miszthakken) igéket megkülönbözteti.

Ő egyszersmind az első a zsidó grammatikusok között, ki az igék alapformáit »könnyű« és »nehéz« re osztja föl, különben a »páal« ige segítségével jelöli meg az alakokat. Találunk nála az ige ragozásáról, átható, beható voltáról, úgy mint a mondattanhoz megjegyzéseket; de nem ebben áll főérdeme, hanem hogy a Machbereth ellen irt kritikájával megindította azon harczot, melynek üdvös eredménye a héber nyelvtudomány nem várt diadala Menachem tanítványa által.

Dunas b. Labraton kívül mással már nem foglalkozik a tudós munka, melynek ezzel a végére jutottunk. Kettőt elmellőz a kitűzött korból: *Dunas b. Tamimot* és a jeruzsálemi *Anonymus*, a mint ezt a végsőben Sz. megjegyzi és megokolja.

Következnek végül utólagos megjegyzések és a grammatikai terminusok igen hasznos, alfabetikus összeállítása.

Tőrekedtünk a nagybecsű, mondhatni e téren üttörő munkának bő tartalmáról megközelítő képet nyújtani, a melyből az világlik ki minden bizonynyal, hogy Dr. Bacher e munkája méltó kiegészítője a héber nyelvtudomány történetét tárgyaló munkáinak, a melylyel nem csak a szaktudósokat, de a tudomány minden barátját igaz hálára kötelezi.

Szombathely.

DR. BERNSTEIN BÉLA.

A PAPOK ÉS A KULTUSZ A JERUZSÁLEMI SZENTÉLY UTOLSÓ ÉVTIZEDÉBEN.

(Prof. Dr. Adolf Büchler: Die Priester und der Cultus im letzten Jahrzehnt des jerusalemischen Tempels. Bécs, 1895. A bécsi rabbiszeminarium II. Értéstitője.)

A zsidó nép történetének ama szakasza, mely a makabeusok dicsőséges felkelésétől Bar-Kochba véres bukásáig tart, eminens fontossága folytán mind a zsidóság, mind a kereszténység szempontjából, mindkét vallás hiveitől gyakrabban dolgoztatott fel. A nemzsidő forrásokat a filológusok, theológusok és historikusok fényes sora átkutatta és ezen kutatások eredményei kiváló munkákban, mint Schürer »Geschichte des jüdischen Volkes« vagy Wellhausen »Israelitische und jüdische Geschichte« összegezve vannak. A munkásság ezen mezejét tehát kellőképen kiaknázták és ezáltal a kutatás örvendetes magas fokra emelkedett.

A talmudi irodalom sajátága az, hogy benne egyenes adatok valamely esemény helyszínéről vagy időpontjáról vajmi ritkán találhatók és így annak felületes vizsgálása kevés adatot szolgáltat, de annál több történelmi anyagot nyújt a mélyebben behatolónak. Ez okból ama irodalmi körök, melyek a talmudban nem otthonosak, és arra csak nagy ritkán vetnek egy pillantást, azt hiszik, hogy abból csak nagyon kevés adat meríthető és ezen adatok ezenfelül nem megbízhatók. Tény az, hogy a zsidó hagyományban történet és monda, való és költészet, a különbözőség külső jele nélkül, békés egymásmelletteben helyet találnak, de másrészt a gyakorlott vizsgáló szeme különbséget tud tenni pelyva és mag között, mint ezt Graetz, Derenbourg és mások kutatásai bizonyítják. Mélyre kell ásni, míg a forrás felbugyog.

Ilyen kincsásó Büchler tanár is, aki kitűnő művéhez az anyagot a talmud mélyebb tárnáiból hozta felszínre. A munka öt részre oszlik. Az első rész ezen összefoglaló cím alatt »A talmudi források a papok történetéhez« foglalkozik a legelső misnával, R. Jóchanan b. Zakkái jabnei iskolájával, a lyddai iskolával és a Sepphorisban megőrzött templomról szóló hagyományokkal. A második szakaszban: »A papok Jeruzsálemben« tárgyalja a papság számát és összetételét a templom-

szolgálatban használt nyelvüket és az előkelő papság viszonyát az alacsony papsághoz az áldozati kultusznál. Azután bemutatja a templom hivatalnokait, még pedig a változó szolgálószakaszok hivatalnokait és a szegant. A negyedik szakasz vizsgálja a papok viszonyát a levitákhoz a következő sorrendben: a források, a leviták éneke, az ör-szolgalat és a leviták munkája a templomban, levita hivatalnokok a templomban, Pseudo-Jónáthan targuma és a Jubiläumok könyve a levitákról. Az utolsó szakasz végre a papok Jeruzsálemben kívül fekvő lakhelyeikkel foglalkozik. Ilyeneknek kimutatja Judeát, Jerichót, Judea északi részét és Galileát.

A tárgyalt kérdések gazdagságát, az általános és részleges érdekű eredményeket a fejezetcímek korántsem merítik ki. Hogy azonban tulterjedelmessé ne váljunk, elállunk a részletezéstől és megelégszünk emez utalással. A legfontosabb eredmények összegezésétől is felment a szerző, mivelhogy azt munkája végén maga teszi. Mielőtt a munka némely részleteinek megbeszélésére térnénk, hallgassuk meg a szerzőt művének eredményeiről.

»Foglaljuk össze rövid visszapillantásban kutatásaink legfontosabb eredményeit, a forrásokat, amelyekből a jeruzsálemi pusztulás előtti utolsó tizednek templomi szolgálat történetét meríthetjük, csaknem kizárólagosan talmudi irodalmi termékek, természetesen csak azon tudósítások, melyek régi és megbízható tradícióra vezethetők vissza, melyek főleg a lyddai és sepphorisi iskolákban tartották fenn magukat és melyeknek hitelességét, ha egyszer kortársi tudósítókra vezethetjük vissza, nem szabad nyomós ok nélkül kétségbe vonnunk. Josephus a templom fennállásának utolsó 7 esztendejében élő belső viszonyoknál csak annyiban jöhet tekintetbe, amennyiben azok régebbi időből változatlanul megmaradtak, azon változásokról, melyek ez utolsó időben történtek, semmit sem tud; mert 63-tól fogva szakadatlanul távol volt Jeruzsálemtől, előbb Rómában, majd Galileában tartózkodott és ezalatt politikai eseményekkel törődött, a vallási események után pedig alkalmasint nem kérdezősködött, mivel vagy nem érdekelte őt a belső, vallási élet, vagy nem birt érzékkel eziránt. Ezért tehát ama nagy változásokról, melyek a sadduceus tanok szerint cselekvő Anan b. Anan nevű főpap bukásával beállottak

és melyek a hatalmat a szentély fölött a farizeusok kezeibe adták, semmit sem tud elmondani. Azonban a misna, mely a farizeusoktól behozott istentisztelet összes részleteit leírja, pontosan mutatja, mik voltak az új institucziók és miket döntöttek meg. Megtudjuk, hogy az előkelő papság, mely az áldozattal nem törődött és a templomba csak azért járt, hogy parancsoljon és hogy az alpapság jövedelmeit eltulajdonítsa, az áldozati kultuszra gyakorolt befolyásától megfosztatott és hogy helyébe farizeus gondolkodású papok léptek. Helyükbe új templomi tisztviselők választottak és a szegánállás teremtetett, hogy ennek viselője a főpap áldozati cselekedeteire felügyeljen, nehogy szadduceus felfogás szerint járjon el. A szegan mellett voltak a farizeus szellemben átalakított főtörvényszék képviselői, nevezetesen Jóchanan ben Zakkai, kiknek szintén feladata volt, hogy a főpap esetleges szadduceus cselekedeteit meggátolják. Minden, amit a szadduceusok azelőtt elleneztek, most nagy ünnepélyességgel és pompával végeztetett: az Ómer levágása, a sátorosünnepi vízmerítő ünnepély, a tisztító hamu elkészítése s több efféle. Mig azelőtt minden, ami az áldozattal összefüggött, kizárólag papok által végeztetett, mivelhogy ezek laikust semmihez sem engedtek, addig most minden áldozati cselekmény, amely nem volt a papsághoz kötve, szándékosan nempapok által végeztetett és mint a népnek a papok fölötti győzelmének a kifejezői tüntető ünnepélyességgel és nyilvánossággal végeztettek. Az áldozati kultusz nyelve az aram helyett a héber lett és a vezérlő írástudók a szolgálattelvő papságot, minthogy farizeus érzelmű volt, régi jogaiba, amelyektől az előkelő papság erőszakkal megfosztotta, visszahelyezte. Ezenkívül a szentély állandó tisztviselői mellé a szolgálattelvő mismar kebeléből amarkhalok és gizbarok választottak. A leviták, kik mint énekesek és mint szentélyi kapuőrök teljes jelentéktelenségre szorítottak le, szintén emeltettek és a szentély néhány hivatala reájuk ruháztatik. Természetes, hogy ezen átalakítások összes részleteit az elzárkozó papság a meghatározottabban ellenzi, amint a targum Jónathan és a Jubileumok könyve, amelyek ezen papság köréből származnak, bizonyítják. Az alpapság viszonyát a főpapsághoz, az Assumptio Mosis is megvilágítja és az evangélium a farizeusok fölötti vészkiáltásaival szintén

érdekes adalékokat nyújt az előkelő papság történetéhez. A judeabeli városokban lakó papokra nézve még más eredményekre is jutottunk, amennyiben felfedeztük lakóhelyeiket és megvilágítottuk, főleg a Jerichobeli előkelőknek mértékadó állását és befolyásos helyzetét, másrésről meg megkísérlettük felderíteni az egyszerű papoknak viszonyát a vidéki néphez, melynek körében éltek.

Ezen összegező végeredmény közlése után áttérünk a részletekre.

Szerző (16—23. l.) bizonyítja, hogy R. Jóchanan ben Zakkai iskolája a templomról szóló kérdésekkel egyáltalában nem foglalkozott, a mely tény folytán ebből nem maradt meg tudósítás, mely a templomról szólna. Ezen jelenség okait kutatva, azt bizonyítja, hogy a tudós papok J. b. Z. iskolájától távol maradtak, és pedig azért, mivel J. b. Z. ellenséges szándékkal viseltetett a papság irányában és mivel politikai multja is kétértelmű volt. Mindakét észrevétel helyes. Az ostrom alatti és utáni viselkedését gyakran szemére hányhatták, a mint a Deut. 27, 6-ra vonatkozó agádájából látszik, mely egészen az önvédelem jellegével bir. Az oltárból indulva ki, kimondja, hogy azt nem érheti büntetés, ki békét szerez ember és ember, férj és feleség, város és város, kormány és kormány, család és család közt.¹⁾ J. b. Z. a tradíció elbeszélése

¹⁾ Mechilla 10. 35-hoz: (Deut 27, 6-ra) רבי יוחנן בן זכאי אמר הרי הוא אומר אנחנו שלמות בבנה אנחנו ששטילות שלום והרי דברים קץ ומה אם אמר מוכה ישאנו לא רואים ולא שומעים ולא מבררים על ששטילות שלום בין ישראל לאנשיהם ששטמים אמר הקב"ה לא תנף עליהם ברזל המטיל שלום בין איש לאיש בין איש לאישו בין עיר לעיר בין אמה לאמה בין משפחה למשפחה בין משפחה למשפחה על אחת כמה וכמה שלא תנף עליהם מידתם. Első sorban világos, hogy önönmagáról beszél, különben a szerény »nem lesz neki büntetése«, továbbá a részletezés és a »שלמות« erőltetett magyarázata »שלום«-ra nem volna helyén. »Uralom és uralom közt« és »nemzet és nemzet közt« világosan utal a rómaiakra és zsidókra. »Család és család« alkalmasint a pártokra ezélez, továbbá azon családokra, a melyek pápi vagy családi tisztátalanság folytán kizárattak. J. b. Z. nem volt nagy barátja a családfák szigorú megvizsgálásának, a mint már Büchler bizonyítja. »Város és város közt« és »ember és ember közt« átlátszó czélzás az ostrom alatti belső szakadásra. Az első mondat »férfi és nő közt« alkalmasint oly esetre utal, midőn a pápi férj nevével nem akart többé élni, mivel a háború után esetleg tisztátalanná lett. (V. ö. ily esetet Misna Kethubóth 2, 9.)

szerint a rómaiakkal egyetértve választotta épen Jabneht iskolájának székhelyévé. Azt hisszük, hogy e város választásánál a rómaiak kívánsága volt mértékadó, mert J. b. Z. bizonyára oly várost választott volna, mely régibb és kedvezőbb székhelye volt a zsidó tudományos életnek. Mivel pedig iskoláját a hódítóktól nyerte, sok tanító tevékenységét alkalmasint némi bizalmatlansággal tekintette; másrészt pedig törvénytelen volt iskolája már azért is, mivel ő nem volt a patriárcha családjának ivadéka. Nagy valószínűséggel bir azon föltevés, hogy J. b. Z. iskolájába nem fogadhatott be oly öregebb tanítókat, a kik a papság tagjai voltak és a kik már a templom fennállása alatt hírnévre tettek szert, mivel iskoláját nem akarta kompromitálni a hatalom birtokosai előtt. A rómaiak megengedték neki, hogy szanhedrint szervezzon, azonban a patriarcha család abból már eleve ki volt zárva azért, mivel egyrészt a felkelésben résztvett, másrészt pedig, mivel legitimitásánál fogva veszélyessé is válhatott. Ezen állítással nem ellenkezik B. bathra 10 b. előforduló adat, mely szerint Gamaliel Jóchanan tanítványa volt, mert ez vagy még Jeruzsálemben lehetett, vagy pedig már jóval későbbben Jamniában. Épúgy kizárattak ezen egyedüli, önkormányzattal bíró iskolából a rómaiak egyenes vagy közvetett kérésükre a régibb tanítók.¹⁾ Ezen feltevéssel megmagyarázhatjuk ama tényt, hogy az említett tanítók csak Gamliel Jabneba való bevonulásával jelentek meg ott. A patriarcha ház ugyanis J. b. Z. halála után visszaszerezte régi jogait, mert a rómaiak a lefolyt békeidő után és a Judeában uralkodó békés han-

¹⁾ Jósua b. Chanania mindig békés hajlamu volt és így a római uralkodóknál mindig persona grata volt. — Krausz dolgozatában »Die römischen Besatzungen in Palästina« joggal utal azon tényre, hogy R. J. b. Z. katonai területen volt (Mag. f. Wissenschaft des Judenthums XX. [1893] p. 119.) Azonban ezen már Grätz által érintett helyes észlelést nem terjeszteném ki azon egész időtartamra, mely R. Jóchanan b. Zakkai és R. Meír közt lefolyt, tehát 70-től 150-ig, mint ezt Krausz teszi (ib. 120), a ki ott azt jegyzi meg: »Ama kor leghíresebb törvénytaniói a rómaiak által gyanakodva figyeltettek meg.« Ez II. Gamalielre és Jósua b. Chananiára vonatkozik. Ha ez azonban helyes lenne, akkor a rómaiak egész egyszerűen megakadályozták volna II. Gamlielnek patriarkává való megválasztását. A rómaiak, nézetem szerint, csakis az első, általuk elismert iskolával törődtek, ezért kellett II. Gamlielnek Jabnehtben székelnie.

gulat folytán ezeket azoknak ismét átengedték. Ezen feltevés mellett szól még az is, hogy II. Gamliel Lyddából, a hol hivatalos tekintély nélkül szűkölködő iskolája állott fenn, Jamniába költözött, mert a rómaiak nem adtak neki Lydda számára engedélyt. A jamniai iskola hivatalos színezete mellett szól azon bátorság, melylyel J. b. Z. törvényszékét a jeruzsálemi mellé állította, továbbá még az is, hogy nincsenek vitatársai.

A győzedelmes lyddai iskola, a mely II. Gamliel székhelyén volt, nem igen látszott törődni Jóchanan halakkikus döntéseivel, és ezért tőle alig trádaltatott valami. A patriarchák ezen ellenszenvéből még azon jelenséget vélem kimagyarázni, melyet a Peszikta rabbáthi (ed. Friedmann 29 b.) nyújt, a hol az iskolák összeállításánál Jeruzsálem, Lydda, Sepphoris és Tiberiás említetnek, de Jabneht egészen mellőztetik.¹⁾

A 22. lapon szerző tősz. Szóta 15, 11 a papokra akarja vonatkoztatni azon fordulattal »Ki lehetett több tekintettel a jeruzsálemi templom pusztulására, mint a papság, melynek legalaposabb oka volt a gyászra.« Az egész nemzetnek megvoltak az alapos okai, hiszen a szabadság utolsó menedékét is elvesztette, a mint ez a megelőző misnából is látszik, a melyben Simeon b. Gamliel azt mondja, hogy jog szerint a templom pusztulása óta tilos volna a hús és bor élvezete stb.²⁾ Helytelen az is, hogy a חסד elnevezés csakis papokra alkalmaztatott; több mint 40 helyen, a hol ezen elnevezés előfordul, még nyoma sem látszik ezen mellékértelemnek.³⁾

¹⁾ A tanulságos hely ekképen hangzik: קול צעקה משער הדגים וז' ויללה מן המשנה וז' לוד, שותותה וכו' שיהא נתונה בחקים של דגים, ויללה מן המשנה וז' לוד, שותותה וכו' (Zef. 1, 10) משנה לירושלים וישר נדול מהנבעות וז' צפורי שנתה בנבעות, הלילו וישרי המכתש וז' סבירה שנתה בנבעות אמר הקב"ה עשיתי את הרין בארבע מקומות הללו מה שעשו בהם עינים באותה שעה אחפש את ירושלם בנות. Felhívó mindenesetre Akko, azonban a szöveg helyessége Rasi és Kimchi e helyen való idézetei által biztosítva van. Mi azt hisszük, hogy Akko helyett Jabneht lett volna a helyes, mert biztos azon tény, hogy az iskola Jamniából elvándorolt.

²⁾ A b. Bába bathra verziója szerint sem lehet kizárólagosan papokról szó, mivel הלצור רוב említetik. Simeon b. Gamliel helyett B. Bathra Jismáel b. Elisa neveztetik, ki pap volt.

³⁾ Abóth v חסד שלך ושלך שלך חסד; a gyászdal úgy hangzott: וי' עני ה' חסד, v. ö. pl. Taanith 8 a; Temúra 15 b. חסד alatt Jehuda

a XVII. és XVIII. században. — *Friedrich Tivadar*, Hirsch bárónál. — *Kőrös Mihály*, Elvesztett világ. — *Málnai Mihály* Felekezeti iskoláink. — *Venetianer Lajos*, Pestalozzi és a talmud tanulásának éneklő modora. — *Kecskeméti Ármin*, Az örök zsidó mondája a magyar irodalomban. — *Kiss Arnold*, Őszi hangulat. — *Goldschmied Lipót*, A patriárkák alakjai a középkor képirásában.

*

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat működéséről. — Az I. M. I. T. képviselte. — Az I. M. I. T. tagjainak névjegyzéke. — Izraelita naptár az 1896. polgári év számára.

A gazdag és változatos kötetet, melyet az idén is *Bacher V.* és *Mezey F.* szerkesztettek, legközelebbi számunkban részletesen fogjuk ismertetni.

ÚJ ÉV!

Nagy örök Istenünk Te
Ez új-év ünnepén,
Im együtt esdünk hozzád
Agg, ifju, dús, szegény,
Im együtt esdünk hozzád
Te szent, örök, csodás:
Hogy lelki életünket
Ne érje pusztulás. —

Oh váltsd meg hát a lelkünk
Ez év fordulatán.
Ujhodjék meg hitében
Mint lombozat a fán!
Add meg, hogy a jövőndő
Áldást hozzon nekünk
Mert Te vagy a mi pajzsunk
Benned reménykedünk.

Budapest.

GERŐ ATTILA.

KÜTFÖK.

272. sz.

MARIA THERESIA RENDELETE A SÁROSMEGYEI VÉRVÁD ÜGYÉBEN.

Maria Theresia ect. ect. Reverendi, Honorabiles, Sples, ac Magnifici, Magnifici item Egregi et Nobilis Fideles Nobis dilecti, Posteriorem quoque demissam informationem brām intuitu interempti illius quinquennis pueri Christiani, qui die 5-ta Junii Anni proxime Capsi inter dumeta Orkutensia repertus fecit, et ex hoc capite suscitatus contra non nullos Judaeos Processus criminalis, sub die 12-ma praeteriti Mensis Martii Istiue submissam elementer accepimus: et si quidem ex eadem non minus, quam et submissis actis appareat, quod Japsa Samuel Arendatoris Adamfalvensis Gener Jola torturati Gombosfalvensis Praeceptoris fassione Gravetur, quippe: quod hic ab illo ipsomet audiverit, eundem esse, et caedis Authorem, et exangvis, pueri ad dumeta Orkutensia deportatorem, haec vero tam in Confrontatione, quam, et repetitis Examinibus idem Japsa continuo neget, et Auriga quoque Christianus nunc fatum Judaeum eo die Cibinium devehens ad sibi proposita Interrogatione puncta plane diversum fateatur. insuper autem Praeceptoris Gombosfalvensis fassio cum Adolescentis illius neo baptisati Fassione plane non Cohærere, neque Combinabilis esse dignoscatur, reliqui porro quinque duo nempe eum Conjugibus Arendatoris Adamföldensis et Gombosfalvensis nec non Hersko Szent-Imreinsis Praeceptor ut ut per vos de Conscientia facti Suspecti, nullius tamen novis probis, aut indicii graventur.

Ideo his omnibus discussis et expensis in hac fassionem difformitate, et dubietate Clementer resolvimus, ut tam Samuel Japsa, quam et Praeceptor Gombosfalvensis, velut Torturam sustiensis, nihilque contra te fatens, nec aliorum fassionibus, et probis Sufficientibus de Crimine Convictus, non Secus et reliqui quinque tam diuturno alioquin Carcerum Squallore macerati, Solaque hac tenus praesumptione de Conscientientia Criminis citra ulteriorem Torturam una cum aliis, quos Virtute aliter benigni rescripti nostri adhuc sub die 24. Mensis 10-bris Anni ultimo transacti dimittendos, ac etiam res ab ipso tempore incepti vationis ablatas, eis iterum restituendas alioquin jam Clementer commisimus, hac vice liberi dimittantur, nisi forte successu Temporis Author Sceleris inter hos unus alteroe Manifestaretur, cujus Sollicitam curam haberi benigne volumus.

Noveritis proinde vos ad effectum hujus benignae resolutionis Nrae actutum suo modo procedere, et de eventa nos demisse informare.

In reliquo vobis Gratia, et Clementia Nostra Caeo Regia benigne propensa manemus. Datum in Archi-Ducali Civitate Notra Vienna Austriae, die 17. Mensis Aprilis Anno Domini 1765-tó. *Maria Theresia*, m. p. Comes Franciscus Eszterházy, m. p. Josephus Jablanczy, m. p.

Magyarul:

Maria Theresia stb. stb. Tisztelendő, Tisztelendő, Tekintetes, Nemes, nemzetes, vitézlő szeretett hiveink! Azon öt éves keresztény gyermek meggyilkolásáról szóló tudósítástokat, ki az elmúlt év június havának ötödik napján Orkut község cserjei közt halva találtatott meg, az elmúlt év márczius havának 12. napjáról keltezve, megkaptuk és ebben egyszersmind arról is értesítettek, hogy ezen ügyben több zsidó ellen bűnvádi eljárás indítatott.

De minthogy ezen felterjesztésből is csakugyan az tűnik ki mint a becsatolt iratokból, hogy t. i. Japsa Sámuel az adamfalvi árendás vejét terheli a gyanu a gombosfalvi kinzással vallott tanító vallomása folytán, ki ugyanis azt erősítgeti, hogy attól magától hallotta, hogy ő volna a gyilkosság végrehajtója és az, ki a megölt gyermeket az orkuti cserjék közé vonszolta, a mit azonban ez a szembesítés és a többszöri ez ügyben történt kihallgatás alkalmával tagad, de a keresztény kocsis is, ki akkor ötöt (Kis-) Szebenbe vitte, a hozzá intézett kérdésekre egészen ellenkezőleg vall, valamint a gombosfalvi tanító vallomása azon most kereszténynyé lett ifju vallomásával meg nem egyezik; de úgy találtatott, hogy azzal meg sem egyeztethető. A többi ötre, t. i. az ádámfalvi árendásokra feleségeikkel együtt és Hersko szentimrei tanítóra, kik arról gyanusíttatnak, hogy a dologról tudnak, semmi gyanuok nem forog fenn. Így tehát ezt mind megfontolva vallomások bizonytalansága és különfélesége folytán, kegyesen rendeljük, hogy úgy Japsa Sámuel, valamint a gombosfalvi tanítót, ki ez ügyben a kinzások daczára semmit sem vallott a más tanuk vallomásainak is elégtelensége hiányában, valamint a többi öt embert, kik csupán azon gyanu miatt, hogy a dologról tudomással bírnak, kemény börtönbüntetést állottak ki, úgy szintén a mult Deczemb. 24-éről leiratunkban említettek is ezennel kegyesen rendeljük, hogy bocsászatok szabodon, elköszont javaikat visszatérítvén, s nagy gondot fordítván arra, hogy a netáni valódi bűnös kikutatassék.

Gondoskodjatok tehát ezen kegyes leiratunk végrehajtásáról és benntök az ügy kimeneteléről értesítsetek.¹⁾

Továbbra is biztosítottak benneteket királyi kegyükről és jóakaró gondoskodásunkról.

Kelt Ausztria főhercegségünk Bécs városában 1765. aprillis hó 17-én.

Maria Theresia, s. k. Gróf Eszterházy Ferencz, s. k.
Jablanczy József, s. k.

Az országos levéltár magyar-zsidó okiratainak gyűjteményéből lemasolta és közli:

POLLÁK KAIM.

¹⁾ Sajnálattal kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy azon királyi leirat, a melyre fent a Királynő hivatkozik, valamint ezen pár főszt hozott ítélet, amit a Királynő követelt, a faszceulusban nem található. Pollák.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: Az Izr. Irodalmi Társulat Kiadványai: II. Évkönyv, szerkesztik dr. Bacher V. és dr. Mezey F. Budapest, 1896. — III. Alexandriai Philo Jelentése a Caius Caligulánál járt küldöttségről. Legatio ad Caium. Görögéből fordította Schüll S. Budapest, 1896. — IV. Talmudi életszabályok és erkölcsi tanítások. Fordította dr. Krausz S. Budapest, 1896.

Az I. M. I. T. Évkönyvét folyóiratunk zártakor vettük és tartalomjegyzékét jelen számunk más helyén közöljük. Itt csak egy kis statisztikát akarunk összeállítani a munkatársakról tekintettel a mult évi Évkönyvre. Az összes munkatársak száma az idén 31 (tavaly 37 volt), a mi az Évkönyv terjedelmével áll összefüggésben. Tavaly 30 ívnel több volt, az idén alig 25 ív, valamivel több, mint a mennyire az Igazgatóság a Társulat érdekére való tekintettel a terjedelmet megsabta. A munkatársak közül elmaradt 19, tehát egy-gyel több mint a fele; helyükbe lépett 13 új. Külföldi íróktól — mind magyar származásu — 4 ezikk ered. Az I. Évkönyvben ugyanennyi volt, de ezek közül az idén csak egy szolgáltatott dolgozatot, a többi három új. Tavaly aránylag több világi író vett részt a munkában, mert az idén 31 közül 20 teológus, habár nem teológiai munkálatokkal vannak képviselve. Az orsz. rabbiképző intézet tanárai és volt növendékei a munkatársak felét teszik ki. A mint ebből a kis összeállításból kitűnik, a magyar zsidóság elég szellemi erővel rendelkezik, hogy ez irányú felekezeti kötelezettségeit önerejéből teljesítse. Kíváncsú, hogy a munkából az egész magyar zsidóság vegye ki részét és remélhető, hogy idővel a felekezetünkhöz tartozó összes írók neveivel fogunk felváltva találkozni az I. M. I. T. Évkönyveiben és egyéb kiadványaiban.

Az országos értekezletről a liberális napi sajtó az ügy komolyságához méltó részletes és rokonszenves tudósítást hozott. A Pester Lloyd a memorandumot majdnem teljesen közölte. Csupán a Pesti Hírlap, amely minden alkalommal a szabadelvűségével tündöklök, tartotta izlésesnek a nyilvánvaló tényekkel merő ellentétben »pénzesebb elemekről« és egyebekről beszélni. Nem kell a kákán csomót keresni.

A »Fővárosi Lapok« január 7-iki számában a következő ismertetést hozza. »Az I. M. I. T. Évkönyve. Ma jelent meg dr. Bacher Vilmos és dr. Mezey Ferenc szerkesztésében az Izr. Magyar Irodalmi Társulat második évkönyve. E gazdag és változatos tartalmu kötet ismét bizonyítja annak, hogy e legfiatalabb irodalmi társulat szolgálatot tesz a magyar literatúrának is, a mikor a zsidó tudomány kapcsait megpróbáltatja olyan kérdésekben, a melyek felekezeti különbség nélkül minden magyar embert egyformán érdekelhetnek. A tudományos fejtegetések közt elszórvá több kiváló belletristánk is szerepel egy-egy verssel vagy prózai dolgozattal. Az évkönyvet az egyik szerkesztőnek Bacher Vilmosnak »Ezer év előtt« című sok tudással és lendülettel megírt értekezése nyitja meg. Követi Makai Emil »Hiszek« című poemája.« Ezután részletesen ismerteti az Évkönyv tartalmát és a Makai Emil költeményét közli.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893. és 1894. egyenként 2 frtért, 3 évfolyamot 5 frtért, 6 évf. 9 frtért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

ORSZÁGOS KONFERENCIA.

A pesti izraelita hitközség termei sokszor nyíltak és nyílnak meg felekezeti testületének tanácskozásaira. Minden zsidó intézmény szívesen látott vendége e hitközségnek, minden zsidó ügy előmozdító barátságos hajlékot találnak ott. De még ily fontos gyűlekezés, mint a f. é. január 5-iki községkerületi elnökök gyűlésével kapcsolatosan megtartott országos jellegű tanácskozás, e diszes ternekekben egybe nem gyűlt, hiszen a kongresszus óta ily nagy szellemi és politikai súlylyal bíró zsidófelekezeti gyűlekezet együtt nem volt.

A kongresszus matadorjai mellett ott voltak az ország elsőrendű hitközségeinek és a kerületek képviselői. Zsidó vallású országgyűlési képviselők, a magyar ügyvédi és orvoskar jelesei, a tudomány több kimagasló alakja, a közgazdasági téren kiváló férfiak. Egy nagy és tiszteletet parancsoló gyűlekezet, melyben a régi kipróbált hűségű egyháztagok mellett a fiatalabb nemzedék tagjai is feltűntek. Az ország minden vidékéről összesereglettekben híven tükröződött vissza az utolsó harmincz esztendő által előidézett nagy átalakulás. A zsidóság büszke lehet erre az átalakulásra, vallásfelekezetének képviselői és önkéntes szóvivői, nagy műveltségű, minden izökből magyar férfiakból állanak, kik áldozatot, fáradságot nem kímélve, e zord időkben többnyire messze földről összejöttek, hogy a magyar Izrael sorsán lendítsenek.

Az izraeliták országos irodájának elnökségének következő meghívója alapján gyűltek össze a tagok.

ad. 20056. sz.

T. cz.

Több izraelita községkerület képviselőtestülete, az 1892. évben történt megalakulása alkalmával azt a határozatot hozta, hogy »az egyetemes gyűlés, mihelyt azt a körülmények megengedik, egybehivassék.«

A »kerületi elnökök gyűlése« pedig — melynek hatásköréhez a kongresszus egybehívása tartozik — az 1893. évi ápril hó 10-én tartott ülésében az említett határozatot tárgyalván, odanyilatkozott, hogy — miután »a kormánynak a valláspolitikai téren kilátásba helyezett törvényjavaslatai kétségtelenül befolyással lesznek arra az irányra, melyet felekezeti ügyeink rendezésénél követnünk kell, — a »kerületi elnökök gyűlése« csak az említett törvényjavaslatoknak törvényhozási tárgyalása után fog az egyetemes gyűlés egybehívása iránt határozni.«

Ez az időpont most elérkezett. A tárgy fontosságára való tekintettel azonban — a kerületi elnökökkel egyetértésben — szükségesnek tartjuk, hogy a kerületi elnökökön kívül felekezeti ügyeinkkel foglalkozó más egyéniségeket is, a kik a községkerület eljáráságában, tekintélyesebb hitközségben, vagy felekezeti életünkben kiváló állást elfoglalnak, együttes értekezletre meghívjuk.

Tisztelettel tudatjuk, hogy az értekezletet 1896. évi január hó 5-ik napján (Vasárnap) délután 4 órakor a pesti izraelita hitközség üléstermében (Budapest, VII. sip u. 12. sz. II. emelet) tartjuk meg. Tanácskozásunk tárgyát az egyházipolitikai törvények, különösen pedig a receptio által teremtett új helyzet és ezzel kapcsolatosan az egyetemes gyűlés egybehívásának kérdése képezi.

Midőn erre az értekezletre t. Czimedet ezennel tisztelettel meghívjuk, nem mulaszthatjuk el annak megjegyzését, hogy biztosan számítunk eljövételére, mert a tanácskozás tárgyának fontossága megkívánja, hogy a határozatok hozatalánál a felekezeti ügyeink körül érdemesült kiválóbb hitkokenaink tanácsát ne nélkülözzük.

Lekötelezne bennünket, ha folyó hó 20-ig eljövételét biztos kilátásba helyezni sziveskednék.

Nagybecsű értesítésének — mihez tartásunk végett — eléje nézve, hitrokonai üdvözléssel maradtunk

Budapest, 1895 december hó 6-án

Az izraelita községkerületi elnökök nevében:

Schweiger Márton s. k.
irodai elnök.

A meghívók szétküldésénél irányadó volt a meghívottak hivatali állása. De még így is csak egy kis részét lehetett meghívni azoknak, akik az ily gyülekezetben való részvételre hivatva vannak. Egész országgyűlés lett volna ebből. Így is csak nehezen férték el a megjelentek.

Jelen voltak:

A) Budapestről:

Adler Lajos, lovag Adler Mór, dr. Bacher Vilmos, dr. Bánóczy József, dr. Blau Lajos, Bloch Mózes, Brüll Armin, dr. Chorin Ferencz, orsz. képviselő, Deutsch Jakab, hatvani Deutsch Sándor, Ehrlich Mózes, Fenyvessi Adolf, Fürst Jakab, dr. Goldberg Rafaél rabbi, dr. Goldzieher Ignác, Grünbaum Miksa, dr. Hivős József, kir. tanácsos, dr. Kármán Mór, dr. Kaufmann Dávid, dr. Kayserling M. rabbi, Keppich Lipót, dr. Kohn Sámuel, rabbi, Kohner Gusztáv, Kohner Zsigmond, a pesti izr. hitközség elnöke, Kornfeld Zsigmond, megyeri Krausz Lajos, kir. tanácsos, dr. Löw Tivadar, dr. Mandel Pál, orsz. képviselő, dr. Márkus Dezső, kir. törv. bíró, dr. Mezey Ferencz, dr. Mezey Mór, orsz. képviselő, dr. Neumann Antal, dr. Neumann Armin, orsz. képviselő, Pfeifer Ignác, Popper István, dr. Réthy Mór, műegy. tanár, dr. Rosenberg Gyula, orsz. képviselő, dr. Schermann Adolf, tisztifőorvos, Sternthal Adolf, dr. Stiller Bertalan, egy. tanár, dr. Stiller Mór, Szathmáry Mór, Tencer Pál, dr. Visontai Soma, orsz. képviselő, Wahrmann Sándor, dr. Weinmann Fülöp, kir. tanácsos, Weisz Berthold, Wolfner Lajos, Szabolcsi Miksa.

B) Az ország összes részeiből:

Az I. izr. községkerületből: Fischer József (Pozsony), dr. Neumann Mór (Galánta).

A II. izr. községkerületből: dr. Adler Mór (Érsekújvár).

A III. izr. községkerületből: Donath Manó (Trencsén).

A IV. izr. községkerületből: Friedmann Gyula (Turóc-Szent-Márton), Klein Jakab (Rózsahegy), Politzer Bernát (Rózsahegy), dr. Schlesinger Náthán (Liptó-Szt.-Miklós).

Az V. izr. községkerületből: Feledi Henrik (Balassagyarmat), Lőrinczi Hoffmann Jakab (Losonc), Wohl Hermann (Losonc).

A VI. izr. községkerületből: dr. Kecskeméti Lajos (Kecskemét).

A VII. izr. községkerületből: Boschán Péter (Baja), Hertz Ede (Ó-Kanizsa), dr. Szilasi Fülöp (Szabadka).

A VIII. izr. községkerületből: Deutsch J. M. (Szombathely), dr. Winkler Adolf (Sopron), Scheiber Bernát (Kis-Czell).

A IX. izr. községkerületből: Bakonyi Ferencz (Kaposvár), dr. Fischer Gyula (Tapolca), gelsei Guttmann Vilmos (Nagy-Kanizsa), Hirsch Adolf (Nagy-Atád), Kunfy Adolf (Kaposvár), Jünker Gusztáv (Csurgó), dr. Wollák Rezső (Csáktornya), Rappoch Gyula (Nagy-Kanizsa).

A X. izr. községkerületből: Engel P. Sándor (Bonyhád), Leopold Sándor (Szegszárd), dr. Perl Ármán (Pécs), Wolf Zsigmond (Mohács),

A XI. izr. községkerületből: dr. Heumann József (Moór), dr. Neumann Bernát (Székesfehérvár), dr. Pillitz Benedek (Veszprém), Wertheim Ármán (Székesfehérvár).

A XII. izr. községkerületből: dr. Pfeifer Fülöp (Győr), Schreiber Ignác (Bécs).

A XIII. izr. községkerületből: Löwy Mór (Igló), dr. Proppper Adolf (Eperjes).

A XIV. izr. községkerületből: Cséri Hermann (Varannó), Reichard Mór (Sátoralja-Ujhely).

A XV. izr. községkerületből: dr. Moskovitz Jakab (Kassa), dr. Reismann Simon (Kassa).

A XVI. izr. községkerületből: Erdensohn M. A. (Szolnok), Grünfeld Ödön (Miskolc), Spitzer Mór (Heves), dr. Fodor Márton (Karczag), Kiss Jakab (Szolnok).

A XVII. izr. községkerületből: Szenczer Henrik (Ungvár).

A XVIII. izr. községkerületből: Sichermann Mór (M.-Sziget).

A XIX. izr. községkerületből: Szalkai Sándor (Mátészalka).

A XX. izr. községkerületből: Haas Mór (Nyiregyháza), Szalkai Emil (Nyir-Bátor), Baruch Arnold (Nyiregyháza), Mándi Ignác (Szabolcs).

A XXI. izr. községkerületből: dr. Berényi Ármán (Békés-Gyula), Kacser Vilmos (Szarvas), Reichmann Ármán (Debrecen), dr. Dóri Ferencz (Nagyvárad), dr. Litz Albert (Nagyvárad), dr. Rottmann Jakab (Nagyvárad).

A XXII. izr. községkerületből: dr. Berger Ferencz (Hódmezővásárhely), dr. Dózsa Sámuel (Makó), dr. Klein Mór (N.-Becskepek), dr. Löw Immánuel (Szeged), Lichtenberger Mór (Szeged), dr. várhelyi Rósa Izsó (Szeged), Milkó Jakab (Szeged), dr. Spitzer Mór (Nagy-Kikinda), dr. Varró Ignác (Nagy-Kikinda), dr. Weil Adolf (Pancsova), dr. Kacser Zsigmond (Nagy-Kikinda).

A XXIII. izr. községkerületből: Bing Vilmos (Arad), Sternberg József (Versecz), Sternthal Salamon (Temesvár).

A XXIV—XXVI. izr. községkerületekből (Erdély): Bürger Albert (Maros-Vásárhely), marosváraljai Glück Mór (Alvincz), Horovitz Sámuel (Kolozsvár), Kupferstich József (Szepsi-Szt.-György), Weisz Mór (Kolozsvár).

Schweiger Márton az országos iroda elnöke a következő szavakkal üdvözölte az értekezletet:

Tisztelt Gyülekezet!

Öszinte örömmel üdvözlöm az urakat, a kik meghívásunknak engedve az ország különböző vtdékeiről elfáradtak ide, hogy velünk azon teendők fölött tanácskozzanak, a melyek jelenleg a hazai zsidóságra várnak.

A hol az ügy iránti buzgóság és lelkesedés ily fényesen nyilatkozik meg, ott az eredmény iránt kétség nem támadhat.

Felkérem a t. gyülekezetet, hogy a tanácskozás vezetésére elnököt, két alelnököt és két jegyzőt választani méltóztassék.

Erre közfelkiáltással elnöknek Schweiger Márton és Tencer Pál ajánlatára dr. Várhelyi Rósa Izsó (Szeged) és Leo-

pold Sándor (Szegzárd) alelnököknek, Jünker Gusztáv (Csurgó) és Donath Manó (Trencsén) jegyzőknek és dr. Simon József előadónak választattak meg.

Elnök a tanácskozást a következő beszéddel nyitotta meg:

Tisztelt Gyülekezet!

Fogadják tisztelt uraim, mély köszönetemet azért a kiüntetésért, melyben részesítettek. Tudom, hogy az nem személyemet, hanem inkább az általam képviselt intézményt érte, a miért is kérem, de remélni is bátorodom, hogy tisztségemben támogatni, s netán gyengéim iránt elnézéssel lenni méltóztatnak. Az értekezletet megnyitottnak jelentem ki.

Tisztelt Gyülekezet!

A mint a küldött meghívóban már közölni szerencsém volt, tanácskozásunk tárgyát „az egyházpolitikai törvények, különösen pedig a receptio által teremtett helyzet és ezzel kapcsolatosan az egyetemes gyűlés egybehívásának kérdése képezi.”

A kongressusi választási szabályzat 62. §-a szerint „az izraelita egyetemes gyűlés egybehívása a vallás és közoktatásügyi miniszter által ö Felségének teendő előleges bejelentés mellett, a kerületi elnökök gyűlékezete által eszközöltetik.

A kongresszus egybehívása tehát a kerületi elnökök hatásköréhez tartozik.

Ebben a fontos kérdésben azonban a kerületi elnökök nem akartak határozni anélkül, hogy felekezeti ügyeinkkel foglalkozó más egyeniségek tanácsát ki nem kérték. (Zajos helyeslés.) Ezért voltam bátor elnöktársaimmal egyetértésben az urakat közös értekezletre meghívni. Szíves megjelenésükért fogadják ismételtén köszönetemet. (Hosszantartó éljenzés.)

Most az előadó urat kérem fel az előterjesztés megtételére, a mely azután a t. Gyülekezetnek tán a tárgyalás alapjául szolgálhat.

Dr. Simon József zajos éljenzés közben foglalja el az előadói széket és a szétosztott és actualis részeiben felolvasott memorandum tervezete kapcsán áttetsző alakban

nagy vonásokban ismertette a hazai zsidóság jelen állapotát. A zsidó hitügy fejlődését, történetére vonatkozó adatokat általános szempontokból világította meg és az emlékirat nyomán haladva hű képét adta a jövő kibontakozás módjainak. Nagy feszültséggel és érdeklődéssel kísérték a szónoklatok szokásos disztét mellőző felszólalást. Az emlékirat eleven életre támadt szerzőjének magvas előadásában és a felhangzó tapsvihár és éljenzés nemcsak az emlékirat propositioinak helyeslését jelentette, hanem egyuttal fényes tanúságot tett arról a mély tiszteletéről és szeretetről, melyet a felekezet színe-jáva ez önzetlenül működő jelesünk nemes tevékenysége iránt táplál.

Beszéde végén melegen ajánlja a gyülekezetnek, hogy a kongresszus egybehívására vonatkozó emlékiratot elvben magáéva tevén, ez által a kerületi elnökök gyűlésének megadja azt az erkölcsi erőt, melylyel az a felekezet üdvére és a testvéri béke helyreállítására tovább haladhat a megkezdett uton. Régen hangzott el e teremben oly zugó éljenzés és taps, mint a melylyel dr. Simon előadását fogadták.

Ezután megindult a tárgyalás, de sajnálatunkra ezuttal csak rövid ismertetést közölhetünk annak lefolyásáról.

Elsőnek felszólalt dr. Neumann Ármán orsz. képviselő, ki hosszabb beszédben fejtette ki azon okokat, melyek őt arra bírják, hogy az emlékiratban foglalt petícióhoz és annak okadatolásához minden pontban hozzájáruljon. Különösen hangsúlyozta szónok, hogy a zsidó felekezet szervezése, a mely által közművelődési és közjótékonsági feladatainak teljesítésére fokozott mértékben képesítettik, nemcsak hitfelekezeti, hanem országos érdek is és hogy hitsorsosaink, akkor, midőn vallásügyüket autonomikus alapon rendezik, egyszersmind hazafias kötelességet is teljesítenek. Az orsz. iroda zajtalan áldásos működéséről a legnagyobb elismeréssel szólott és a memorandumot nagybecsű történeti okmányának nyilvánította.

E tetszéssel fogadott beszéd után Dr. Löw Immánuel szegedi rabbi a legnagyobb elismerés hangján szól az emlékirat mellett. Ékes szavakban ecseteli az országos iroda vezetőségének érdemeit, és az emlékiratnak csak azt az egy kis részét kifogásolja, mely szerint a congressus egybehívásának időpontja meg van jelölve, még pedig 1896 október havára

a millenium esztendejére. A szegedi rabbi rokonszenves alakja és felszólalásának formája nagy hatást tett különösen az értekezlet azon fővárosi tagjaira, kik e híres rabbit, hitközségének igaz lelki pásztort, ma először látták és hallották.

A tudós rabbi urnak egyetlen kifogása azonban két oknál fogva nem talált. Először mert a községkerületi elnökök, a kiknek hatáskörébe tartozik a congressus egybehívása iránti intézkedés, nem tehetnek a kormányhoz illetve a király ö felségéhez ez iránt előterjesztést anélkül, hogy a határidőt bejelentnék, másodsor mert a congressus egyszerű bejelentése határidő megjelölése nélkül megfosztja az emlékiratot attól a határozottságtól, melylyel az ily lépéseknek birniok kell. Ami pedig azt az aggodalmát illeti, hogy a tervelt congressus és az azzal járó mozgalmak a millenium esztendejének ünnepébe bele nem illenének, erre nézve az a véleményünk, hogy felekezetiünk újjászervezésének nagy ténye egészen belevág a milleniumos esztendőbe, másrészt semmi okunk nincs arra a feltevésre, hogy a congressusba belemenő zsidóság műveltségének mostani fokán ügyeinek rendezéséről, méltóságáról megfeledezhetnek.

Dr. Perls Ármin pécsi rabbi és *dr. Klein Mór* nagybeckereki rabbi ugyanolyan értelemben nyilatkoznak, egyetértvén *dr. Löw Immanuel* az országos iroda tevékenységének méltatására vonatkozólag mondottakkal, melyek szerint ezen felekezeti központi közegnek köszönhető mindaz, a mi általános felekezeti ügyekben, de kiváltképen a hitközségek erejének összetartása iránt az utolsó negyedszázadban történt.

Dr. Löw Tivadar szokott hévvel aggályának ad kifejezést az irányban, hogy fog-e sikerülni az u. n. orthodox hitközségeket az egységes szervezet számára megnyerni. Azon szervezkedés kérdését a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény mellett az autonómia törvényes biztosításának helyét nem látja, a memorandum szükségét egyáltalán el nem ismeri. (Ellenmondások.)

Megyeri *Krausz Lajos* Löw aggályát épen nem osztja. A cselekvés idejét elérkezettnek látja. A halasztásoknak ily nagy fontostágu ügyekben nem barátja és szíve egész melegé-

vel pártolja az emlékirat propozícióit, melyek egy szebb jövő előkészítését czélozzák. (Élénk helyeslés.)

Dr. Visontai Soma orsz. képviselő felszólalásában oda nyilatkozik, hogy nincs abban a helyzetben, hogy az iránt nyilatkozhék, vajjon a bemutatott felterjesztési tervezethez hozzájárulhat-e. Indítványa először oda irányul, hogy a munkálat egy bizottságnak adassék ki, majd pedig az emlékirat tanulmányozására három napi idő engedélyezését kéri. E felszólalás visszhangra egyáltalán nem talált egyrészt a congressus egybehívásának kérdése nem képez új és tanulmányozást igénylő eszmét másrészt mert a községkerületi elnökök által benyújtani kívánt emlékiratnak a kormány előtti megokolásra vonatkozó részletei a congressus egybehívása ügyében állásfoglalásra egybehívott értekezletre nem tartoznak. *Dr. Visontai* felszólalása annál is inkább maradt hálástalanul, mert a jelenlévők, kik kevés kivétellel felekezeti ügyekkel foglalkoznak, még nem felejtették el, hogy a képviselő ur már a VI. izr. községkerület közgyűlésén 1895 évi június hó 10-én a congressus egybehívása mellett foglalt állást oly időben, mikor még a receptionalis javaslat sem emelkedett törvényerőre.

Dr. Rosenberg Gyula orsz. képviselő előrebochtja, hogy nincs ugyan senki részéről felhatalmazva, hogy kijelentéseket tegyen, de a mennyire a viszonyokat ismeri, a szervezet kérdésének szönyegrehozatala most nem időszerű. Csak a jelenlévők majdnem egyhangu tiltakozása közben teheti meg abbéli indítványát, hogy az ügy egy-két esztendeig még elhalasztassék.

Dr. Fodor Márton a karcagi orthodox hitközség és a kerületbeli orthodox hitközségek megbízásából üdvözlí az országos irodát a testvéri béke helyreállítására irányított törekvéseiért és helyeslés közben teszi meg abbéli kijelentését, hogy megbízói kész örömet vesznek részt abban, hogy a felekezeti egység helyreálltassék. E végből nézete szerint czélirányos lenne, hogy valamennyi orthodox hitközség a pesti zsidóság által értekezletre egybehivatnék.

Dr. Simon József beszéde mellett a nap eseményét kétségen kívül *Dr. Chorin Ferencz* és *dr. Mezei Mór* orsz. képviselők nagy jelentőségű szónoklatok alkották. E két jeles férfiú felszólalásának nagy politikai súlya is volt, hiszen köz-

életünkben az ő szavuk nagy nyomatékkaal bir és a felekezet iránt tanusított önzetlen szeretetök és kipróbált hűségük biztosítékul szolgált a jelenlevőknek arra nézve, hogy az ő nyilatkozataik a politikai viszonyok ismeretén alapulnak. Az ő ismert higgadságuk, politikai tapintatuk és a felekezeti élet jelenségein a köreinkben táplált óhajtasok és remények gyakran ködös képein uralkodó éles és világos látásuk, megnyugtatta az értekezlet tagjait a tekintetben, hogy a zsidóság kebeléből megindított szervezeti mozgalom nem elérhetetlen czélok felé indul. De kidomborodott e felszólalásokban az a tény is, hogy az országos iroda által kezdeményezett lépés nemcsak a rég óhajtott békét és a felekezet belső rendjét tartja szem előtt, hanem hogy levonva a receptió tényéből a felekezetre háruló vallási és hazafiai köteleességeket, a vezetők e kettős feladatra kívánják a zsidóságot egységes, jól organizált testületté tenni, és e testület erőinek gyarapodását, tevének sikerét a törvény védelme alá helyezni.

Dr. Chorin Ferencz, orsz. képviselő azon kezdi beszédét, hogy a dr. Simon előterjesztése után felhangzott tapsviharban azon érzelmek megnyilatkozását látta, a melyek kisebb-nagyobb tudatossággal a zsidóság keblét áthatják, hogy a felekezetre a receptio után a bevett vallásfelekezetek kötelességei hárulnak. Ezeket a feladatokat magas szempontokból fejtegeti, különös nyomatékkaal hangsúlyozván közművelődési és általában a nemzeti czélok megvalósítására vezető intézmények fejlesztését és életbe hívását. Ezután sorba czáfolta a felmerült ellenvetéseket és aggályokat, mi közben részletesen foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy vajjon az emlékiratban foglalt históriai tények alkalmasak-e orthodox testvéreinket bármilyen tekintetben bántani, érzékenységükben sérteni. E kérdésre határozottan nemmél felel, mert az általa nagybecsűnek tartott emlékiratban nemcsak egy árva szó sincs, a mely ez irányban aggodalomra adna okot, hanem az egész irat céljához hiven a testvéri béke szellemében tünteti fel az eseményeket, legfőképen annak beigazolására, hogy a vezetőség hiven és következetesen munkálkoddott azon a téren, melyre most közös és szerves tevékenységre vagyunk felhiva. Ezután szemben azzal a felhangzott ellenvetéssel, hogy a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény rendelkezései mellett törvényes autonómiára szükség nincsen,

megjegyzí, hogy ez állana akkor, ha felekezetünk elismert, vagy elismerendő és nem törvényesen bevett vallástestületet képezne. Szemben azzal a ténnyel, hogy a felekezet eddigi helyzetében fennállott téves fogalmak, melyek szerint a szervezeti különbségeket állapítanak meg és akkor, midőn a törvény egy izraelita vallásfelekezetet recipiált és emelt a históriai felekezetek sorába, reánk nézve a magyar közjog és szokásjognak megfelelően a bevett keresztény felekezetek mintájára állapítandó meg az autonómia. Jeléül annak, hogy ez így áll, felemlíti szónok, hogy az új törvény után is az autonóm keresztény felekezetek nem a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény, hanem külön törvény által látják biztosítva jogaikat. Ép ezért szükséges, hogy az izr. egyetemes gyűlés a törvényhozás előleges jóváhagyásával hívassék egybe. A beszéd nagy lelkesedést keltett.

Dr. Mezei Mór orszgy. képviselő a zsidóság eme régi kipróbált bajnoka, vagy amint ő magát kifejezte, a kongresszusból itt rekedt veterán, világos és elmés beszédben fejtegette ki először a kongresszuson részt vett zsidóság régi és jelenkori vezetőinek vezéreszméit. Az első elv az, hogy a zsidó kongresszus vallásos kérdésekkel ne foglalkozzék, mert nem szabad a vallásos érzelmeket sem jobbra sem balra megsérteni. A második elv a zsidóság egysége. Ezt az egységet minden lehető és megengedett eszközökkel meg kell óvni. Mindenütt csak egy zsidóság van. Feszült figyelemmel hallgatott fényes logikára valló fejtegetései nyomán áttért azután az időszerűség kérdésére és alapos okokkal bizonyította, hogy a szervezés ügye immár megérett és mint a zsidóság részéről mellőzhetlen köteleesség el nem halasztható. Végül a memorandum elfogadását ajánlotta az értekezletnek. Sűrű helyeslésekkel kísért beszédjét a jelenvoltak nagy lelkesedéssel fogadták.

Még többen jelentkeztek szólásra, de a tárgyi okok már ki voltak merítve, úgy hogy az értekezleti tagok türelmetlenkedni kezdtek. Erre minthogy a szólásra jelentkezők a szótól elállottak, a vitát bezárták. Miután még Dr. Rózsa az ügyrendhez szolt, elnök összegezi a felszólalásokat. Lényegileg két nézet domborodott ki az eszmecseréből. Az egyik, mint szembetűnő volt, a gyűlekezet majdnem kivétel nélkül az országos iroda, illetve a kerületi elnökök kez-

deményezését és emlékiratát teljesen helyesli, a másik pedig melyet, mint szintén látható volt, csak az ismertett felszólalók képviseltek, lényegileg szintén hozzájárul és magáévá teszi de nem tartja időszerűnek, hogy a szükséges lépések már most megtéssenek. Elnök tájékozás végett szavazás alá bocsátja a kérdést, vajjon kívánja-e az értekezlet, hogy az ügy elhalasztassék? Az elhalasztás mellett azonban csak ketten-hárman szavaztak és így az elnök nagy lelkesedés közben enunciólta, hogy az értekezlet szükségesnek tartja, hogy az emlékirat a kormányhoz felterjesztessék kérvén a kerületi elnököket, hogy ez érdemben immár belátásuk szerint járjanak el.

Ezen kérdés letárgyalása után *Dr. Simon József* a következő nagyfotosságu indítványt terjesztette be:

Annak emlékére, hogy az izraelita vallás a törvényesen bevett vallások sorába felvételét, a magyarországi izraeliták

közalapot

alkossanak. A közalap rendeltetése legyen azon célok megvalósításának elősegítése, amelyek által a magyar zsidóságnak nemzeti szellemben való fejlődése előmozdittatik.

Feladata legyen különösen:

a) a szegény hitközségek támogatása s azok alkalmazottainak (rabbik, tanítók, kántorok stb.) segélyezése, valamint a számukra szervezendő nyugdíjintézet gyámolítása;

b) alapítványi helyek fentartása, ösztöndíjak és pályadíjak adományozása;

c) oly közjótékonyági és közművelődési intézmények létesítése, amelyek felállítására és fentartására az egyes izraelita hitközségek elég anyagi erővel nem bírnak.

Az alapítványi helyek és ösztöndíjak, melyek a közalap jövedelmeiből fentartatnak, a legmértőbb folyamodóknak, valásukra való tekintet nélkül, adományozandók. Szintugy a közalapról fentartott közjótékonyági- és tanintézetek jótéteményeiben is a jelentkezők valláskülönbőség nélkül részesítenek.

A közalap rendes jövedelmeinek meghatározása a céljainak részletesebb megállapítása iránt az izraeliták egyetemes gyűlekezete lesz hivatva intézkedni.

Minthogy azonban hitkonaink áldozatkészségétől elvárható, hogy alapító összegek felajánlásával mielőbb igyekeznek a közalap létesítését megvalósítani, addig is, míg a hazai zsidóság egyetemes gyűlekezése tüzetesebben nem intézkedik, a budapesti (hatodik) izraelita községkerület előjárósága megbizatik azzal, hogy a befolyó kegyes alapítványok és adományok átvételéről és kezeléséről gondoskodják, a befolyó összegeket a közalap fent megnevezett céljainak bármelyikére fordíthassa, s tetszése szerint kiválóbb hitkonokat a teendők együttes végzése céljából hozzávaló csatlakozásra felkérhesse.

A betérjesztett indítványt általános helyesléssel fogadták. Rövid eszmecsere csupán alárendelt pont körül keletkezett, a mely nem az eszme lényege, hanem csak a forma körül forgott. *Weisz Mór* (Kölcsvár), megyeri *Krausz Lajos*, *Tencer Pál* és mások hozzászólása után az indítványt egyhangulag elfogadták és megfelelő határozathozatal végett a »kerületi elnökök gyűléséhez« tették át.

Az értekezlet egész ideje alatt a legemelkedettebb hangulat uralkodott. A zsidóság képviselői csak most ismerték meg egymást igazán. Most látták teljességében, hogy a zsidóság tényleg nagy intellektuális erőt jelent ebben az országban. A hazafiúi sziv hangosabban dobogott, amint szemünk e külső megjelenésükben, szónoklataikban, gondolkozási módjukban és a mi a legfőbb dolog, érzületökben magyar zsidó gyűlekezeten végig futott. Ujjongó örömmel constatálták azt a jelenlevők. Statistika és frázis, mely a zsidóságról, műveltségéről, magyarságáról szól, mind semmivé vált az ezen értekezleten tett tapasztalatokkal szemben, mely gyűlekezet igazán ismerkedési alkalom is volt: ime megismertük magunkat.

Bátran állíthatjuk, hogy ez az értekezlet, a résztvevők kvalitásánál fogva meglepte azokat is, akik a jelenkori magyar zsidóságot ismerni vélik. Pedig minő kis részét lehetett meg-
hívni azoknak, akik hivatva vannak és hivatva lesznek arra, hogy a magyar zsidó felekezet ügyeinek rendezésében részt vegyenek!

Az értekezlet után a hitközség többi termei is megnyitak, hol fényesen terített asztalok, gazdagon ellátott buffet, szóval ami szem, szájnak kellemes, várta az értekezlet tagjait.

Csakhamar el voltak foglalva a nagyobb asztalok. A kisebbek körül kedélyes csoportok alakultak, csengett a pohár és habzó champagner mellett megeredt a szebbnél szebb pohárköszöntők sora. Ezek közül különösen kivált dr. *Rappoch* (Nagy-Kanizsa) *Tencer* Pál, *Szalkai* Sándor (Mátészalka), Dr. *Mezei* Mór, dr. *Löw* Immanuel, aki egy ragyogó agárában azon bibliai célzással élt, hogy a király megismerte Józsefet, dr. *Simon* József kitüntetését ünnepelte. A hitközségi termekből a társaság egy része a Hungaria szálló egy külön termébe ment, ahol vidám áldomás közben méltatták a nap eseményeit.

TÁRSADALOM.

FELHÍVÁS A HAZAI ZSIDÓSÁGHOZ!

A magyar zsidóság ama nagy történeti jelentőségű eseményt, mely ősi vallásfelekezetünket a törvényesen bevett felekezetek sorába emelte, nemcsak igaz örömmérettel, hanem tetterre kész kötelességtudással fogadta.

A nemzet közösségéhez való kapcsolatunknak bennünk mindig eleven érzése ez ország akaratából közjogi kötelekkel is erősbulván, ellenállhatatlan erővel tör immár magának utat a közóhajtás, hogy a magyar zsidóság szétszórta erőit tömörítve, önnön hivatásából és a nemzet eszményi céljaiból eredő magasabb feladataira képesítsük.

E közóhaj, e törekvés sikeres megvalósításával felekezetünk iránt való kötelességeinknek, valamint a nemzet iránt táplált hálaérzetünknek kívánunk oltárt emelni, hogy azon az ősi hitünk talaján nőtt testvériség szellemének és a magyar kultúra szent érdekeinek közösen áldozhassunk.

Azon vagyunk, hogy testületeinket, iskoláinkat, összes intézményeinket nagy feladataik teljesítésében egyesített erővel támogassuk, hogy felekezetünknek egészséges szerveivé és a nemzeti közművelődés értékes elemeivé váljanak. Oda kívánunk hatni, hogy a helyi kötelekben tartós életre nem hívható, de a felekezet egyeteme érdekében nélkülözhetetlen országos intézmények létesüljenek, olyanok, melyek rabbijainknak, tanítóinknak, felekezetünk egyéb odaadó munkásainak, özvegyeinknek s árváinknak menedéket és támaszt nyújtanak.

Létesítendő alapítványaink és ösztöndíjaink jótéteményeiben a magyar nemzet fiait valláskülönbségre való tekintet

nélkül kívánjuk részesíteni, egyrészt, hogy a többi egyházak tanintézteiben élvezett kedvezményekért való hálánkat dokumentáljuk, másrészt, hogy a nemzet eszményi céljai iránti köteleességtől vezéreltetve, a teljes egyenlőség és testvériség szellemének ezzel is útját egyengessük.

Ily eszmék és érzelmek hatása alatt állva tette magáévá a folyó év január hó 5-én tartott országos értekezlet felekezetünk üdvére irányuló egyéb elhatározásai közben egy *országos magyar izraelita közalap* ügyét. Ez alapon ruházta a községerületi elnökök gyűlése alulirott bizottságra azt a feladatot, hogy a közalapot létrehozván, annak ügyeit mindaddig gondozza és intézze, míg azt a felekezet hivatott képviselőinek kezeibe le nem teheti.

Midőn ennél fogva felhívjuk hitközségeinket, felekezeti egyesületeinket és minden egyes hitsorsosunkat, hogy ez ügyhöz fűzött nagy czélokra való tekintettel a közalap gyarapításához alapítványainkkal, évi járulékaikkal, adományaikkal minél nagyobb bőkezűséggel járulni sziveskedjenek, annál inkább számítunk valamennyiünknek hathatós közreműködésére, mivel e közalap felekezeti életünk minden nyilvánulásának támasza, hitközségeink állandó segélyforrása s a közös intézmények fenntartó ereje lesz.

Hitfeleink! Ragadjuk meg ez alkalmat s bizonyítsuk be ország-világ előtt, hogy jogainak birtokában felekezetünk fokozott mértékű kötelesség teljesítésére kész. És ha a közvárosnak megfelelő, közalapunk méltó arányokban megnövekszik és megerősödik, nemcsak hitéletünk és kulturális törekvéseink fognak megtermékenyülve lendületet venni, hanem felekezetünk egyenjogosításának is méltó emléket emelünk — emléket, mely a magyar állam fennállása második évezredének küszöbén hithűségünket és hazafiságunkat a jövőendő nemzedékeknek fennen fogja hirdetni.

Kelt Budapestén, 1896. évi január 26-án.

Az országos magyar izraelita közalap bizottsága nevében:

Dr. Mezey Ferencz,
bizottsági jegyző.

Schweiger Márton,
bizottsági elnök.

Az adományozott összegek Hatvani Deutsch Sándor úrhoz (Deutsch Ig. és fia czég) az országos magyar izr. köz-

alap pénztárosához (Budapest, V. ker., Nádor-utca 3. sz. a.) küldendő.

Egyéb az alapot érdeklő ügyekben az *országos izr. iroda elnöksége* (Budapest, V., Fürdő-utca 10. sz.) ad felvilágosítást.

KÖZALAP.

A lelkesedés, melylyel az országos konferencia az elébe terjesztett, hitügyünk végleges és egységes rendezését célzó javaslatokat fogadta, színarany volt, mert ime ama konkrét eszme, melynek megvalósítása tisztán hitsorsosaink jóakarától függ, rövid két hónap alatt testet öltött: a közalap létesítése biztosítva van. Az áldozatkészség egyike amaz ékes tulajdonságoknak, a melyet vallásunk hiveitől az ellenség sem vitat el és ez az áldozatkészség a jelen alkalommal is fényesen dokumentálta ősi erejét a mely más felekezetek körében is, a hol a mi haladásunkat a minden nemes igyekezetet megillető jóakarattal szemlélik, a kellő elismerésre és méltánylásra talál és utánzandó fényes példát állítanak oda.

A játékonyság mai humanisztikus alakjában már az ókorban, midőn a felebaráti szeretetet még szavakkal sem hirdették, honos volt hitfeleinknél. Az a több száz arany monda, melylyel a szegények istápolását hirdetik — nemesebbnek jelentették ki a nagyra becsült áldozati kultusznál, egyenértékűnek a többi parancsolatok összességével — nem volt pusztán szó, mert a szegénységügy rendezésére vezetett. A középkor sötét századaiban, melyek a zsidók sorsának szempontjából alig egy-két emberöltő előtt értek véget, a bőkezűség enyhítette a földönfutókra tett hitfelek sebeit. Országos ügyekről, intézményekről, melyek egyidejűleg az összfelekezet magasabb érdekeit szolgálják, ilyen körülmények között szó sem lehetett. A zsidók az elmúlt, hála Istennek már régebben elmúlt időkben csupán egy országos ügyet ismertek — az országos csapást, mely időről-időre őket fenyegette, és a melynek elhárítását az egyetlen mindenki által ismert fegyverrel próbálgatták, melytől ellenfelek soha sem ijedtek meg.

A sok apró és nagy nyomorúság közepette magasabb, a felekezet összes köreire és a távolabb jövőre kiterjedő közös

célokra nem is gondolhattak. A ki napról napra el, nem gondoskodhatik sem a közzől, sem a jövőről. A viszonyok mostohasága okozta, hogy az izraelita vallástestület nem rendelkezik a más egyházaknál tapasztalt mértékben országos vallási és közművelődési intézményekkel és segédforrásokkal. Vád nem érheti azért a zsidókat. Nem a lelkesedés hiánya, nem a szemkör szűk volta teremtette a jelen állapotokat, hanem a hosszú szorongatásban és sanyaruságban eltelt múlt. Mióta a zsidóság szabadabban mozog, lázas tevékenységgel iparkodik, hogy a hazája és vallása követelte közintézményeket megteremtse. Vallása egyenjogosítása után nagy áldozatok árán is oda akar emelkedni, ahova az állam oltalmát már régebben élvező felekezetek több százados munka révén eljutottak.

Azt mondták és mondják intra et extra muros, hogy vallási ügyekben hitfeleink látása és lelkesedése saját községeiken túl nem terjed. Ez a szűkkeblűség távol áll a zsidóktól, a kik mindenkor kivették részüket hitsorsosaik szenvedéseiből és támogatásából. Részvételüket, áldozataikat a felekezet helyzete határozta meg a múltban, ez határozza meg a jelenben is. Az illetékes körök a maga idejében felvetett egy közalap megteremtésére irányuló eszméjükkal hitfeleinket készen találják; a minden nagy igazság egyszerűségét mutató eszmét lelkesen felkarolják és diadalra vezetik. Távol állunk még a kitűzött céltól, de a biztató kezdet után nem kételkedhetik senki, hogy azt elérni fogjuk. A lelkes adakozók buzdító példája nem maradhat utánczás nélkül; az ügyet, a mely köré legjobbjaink csoportosultak, siker fogja koszorúzni.

Midőn ősünk még saját hazájukban éltek, a törvény rendeletéből évi termésük két tizedével adóztak szent célokra. A gondviselés által szétszórt zsidóság önkéntes adománynyal járult vallásunk közintézményeinek fentartásához. Még nem is oly régen jámbor hitsorsosaink jövedelmeik tizedeit áldozták a közjótékonyágnak és főkönyvüket a Mászérkönyv képezte. A sokat bántalmazott modern zsidóság számos tündöklő példával bizonyította, hogy az áldozatkészség tekintetében még mindig az ősök nyomdokaiban halad és hogy azokhoz méltó akar és tud lenni. Tradícióihoz most sem lesz hűtelen, midőn egy nagy alkotás terhe súlyosodik vállaira, midőn felekezetünk vallási és közművelődési alapjait kell szilárd talajra

lerakni. Az emberi szív nemességének egyik próbája az a nemes ércz, melytől a közjó érdekében megválni képes. A ki a magyar zsidóságot ismeri, bizalommal néz ezen próba elé. Az a lelkes, a vallásos és hazafias szív minden hurját rezgésbe hozó felhívás, melyet a közalap létesítése céljából alakult bizottság a hazai Izraelhez intézett, meg fogja teremni gyümölcsét.

A talmud, mely eszméket és érzelmeket enigmatikus rövidéggel fejez ki, azt a paradoxont állítja fel, hogy az adakozást még az a szegény is gyakorolja, a ki alamizsnából él. A jótett nemesítő hatását az emberi szívre korunk is elismeri, de igényeiben irányában szerényebb. Azt azonban felekezetünk ma is megkövetelheti, hogy hívei ne várjanak mindent a gazdagoktól. Nem szabad csupán a gazdagság kötelességeiről beszélni. Ezek járjanak elől, azonban mindnyájunknak egyenlő kötelességeink vannak, csak képességeink különböznek; a magasztos eszme megvalósításához felekezetünk minden rétege járuljon hozzá, kiki tehetsége szerint. A közjó a köztevékenység gyümölcse: a közalapot a közadakozás teremtsen meg.

Az »ORSZÁGOS IZRAELITA KÖZALAP« javára ez ideig tett alapítványok jegyzéke:

	forint		forint
Deutsch Ignác és fia	10,000	Grosz Zsigmond	2000
Gelsei Gutmann Vilmos	10,000	Heidelberg L. V. és fia	2000
Kohner Adolf fiai	10,000	Holitscher B. Lipót	2000
megyeri Krausz Lajos	10,000	Kramer I.	2000
Schreiber Ignác	10,000	Markbreit Adolf	2000
Özv. Schwarz Ábr.-né		Schlesinger és Pollakovits	2000
családja	10,000	ifj. Sternthal Adolf és Stern-	
Wahrmann Sándor	10,000	thal Arthur	2000
Weisz Berthold és Manfréd	10,000	Stricker Ede	2000
Wechselmann Ignác	5,000	Weiner A. és Grünbaum	2000
Adler Lajos és fia	5,000	Herz Ármin és fiai: Lajos,	
Adler Mór	5,000	Győző	1500
Brüll Henrik és fiai	5,000	Schwarz Felix	1200
Ehrlich Mózes	5,000	Beck Miksa	1000
Schweiger Márton	5,000	Beck Nándor	1000

	forint		forint
Sternthal Adolf	5,000	Beimel és fia	1000
Sternthal Salamon	5,000	Blau Adolf	1000
tórnai Schosberger Henrik	5000	Brüll Miksáné szül. megyeri	
Sváb Károly	5000	Krausz Anna	1000
Löwy Mór	4000	Deutsch Gyula	1000
Frankl József	3000	Geiger A. Mór és ifj.	
Horn Dávid	3000	Csillag Béla	1000
Schwarz Ferencz	3000	Hay Mihály	1000
Strasser és König	3000	Iörinezi Hoffmann Jakab	1000
Wolfner Gyula	3000	Leopold Sándor	1000
Lindenbaum Mór	2500	Lukács József	1000
Kornfeld Zsigmond	2400	Mauthner Mihály	1000
Adler Gyula	2000	Schön Ignác	1000
Bachruch A.	2000	Saner József	1000
Bischitz Salamon és fia	20,000	Singer Zsigmond	1000
Deutsch S. testvére	2000	Steinfeld Antal	1000
marosváradjai Glück Mór s fiai	2000	Ullmann Adolf	1000
		Weisz Fülöp	1000
Szirmai Oszkár	600	Pollak Jakab	500
Fellner Henrik	500	A bajai izr. hitk. tagjai	3.100

Testületek által létesített alapítványok:

Pesti izr. hitközség.	60.000
Pesti Chevra Kadisa	25.000
Főösszeg:	291.300

A többi hitközségek és testületek alapítványainak lajstromát jövő számunkban fogjuk közölni.

A ZSIDÓ ÁLLAM.

A modern zsidógyűlölet megteremtette a zsidóság körében a zsidó állam eszméjét. A 80-as évek orosz zsidóüldözései karöltve a Németországban és Ausztriában nyilvánuló, a zsidók közgazdasági tönkjére irányuló antiszemita mozgalmakkal megérlelték a zsidóságnak leginkább szorongatott rétegeiben azt a gondolatot, mikép lehetne egyszer s mindenkorra véget vetni ezen zsidóellenes mozgalmaknak s egyszersmind a megélhetésben megszorított zsidónak módot nyújtani, hogy tétlenségre ítelt munkaerejét a maga érdekében kifejtse oly téren és oly helyen, a hol többé megszorítástól, elnyomatástól és üldözéstől nem kell rettegni és félnie. Az orosz és román zsidók egyik része, főleg az, mely elegendő anyagi eszközök fölött rendelkezett, Palesztinába vándorolt és ott földművelő gyarmatokat alapított. A szegényebb sorsukat pedig br. Hirsch telepítette részint Éjszak-Amerikába részint Argentiniába. Ezen zsidó gyarmatok voltak a zsidó állam eszméjének első gyümölcsei.

Ámde számoljunk a tényekkel. A török kormány elzárta a szentföld kikötőit a bevándorlók előtt; az amerikai gyarmatok egynémelyike feloszlott; az orosz zsidóüldözésekben szünet állott be és a Hirsch báró féle nagyarányú gyarmatosítási mozgalom megakadt, sőt az Amerikában feloszlott gyarmatok zsidói nagyobbára visszatértek hazájukba, Oroszországba; a zsidó állam terve dugába dőlt. Oly természetűek-e ezen jelenségek, hogy a zsidó állam eszméjének felvetése alkalmasnak helyesnek, jogosultnak és időszerűnek látszik? Bizonyára nem, sőt ha ezekhez a jelenségekhez hozzáadjuk a zsidóságnak az üldözésekkel szemben évszázadokon át tanúsított magatartását, a melyben jellemének kiválóan fontos vonására fogunk ráismerni, azon következtetésre jutunk, hogy a zsidó állam létesítése ellenkezik a zsidóság multjával, ellentmond magasztos feladatának és nem illeszthető be a zsidóságnak minden időben érzett hazafias gondolkodásába.

Ezen állítások bebizonyítását szükségessé teszi Dr. Herzl

Tivadarnak »Der Judenstaat« című irata, a melyben komoly érvekkel száll sikra a zsidó állam létesítése érdekében. Szerzőnek higgadt, objektív tárgyalása kötelességévé teszi a nem zionistáknak, hogy e kérdéssel behatóan foglalkozzanak és ne surranjanak át rajta könnyelműen odadobott frázisokkal a milyenek, utópia és bellamyáda.

»Csodálatos, hogy mi zsidók történetünk egész éjjelén át erről (zsidó államról) álmodoztunk. Ime most dereng a hajnala«. A zsidó történet ezen hosszú éjszakájának homálya a babyloni fogsággal kezdődik. Babel vizein könnyet hullatva, gyászdalokat zengve ültek a hazájukból száműzött zsidók. De az idő nagyot fordult és Cyrus szózata, a melylyel hazabocsátotta az exulánsokat, kevés szívben talált viszhangot. Ama kor lángszavu prófétája is hiába buzdított, hiába egyengette a visszatérőknek az utat a jövő gyönyöreivel, szép reményeivel, alig egy pár ezer tért vissza az ősi hazába, a nagy többség Babylonban találta meg új hazáját, új honát, a melynek földjéhez a szeretet kötötte.

De fordítsunk egyet történetünk lapjain. Az éjszakát hatalmasan fénylő csillag világítja meg, a makkabeusok győzelme, Juda országának függetlensége. A makkabeus királyok hódító utra indulnak, dicsőséget szereznek a zsidó bátorságnak, a zsidó névnek a kard élével, a fegyver öldöklő hatásával. És ki akasztja meg, ki ellenzi e győzelmi utat? a zsidóság lelke, a fárizeusok. Ezek voltak a makkabeus zsidó államnak leg-hatalmasabb ellensége, ők, a kik felismerték a próféták tanát, hogy a zsidóság uralma csak szellemi lehet, nem politikai jellegű, nemzeti természetű hanem vallási. A szellemi világuralom volt a zsidóság álma, a melyet a próféták mintegy szuggeráltak neki. Ez az álmokép indította R. Akibát, hogy apostolként bejárja a zsidók lakta országokat harczra buzdítva, de nem oly harczra mely a felszántott Aelia Capitolina-ért dühöngött, hanem a zsidó vallás lényegeért, melyet a római sas ki akart tépni éles karmaival a zsidóság szívéből.

Van-e egy példa is rá, hogy a zsidók bármily időben szerencse és jólét vagy üldözés és elnyomatás közepette külön államra gondoltak volna, vagy akár a régi palesztinai állam megújítására törekedtek volna? Felmutat-e történetünk egyetlen egy mozzanatot is, mely ilyen célt elárulna?

Az üldözött spanyol zsidók elárasztották Európát és Éjszak-Afrika majdnem összes államait, de Palesztinába csak néhány meghalni vágyó öreg, [kíváncsi utazó és lelkes költő jutott, a zsidóság véleje nem szőtt álmod semminemű államról, a melyet itt alapíthatna. A középkor — de még az újkor is — minden évtizede feljegyzett zsidó üldözést, de azon országok sorában, melyeket a hontalanok, a bolygók felkerestek hiába keresnök a szentföldet. Ez bizonyára nem véletlen, hanem a történeti események vas következménye és a zsidó néplelékek sugallata, a mely az egyszer eltemetett állam ujjaépítését feladatain kívül állónak tartja.

Számtalanszor tapasztaljuk, hogy a kiűzött zsidók a mint csak a körülmények megengedik visszaindulnak régi hazájukba, a mely mostoha gyermekek gyanánt bánt velök. Pusztán véletlen-e ez is és nem inkább a szívós ragaszkodás a földhöz, a melyben felnőttek. A bolygó vén zsidók ezen történetünkben oly gyakran ismétlődő visszavándorlása többet bizonyít minden hangos kiáltás és mellverésnél a zsidó hazafiaság mellett. A történelem évlapjaiból nem lehet soha kitörölni, mily bátorsággal harcoltak spanyol zsidók királyaik oldalán, nem lehet letörölni azoknak neveit, a kik 1848-ban mindenüket feláldozva hősiesen és dicsőségesen küzdöttek magyar hazájuk szabadságáért, sem az utókorral elfeledtetni a lelkesedést és hazafias felbuzdulást, mely a német zsidókat az 1870-es német-francia háború csataterére szólította.

Az Amerikából Oroszországba visszaérkező zsidók nem-e azt bizonyítják, hogy szívökben még a tengeren túl sem aludt ki a tűz, melyet a szülőföld ébresztett?

A közös vallásos érzés, mely a földgömb összes zsidóit egymással összeköti közös multjuknál fogva nem erősebb a hazafias érzületnél, mely minden zsidó ember keblében csakugy mint más emberben gyökeret vert. Azért hiábavaló is ennek igazságát bizonyítani, még kevésbé tagadni azt, hogy ezen hazafias érzésben nem férhet meg a zsidó nemzet eszméje és természetes a zsidó államé sem.

Ámde nem volna-e valóban helyén a zsidó állam létesítése, hogy azok a zsidók, a kiknek existenciája meg van támadva, pedig ezeknek száz meg száz ezerre rug a számuk, megmenteszenek a megsemmisüléstől. A kérdés egészen közgazdasági mondhatnók kolonialis. Amint az európai államok azért alapi-

tanak gyarmatokat, hogy a lakosságnak kivándorlását idegen országba megakadályozzák és a kivándorlást gyarmataikba irányítsák, úgy történjék egyenlőre a zsidóság többletével. A dolog komoly megfontolást érdemel, de sikerrel alig vihető keresztül. Oly falvak és kisebb városokban, a melyeknek lakosságát nagyobbára zsidók teszik ki, azt tapasztaljuk, borzasztó szegénység és szűkölködés uralkodik, sokkal nagyobb a nyomor mint más helyeken, ahol az arány zsidó és nem zsidó közt mérsékeltebb. Jaffában, Jeruzsálemben a lakosság nagy többsége zsidó, földmivelők, kereskedők, iparosok, tehát minden foglalkozást űznek és az inség oly nagy, hogy a sok száz ezrekre menő Európából küldött adományok mellett, nem mulik el nagyobb időköz, hogy nem akadnánk ily felhívásra: Segítség a szűkölködőknek! Pedig a szegény beözönlő zsidókról szóló hírek az említett török rendelet értelmében semminemű alapja sincsen. Századunk nagy technikai vívmányai mind nem segítenek ezen a bajon, nem szüntetik meg a nyomort. Egész másként áll a dolog ott a hol a zsidók aránylag igen kevesen vannak. Nem rég olvastuk egy felekezeti lapban mikép változtak át New-Yorkban az orosz zsidók valóságos yankee-vé, mint jutottak a semmi kézműhez nem értők lassanként kenyérkeresethez és mily fontos közgazdasági szerepet visznek. Ép úgy vagyunk a London Westendjében lakó zsidókkal, akik szintén bevándoroltak és ma már alig egy-kettő esik a közjótékonyasági intézetek terhére. És ezek az emberek pusztá életükkel jöttek Londonba és New-Yorkba és ma prosperálnak, az argentiniai zsidó gyarmatokba pedig milliókat fektetnek és még mindig nem látni valamire való eredményt. Ezek tények, melyek hangosan beszélnek.

A zsidóság feladata az emberiség körében szellemi, ideális. Eseményének megvalósulása lassu léptekkel ugyan de halad, küzdelmek árán, de győzelmet ígérő. E magasztos küzdelemben az antisemitizmusé a dicstelen ellenfél szerepe. Felhasználja a ravaszságnak, a rágalomnak, az erőszaknak nemtelen fegyvereit. De valahányszor megsebezte a zsidóságot, ez rövid idő múlva kiheverte a csapást, a zsidóságnak ősz feje fölött már sokkal erősebb viharok vonultak el mint a mai antisemitizmus, de nem törték meg erejét. A zsidóság ereje a multban van, reménye és bizalma a jövőben.

Budapest.

DR. HAJDU GÁBOR.

TUDOMÁNY.

A »ZSIDÓ« A MAGYAR SZINMŰIRODALOMBAN.

Mielőtt kereső utunkra indulnánk, tekintsük át röviden a világtörténet drámáját, melynek öröklőse a zsidó nép. A távolság nem mossa el a rajzot; ezredévtől-ezredévig tisztán látszik a cselekvény *egysége* mindig fokozódva, mindig erősödve: küzdelem és szenvedés, újra küzdés s szenvedés. Titáni erő lüktet e tragikumban; harcra kelt az erkölcs az erkölcselenséggel, viaskodott az igazság az előítélettel, de azért a világnak legüldözöttebb nemzete nem bukott el, nem halt meg. Csak e végső vonás hiányzik a zsidó nép tragikumának teljességéből — látszólag; mert századok gyalázata, embertelensége a halálnál is keserűbbé tették a zsidónak életét.

Mindnyájan ismerjük a bibliai belpoklosnak esetét, kit nyavalyája miatt társainak sorából kizártak; a zsidó népet pedig a világtörténet belpoklosának kiáltotta ki a gonoszság s balhit, mintha lelke fertőző tulajdonságokkal lett volna megverve, az emberiség ellökte magától s különrekesztette. — A ghetto lón hazája; osztályrésze pedig a jogtalanság s erőszak. Adás-vevésből tengő páriává nyomorította a zsidót a történeti kényszer. — Ez »zsidóhivatás« volt már az ősidőkben; a mult századról, a korabeli színművek is tesznek tanúságot, melyek egyszerűen lemásolják az akkori életet, s az adott viszonyoknak fotografiáját nyújtják. A jogfosztottságban sanyalódó, csúfsággal s bántalmakkal illetett zsidónak személyét színpadra hozzák, de nem oktató czéllal, hogy a társadalommal megértessék félszegségét, hogy szellemét fejlesszék, új eszmékre, jogérzetre tanítsák, s a zsidó emberi jogainak szükségét hirdessék színrehozatalában. Az író nem jár elől új törekvések hangoztatásában. A régi magyar színműíró csak

másoló krónikás, de nem ihletett próféta, ki népét az igazsághoz vezeti; csak századunk negyvenes éveiben kezd a szinpad nevelője, irányítója lenni a társadalmi szellemnek; a színműíró feladata többé nem az oktató célzat nélküli historizálás, hanem magasztos eszméknek megértetése a nemzettel. Így lesz a szinpad pl. az emancipácziónak, a zsidó teljes jogegyenlőségének szószólója. — Célomra, természetes, hogy csak az eredeti darabokat használtam föl, meg az átdolgozásokat, mert ez utóbbiak nem pusztán fordítások, hanem sajátos magyar keretbe foglalvák »nemzetiesítvék«, mint íróik nevezték. Az anyagot *jellemek* szerint fogjuk csoportosítani.

Elindulva az 1792. évtől, ott találjuk elsőnek Dugonics »Aranypercezei«-ben az üzérkedő Nátánt.

Ez az első színre hozott zsidó. S ime, egy század múltán, napjainkban még mindig kedvelt népszínműi alak a Nátán-féle fajkép. Hogy összetalálkozik az idők szelleme e két végső ponton. A felvilágosodás lelki- testi könnyülést hozott ugyan a zsidónak, de a falusi, nyomorultan tengő zsidót nem érintette.

Ő megmaradt házalónak, bár a boldogulás utjai mindenfelé megnyíltak. Neki jól esett az apától öröklött hivatásnak nyomora, bár szabad lett volna már a nagyvilágba lépnie. Ő nem mozdult rozoga tűzhelyétől, noha hívta a társadalom, mely annyiszor megrugdalta testét-lelkét a szeretet nevében. A zsidó félt a czirogató kéztől, mely őt addig csak arczul ütni tudta. Tengett tovább, nem törődve a jobb időkkel, melyektől így elmaradt, házalónak, kocsmárosnak a köznép számára, a világ csúfjára, mint ősidőkkel azelőtt. — — — Dugonics »Aranypercezek« cz. regényét Endrődy János alkalmazta színre 1792-ben.

A fejedelemnek, Barcsai Ákosnak testvérhuga, Veronika azzal bizza meg Nátánt, hogy Julius (az apródnak öltözött Macskássy Juliánna) számára lovakat vegyen. Az uton találkozik Juliussal, a ki a megtalált aranypercezekért 10.000 frtot kér. A zsidó csak 6000-t akar adni. Ez nem elég Juliusnak, s a faképnél akarja hagyni Nátánt. De ez, hogy elfogja a nyomozott karpereczek birtokosát, az udvarhoz viszi. Ekkor Julius fivére, Bálint megjelenik, s elüzi a zsidót. Azonban a pyereség reménye nem hagyja nyugodni Nátánt,

föllármázza a parasztokat, s azok élén jön »tolvajt fogni«: el is fogják. — Lássuk az eredetit.

Julius. Jó napot zsidó barát, hol veszed itt magad?

Nátán. (kalapját levévén) Nagysághos Ur! tshak sétálni jöttem e szép erdőben.

Jul. Hallod-e zsidó, én most feleségül akarok venni egy kisasszonyt, és a házasság előtt valami mátká-tályt adni.

Nát. Bezegeh volna nekhem valami, melyet ama khissasszony számára meg lehetne venni — igen ótsó . . . még is szép. — [Juliánna felajánlja a pereczeket] Lappang itt valami . . . Hadd lássam az aranypercezeket? (alattomban) Ezek a fejedelmi udvarból lopathattak ki. Bizony szépek. De 15.000-t csak mégsem érnek — 5000-t adok érettek, akkor is tsak alig lesz egy magyar forint nyereségem. Nagyságos Uram! én becsületes zsidó vagyok, ime mostanában nálam 6000 forintok vannak, melyekkel paripáknak bevására szándékozom. Ha megelégszik Nagyságos Uram, mindjárt leolvasom. Tetszik-e 6000? Többet 6000-nél nem adhatok: 6000-t adok.

Jul. Te irgalmatlan teremtés, nincs egy szikra emberiség is bűdös lelkedben, se zsidó lelkedben — Jebuzeus!

Nát. Uram, én jebuzeus nem vagyok. És valóban lopott jószág is, ide, ide, ide, tolvaj, tolvaj. (Bálint megakarja verni e sértésért) Weh mir, nem Uram, nem (tolvaj). Esküszöm.

Bálint. Jobban, gyalázatos!

Nát. Esküszöm az istenre és üdvösségemre.

Bál. Te barkhetzen hizott Ezsau hulladéka, így kell bánni a szerencsétlenekkel.

Nát. Weh mir, weh mir. (Elmegy panasza Ákos fejedelemhez). Khegyelmes fejedelem! én khegyelmességedhez való khülönös hívségemet alattomban csak maghának Fejedelem-séghednek akarnám kijelenteni. Khegyelmes uram, a tolvajt én találtam megh. Én lopott jószágnak lenni megösmervén, mivel bhöcsületes zsidó vagyok, meg nem vettem.

Ákos. De hisz' nem érnek 10.000 frtot?! Egy ötvös mondta.

Nát. Bizonyosan az az ötvös vagy keveset tudott a megbecsüléshez, vagy maga hasznát kereste, melyet egy oly becsületes zsidó, mint én, nem cselekszik. Én khegyelmedet soha

meg nem csaltam, most se kívánom, azért lelkem ösmérete szerint mondhatom, hogy atyafiak közt is megérik a 15.000 forintot.

Ák. Jól mondád, édes Nátánom; de az is büntetést érdemel, a ki e kincset oly kevésre becsülte.

Nát. Ez nagy család, azért nagy büntetést érdemel. (Igy magát fogta meg, mert csak 6000-re alkudott.)

Ákos. Ha, ha, jól vagy. (káplárjához) Vidd el ugy, mint káplár eme zsidót azon tárházba, hol ilyen kincsek őriztetni szoktak.

Rimai. No, bábra zsidó, majd meghuzom a nótát, lódulj.

Nát. Weh nekem, weh!

Gyárfás. Istentelen zsidó! se pokla, se menyje — és te ilyeneket tartottál udvarodban?

Ákos. Nem tartottam, hanem csak szenvedtem, mert el nem hittem magammal, hogy oly gyalázatosak volnának. De noha ezen zsidótól megmenekedtem is, vagyon mindazonáltal udvaromban igaz ember, hanem megadom belését az abaposztónak. — A darabnak történeti része is van, hogy Ákos fejedelem az egyik szereplő. Nagy dolgot tudunk meg belőle; hogy a pénzszerző, üzérkedő zsidó még udvari személylé is tudott lenni. Szabad bejárása volt a palotába; egyenest oda megy panaszra, bizalmasodik urával. E bizalom csak addig tart, míg arra rászolgál. Tehát a kegyvesztettség, s gyalázás nem a zsidónak, hanem a ravasz, hazug embernek szól. Nátánt már zsidós beszéde is nagyon jellemzi. De rendületlen alkudozása, gyanító vizsgálása az eléje kerülő embereknek s dolgoknak, midőn csalásága tudatában egyre hajtja »én nem csalog, én becsületes vagyok«, ijedőssége, jajveszékése, a valódi üzért mutatják. Aztán Bálint káromkodása, mikor a »barchezet« emlegeti, bizonyára az akkortájt divó, népies zsidószidás volt. Nát. csűrő-csavaró beszéde, viselkedése rávall a kereskedői fufangra. Jellemző Gyárfásnak mérges szólása »Te istentelen zsidó!« mintha Nátán turpissága az ő zsidó voltából eredne; örök viszáltság, hogy az elfogult durvalelkű az ő káromlását a »zsidó«-hoz bigyeszti jöszöl, mintha a »te zsidó« maga is fölrne egy megrovással.

Párja Nátánnak *Benjámín zsidó*, Hatvany István »Ará-

biai por« cz. vigjátékában. A darabot Br. Holberg után dolgozta át Hatvany, Bihar megye főjegyzője »a nyelvnek, a Nemzetnek, a dolgoknak, a környülállásoknak mivoltához képest« 1793. Ez a félig-meddig eredeti számába menő nemzetiesítés. Benj. találkozik egy Kormos nevű zsványnyal: Jó naphot, jó Uram! nhintschen vhalami eladó? (Erre Kormos közli vele aranycsináló mesterségét) B. Ez ugyan ugyh látszik, hogy emberséghez embher; dhe azért még shem hiszek a Lelkheknek, mig nem láthom, mit thud. Most megyek Khincses urhoz, ujságot mondok neki. (Itt Gyurka szolga megszólítja) »Mi jót akar kend Benjámín gazda? Benj. a thekénthetes urral akharnék szállani. (Gy. Nem lehet, a hideg leli). Benj. Mikhor eshett rá a hidheg? (Gy. 20 éve!) Benj. Micsoda? mit házudt khend? Hiszemh thegnapelőtt is pheszéltem vhele az utszhán — (Erre *Kincses* kérdi a zsidót, hogy megbízható-e Kormos?) Benj. Nhem vhagyok bholond; hiszemh soha se láttham én thebbet, tshak az elébb; feleljen mheg mhagától. — Nhints itt az aranycsináló? Az elhéb, hogy a phénzt khifiztettem nheki, elvhitt thölem egynehány drága követ. Achváj nhekem. Oda a shok dhrága khövem!«

E kicsiny szerep is mily tökéletes rajza a mindenben pozitív gondolkodású zsidó kereskedőnek, ki csak a szemeinek hisz. *Látni akarja* az aranycsináló tudományát, mit sem ad a birre; a *hallott* ügyességért nem áll jót, csak ha tapasztalta. Elcsent drága kövei miatti nagy panasz érthető volna — bárkinél. A külsőségek mind Nát. mind Benjáminnál fölötte jellemzők; üzleti alkalmakkor, idegenekkel való érintkezésben *magyarul* beszélnek; igaz, hogy belecsontosodott egy-két idegen fordulat (ach weh, weh mir) s nekünk szinte lebetetlen a sok h—t utána kimondani a mivel e két író ugyan-csak megrakja a zsidónak beszédjét: ám de mindez a *kiejtés* dolga; *beszédjük véges-végig magyar*. S az a rossz kiejtés nem hívja ki a tisztas magyar gazdának gunyját, hanem megbeesüli. »Benjámín gazdának« szólítja, s komolyan eltársalog vele. Lám, régi íróink több józan érzéssel s mérsékeltséggel bírtak e sajátságok megfigyelésében, mint mai népszínműiróink, kik egy század múltán nem átalják a nyelvben és érzésben annyira megmagyarosodott falusi zsidónak nyelvét fülsértő habarékká rontani; ez igaztalan tulzás. Mert *magyar* helyen,

magyar emberekkel még a házaló sem beszél manapság oly csuf német-zsidó módon, csak szellemeskedő népszínműiróinknak jóvoltából.

Emlitem még *Zsilvai Ferencz*nek »szomorkás« játékát melyet németből fordított. Címe »A szerencsétlen Al-Kanczellár«. Márton szolga elmondja Pengőházy al-kanczellárnak: »A vásárba körülvettenek bennünket a zsidók, a kereskedők, az uszorások«. Ilyen régi alak már a vásárt járó zsidó.

Ezenkívül az országos levéltárban lévő cenzurái jelenésen még három darabnak a címe fordul elő, u. m.: »A becsületes paraszt és a nagyszívű zsidó«, Mérey Sándortól; továbbá »A kis-martoni zsidólány« és a »Zsidó lakodalom« cz. ballet. Sajnos, hogy e művekből nincs több a czimüknél.

Kereskedő zsidók szerepelnek *Szigligeti* »Zsidó«-jában (1844.), de itt a hivatás mesterén kívül az ember is megnyilatkozik. Látniuk, hogy a gyűlölt kereset rongyos takarója alatt mily nagy emberiség lakik; hogy az üzérkedő zsidó önértetes, nemeslelkű; s az elkényszeredett foglalkozás nem rontja meg jellemét. Üzletében lehet furfang, de nem gazság, megeshetik egy-egy visszaélés, de soh'sem becsütelenség; a mindenre vállalkozó szellemnek határt szab az erkölcs. A hajhászkodó Lőrincznek szerepe az ellentétek párosítása: vergődő élete csupa nemes érzés, lelki derékség, melyet a szerencsétlen apja miatti bánat még fenköltebbé tesz.

E darab 1844-ben íratott. A zsidókra hajnalodás évében. Az emberek kezdték megismerni az igaztalanságot, mely a zsidók gyalázatát jognak szentesítette. E darabban a korszellem tavaszát érezzük, mely a zsidót földhöz ragadt munkájából néha tudományos pályára vezette. Lőrincz is megpróbálja; de a véletlen akadály meghiusít mindent, s szerencsétlenné teszi. A kényszer egy megvetett foglalkozás nyomorába dönti, de hogy vigyáz lelkére! Kereskedik pénzzel, de nem étellel, erkölccsel: ebben »nincs praxisa«, mondja oda az üres szívű s üres zsebű gavallérnak. Az író Lőrincz szerepében nem annyira a tényeknek valóságát, mint azoknak egy jobb lehetőségét akarja feltüntetni: lehetne másképp is, ha a történet és társadalom el nem nyomorítja a zsidót. Valóban megindító, felszárnyaló lelkének panasza, a mért a tudás szent vágyától üzőtt ifjú hajhász lett. Mégis van, a ki megbecsüli: egykori

iskolatársa, Szántai, az elfogulatlan, emberszerető, a hív szándékot és nemes czélt megbecsülni tudó gazda: nem felejtí a jót, még ha — zsidóban tapasztalta is. Büszkén emlegeti, hogy ő gyermekkorában is megtalálta a konkolyban a tiszta bizasszemet, s most, annyi idő után sem verte meg a társadalmi vakság: észreveszi, magához veszi a gyöngyöt, noha sárban rejtett.

A vén Jákob elrablott boldogságát kesergi. E kesergésében nem sajátos zsidó elv nyilatkozik meg, hogy »a mennyi pénz, annyi becsület«. Ez az elégedetlenkedő nyomor örök vádja a hatalom ellen, mintha ez jogtalanul bitorolná a jólétet. S ne feledjük, hogy a kétségbeesés mindig felső fokban beszél. A munkás érénynek tengése cynizmust szül, midőn látja, hogy a lelki derékség oly váltó, melyre csak az égben adnak, s a pénzzel megrakott gazság sokszor nagyobb tiszteletet vív ki, mint a vagyontalan jóság. »A mennyi a pénz« stb. tehát nem a kapzsi zsidónak sajátos életbölcessége, hanem a kétségbeesett nyomornak refrainje, mely a — keresztényből is kitör. Embere válogatja s nem a felekezet. Manapság törülmetszett szocialista jelszó.

Egy más helyen uszorás kamatszédőt rajzol *Szigligeti*; ez Kronberger üzér, az »Uj világ« cz. vigjátékban. A dolgokat rögtön áttekintő, mindenben alkalmazkodni tudó hitelező a Kronberger. Izgatott, goromba, a míg pénze, s a nagy »ráadás« nem biztos; de a gazdag kezes megvigasztalja, s nyomban felvidul. Mily előzékeny! rögtön előteremti a váltót, minek is fáradna érte nsgos Tódor úr. Ismert módja a Kronbergerek udvariasságának . . . Beszédes, fúrge, mint egy borbély, a ki — nyíráshoz fog.

Csak egy mondatot idézek *Berczik Árpádnak* »A székelyföldön« cz. népszínművéből, mely a zsidó és kereskedő fogalmának teljes azonosságát jelenti a köznépnél. Egy idegen vándorkalmár vetődik a vásárba; kérdi tőle a vevő: »Mi ennek a pántlikának az ára?« *Kalmár* »Öt susták«. *Andris* (vevő) »Ej görög, milyen zsidó vagy, 'sz azt mondtad az imént, hogy akárminek egy susták az ára.« — Nem ravaszsággal válolja, hanem, hogy »zsidó«; ez nála a legnagyobb üzleti lelemény kifejezője, mely a vásárlók eszén túljár.

Ilyen rövid pár szóban említi a vándor házalót *Tóth* MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1896. II. FÜZET.

Ede »A kintornás család« cz. népszínművében; a mint Samu meglátja a távolról kullogó vén verklit, fölkiált: »Ni, ni, ni, mifélek jönnek? Bizonyosan valami »nyúlörös zsidó«. — Ez a hajbász, kinek mesterségét a nép (sokszor nagy urak) előtt, a nyúlör szimbolizálja.

Csiky Gergely »Királyfogás«-ában lengyel zsidóval találkozunk; oly tökéletesen van álcázva, mintha csak annak született volna. Nem a nevetség kedvéért választott az író lengyelországit, hanem mivel ezek a legszívósabb, élesesű kereskedők, kiket az elnyomottság annyira beleszorított az üzleti szellembe, hogy »szegény zsidó« bizonyára házalót jelent: érzéke fölülmulhatatlan. Bernardo a granadai törvényszék elnöke lengyel zsidónak öltözik: egy lélekzetre mennyi mindent csinál: rábeszél, kínál, dicsekszik, esküszik. Ez utóbbi a jellemző; szinte érzi az üzletére háramló gyanút, bár senki sem nyilvánítja, mégis egyre erősíti, hogy nem csal. Ez tipikus vonás; Nátán is büszkén hirdeti világga: »Én becsületes vagyok« stb. Senki sem állítja az ellenkezőt, de tudja, hogy — gondolják.

E szórványos részletek után forduljunk oly darabokhoz, melyekben javaszerepe van a zsidó kereskedőnek. Többnyire boltos, vagy pedig ügyes közvetítő, a ki kézalatti eladásoknál élelmeskedik. Ez utóbbi minőségben nagyobb részt vígjátéki szerepe van, míg a falusi boltos népszínművi személy, mint a népeletnek elmaradhatatlan embere. A zsidó kereskedő mindig nevetséges színben van lerajzolva. Elárúsítását, számítgatását nem veszik komolyan; esetlő-botló, inséges alak, kinek tengése nem szánalmat, hanem komikumot ébreszt; viselkedéséből kéri a hasznoféltés, de ártatlan csalfaságát még a paraszt is csak — megmosolyogja; nem tud rá igazán haragudni: hadd éljen a szegény golyhó!

Nézzük Csató Pál vígjátékát »Megházasodtam«. Lengye birtokoshoz beköszönt Löwy zsidó. Löwy csupa furlang, a ki győzi szép szóval — eredményesen. Hogy vezeti be szándékát! gratulálni jön, mintha ez volna a főczél, s hamis ékszerait Lengyre sózni csak mellékes. És a magát behízelgés, az a captatio benevolentiae, midőn nagy, érdekes események jól eső hazugságát Lengyerről hallott hír gyanánt találja föl, hogy annál szívesebben vásároljon tőle. Hja, ökröt szarvánál, az embert —

hiúságánál fogják meg. Emberismeret nélkül haszontalan az üzleti furlang. Párisi, londoni (?) portékát ad; a kő kicsiny, tehát rögtön megesküszik, hogy a kő — nagy; mintha az eskü *tényeken* is tudna változtatni . . . Ez is gyakori mozzanat; a színművek kereskedő zsidóját nyomon kíséri a hamis eskü.

Löwy sikerét nagyban elősegíti áldozatának gavallérsága, hogy a szegény zsidóval nem akar feleselő alkuba ereszkedni; aztán könnyű rábeszélhetősége, hogy esküdözés, erősködő kínálás mindjárt megejtik; mert a Löwyk csak a Lengyekkel boldogulnak.

Egész rokon Löwyvel Gaál József »Ké Julia« cz. vígjátékában Hirsch Lévy pesti zsidó. Béla, Szonday Bertalan unokaöccse, ál-nagybátyának akarja szerepeltetni Hirsch Lévit.

Hirsch Lévy komikuma részben a mulatságos félreértésből ered. Különben ő is, Löwy módjára, házalva adogatja el portékáját. Sokat emlegeti becsületességét; ez a szokott öndicséréshez tartozik; mintha csak érezné a világ gyanuját, s a becsületesség is egyik ága volna foglalkozásának ilyenformán: »Hirsch Lévy üzér és becsületes zsidó Pesten«. Egyre hirdeti becsületességét, s ez olybá lesz, mint egy feldicsért árúczikk. Minél többször mondja, annál kevésbé megbízható, annál komikusabb; azt hiszi, hogy a becsületességet megszilárdítja a szószaporítás.

Láttuk a zsidó üzért nagyvilági vándorútján szerencsét próbálni; most nézzük a kisvárosi életben, a köznép körében rendszeres foglalkozást űzve, többnyire mint boltos vagy kormáros. Ez a népköltésszettel egyező vonás; továbbat a népszínmű zsidója sem kezd nagyobb vállalkozásba; kicsiny bolti szobájából nem lesz hatalmas áruház; vagyonná nőtt garasait nem bocsátja nagyszabású vállalatokba; meggazdagszik ugyan, de *nem igen terjeszkedik*. A falusi zsidónak ez az igénytelen-sége, egyforma állapota tükrözi legjobban a népeletnek kis-méretű, patriarchális viszonyait.

Ott van Csepreghy Ferencz »Sárga csikó«-ja. A boltos *Icziget* már a gyapjú, meg a bőrarak is érdeklik; ez a jólét tanujele, de azért örömet bibelődik rozoga üzletével. Kiül boltja ajtajába s a fogságból hazatérő Márton gazdát köszönti. II. felv. 1. jel. »Nü, nü, Márton gazda, kend fekszik ott a bundában, vagy a hazajáró lelke? Nincs most ojság a faloba,

mint hogy fölment a japjú ára, a bűré meg leszállt; a kholera itt hagzott bennünket, kend meg haza gyűtt. Márton g. Ráká-pattak a csizmadiaságra (a míg a börtönben volt). *Iczig*. Ez előtt liferálta, most meg majd veszi kend a lűbört. Bizony nem is ártana, ha ezt a sok lűkötő legényt kitaníttatná az állam kefekötőnek meg szitakötőnek. Bizony, Márton gazda, én sem akasztanám kendet a bótom elé czégernek. (Márton a lopott sárga csikót kinalja *Iczig*nek.) *Iczig*. Nem vagyok számár, a nagyságos Thódor úr paripája — minden gyerek ismeri a határba. Inkább gyalog menjen még a lellem is a másvilágra, semhogy ilyen lű forduljon meg a kezemen. Vakuljak meg, ha még egyszer meg is nézem. Mennem kell, csegettek a bótba, megesalják az Árpád gyereket. Nem láttam, nem hallottam kendet, nem voltam kendnél! Váj, de fene módon kezd kend a csizmadiaságot: elevenen szerzi a bűrt. Nem varratok kendnél — nagyon beleszorulna a lábam. *Iczig*ben a kereskedő és az ember is pompásan van jellemezve; a nagyon óvatos, minden eshetőségen azonnal átlátó, a legparányibb kellemetlenségtől is annyira rettegő zsidó. Attól is fél, midőn *kínálják* neki a lopott jószágot, még látoi sem szereti, vagy gazdájával szóba állni. Komikussá válik a túlságos gyázasat; ijedtében meg nem történnék kiabálja a megtörténtet, »nem láttam, nem hallottam, nem beszéltem kenddel,« mintha ez is bűn lett volna; ánde az orgazdaságnak messzi árnyéka se férjen ő hozzá. Ez a píratlan éberség, mérlegelés, nagy emberismerete, éleslátása jellemének uralkodó vonása. Társalgásából pedig a zsidónak veleszületett humora csillan ki, melynek megnyilatkozása a jólétre kapott *Iczig*ben még szaporább. Öseredeti alak, mely életfilozófiáját adomákkal példázza, elpusztíthatatlan jókedvvel visel minden sorsot; emberismerő érzéke fölér egy világutjárónak összes tapasztalatával. Csöndes pipaszónál, mindig kedélyesen, derült gúnynyal csíp egyet a hazakerült lőkötőn. — Ám a legjósőbb beszélgetésben sem felejt el az üzleti érdeket: besiet, hogy kis fiút — meg ne csalják.

Szigeti József »Kisértet és csizmadia« cz. darabjában árverezést leső zsidóval találkozunk. Esetéből látjuk, hogy az ily »alkalmi« személy milyen népszerűtlen; nem a zsidó, hanem a — foglalkozás, melyet nemcsak zsidók szoktak próbálni. (Mózes belép a csizmadiahoz.) »Nű! itt senki sincs? jó napot,

mindjárt kezdődik a licitáció; hát eljöttem megnézni, hogy mi lesz venni való? (Miska inas rárvall: Kimész innen zsidó!) *Mózes*. Kimenjek? beh rossz kedved van: előbb megnézem a licitálni valót. (Miska egy árral nekitámad.) *Mózes*. Váj, váj! mi az? megtébolyodtál? segítség! thűz van, thűz van! embe-rek, segítség!»

Egyszerre két boltost szerepeltet *Kóródi Péter* »A tékozló asszony« cz. népszínművében: Abelesz Izsák és Fagyosné asszony. Midőn ez utóbbira rászól Böske, a tékozló asszony, hogy miért árul vasárnap is, így felel: »Hát vasárnap maga nem eszik?« . . . Beszédjének formája is jellemző: a kérdésre egy ellenkérdés alakjában válaszol.

Abelesz Izsák pedig a meggazdagodott kereskedő, ki bolti ártún kívül nagyvilági pórtékával is nyereszkedik: búza s bőrre spekulál »kimondhatatlan kárt vallottam múlt esztendőben: a bűrömön alig nyertem valamit . . . a gabonámat felgyújtották, de asszekurálva volt . . . Érdekes üzleti elv: a kis haszon már — nagy veszteség. Legnevezetesebb személye a darabban Herczföld Simon, ki zsidó létére a falu birája. Ime, hogy találkozik egy helyen a hagyomány s új szellem, áldatlan múlt s szebb jövő: a társadalomtól századokon át üzérnek nevelt, s a népet vezető, ügyeit intéző zsidó, ki tisztelve, komolyan végzi jelentős munkáját.

Berczik Árpád »Igmándi kis pap« népszínműve új vonást mutat Mózes botos jellemében. Nem »zsidószkodik«; a józan, tisztes falusi zsidónak fajképe, ki a nagy világ dolgain okulni tud. Rövid szerepe a darabban: Lazsák Zsuzsa pesti dáma, Király Pistának megcsalt jegyese haragjában vitriollal akar bosszút állni, s a mérget Mózesnél készül megvenni. Ezt a históriát elbeszéli Mózes, Ferencznek, az igmándi kis papnak. »Ép a boltomban ülök s olvasok pesti ujságot, nagyon jó ujság . . . minden rablás, gyűjtogatás, szöktetés, öngyilkosság benne szokott lenni, és minden vitrioldráma. Szeretem ezt az ujságot. *Vidéken még legföllebb a paprika járja* . . .« Mind-ezek után azért kap oly mohón, hogy okuljon belőlük, s vigyázzni tudjon. A sárba ragadt kisvárosi életnek intelligenciáját képviseli a zsidó boltos. Egyedül ő emelkedik ki környezetéből, mely minden iránt közönyös — a mi betű. Csak a zsidónak van érzéke a művelődés iránt, a mennyire a falusi

élet szűk kerete engedi. E szerény tudással együttjár a hazafiság; mert a ki a világ sorát figyelemmel kíséri, több hirtud a hazáról, mint szalonnázó atyafiai — a bor mellett.

A »Két huszár és egy bakancsos« cz. bohózatban lutrisboltja van Salamonnak. Panaszodik is, hogy »Még csak egy ambo sincs, semmi rebak, semmi rebak«. Aztán meg Matyi bakancsost hívogatja: »Mit *mellőztatik* parancsolni: van jó túró, kenyér, sajt, szalonna, zsemle, bor, pálinka, rozsólis; az isten úgy áldjon meg, a milyen igazán tisztán adók mindent. A bakancsos »Salamon tátele«-nek szólítja. Sal. »Honnan tesszik engem ismerni?« mire Mátyás igazi bakancsos-humorrall feleli: »Tudtam; mert 3500 zsidó közül 2692-t bizonyosan Salamonnak hívnak«. Tiszteletreméltó vonás tűnik elő Salamouban, midőn a ravasz obsitos azt hazudja neki, hogy Lipi fia kereszténnyé lett. Kétségbeesik: weh mir, weh! A valónak hitt családi szerencsétlenség keserűbb minden üzleti csapásnál. A zsidónak szeretetét apái Istenéhez, öröklött hitét nem törte meg a szenvedés, sőt megerősítette. Nyomorának sötétjében felcsillan ez égi fény, és a vallásos szív nem lehet gonosz... Ismerjük a népköltésben is, hogy a valláshoz való hűség a »szegény zsidónak« szent erénye, míg a »gazdag zsidó« elfelejti az Istent.

A pénzközvetítés, kamatszédés nem kevésbé foglalkoztatja a népszínmű zsidóját, mint a portékát adás-vevés.

Almási Tihamérnak »A milimári« cz. darabjában szerepel Herschel Móricz ágens. Herschel nagyvárosi típus, a pénzvilágnak ügyes parvenuje, ki garasos üzérkedésben milliókra számítgat, s a szemétdombon palótáról álmodik; sok pénzt akar minden áron, mert hiszen — non olet.

Célját győzi furfanggal, de bukás a vége. Üstökös-pályát fut be: ragyog egyideig ezüst-arany fényben, aztán a megérdemelt homályba süllyed. Nagyó terve, időtlen henczergés-neveltségessé teszik. Nem annyira gyűlöletes, mint mulatságosak a Herschel Móricz. Az ő ügyes-bajos dolgaihoz hasonlókat sokszor olvasunk az újságok törvényszéki híreiben: több benne a gonoszszágnál — a humor.

Pár mondat is elég, hogy jellemét lássuk az uzsorás hitelezőnek, ki már a saját pénzével kereskedik. Eddig csak közvetíteni láttuk. — Szigligeti »Kényes Bertók«-jában Mózs-

zsidó pénzt kölcsönöz Bertók lakatosmesternek 100 percentre. Az ilyen hitelezőt is sajátos zsidó típusnak mondják; pedig a bűnös pénzvágó máshitűt is rávise; az nem zsidó tulajdonság, hanem *egyéni* bűn. Pl. a rómaiak, a »pecunia non olet« classicus hirdetői, hírhedtek voltak számításairól, mindeneknél jobban értették a fenor-t. A mi népköltészetünkben semmi nyoma a zsidó uzsorásnak; tehát ott, a hol a nép lelke közvetlenül nyilatkozik meg.

Valamivel enyhébb hitelező Relle Iván »Fityfityty«-jében Mózes zsidó, ki zálogra is kölcsönöz; legalább azt hiszik róla, midőn Bodó mondja: »Menjünk Mózsihoz, talán ad kölcsön; odaadom neki a lovaimat zálogba.«...

Rákosi Jenő »A Ripacosz Pista dolmánya« cz. népszínművében a Semise zsidó hitelez s licitál; ez utóbbiban kérlelhetetlen; rendkívül szívós a törekvéseben; a mire szemét vetette, meg kell kerítenie. Árverés közben többé nem fogad el pénzt Szolgabíró. Vannak licitánsok? Zsidó. Igenis khérem alásan vagyunk. Paraszt. Mi az a bánatpénz? Zsidó. Az a khee phinzinek minden 10. forintja; azért bánatpénz, mert ha leteszi khee, meg is bánja khee... A zsidó rossz vásárt színlal »A khelmetek lelkén szárad, ha rajtam marad ez a putri« — mondja, mert szeretné megkapni. Bangó egyszerre ki akarja fizetni a 400 forintos tartozást; erre a Zsidó »Hol vette khelmed a pénzt, mikor tegnap egy vak garasa sem volt? Akaszszák föl kheedet, ha igaz úton szerezte. Ne érjem meg többet a múlt szombatot, ha khellene egy garas is. Ha tetszik, licetáljanak tovább, ha nem tetszik, akkor is licetáljanak tovább.« (Bangó elmondja, hogy a 400 forintot a kertben találta.) Zsidó. »Mit gondolja khelmed, hogy a pénz krumpli, a khi a föld alatt terem?« Legjelentősebb a zsidónak ötletes beszédje, melylyel palástolni akarná igazi célját. De hisz' minden kereskedő így cselekszik, hogy a kívánt árút — ócsárolja.

A minden körülmények közt boldoguló leleményességet csodálhatjuk Blitzstein Kóbi, uradalmi árendásában. (Lukácsy Sándor »Arca Zsuzska« népszínmű.) Külsője csúf, beszéde zaggya. Ez már egyengeti a komikum útját. Nekiront Mike hirtokosnak »Khérem, én tovább nem várhatok, többször nem prolongálhatok; nekem is szükségem van a pénzemre. Én nem vagyok uzsorás, nem gseftelek a pénzzel, nem spekulálok em-

berbőrrel. Tiszta barátságból adtam rongyos 30 perczentre . . . Bizonyos csak az, a mi az embernek zsebében van; néha még az sem; azt is ellophatják a tolvajok. Nejéért így aggódik; »Nem látták feleségemet? Gott! ha beleesett csúnya, iszapos vízbe, és *összepszokolta a szép ruháját*. Ő a sejtett veszélyben felesége ruhájának épségben maradására gondol. Különösen vallási esetekben nyilvánul agyafürtsége az efajtájú tömértelen zsidó-élcnek kaptafájára, mintha még a vallásos kötelmeket is üzleti szempontból nézné, azt vélve Tartuffel, hogy »az égiek engednek magukkal alkudni«. Igaz, hogy Blitzstein nem valami erkölcsi tilalmat ostromol, mert csak a gyomra háborgatja, de ha egyszer vallási törvény, ne férjen hozzá csűrő-csavaró ferdítés. Ép e csűrő-csavarás uralkodó jellemvonás benne, mely végül egy komikus szofizmában csúszosodik ki. Panaszskodik »A gyomrom korog az éhségtől, pedig én nem eszek tréflit . . . nem bánom, egy kis szalonnát elszenvedek, *fogom gondolni, hogy kóser*«. Csak az élcz kedvéért van e mondaszájába adva, mert Blitzstein sokkal éleseszebb, ravaszabb, semhogy — komolyan gondolja. Ravaszág az, s nem együgyűség. Az együgyű nem tud csűrni-csavarni. Blitzstein felesége, Eszter, az ízléstelen, czifra ruházkodás bolondja; szemetszuró fényűzésnek élő hiú asszony, kit a köznép meglátva, joggal csinálhatta a közmondást, hogy »Zsidó asszonyon mindig fityeg valami«. Beszédje elárulja ravaszkodását, hogy hűtlenséget színlelve, csal ki férjétől piperére valót; *de ez általános női vonás*, t. i. a nagy divatoskodás és ruha-kultusz; ebben nem kell ép a »zsidót« keresnünk. Még egy észrevétel. Hagyján az idegen kiejtés a bevándorolt zsidónál, a milyen tán Eszter is; de, hogy magyar környezetben, tősgyökeres magyarokkal társalogva, ily csunyanál, idegenné gyúrt beszédet hallasson, melyben minden második szó magyarul ragozott zsidó-német jargon — ez az írónak hatást vadászása, ízetlenkedése.

Ugyane külsőséget kell hibáztatnunk *Lukácsy és Balla Kálmán* »A zsandár« cz. népszínművében. Ábrahám, zsidó kocsmáros beszédjéhez a hozzá nem értőnek szótár kell. Idegen szomszédjaihoz segítségért kiabál; egy lélekzetre mennyit összehadar, s ebben mindössze *egy magyar szó van*; a többi héber és zsidó-német. A zsidó boltosnak párja a kocsmáros. A népköltészetben is ez a két főalak vonul végig. Ábrahámot

kirabolják; ez a népköltésben is mindig a kocsmárossal esik meg; mert a betyár kiszimatolja az értékest: *tehetősebbnek véli a kocsmárost a boltosnál*; annak sok bora, népes házatája jobban ingerli tolvaj-kivánságát. Boltost soh'sem foszt ki a zsvány. A kocsmáros biztos áldozat; rendesen halálra ijed, borzasztón gyáva. Így Ábrahám, még a tények elbeszélésében is alig bírja magát összeszedni; elmondja, hogy a rabló a pisztolyt »szívére irányította« (s ő a hasára mutat) s »pisztolylyal kérte kölcsön pугyellárisát«. De a halálvesztélyben is megmarad kereskedőnek: al kuszik, de hiába. Mint a népdalban:

»Rongyos csárda, nics teteje,
Zsidó asszony lakik benne;
Zsidó asszony a lelketet
Hová tetted a pénzedet?
Tetejében a réz kongó
Fenekin van a sok bankó.
Közepében arany, ezüst,
Arra kérlek, főbe ne üss.

Micsoda akasztófahumorról írja körül Ábrahám a zsvány garázdálkodását: »pisztolylyal kérte kölcsön«; mindjárt hozzá tehetne volna, hogy — nem fizeti vissza. *Monostori Károly* »Utolsó kenet« cz. darabjában Seifenduft Áron révbérlőnek hamis dolgairól szól a historia. Sokoldalú, élelmes ember; élelmes — a gonoszságig. A révbérlőség hivatalos foglalkozása; ennek takarója alatt szabadon működik rossz lelke a házasság közvetítésben, orgazdaságban. Érdekes, hogy az ily falusi ember törzsfoglalkozása mennyi felé ágazik: mindenkit minden szükséglettel ellát, ügyes-bajos dolgokat rendez, csak hasznot hajtson.

Ezzel ellentétben igaz derék zsidó jellemnek van bemutatva az »Árendás zsidó« cz. népszínműben Blum Dávid, jóravaló kocsmáros, és magyar lelkű-nyelvű felesége, Záli. Blum Dávid pár jóízű megjegyzése mindjárt elárulja a zsidót: »Kilicizáltak a Balatonból, a kocsmból« . . . Záli erre panaszkodik, hogy »szíve már a Balatonhoz nőtt.« Blum: »Nő, majd odanő a Tisza mellé is.« Felesége bankodik, hogy nincs fiúgyermekük; erre férje így vigasztalja: »Ábrahám Sárája 100 esztendő volt, mikor lett neki egy kis gyerek; te vagy fiatalabb, légy okos« . . . A nép bucsúzni jön hozzájuk: ezt megköszöni mondván: »Áldja meg kenteket is a Jehova«. Nép: Úgy szeretjük mi magukat, mintha tulajdon vérünk lettek volna

Olyanok maguk, mintha nem is zsidók volnának; az ifiasszony-nak még a szava is olyan magyaros, akár a mienk. *Záli*: Az onnan van, mert hát én kecskeméti zsidólány vagyok; ott pedig meg nem ismeri ám a zsidót a magyartól a beszéde után; az uram már egészen más; az mármárosi. *Nép*: Ilyen derék zsidónk még nem volt; még a tiszteletes úr is kezét szorít vele. Itt a zsidónak tiszteletreméltó hazafisága megpecsételve a közvélemény által. A nép ösztöne jobban megérzi az igazságot, mint a félművelt okoskodó, vagy a rosszakarat. Mesebeszéd, hogy a faja, vagy a hite miatt gyűlölné; csak idegen szavaiban lát fogatkozást, de hazafiságát nem vonja kétségbe. Hát még a minden ízében magyar zsidóasszony, ki büszke az ő teljes nemzetiességére, »mintha nem is zsidó volna«; e megjegyzés csupán *beszédjének* helyességére vonatkozik. Csak a helyi viszonyok tesznek különbséget a magyaros beszédben: a hazafiság mindenütt egyforma. A kocsmáros az egész népnek embere. Nemcsak egyesek, hanem az egész nép megfordul ivójában; s a szüntelen érintkezés, barátkozás valódi atyafiságos viszonyt teremt köztük; azért ismertebb alak s általánosabb népszerűség övezi a kocsmárost, mint a boltost. Jólesik látnunk ezt, a nép lelkébe fogadott zsidót, a józan, derék nép közt, mely rokon érzését nem dogmák szerint, hanem az emberség s igazságszeretet mértékével szabja ki. Míg a nagyvilági szellem örök divat gyanánt ápolja a zsidógyűlöletet, addig a parasztnak természetes jóindulata az üldözöttet magához öleli. Oh, az együgyű parasztja... még kerges tenyerével gyöngédebben tud bánni, mit sok úri keztyűs kéz... Borzasztón nevetséges epizód-alak Smüle, a mármárosi völgegyjelölt, Bettinek kéroje. Torz-viselete, zagya beszéde, tetszeni akarása kacagtatóvá teszik don-juankodását. S mindez — a hozományért. Az ilyen nyomorultul kapzsi s kereskedéssé alacsonyított pénzházasság nem zsidó specialitás; társadalmi betegség ez, a »józan« pozitív gondolkodású kornak nagyobb dicsőségére. *Nincs igaza* tehát László legénynek, midőn így szól Bettihez: »Nálatok ez így szokás; megengednek az apák, a lányt nem is kérdik: annak engedelmeskedni kell«. Dehogy csak a zsidóknál! Örök emberi ellentét ez, a világnak régi baja, okozója annyi boldogtalanságnak, hogy a számító ész tesz a szerető szív helyébe, s a szerelmet érdekel cserélik föl.

Érdekes esemény hőse Grün Mórícz kocsmáros »*A Borzáné Marcsája*« cz. népszínműben. Kóbor színészek jönnek a faluba; Grünék udvarában akarják felütni tanyájukat (ott van hely is — bor is). Ezek a hivatalos ingyenélők; nemcsak a szinpad, hanem egyúttal az élet komédiásai, kik egy helyen nem járnak kétszer, mert kétszer senkit sem lehet — rászedni. Fél is tőlük a tapasztalt Grün Mórícz: reális számításokra berendezett elméje rögtön átlátja a helyzetet s kimondja véleményét: »Ha nincs pénz, nincs oraság. *Péteri* (igazgató): Meglesz. *Grün*: Nem adok a leszre, nem adok a vütra, adok a vanra. Hun a pénz? ... Ne legyen Mózes az én prófétom, ha meg nem szoknek a kosszával!« Ime, Grün is jó próféta: eltalálja a jövőt. — *Abonyi Lajos* »*Magduska öröksége*«-ben sok zsidó szerepel: Grünhut Amsl csárdás és családja, de Záli feleségén kívül a többi alig fordul elő. Az asszony beszédje, viselkedése csöppet sem »zsidós«. Életbölcességét így tanítja: »Szerezz vagyont, mert vagyonnal csak boldogabbak lesznek gyermekeid.« Józan elv, mely a pénzt eszköznek snem czélnek tekinti. Férfjének beszédmódja idegen. Általában a nők beszédje magyarosabb, mint a férfiaké, mert ezt az üzleti élet idegenné keveri.

Budapest.

KECSKEMÉTI ÁRMİN.

(Befejezése a jövő számban.)

BENEDICTIO ÉS ÜDVÖZLÉS.

Berákhóth misnájának végén a következő hagyományt találjuk: כל חתם ברכות שבמקדש היו אומרים בן העולם (עדהולם) משקללי: המצין (בדוקים) ואמר אין עולם אלא אחד התקין שיהיו אומרים בן העולם ועד העולם ותקין שיהא אדם יושא בשלום חבריו בשם שני (ד' ב') והנה בעו בא מכות להם ואמר לקויעים ה' עמכם ויאמרו יברך ה' ואמר (שופטים ד') ה' עמך נבחר החיל ואמר (משלי כ') אל תחז כי רקה אמר ואמר (תהלים קי"ב) עת לעשות לה' חורף / ה' חורף חורף עת לעשות לה'.

Világos ezen hely tartalma és felfogására nézve — a végét kivéve — nincs is nézet eltérés. Két intézkedésről van szó, a melyek közül az első a jeruzsálemi szentély áldásmon-

¹⁾ Az itt adott szöveg a külön misnakiadásban foglaltatik, a melyből a talmudé eltér. A főbb variánsokat zárjelben tettük hozzá. Rabbínóvics Dikdüké Szóferimja még több eltérést nyújt.

dásainak záróformulájára, a második pedig több bibliai helyre való hivatkozás mellett a közönséges érintkezésben használandó üdvözlésre vonatkozi.

Ezen tudósítás alakja mivelhogy »intézkedések» vagy »rendelések» említettnek, azt eredményezte, hogy történeti jelleggel következőképp történeti beccsel ruházták fel. Ezt a közleményt történeti ténynek, adatnak tekintették, minek következtében nagyon természetes volt, hogy azon kort és az ezt jellemző vallásos mozgalmat keresték, hogy a történeti háttér, a melylyel a felhozott intézkedések összefüggésben állanak, kikutassák és megvilágítsák. Eme felfogás mellett föltételezték azt is, hogy a misna adatai szorosan együvé tartoznak, mivelhogy egy történeti fonal köti őket össze. E körülmény tág tért nyitott sokféle kombinációnak és ötletnek.

Ezen tudományos keresésnél és megállapításnál a Czedukim és Minim kiváló szerepet visznek. A történeti homályban, melyet egyhiszem, a kutatók önmaguk teremtettek, ezek mintegy utmutatókkul szolgáltak, mivelhogy más felvilágosítást adható támpontok teljesen hiányoznak. A Czedukim vezették Geiger Ábrahámot (Kerem Chemed V, 102 köv. II.) de Sacy adatainak alapján egy szamaritanus szektára, a mely keletkezését egy Dositheos nevű férfiúnak köszönhetette és a mely eretnek tanokkal és ujitásokkal lépett fel. Ezen szekta ellenében tették volna azon intézkedéseket, melyekről a misna hirt ad.

Grätz ellenében (Geschichte IV, 458. lap, 15. jegyzet) a Minim által a Bar-Kochba korában helyeztette magát. Az első intézkedés, ugymond, még nem világos előtte; de a második kétségtelenül a zsidó keresztyének ellen irányult. Mint-hogy a zsidó keresztyének Jézust »Úrnak» (= זון, *zavon*) nevezték, az utóbbi rendelkezésben valószínűleg megkülönböztető jelt akartak bevezetni, hogy megtudják, ki tart a zsidó Istenével és ki tart Jézussal.

A Geiger nézetét gyorsan elérte megérdemelt sorsa a Grätzé ellenben oly kedvező fogadtatásban részesült, hogy majdnem tudományos közkinccsá vált, úgy hogy eredeti szerzőjéről is megfeledeztek.

Sem az egyik sem a másik nézetet nem kívánom behatóan bírálni, és pedig azon okból, mert a tárgy mélyebb vizsgálása után azon eredményre jutottam, hogy azon föltevés,

melyből Geiger és Grätz kiindultak, merően hamis. Az egész probléma nem a történet, hanem az exegézis (midras, agáda) körébe tartozik. A szóban forgó rendeletek az exegézisből sarjadzottak ki, pusztán az agádikus bibliamagyarázat és fejtegetés termékei.

Az intézkedés csupán exegetikai jelentőséggel bír, mint-hogy eredete az Irás szavának magyarázatára vezetendő vissza, a történelmi jelentőségről tehát teljesen le kell mondania.

Ezt az állítást fogjuk a következőkben bizonyítani.

A misna tudósítása . . . כל ההתי בריבא megállapítja első sorban a tényállást mikép hangzott eredetileg a jeruzsálemi templomban az utóbenedictió. Kérdeznünk kell, honnét ered ezen tényállás, mily forrásból származik? Eredete azon megfigyelésben gyökeredzik, hogy a szentírásban a benedictiót a legtöbb esetben לעולם עד לעולם vagy עד לעולם tehát az עד szónak egyszeri említése jellemzi. De egyes helyek a zsoltárokból valamint Nehemiás és Krónikák könyveiben eltérnek ettől, a mennyiben בן העולם עד העולם szöveget tüntetik fel. Ez utóbbiak és köztük különösen e hely (Neh. 9. 15) לעולם עד העולם קימן ברוך את ה' אלהים בן העולם עד העולם a mely ujitásnak tetszik, felszínre hozták azon kérdést mi okból tértek el az egyszeri עד-től és használták kétszer az עד szót a benediktóban?

E kérdést¹⁾ megvitaták a tannák körében és ama magyarázattal oldották meg, hogy a לעולם עד העולם szövezmód behozatala — önkény és tetszés ki lévén zárva — tekintélyes oldalról, tekintélylyel bíró testületből indult ki még pedig a tulvilági életet tagadó minim vagy czedukimmal való szembeállítás okából. A misna intézkedése tehát nem tekintendő másnak, mint a szokásos és használatos, a szentírásban található benediktio

¹⁾ Hogy az egésznek velejét épen e kérdés képezi, világosan kitűnik a hiteles misnakiadások által megőrzött következő olvasatból: . . . לעולם עד העולם (V. ö. Rabinovicz פנים רבותין). Ezen olvasat különben ugyszólván rejtély volna, mert ilyen utóbenedictió egyáltalában nem is létezik. De nem azon fordult meg, hogy szószerint közöltesék az előbb használatos benedictió, amiért is a לעולם עד העולם szövezmódnak csupán első fele választott az előbbeni kor használatának jelzésére, ez által kifejezést akarván adni annak, hogy az egyszeri עד helyett most kétszeres használatot és miért? Az עד szót olvasat hátróztottan egy nem létező nehézség eltüntetésére eszközölt javítás.

formulájával szemben ujitásnak tetsző, formula megokolását czélzó *írásmagyarázatnak*. Hogy a magyarázat igen elmés, annál inkább el kell ismerni, mivelhogy általa a »két világról« szóló gondolat megerősítésére könnyen érthető és hatásos emlékszó alkottatott, a mit a Toszifta vonatkozással a misna szövegére a következő megjegyzésben emel ki: *ומידעין שאלו העולם הזה במי העולם הבא אלא כפירודור מפי טקלין*.

Teljesen csekély jelentőségű azon kérdés: tulajdonkép a minim vagy czedukim melyik szektája, melyik vallási pártja említtetik e helyen. Mivel ezek mint rendesen az összes téves és eretnek tanok tipikus képviselői gyanánt szerepelnek. Jellemző ezen tipikus szerepeltetésökre a mondás: *אדם הראשון צדיק* (Szánh. 38b).¹ Valamikor feltűnő lesz az is hogy a tulvilágot tagadó eretnokség Ezra és birodalmának (Rási: *עזרא וסייעתא*) korába tétetik, mivel köztudomásu, hogy az agáda terén az idő kérdése teljesen elenyészik. A *מן העולם* benedictió formulájára² vonatkozó intézkedés megértése nem okoz semminemű nehézséget, ha annak ismerjük fel, a mi valóban, agádai magyarázat.

Áttérünk a második, az isten nevével, a tetragrammatonnal való üdvözlést tárgyaló intézkedésre. Ezen intézkedés bővítését R. Józsuá b. Lévi mondásában lel: *של רברים עשו ביד של מטה ואלו הן מקרא מגילה שאילת שלום בשם* (Makkoth 23b; j. Ber. 14c; M. Ruth 2, 5) melynek értelmében a földi vallási hatóság behozta ujitások, a milyenek a megilla olvasása, a köszöntés isten nevével és a tizedeknek egyenletes szétosztása papok és leviták között, a földöntuli hatóság által is megerősítettettek.

¹ Még a köv. két helyre mutatok rá: *שלם יהי צדוקים אמיים* (Szánh. 38a); *ולא תתורו זו מיטה* (Szifré § 115).

² Mikép jártak el ezen utóbenedictiónál, arra nézve megegyeznek a tudósítások, hogy az előimádkozó mondotta azt, a hallgatók pedig felelték *שם כבוד מלכותו* (Taanit 16b és párhuzamos helyeken). Így állapítja meg Maimuni a törvényt (Hilchot Taanit IV, 15 és 16). De ellenmond magának, a mi eddig figyelembe nem vétetett — a misna commentár e szavaiban: *לפי שהעיקר אצלנו אין ענין אמן במקדש אלא כך הו' ענין* Nem tehető fel, hogy *ענין* helyett olvasandó: *אמיים* mert evvel sem az előző sem az utána következő neu egyezik meg. Nem valószínűtlen, hogy Maimuni e tárgyalásának alapul fekszik a borajtha szövege a Szóta 40b tudósítása alapján.

E háromszoros égi jóváhagyás mindegyike az írás szavából vezettetik le; az isten nevével való köszöntésnél ugyanazon szentírási helyek említettnek bizonyítékok gyanánt (Ruth 2, 5; Birák 6, 12) a melyeket a misna felhoz az intézkedés megokolására. Ámde Abáji Józsuá b. L. ez állítására vonatkozólag azt az érdekes kérdést veti fel: *Ki szállt fel az égbe és visszatérve hirt hozott erről (מאין שלק לעילא ואתא ואמר)?* De maga adja meg a választ is: Ez csak írásmagyarázat (*קרא קא דרשינן*). E válaszban a hagyományos írott emlékek megértésére és megismerésére nézve fontos elv, jelentőségteles principium rejlik. A mit Abáji az intézkedés égi jóváhagyásáról állit az teljes joggal áll az intézkedésről, hogy t. i. az írásmagyarázathól nőtt ki, a minél fogva historiai értékre igényt nem támaszt. Ugyanaz a viszony áll itt fenn, mint a misnában említett első az exegezishez tartozó intézkedésnél, a melylyel egyébiránt a mi intézkedésünk, ha e közös vonástól eltekintünk, semmikép sem függ össze. A minim és czedukimnak, a kik a benedictió formulájánál jelentékeny szerepet visznek, e helyen vissza kell vonulniok, bármily kíváncsok is volna jelenlétük, mert az írásmagyarázó tannak nem hivatkoznak reájuk azon kérdés eldöntésénél, melyet e feltűnő helyek *Ruth 2, 5* előidézett.

Mikép eredt ezen intézkedés az írás szavából? Feltehető hogy Boáz köszöntése embereinek az isten nevével m. p. a tetragrammatonnal és valószínűen a visszaköszöntés is isten nevével, nagyon megbotránkozottatta az embereket. Hisz az isten nevének említése okvetlen szükség hiányában szigoruan meg volt tiltva, hát még a tetragrammaton a melynek kiejtése még a szent iratokban és az istentisztelet aktusainál is helytelenített. A tetragrammaton volt az úgyszólván kiejthetetlen. Mikép juthatott Boáz — különben is kimagasló személyiség — arra a gondolatra, hogy a köznapai forgalomban a köszöntés alkalmával a kiejthetetlen szót használja? Lehetséges-e, hogy Boáz ennyire megfelelkezett volna az ősi szokásáról, ennyire vétett volna az ősi hagyomány ellen? Ez a nehézség sok elmélkedésre szolgáltatott anyagot és valami módon el kellett azt osztatni. Történt pedig ez azon magyarázat által, hogy a vallási hatóság, a vallási tekintély magasabb intenczióktól vezetve azt az intézkedést tette: *שיהא אדם*

ישאל את הברו בשם — úgy hogy nem csak nem vétett az ősi hagyomány ellen, hanem ellenkezőleg a vallási hatóság intézkedésének szellemében járt el.

Ilykép világosan kiderül az intézkedés keletkezése, a mint az írás szavából kinőtt. De mik voltak a magasabb szándékok, a melyek a vallási hatóságot ez intézkedésnél vezérelték? Erről a misna nem nyújt kellő felvilágosítást, megelégszik csupán homályos *czelészokkal*. De a tósziftában a következő a misnára is világosságot vető helyre bukkanunk: בראשונה משוחה תורה משכחת מישאל היו וקים מבלעין אותה בניהן... שאל ונתן ביעו (Ber. VII, 23 ed. Zuckermann). Egy kifejezés nehézsége (מבלעין; másik varians מבלעין) nem homályosíthatja el e szavak értelmét a felismerhetetlenségig.¹⁾ A régiek, a zsidóság íráskutató képviselői felölték — sőt talán »elsúlyestet-

¹⁾ Azt hiszem מבלעין annyit jelent mint »körülvenni«, »felölelni« V. ö. Erabin 4, 6: מובלע בניהן ibid. 5, 2: מבלעין (v. ö. a párhuzamos helyet a tósziftában) term. techn. gyanánt; Ber. 31b אגשים talán a »bekerítés«-re is lehetne gondolni, amivel a tórát megerősítették. A מבלעין olvasatot ellenben a hely félreismerhetlen tendenciájával ellenkezőnek tartom.

Nem lehet eléggé bámulni a magyarázat és emendatio termékenységén, a melyet ezen nehézkes szó előidézett. Áttekintést felőle Schwartz nyújt a tósziftában irt commentárjában. A maga részéről is hozzáfűz új magyarázatot és emendatiót. A fődologban Perls is egyetért vele (M. Zs. Szemle 1895, 348 l. »csonka borajtha«). A misna helyét אותה és szerinte az istennévről lévén szó מבלעין értelme mint בנעיות אותו מבלעין (Kiddusin 71.). A misnából átvesszi a minim-ot — teljesen Graetz véleménye alapján — a minél fogva a tényládék a következő: Bizonyos időben »elnyelték« מבלעין isten nevét de szemben a minim, a zsidókereszténységgel behozatott a rendelkezés, hogy a tetragrammaton használatassék a köszöntésnél. Noha mindketten a dolog érdemében megegyeznek, eltérnek a szöveg emendatiójában és azért tanuságosnak tartom e helyen a különbséget feltüntetni.

Schwarz emendál

בראשונה משוחה תורה משכחת מישאל
היו מבלעין אותו ומשקלקלו המנין
הקטן שיהא שואל אדם בשם...

Perls emendál

בראשונה משוחה תורה הויכה על ישראל
מבלעין אותו ומשקלקלו המנין והיתה תורה
משכחת מישאל הקטן שיהא אדם שואל...

ték? — körükben a már már feledékenységre induló tórát, mert a köszöntés alkalmával is behozták az istennevét. Ki van évvel mondvá, hogy a nép a tórát nagyon elhanyagolta, és ezért annak vezérei készletve érezték magukat rendkívüli a hagyomány ellenkező rendelkezéssel — ilyen az isteni név említése a köszöntés alkalmával — előlépni, hogy a tóra elhangyolgasának utját állják. Ez a gondolat más alakban is ki van fejezve (Ber. 14a): את ראייה את הברית שנתקיימה: Erre czéloznak a misnában említett utolsó versek is. Első sorban: ידיו בן התורה מאד עמוד והתחוק בה ואזה מקבל שבר בולם a mi annyit jelent: ha a tórára nézve szomorú állapotok uralkodnak, hogy öreg görnyedt anyához hasonlít, ne nézz rá megvetéssel, ne vond magad vissza tőle abban a hiszemben, hogy úgy sem lehet rajta segíteni, hanem támogasd tettel és tanácsosál (j. talm. ibidem: אל תישיבו דברי תורה במך אל ואומר עת לעשות לה' חפז: Továbbá: ה' חפז: Szent köteleesség isten és szent tanának hathatós védelmére kelni, ha megtámadtatik és megsértetik. Valjon R. Náthán (Tószifta: R. Méir) e vers megfordítása által לעשות עת לעשות azt a gondolatot akarta kifejezni, hogy a tóra érdekében még »rombolólag« azaz gyökeres ujitásokkal is fel kell lépni, vagy ragaszkodva rendes értelméhez csupán a vers első felét nyomatékossában kívánta hangsúlyozni, azt nem lehet eldönteni. Tény hogy Rabbá e verset mindkét irányban értelmezi.

Ezzel zárom a fejtegetésemet, a melynek czélja volt kifejteni, hogy a misna intézkedései az exegesis talaján sarjadtak ki, a miért nem alkalmasak históriai ismereteink gazdagítására.

Az általam kifejtett felfogásnál fogva szükségtelennek tartom ezt a magyarázatot bővebben kifejteni. Csak rá akartam mutatni, mily különös emendatiókra szolgáltatott alkalmat egyetlen nehézkes szó. Nem volna e helyén a régiek mondására visszaemlékezni: הכמים הנהו בדביים: Geiger és Perlsnek »csonka borajtha« című czikkében kifejtett állításaira még e folyóiratban szándékozik visszatérni.

Versecz

DR. SZIDON ADOLF.

kiadása szerint 290,136 betű. Ezen utolsó számot úgy kaptam, hogy összeadtam a »The Massorah« cz. maszóriai szótárban minden betű elején található, a tórában előforduló betűknek számáról szóló, egyes adatokat. Sajnos Ginsburg elmulasztotta maszóriai adatainak forrását megnevezni, a miért is nem tudjuk, honnan merítette e fontos számokat.

Ha eltekintünk a csekélyebb különbözetektől és csupán a kerek számokat vesszük figyelembe a következő három különböző adatot nyerjük: 1) 600,000; 2) 400,000; 3) 300,000. Lehetetlen, hogy e variációk tényleg eszközölt számlálásokból eredhettének, ilyen vastag hibák a maszórétak pontosságánál és precizitásánál egyenesen ki vannak zárva. Honnét ered tehát ezen számbeli adatok zürzavara?

Hogy szilárd pontot nyerjünk, a melyből kiindulva eltávolíthatjuk a nehézségeket, nincs jobb és egyszerűbb eszköz, mint az utánszámlálás. De minthogy a mi esetünkben nem arról van szó, hogy a részletekig pontosan megállapítsuk a betűk számát, hanem arról, hogy a legalább 100,000 betűnyi hibának nyitjára jussunk, véghez vihetjük az utánszámlálást a különböző pentateuchus-kiadások betűtartamának kiszámítása által. E célra a rendelkezésemre álló bibliai kiadások közül kiválasztok oly hármat, a melyek csupán a tóra textusát tartalmazzák. Első sorban ajánlok célunkra a bibliai társulat stereotyp kiadása.

Az én kézi példányomban (Berlin 1886) a pentateuchus szövege 150 oldalra terjed (+7 sorra); minden oldalon két columna van, a mi 300 columnát teszen ki; minden teljes columnán 38 sor van. Egy teljes columnában a 120a oldalon 1072 betű van; míg a 37 sort tartalmazó, de kevésbé sűrűn nyomtatott columnán 2a csak 997 betű van. A nem teljesen 74 sort tartalmazó 2. oldalon 1997, a sűrűbben nyomtatott 74½ sort tartalmazó 120. oldalon 2087 betű van; mindkettőn együttvéve tehát 148 sor és 4084 betű van. E szerint egy 37 sornyi columnán átlag 1020 betű van. A pentateuchus 300 columnáján tehát hézag nélkül nyomtatva 11400 sor (300×38) férne el. De minden egyes könyv elején és végén, továbbá a fejezeteknél, a szedárim- és parásóth-nál kisebb nagyobb hely üres maradt. Számításom szerint kiesett legalább: Genézis 129. Ex. 116, Lev. 137, Numeri 173, Deut. 89 sor; összesen 644

sor. Tehát az eredmény 11,400 — 644 = **10,756**. Ha hozzátesszük a 7 sort, melyek a bibliai kiadás 151. oldalán vannak és az így nyert számot 10,763 elosztjuk 37-tel, szűken 291 columnát kapunk. De mivel mindegyik ilyen columnán 1020 betű van, a tóra össztartama: $1020 \times 291 = 296,820$ betű. Ugyanezen eredményre vezet $\text{הַשֵּׁשֶׁת הַיְּמִינִי הַזֶּה}$ czimel viselő, csak a pentateuchus szövegét tartalmazó, 1734-ből származó amsterdami kiadás alapján eszközölt számítás. Az egész pentateuchus szövege 2665 oldalra terjed, minden teljes oldalon 32 sor van. Kiesett körülbelül 217 sor = 75 oldal; marad tehát 259 oldal. A 20b. oldal, a hol semmi üres hely nem maradt, 1179 betűt számlál; 56b. 1148-at; 92a. 1193-at. Átlag tehát $3520 : 3 = 1173$ minden oldalon; a betűk összege kitenne ennél fogva $1173 \times 259 = 303,807$ -et. Ha ebből levonjuk a betűket, a melyek a □ által jelezett zárt parásóth-nál, és a költői részeknél kiesetek, a mit a számításnál nem vettünk figyelembe, végeredményül ezen számítás alapján is körülbelül 300,000 betűnyi összeget nyerünk. Harmadik kísérletnek használjuk a »Biblia Hebraica sine punctis etc. Amstelædami 1701«-féle kiadást. A pentateuchus szövege 1485 oldalra terjed, minden oldalon két hasáb van, minden teljes hasábnak 51 sora. Üres hely nélkül a pentateuchus 15,147 (297×51) sort tartalmazna, számításom szerint levonandó ebből 610 sor, marad tehát 14,537 sor, a melyek 50-nel osztva 2907 hasábot adnak eredményül. A 9b. két hasábjára (= 100 sor) 2250, a 10a-é (ugyancsak = 100 sor) 2152 betűt ölel fel; átlag tehát egy hasábon 1050 betű van. Végeredmény $2907 \times 1050 = 305,235$ betű. Ha emez összegből is levonjuk a fent jelzett betű kieséseket, ismét körülbelül 300,000 betűnyi kerek számot nyerünk.

Hogy a nyomás mindenütt egyenletes, következképpen minden oldalon nagyjában ugyanakkora a betű mennyiség, kitetszik abból a tényből, hogy a pentateuchusnak traditionalis betű közepe majdnem ugyanazon a helyen van, a hol várjuk. לֵוִי Lev. 11,42 a bibliai társulat kiadásában a 76. lapon (150 : 2) van, az ed. Amsterd. 1734-ben, a mely 1335 kettős oldalra terjed, a 68b. oldalon és az »ed. Amst. 1701«-ben, a mely 745 kettős oldalra terjed, a 39a lapon. Hogy ez említett betűközép mind a három kiadásban egy-két lappal később

számban állapodunk meg, mert ezen összeg levonása után, a próféták és hagiografák számára csak 492,077 maradna hátra, holott ezek együttvéve majdnem háromszor nagyobbak a pentateuchusnál, tehát 792,077 betűt kellene nekik egyedül tartalmazniuk.

Valóban így is van. Egyetlen pillantás a különböző, tisztán a héber szöveget tartalmazó biblia kiadásokra meggyőz bennünket e tényről. A pentateuchusnál alkalmazott eljárásunk szerint alapul véve a bibliai társulat kiadását számításunk a következő.

A 605 oldalból a pentateuchusra 150 esik, teljesen üres 8, marad a próféták és hagiografákra 447 oldal = 894 hasáb. Kiesett a könyvek elején és végén, fejezeteknél stb. számításom szerint körülbelül 2180 sor, a mi megfelelő = 58 hasábnak, a hasábot 38 sorával véve. A próféták és hagiografák tehát 894 - 58 = 836 hasábot ölelnek fel. Sok oldalon csak 37, helylyel-közzel csupán 36 sor van; továbbá nem vették figyelembe a sorok között található be nem nyomtatott hézagok. Ha a kiesést egy columnán átlag egy sornak számítjuk, a mi inkább kevés mint sok, és így összesen 900 sort levonunk, kereken 37 - 37 sorral bíró 830 hasábot nyerünk a próféták és hagiografák számára. Egy ilyen columnán, a mint már fent megjegyeztük, átlag 1020 betű van, ennél fogva az egész betűállomány a próf. és hag.-ban = $(1020 + 830) = 846,600$. Ezen számítás természeténél fogva nem pontos, felvehető 10,000-ekre menő különbség, de semmi esetre 100,000-ekre. Ha már most az egész bibliában kereken 800,000 betű volna, akkor a próf. és hagiogr. számára csak 500,000 maradna, a mi teljesen ki van zárva.

Sokkal egyszerűbb és pontosabb a számítás a Biblia Hebraica sine punctis (Amstrd. 1701) nyomán. Az összes könyvek 292¹/₂ kettős oldalnyi terjedelmet foglalnak le = 585 oldal. Ezekből a szent írás három része közt és egyebütt 10 l. maradt üresen, tehát $585 - 10 = 575$ l. = 1150 hasáb. A 1150 hasábból a tórára esik 298, és a többi 852 próf. és hag.-ra. A pentateuchusra nézve, mindig kerek számban szólva, 300,000-et kaptunk eredménykép, a minél fogva a próf. és hag.-nak 850,000 kellene számlálniuk. Ámde ezeknél a könyvek kezdetének és befejezésének rovására, — minthogy itt 34 könyvvel állunk szemben, ugyanis; Sámuel, Királyok, Ezra és Kró-

nikák két-két könyvvel és a 12 kis próféta, — aránylag több üresen maradt hézagot kell levonnunk; továbbá a legtöbb könyvben kisebb terjedelműek a fejezetek mint a pentateuchusban, a mi által azok felosztásánál szintén több üres hely vétetett igénybe.

Ezen két körülmény körülbelül 40—45 hasábnyi levonást tesz szükségessé, mi által végösszegkép kereken 800,000 nyerünk. A nagyság arányát tóra és PH között 3:8 fejezi ki hiven és nem 3:5.

Azon meglepő eredményre jutottunk, hogy a többször említett rimes költeményben előforduló betűösszeg csupán a próf. és hag.-ra vonatkozik a pentateuchus kizárásával. Az egész bibliában tehát nem 800,000, hanem 1,100,000 betű van. A hiba forrása valószínűleg a סקרא szóban keresendő. Ezen szóval tudvalevőleg nemcsak az egész szentírást illették, hanem ellentétben a tórával PH-t is.¹⁾ A kifejezés סקרא אמתה látnivaló kiterjesztetett az egész bibliára. Kitől ered az alfabéta egyes betűinek megszámlálása, nem ismeretes; ép úgy bizonytalan, ki a többször említett rimes költemény szerzője.²⁾ Azért nem is lehet eldönteni, vajjon a versíró a neki hagyományozott betűszámokat az egész bibliára, vagy csupán PH-ra vonatkozóknak tekintette-e, a mi különben a főproblemára nincs befolyással. Manuel d. lecteur a számot mind a 24 könyvre vonatkoztatja.³⁾

Az egyes adatok szembeállítását teljesen meg fogja erő-

¹⁾ Ezen kifejezésről טורה וסקרא l. »Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből« cz. munkámat 21. l.; ily értelemben használta a szót még Ben Áser is (v. ö. Masoretische Untersuchungen 50. l.). A megnevezés ezen módjához analógiát találunk a masszorában pl. Ex. 12,39-hez: צדה כל אריותה הסי וכל קריי מלא במיב. Hogy értendő ezen kifejezés, azt megmutatja a אריותה וכל קריי és וכל קריי ellentéte (Frensdorf, Massoretisches Wörterbuch 366. l. col. b.). Itt ugyanis látjuk, hogy טורה וסקרא = טורה ושא סקרא = טורה ושא סקרא, és nem a סקרא jelentésében rejlik, látható »Ochla ve-Ochla«-ból 60. sz. בקריי וחד בתלים וחד בקריי; az ellentétek tehát: סקרא וכלים, ami csak a ושא szónak סקרא-hoz való csatlóása által lesz érthetővé.

²⁾ V. ö. Manuel 234. s. köv. II.

³⁾ 139. l. וזה הוא מספר כל האותיות שבסקרא שהוא ארבעה ועשרים ספרים. Az utolsó négy szó a compiler magyarázó glosszájának benyomását teszi.

síteni abbéli állításunkat, hogy a 792,077 végösszeg kizárólag a szentírás utolsó két részének betűállományát tünteti fel. A következőben közöljük ezen adatokat Ginsburg Massorah-ja nyomán, a hol mindakét szám, t. i. az egész bibliáé, és magáé a tóráé, meg van adva, holott a többi forrás csak a költemény számait tartalmazza.

	biblia	tóra		biblia	tóra
א	42377	27055	ח	24973	10616
ב	38218	1634	ט	32977	9873
ג	29537	2105	י	8719	4352
ד	32530	7034	יא	13580	1843
ה	47754	28148	יב	20175	11244
ו	76922	30419	יג	20750	3975
ז	22867	2200	יד	1975	831
ח	23447	7187	טו	16950	2929
ט	11052	1812	טז	4872	1033
י	66420	31522	יז	22972	4701
יא	37272	8616	יח	22147	18706
יב	10981	3362	יט	32148	15592
יג	41517	21612	כ	36140 ¹⁾	17980
יד	52805	14474			

A א, ב, ג, ד és ה betűkről már volt szó. Az első négy nagyon csekély számmal van képviselve, holott ה szerfölött nagyot mutat fel. Ha az első hasáb számai az egész bibliára vonatkoznának, akkor PH rendelkezésére csak 4041 ה maradna. Holott maga a pentateuchus 18106-al bírna, a mi teljesen ki van zárva. Ép úgy maradna az א-ból 15322, holott a pent. maga 27055-tel van képviselve. Ebben az esetben továbbá PH-nál többet mutatna fel a pent. ו, ז és ח betűknél. A többi betű összege is csak azon esetben felelne meg a nagysági aránynak, ha a pent. egyes betűösszegei a א-ig megfelelő számaiból nem vonatnak le, a miről könnyen meg lehet győződni a megfelelő adatok összehasonlítása által. Nem tudjuk, honnan merítette Ginsburg nagy maszorai munkájában az ide vonat-

¹⁾ Ginsburg, Massorah I. 33b s. köv., közli a költeményt is ugyanazon számokkal és mégis 792,145 tűnik fel végeredménykép. Ezen szám a ה melletti ו-² betűből keletkezett tévesen. Helyesen ugyanis így hangzik az adat: וְגַם כָּל דָּבָר שֶׁבְּמִקְרָא יֵשֵׁן וְשִׁלְשִׁים אֶלֶף וְחֲמִשָּׁה מֵאוֹת וְשִׁלְשִׁים, de erre következik חֲמִשָּׁה אֶלֶף תְּקַנָּה וְשִׁלְשִׁים, holott תָּקַן kellene. A 68 különbözet felelmei a végösszeget 77-ről 145-re. — Más írás- vagy sajtóhiba

kozó adatokat és vajjon azoknak formulázása befoglaltatik-e forrásaiban? Az utóbbi esetben semmi sem ellenzi azt a felfogást, miszerint a אֶלֶף וְחֲמִשָּׁה מֵאוֹת וְשִׁלְשִׁים és אֶלֶף וְחֲמִשָּׁה מֵאוֹת וְשִׁלְשִׁים állandó kifejezések elseje a pentateuchus második, a próféták és hagiografáknak számadatait jelezi: וְחֲמִשָּׁה מֵאוֹת וְשִׁלְשִׁים = pent., אֶלֶף = próf. — hag. E példánál is tapasztalható, mily fontos a források megnevezése a masszóránál. Jákob ben Chajim, Frensdorff S. és Ginsburg Ch. D. maszorai munkái megbecsülhetetlen segédeszközök de pusztán belőlük époly kevésbé tanulmányozható a maszóra, mint a talmud Maimuni Misne Tórájából, vagy akár a halákha Káro József Schulchan Áruhájból, és a bibliai irodalom Gesenius vagy másnak héber szótárából. Szükséges, hogy a teljes maszorai anyagforrás a kutatás számára hozzáférhetővé tétessék, mert a maszóra valódi megértéséhez nem lehet másként eljutni, mint forrásainak idő, hely és szerzők szerinti rendezése segítségével.

Az említett példák tanúságot tesznek arról, hogy nemcsak az egyes könyvek betűi, hanem az egyes szakaszokéi is megszámláltattak; legalább a pentateuchus szakaszai, még pe-

található ה-nél, a hol ה helyett אֶלֶף áll, de a végeredményre e hiba nem hatott ki. Eme számok pontosságában már Jair Chajim Bacharach is kételkedett (Resp. 272a), ki így nyilatkozik: כֹּלֵי דָּבָר בִּן אֶלֶף טָה. Erre Kaufmann professzor utalt (Jewish Quarterly Review VII. 291. lap) és egyszersmind megemlítette, hogy Shapira az angol Athenaeumban 2,626. szám (1878. február 23.) eltérő számú betűösszegeket közölt. Erre csak a cikk korrekciójában lettem figyelmes és mind e mai napig nem volt módomban az Athenaeum említett számát megszerezni, úgy hogy ezen új számokat még nem tehetem vizsgálat tárgyává. Kaufmann az általa kiadott Lazarus de Viterbo levelében az íráshibákat helyesen javítja ki, »Versus totius Pentateuci 5,045« kiigazítja 5845; »Gimel 29,837« kiigazítja 29,537; a Genézis verseinek számát 1634-ről helyesen 1534-re kevesbíti. Szó nélkül hagyja azonban ezen téves adatot: Litterae omnes ipsius Genesis fuerunt 4,395 ép így azt, hogy Berésith letiszakasz 1,915 betűt számlál. Pedig ezen adatok, amelyeknek hamis voltára már Buxtorf és Baer figyelmeztettek, Lazar de Viterbo viszonyára Levitához igen jellemzőek, azt mutatván, hogy L. d. V. szolgáilag követi Levitát — feltűnő a tévedéseiben is, annak dacára, hogy a pontosítás és hangjelzés régiségre nézve nincs vele egy nézetben. Viterbo egyéb állításai is azt bizonyítják, hogy Levitát szolgálat követte, de ezekről szólni nem tartozik e cikk keretébe. A Review 291. lapján 60,045, a tóra betűinek száma, kijavítandó 600,045-re, a mi szintén Levitára mint forrásra vall.

dig úgy a palesztinai mint a babyloniai beosztás alapján. De ezen számok tudomásom szerint sajnos a már idézettek kivételével sehol sincsenek feljegyezve. Pedig azok, főleg a palesztinai szakaszokról szólók, még a bibliai kritikára nézve is nagy fontossággal bírnak. Egy-két példa található a talmudban és midrásban. Ismeretes a barajtha Sabb. 116a, a mely azt mondja, hogy a kis parása Num. 10, 35—36 85 betűt tartalmaz. Deut 4, 43 לבני-תוליד ונמראים גדלים-ig 72 betűvel rendelkezik a második ו-ت nem számítva,¹⁾ Izsák áldásában Gen. 27, 28—29 pedig 100 betű van;²⁾ A dekalógusban ונמראים-תוליד-לעז-אשר-לעז-ig 613+7 betű van;³⁾ Num. 6, 24—26 a papok áldása 60.⁴⁾ A maszóréták bizonyára minden egyes vers betűit is megszámlálták, a hogy némely összeállításból kitűnik.⁵⁾ Ezen, teljességre igényt nem tartó,⁶⁾ adatokból látható, hogy a betűk megszámlálása már régente igen szokásos volt. De agádai magyarázatokra valószínűleg csak később kezdtek használni.

Nem zárhatom be ezen értekezést, a nélkül hogy ne figyelmeztessék egy rokon jelenségre a latin és görög bibliákban. A betűk és sztichoszok megszámlálása már régi korban ezen fordításokban is otthonos volt. Sajnos nem vagyok abban

¹⁾ H. Juda Levit. rabba-ban 23. f. elején (ed. Wilna 64b lent) és a párhuzamos helyeken; Deut. r. 1. f. (196a) hibásan áll: ספר הכתובים.

²⁾ Num. r. 13f. (108a. l.); 18f. (152b).

³⁾ Num. r. 18f. (152b), csak mesterkélten módon hozható ki.

⁴⁾ Ibidem.

⁵⁾ V. ö. pl. Frensdorff Massoretisches Wörterbuch, 377b.

⁶⁾ Gen. 49, 16—17=70 betű (Num. r. 14f, 121a l.); Birák 15, 19 בלתי-עני = 15 betű; a középkori íróktól itt eltekintünk. A Num. r. 14. feje-e, amely a legtöbb idetartozó adatokat tartalmazza, nagyon fiatal lehet (V. ö. még ib. 14f. 126a. l.). A törzsek nevei, a melyek a főpap mellvértjébe be voltak véve j. Szóta 7,4(21d29) és b. Szóta 36a szerint 50 betűt tettek ki. Ez az állítás azért is érdekes, mert azon kérdésre, hogy ezekben a nevekben csak 49 betű van. R. Jóchanan a jerusalmiban azt felelte: במינין דודיותם מלא. Minden 6 törzs neve 25 betűt számlált. Hogy miképen voltak a törzsnevek elrendezve, vita tárgya, amire a kommentátorok megnézendők. Az Áruah s. v. מאה (Kohut V. 64b.) a következőket idézi: עולה למנין מאה (Deut. 10, 12) וייתן שכל הכנסה חמה (Deut. 10, 12) וייתן שכל הכנסה חמה, amiből Norzi következteti, hogy שאל מלא, de kiadásainkban rendszeren defectiva.

a helyzetben, hogy megnevezném azon adatokat, a melyek a kéziratokban léteznek még, mert az idevágó irodalom jelenleg nem áll rendelkezésemre. Csak azt a kérdést akarnám megindítani, vajjon a héber biblia betűszámlálása nem adta-e meg az első lökést hasonló eljárásra a septuaginta ismerőinek és másolóinak? A görög fordítók és a kik ezen fordítást először használták és terjesztgették zsidók voltak, nem lehet tehát a priori visszautasítani azon lehetőséget, hogy a görög bibliai szövegnek ép úgy meg voltak a maga maszórétái, mint a hébernek. Graux szerint a görög stichometria, következésképpen a vele összefüggő betűszámlálás is a klasszikai ókor könyvkereskedőinek szokására megy vissza, a kik ily mérték szerint fizették a másolókat.¹⁾ De fordítva épúgy megfontolást érdemel a sejtélem, vajjon eredetileg a zsidóknál is nem-e a másolási bér meghatározása szolgáltatott okot, a biblia egyes könyvei, részei és szakaszai betűállományának megállapítására? Hisz ismeretes, hogy a másolók és correctorok a templomi kincstárból kapták fizetésüket.

Célunkra érdekesek a Berger 323 l. s. köv. említette bibliai könyvek betűszámadatai, a melyek közül néhányat az általunk e pontra nézve előadott állítások illusztrálására és megerősítésére ide akarunk iktatni. A pentateuchusnak 523,063 betűje van, az oktateuchusnak (= Pent., Józsuá, Birák, Ruth) 663,027, az egész bibliának, az apokryphák kivételével 2,105,515. A prófétáknak és hagiografáknak tehát 1,582,452 van. Kitűnik a Vulgata ezen betűszámadataiból, hogy a pent. szorosán az egész szentírásnak negyedét teszi ki. A héber eredetiben szintén nem lehet más az arány mint körülbelül 1:4. Ha tehát a pentateuchusban 300,000 van kereken, PH-ban legalább 800,000 kell lenni. Továbbá következtethetjük a pentateuchusra eső 523,063 számból, hogy a héberben, a hol magánhangzók alig iratnak, 600,000 teljes lehetetlenség: a héber eredetiben nem lehet annyi betű mint a latinban. A Vulgata egész betűállománya kereken 2,100,000-re rug. Ha már most a héberben kereken csak 800,000 volna, azt kellene feltenni, hogy a latinban a vocálisok miatt majdnem a három-

¹⁾ V. ö. Berger Sámuel, Histoire de la Vulgate pendant les premiers siècles du moyen âge, Paris 1893, 316. s. köv. II.

szorosra emelkedik a betűk összege, a mi képtelenség. Az eredmények, melyeket a pentateuchus betűállományára nézve egyrészt, és PH-éra másrészt találtunk, tehát ezen oldalról is erős támogatásban részesülnek.

(Befejezése következik.)

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

BRILL S. L. RABBISÁGI ELNÖK TALMUDI LAPSZÉLJEGYZETEIBŐL.

— Harmadik közlemény. —

Sabbath és Erubin.

Ezen két traktátusra vonatkozó gazdag észrevételek közül — alig van lap, a melyhez hiányoznék, a javarészhez több is van — a következőket adjuk:

Sabbath 10a5: תיחיה למימי המשיח az Aruch כיה ציקk alatt az első szó helyett תיחיה-t olvas, a mi helyesebbnek látszik. Az ismertebb szó kiszorította a ritkábbat. L. Kohut Aruch IV. 317b.

11a5: Ezra 9,9 idézetben והעמיד הברכות hiányzik a tárgy-mutató אף. Vajjon az előző אף hatása folytán esett-e ki, vagy tényleg így hangzott-e az eredeti idézet, nem dönthető el, mert az emlékezetből történt idézés mellett gyakran megeshetett, hogy ilyen kis szócska kifejejtetett.

11a: Rasi חול' szó alatt: חול' המנוח והולך ומתיישב ח: Szóta 6a elfordul ותולת ותולת, a mire Rasi megjegyzi: טכחה: המנוח, a melyből származik és talán a betűalakjából vett részletes kifejezés és annyit jelent »nyulni«, »terjedni« l. Aruch s. v. טכחה.

16b: Rasi למיד bekezdő szó alatt azt mondja: לא ידענא »nem tudom, hol van ez a hely«. A szóban forgó vita Kélim 11,1 misnájában található. A tószafóth למיד bekezdés alatt azt mondják: רשעיני טיל הכי דכלים, a mihez szögletes zárjelbe hozzátételek (ed. Wien) בתוספתא. Ez fölösleges és helyesebb דכלים szót בכלי-re javítani és akkor magától értetődik, hogy a misnáról van szó.

19b: הנה חלמנא דארי בחמה דאין כרי שטען שפיה רב המטא Erubin 63a fent, a hol arról van szó, hogy az itt nevezett városban Rab Hammuna adott véleményt (ר"מ) ily kérdésekben, a mi kifogásoltatott. V. ö. tószafóth ibidem רב המטא kezdőszó alatt, a hol bizonyítva van, hogy két Hammuna létezett. 23b: Tószafóth דין הוא kezdőszóhoz lásd Széder Hadóróth מין ציקk.

U. o. אף רב' szavakkal kezdődő tószafóthhoz lásd תולת שפיה מין רב' אף חיה.

30b: כל תיה יחשב לפני רבו ואין שפוחי טפחה מר חסיה שפוחי אל תיה יחשב לפני רבו (שיר השירים 5,13) Erre Luria (פחדרשיל) azt kérde, hogy a bibliai helyből az אל תקי מר אלא מר segítségével kiolvasható a tétel első fele, hogy a tudós ajkai myrrhát csepegtessenek, de hol van az, hogy az ellenkező esetben המירה megégessenek? Erre a kérdésre egy másik agadából lehet a feleletet meríteni.

Erubin 53b azt olvassuk: Midón R. Abahu okos nyelven (לשון חכמה) beszélt, így fejezte ki magát: ארתי לפחמן אקיש »szítsátok a tüzet, terítsétek el a paraszt és készítsétek számomra két éjjeli idő mondót (csirkét)«. Látjuk ebből, hogy יהיין a parázs jelentésével is birhat. Az Énekek Énekében az idézett vers után יהיין következik, ezen alapszik המירה »megégetni«.

33b: elbeszélgetik, hogy R. Jehuda, R. Jósze és R. Simon együtt ültek és mellettük ült Jehuda ben Gerim (prozeliták fia). Jehuda dicsérte a rómaiakat, mert tereket, fürdőket és hidakat létesítenek. Jósze hallgatott, Simon ben Jóchai azonban az önzést s erkölcsstelen motívumokat állította oda a fentiek megteremtésének rugójául. Juda ben Gérim elszólta és a római helytartóság megtudta a dolgot. Erre azt rendelték: Jehuda, ki dicsért, emeltessék fel: Jósze, ki hallgatott, internáltassék Zeforiszba, Simon, ki gyalázott, ölessék meg. Ezen elbeszéléssel ellenkezik Baba Meczia 84a4, hol Illés próféta azt mondja Jismáclnek Jósze fiának, ki a rómaiak szolgálatában állott: Atyád megszökött Asiába (אסיא), te pedig szökjél Laodiceába (hogy megszabadulj hivatalodtól). E szerint Jósze nem Zeforiszban volt internálva. Sőt ugy látszik, hogy Jósze is a rómaiak által reá ruházott hasi n'ó hivatal elől keresett a szükésben mepedéket.

55b. A tószafóth מעבים כתוב konstatálja, hogy a talmud gyakran eltér a mi bibliai szövegünktől és hivatkozik egy Jerusalmira, a hol a Birák könyvéből idéztetik, hogy Sámson 40 esztendeig volt bíró, holott a mi szövegünkben mindenütt az áll: és ő bíraskodott 20 esztendeig. A maszóra és a talmud közötti eltérést bizonyítják még a következő helyek: 1. Szanhedrin 103a, a hol II. Krónika 33, 13 יתפלל אליו יעתר לו idéztetik יתפלל לו és ehez azon kérdést fűzi R. Jóchanan לו יעתר kellene, tehát íráshibáról nem lehet szó. 2. Bába Bathra 9a, a hol Ézsaiás 58,7 בשכן כרים פרוש olvassuk: הלוא פרוש לומר להם, továbbá 3. Nidda 33a tószafóth ezt mondja: רבנים אל פתח.

4. Erubin 2a, a hol tószafóth ezt mondja: אולם הכית זה הבסוק אתו בשום מקום וכו'. 5. Tószafóth Sabbath 128a s. v. ונתן הכסף וקם לו. 6. Berákhóth 61a tószafóth s. v. אלא מערה azt mondja וילך אלקנה אחרי אשרו nem fordul elő a bibliában és ez okból törölni kell a talmud szövegéből. 7. Berákhóth 48a, Rasi s. v. רבנים סלסלה והיושבים elnézte, hogy Szirach könyvéből vett versről van szó (v. ö. מדרש az agádai megjegyzésekben). 8. Erubin 65a אלא מערה kezdő szó alatt, a melyről Rasi megjegyzi, hogy ez a vers nincs a szentírásban, azt mondja, hogy ez talán Szirach-vers, a milyeneket a talmud többször idéz, mint pl. 9. Bába Kamma 92b. 10. Nedarim 37b Rasi s. v. את דברו הנה. 11. Megilla 3a tószafóth s. v. וילך יהושע בלילה azt mondja: »a talmud a bibliai helyeket rövidíteni és összevegyíteni szokta« (v. ö. ugyanott 20a; Erubin 15a; Moéd Kátan 8a; Menáchóth 44b). 12. Szanhedrin 2a.

Ibidem: אלא משה ואהרן כהנים מתי. Ez ellenmondásban áll azzal, amit a talmud Szóta 13b állit: היום מלא ימי ושנתי ללמדך. E két hely kiegyenlítéséről lásd David Ibn Abi Zimra responzumait II 256 és Keneseth Haggedóla Orach Chajim 112c.

56b. R. Jehuda Sámuel nevében azt mondja: Midőn Salamon Faraó leányát nőül vette ezer féle hangszert hozott a házába, mutatván neki, hogy a különböző bálványokat mikép szolgálják velük. Az ezer hyperpolikus kerek szám, a melyet sokszor találunk a talmudban. Erubin 86a szó van a gazdag emberekről (בן מאה מנה), a kiket a patriarcha Iuda I. gazdaságuk nagysága szerint részesített a megfelelő tiszteletben (v. ö. j. Moéd Kátan III 10: רבי הוי מקור לבי).

(אלקנה וכו'). Jismael ben Jósze az egyikről azt mondja, hogy atyjának van ezer hajója a tengeren és ezer faluja a szárazföldön. Ehhez hasonlóan mondja a talmud Jóma 35b, hogy R. Eleazar ben Charzomnak ezer hajót és ezer falut hagyott az atya örökségül. Jóma 11a az van elbeszélve, hogy valakitől, a ki Zeforisz felső piacán a mezuzákat vizsgálhatta, egy felügyelő (קדור = quaestor) ezer zuzt vett el, a mi csak tulzás lehet.

Nedarim 50b. Az összezsugorodott tojást főzi az ezer forintot érő szolgál, ezerszer teszi meleg vízbe és ezerszer hideg vízbe. Bába Kamma 83a ezer gyermek volt a patriarcha házában. 500 a tórát, 500 pedig a görög műveltség elsajátításával foglalkozott. Bába Bathra 75b szembeszökő tulzások vannak a jövődő Jeruzsálemről stb. Ezek között bennünket a következő gematriával bélelt hely érdekel: אתו ריש לקיש עתיד הקב"ה להספיק על ירושלים אלף מפה נטאות אלף קבל מנדלים אלף לציני בירנות אלף וישן שילה מופתאות וכו'. Itt az ezres szám annál jellemzőbb, mert nem abszolút számnak használtatik, hanem exponensnek. Szanhedrin 103b: בשמאי אלף בני יהודה.

104a. Tószafóth s. v. אלא מערה idézi a Pirké d. R. Eliezerből, hogy R. Eliezer csak felnőtt korában kezdte a tóra tanulást, a mi talmudunknak, mely szerint már gyermekkorában foglalkozott vele Jósuával egyetemben ellentmond. Ezt a nehézséget úgy simítja el, hogy Eliezer tanult ugyan mint gyermek, de csak felnőtt korában foglalkozott vele (למד — עסק). Ezt a különbséget azonban az idézett helyen nem találjuk.

A talmud tekintélyei magukat epigonoknak érezték, a mi az ismert mondásban jut kifejezésre: Ha a régiek anyagok gyermekei voltak, akkor mi emberek fiai vagyunk stb. (Sabbath 112b.) Ennek a tételnek variációi a következő hasonlatok, a melyek jer. Gittin VI. végén (48b Krotoschin) találhatók: R. Juda I. szerint az ő és a Rabbí Jósze nemzedéke között oly különbség van, mint a legszentebb és a legszentségtelenebb között בין קדש הקדשים לבין חלי חולין כך R. Jósze fia, R. Jismaél a következő hasonlattal élt: Mint arany és por között, olyan különbség van a mai és az atyám nemzedéke között בין שכן יהב לעמי כך בין דורו לדורו של אבא.

118b. R. Jósze azt mondá, sohasem szegtem meg társaim szavait. Tudom, hogy nem vagyok kóhén, de azért ha társaim

azt mondanák: menj fel és mond el a papi áldást, megtenném (אם אמרים לי הברי עליה לדין אני עולה). Ezen feltűnő mondást megmagyarázza Ilsaia; Traniból responzumaiban I. 149. szám (שיעור מרדכי שער).

127a tószafóth s. v. תשע דתתב bekezdés alatt azt mondja, hogy Genézis 18,3 ארני az Isteure vonatkozik, miről Sebuóth 35b vita van. Lásd erről a hajdani budai rabbi művét אפנים 64. szám.

139b: ארני אמן בר רב הונא. Törlendő ורני és olvasandó »Abin bar Huna, a mihez összevetendő fent 66b és Zebáchim 62b.

145b: שדחתה וזאת נמי מלמדת. Ebből kitűnik, hogy a misnában ezen szavak eredetileg nem állottak, különben nem lett volna helyén a kérdés: וזאת נמי, sem a felelet, sem pedig az אמן, mert hiszen a misna minden verziójában befoglaltatik.

145b. Rasi s. v. כלך ezt a szót így magyarázza: אלא שקצת הלכות. Ez a magyarázat egyedül helyes; ez illik Jebamóth 44a is אצל שמואל. Ezt az etymológiát adja Menachem di Lonzano, Maarich s. v. (ed. Jellinek), hivatkozáva jer. Jómára (42c Krotoschin), a hol tényleg négyszer fordul elő כלך לך לך לך. Azonban ez a kifejezés is olvasható: כלך חלה (Chagiga 14a), a melyhez Rasi ezt jegyzi meg: מדברין בו, miből látszik, hogy ebben az összetételben כלך (= megszűnni) származtatta. Lipmann Heller, Tószafóth Jom Tób Sabbath II. 5. s. v. חס על הדך más magyarázatot akar adni. E szóról lásd folyóiratunkat.

Az újabbak között a prioritás mindenestre a főtiszteendő urat illeti meg, habár észrevételét nem mint első adta át a nyomdának; továbbá látjuk utalásaiból, hogy a כלך לך nem oly felfedezés, a minőnek némelyek előtt látszott.

151a lent: כי נטע להאי קרא נד וזאתה. Ehhez a kifejezéshez párhuzamos helyek: Jóma 4; Chagiga 4b; 5a; Nazir 23a; Szanhedrin 65b; 81a; 103b.

156a fent. Rasi s. v. לנבלה ezt mondja: שומר כחמה אמן. Ehhez lásd שבעה 17. szám 41. betű.

Érubin.

5a. A geometriai tószafóthhoz לך דעתה lásd Lévi ben Chabib responzumaít 14. szám (23. lap).

19a. Tószafóth s. v. והאיתן תהיה azt kérdezi, hogy a Pesziktában nem számítja קיא és איתא-t a Salamon nevei között? Megjegyzendő, hogy Ábóth de R. Náthán 39 végén előfordul בן יקא; Sir. rabba és Kóheleth rabba elején, továbbá Numeri rabba 10 איתא is előfordul. (Buber, Peszikta d. R. Kahana, ezt a Peszikta idézetet sem XVI., sem XXXI. lapon nem jegyzi fel).

21b szó van a nagy városok rosszaságáról: אל היה מושב. ברבים שיש בהן מל וערים ושבות שיש ושבות שך. V. ö. Kethubóth 110b fent a misnát és a talmudot מן שישבה ברבים קשה és Berákhóth 54a הנניס לכן מהחלל שחם וכו'.

43a a talmud József ördögéről beszél, ki elmondta szombat este Pumbedithában azt, a mit Szurában reggel eladtak; ép így szól a talmud Peszáchim 110a ויקא ישרא-ról. Látszik tehát, hogy az ördögökkel úgy érintkeztek mint az emberekkel és tanultak is tőlük. Jebamóth 122a szintén közölve van egy tétel: לשרי יתן שדא בבואה את לרנ בבואה דבבואה לית לרנ. Az ördögöknek van árnyékuk, de árnyékuknak nincs árnyékuk. Világos, hogy ישרא jelzője יתן-nak, épugy mint ישרא יתן. Rasi azonban a második magyarázatban שדא szót a tételhez akarja vonni, a mi ellen már az is szól, hogy egyes számban áll, holott ebben az esetben plurális kellene.

53b Rasi s. v. לפיכך azt mondja, hogy R. Abahu a Délvidék (דרום) tudósaihoz ment, mert azok nagyon bölcssek voltak. A ויקא יתן-ról szólnak még Jebamóth 62a שדא ויקא יתן Zebáchim 22b; tószafóth ibidem 23a kezdő szó ויקא יתן Érubin 65b.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

ADATOK A JERUZSÁLEMI SZENTÉLY UTOLSÓ ÉVTIZEDEIBŐL.

A dicsérni való szép munka, melyet dr. Büchler Adolf a második jeruzsálemi templom utolsó évtizedeiről írt,¹ épen tartalmasságánál és fontosságánál fogva többszörösen

¹ Die Priester und der Cultus im letzten Jahrzehent des jerusalemischen Tempels (a bécsi szeminárium második évfolyamában).

kihírja a kritikát. Én a magam részéről bővebben nem foglalkoztam a tárggyal, csak azon észrevételeket szeretném itt közölni, melyeket fél évvel ezelőtt, mindjárt a munka megjelenésekor olvasás közben tettem. Eddigél tudományos bírálatot a munkáról csak kettőt ismerek, azt, melyet dr. Blau Lajos¹ és amelyet Epstein Ábrahám² írt. Mindkettő nagyon mélyen behatolt a tárgyba és az adatok egész sorozatával bírálhatja és czáfoltatja Büchler állításait. Ilyen bírálatok mellett én eleve is lemondok a bírálásról és csak egy pár új adatot akarnék szolgáltatni úgy a munkához, mint a bírálatokhoz.

Már Epstein kiemeli, hogy Büchler kutatásai különösen tanulságosak a jabnei és lyddai iskolákra nézve. Azon kornak hirneves tanítói új megvilágításban állnak előttünk. Többek közt Büchler felsorol oly tannákat, akiknek neve **רבן** szóval van bevezetve, amely titulus szerint nagyony homályos (32. l.). Pedig oly gyakori ezen titulus, hogy nem is tűnik fel idegenszerűnek. Úgy vagyunk ezen dologgal, mint azt a talmudisták közt jelezni szokták azon bonmot-val, hogy a kérdést az veti föl, akinek jó felelete van rá in petto. Büchlernek is jó felelete van reá, azt állítván, hogy az ily című törvénytudósok a jeruzsálemi szentélyhez »viszonyban« álltak. Büchler maga utal *Máté* evangéliumára, ahol XXIII. 9.³ ezen cím görögül (*πάτρις*) is előfordul.⁴ Én figyelemzettem Büchlert még a *πάτρις* szóra, melyről Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine periods* p. 339. a következőket írja: Papa, father, a title given to bishops in general, and to those of Alexandria and Rome in particular. A római pápa mai napig megmaradt. A megszólítás ezen neme bizonyára zsidó körökből ment át a kereszténységbe. Büchler még úgy is felhasználhatta volna ezen adatot, hogy épen a papok, vagy amint ő mondja, a szentélyvel viszonyban állók neveztettek apáknak. Ámde én sem

¹ Magyar-Zsidó-Szemle XIII, 64—77. és *Revue des Etudes Juives* XXXI, 143—154.

² *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums* XL, 138—144.

³ A 10. versre való utalás bizonyára csak lapsus, mert abban nincs semmi idetartozó.

⁴ Tehát legalább az »értelme« világos.

ebből, sem Büchler adataiból nem vonnám ezen következtetést. A szeretett s tisztelt személyt apának szólítani oly természetes valami, hogy ennek okát kutatni sem kell. Ott van Elisa példája, aki Elíjahut apjának szólítja (II. Királyok II, 12). Ha jól tudom, e szokás mai napig is meg van a keleten. Természetesen azt lehet kérdezni, hogy miért viselik épen ama bizonyos személyek az **רבן** czimet s miért nem a törvénytudósok többi nagy serege. Én a kérdést meddőnek tartom, mert semmiféle felelet sem illik reá. Mert rosszul teszi Büchler barátom, ha azt gondolja, hogy az általa föl sorolt személyek elejétől-végig mindig ezen czimet viselik. Így p. o. nem áll az, hogy Jósze b. Doszithaj¹ csakis az **רבן** czimet viseli, mert Genesis r. c. 78, 4. mindjárt **רבי יוחנן** van, amely helyből és a párhuzamos helyekből egyszersmind az is kitűnik, hogy Abba Jószenának a mondásai nem mozognak mindig a szentély körében.² Előfordul ezen cím későbbi tudósoknál is, így p. o. **רבי אבהו** Deut. r. c. 4, 8. Lev. r. c. 5, 4.; **רבי אבהו** j. De-mai 24 a.

Mindezek után mondhatom, hogy Büchlernek következtetései, melyek az **רבן** czimből folynak, ép oly tarthatatlanok, mint ahogy azt Blau egy másik nyelvi észleletére, az atya szerinti **אב**-nel való elnevezésre, kimutatta.³ Sőt még azon distinctiót sem tenném, amit Blau tesz, hogy t. i. a rendes elnevezés az, hogy csak az apa neve tétetik ki és csak akkor találjuk az előneveket, ha az illetőnek a megtisztelő »rabbi« czim adatik. Azt vélem ugyanis, hogy a szokásos elnevezés mégis csak az illetőnek az előneve, s hogy kinek a fia; úgy van az többnyire a görögben s latinban is, és ezen nyelvekből még a zsidó emberekre nézve is be lehet ezen szokást bizonyítani. Ámde, hisz ez természetes valami s nem szorúl

¹ Jobb így írni: *Doszithaj*, mert mindig *Jod* nélkül van írva, aminek az oka az, hogy a görög *Δοσιθάς* hangjele előbbre tolatott, miután a szó synkopét szenvedett, ennél fogva aztán az első szótag hosszú.

² Csodálom, hogy Büchler nem vette igénybe Bacher művét, *Agada der Tannaiten*, II, 388. Az ott idézett Midrás Sám. c. 32 elejéből Büchler azt is láthatta volna, hogy **רבן** csakis a tisztelet kifejezése: **רבינו** **רבינו** **רבינו** stb. s nincsen semmi köze a szentély dolgaihoz.

³ Szemle, 70. l. (*Revue* 148.) Miért nem utal Blau a Bar-Kappára névre? — **רבינו** Szemach. 8. is; v. ö., továbbá **רבינו** j. Szánh. 18 c.

bizonyításra. Azon ősrégi társadalmakban, melyekben az *anyai* leszármazás volt a fődolog, tényleg neveztetik a gyermek és az illetőnek az anyja. Miért tértek volna el ezen szokástól éppen a zsidók? és különösen miért tértek volna el a bibliai használatától? eltekintve attól, hogy ezen szokás tulajdonképpen mai napig is divik a zsidóknál zsinagógai ügyekben. Azt tartom tehát, hogy az ilyen nevek, mint p. o. *אלישע בן אביה יוש בן יעקב* stb. a legtermészetesebb s a zsidóknál mindvégig a legszokásosabb elnevezés; most már hozzájárul a czímezés: *רבי* tannáknál s Palesztinában amóráknál is; *רבי* a szanhedrin elnökeinél (vagy tán csak a Hillel családjából való tudósoknál); *רבי* az amóráknál Babyloniában, ugyancsak itt a *מ*-féle czímezés, az *אבא* czím pedig, úgylátszik úgy Palesztinában, mint Babyloniában, úgy tannáknál, mint amóráknál.¹ Másnemű csoportosítás a czímek alapján alig lesz keresztülvihető, amiből kitűnik, hogy a kriterium csak háromféle: az ország, az állás, a tudás; kóhen, lévi vagy jisráél nem különböztetik meg czím által. Csak mellékesen vetem oda, hogy a »rabbi« czím (*רבי*, *רב*) talán csak azt illette, aki a »chaberim« szövetségben benne volt (*בית דין* vagy *הבית*), míg az egyéb elnevezés (*אבא*, *מ*) talán oly írástudókat jelentett, akik e szövetséghez nem tartoztak.

A templomról igen becses adatok maradtak reánk olyan írástudóktól, akik Sepphorisban laktak. Ezen adatok hitelességét bebizonyítandó, Büchler kimutatja, hogy Sepphorisban előkelő papi családok telepedtek le, a melyek sok hagyományt megőriztek a templomról. Büchlernek főtámasztéka azon leszármazási lajstrom (*גילת ייחוס*), melyet Jeruzsálemben találtak (j. Taanith 68a., Gen. r. c. 98.) s a melyben többek közt előfordul *בן יהודה* *בן צפון*. Az egész bizonyítási eljárás ezen egy adaton alapszik. Már Epstein vigyázatra int e tekintetben s azt mondja, hogy a *בן צפון* szó mindkét forrásban csak corruptela, mert egy genealogiában az ősnak a nevét várjuk, nem pedig a lakóhelyet. A dolog nagy kárára mind Büchler, mind Epstein nem vették észre, hogy az említett két forráson kívül van még egy harmadik forrás is, t. i. Tószeftha Arachin

¹ Érdekes volna megtudni, vajjon előfordul-e az, hogy az írástudó fiának a neve czím nélkül, az apáé pedig czímmel közöltetik, p. o. így: *אליעזר בן ר' יעקב*.

I, 15. A kérdéses szavak itt így hangzanak: *בית צפון* *בית צפון* (olv. *אפא*), azaz: »a Czippór-ház Emmausból való« (l. különben Rapoport, *Erech Millin* p. 112, a mely tekintélyt kár volt figyelmen kívül hagyni); v. ö. M. Arach. II. 4. Ezen verzió nemcsak fényesen igazolja Epstein föltevését, hogy *בן צפון* nem lehet helynév, hanem halomra dönti Büchlernek egész bizonyító rendszerét is. A Tószeftha alapján én most már a jeruzsálemi fent idézett szavait megfordítom s így olvasom: *בן צפון בן יהודה* Ben-Czippór¹ Judeából való azaz Emmausból, mely nem volt messze Jeruzsálemtől; hasonlóképen a Genesis rabbában is: *בית דין* helyett olvasd: *בית צפון בן יהודה*. Igaz, hogy Epsteinnak ellenvetése így is megmarad, mert a többi neveknél az ő van nevezve, nem pedig a származási hely, mind a mellett a dologhoz magához alig fér kétség.

Sepphorisról beszélvén, Büchler említi, hogy e városban létezett egy zsinagóga, melyet babyloninak neveztek (*בבלי*). A Büchler adatait még gyarapítom egy helylyel: j. Megilla 75b. Büchler ezzel nem elégedvén meg, azt állítja, hogy *בבלי* (*בבלי* j. Taanith 64a., j. Názir 56c.) helyett szintén így kell olvasni: *בבלי* *בבלי*. Ezen állítást nem birom elfogadni. Azt tartom, hogy *בבלי* tulajdonnév, még pedig görög: *Babylis* egy várost jelent Judea déli részén. Előfordul ugyanis *בבלי* j. Az. 43b. Ezen kifejezést összefüggésbe hozom azzal, hogy Judeában 24 törvényhatósági város volt, mely görög szervezettel, tehát *bulé*-vel is birt; így olvassuk azt j. Nedar. 38a, és j. Schebuoth 34d: *בבלי* *בבלי* (Peszikta r. c. 22 p. 41a ed. Friedmann hibásan Threni rabba II, 2 és Tanch. II. *בבלי* *בבלי* azonban *בבלי*; v. ö. Aboth di R. Nathan Versio I. c. 20 p. 72. Schechter, b. Gitt. 37a, Lev. r. c. 19, Kohel. r. X, 16, Threni r. bevezetés No. 21., Cant. r. IV, 12.) Szó van azon görög érzelmű városokról, melyek sohasem fogták pártját a nemzeti ügynek és azért boszusan emlékeznek meg róluk a források.

Büchler egy külön fejezetet szentel annak a kiderítésére, hogy milyen nyelven beszéltek a papok a jeruzsálemi templom

¹ *בן צפון* csak könnyítés, mert a másolónak ez ismertebb név, mint *בן צפון*; vagy tán *בן צפון* = *בן צפון* = *בן צפון*?

utolsó évtizedeiben.¹⁾ Arra az eredményre jut, hogy 63 előtt²⁾ az akkori kor viszonyainak megfelelően aramul, 63 után pedig pharisaeus nyomás alatt héberül beszéltek. Büchlernek bizonyítékai itten sem elegendők. Egyik főtámasza azon adat, hogy Simeon főpap szöveget hall a szentek szentjében *aram nyelven* (ובלשון ארמי שנית). Ez utóbbi szavakra Büchler különösen nagy súlyt helyez, de kikerülte a figyelmét, hogy hasonló adat van oly alkalommal is, midőn sem papokról, sem szentélyről nincsen szó.³⁾ Az oka ezen stylusnak tehát nem lehet a papoknak sajátos nyelvezete, hanem ilyen volt a történetírás stylusa.⁴⁾ Nagyobb bizonyíték kedvéért fölemlitem, hogy Simeon főpapról más alkalommal *aram* nyelvű tudósítást birunk (Peszikta rabbathi c. 14. p. 65a, Friedmann és a párhuzamos helyek). Büchler, a ki mindenütt papokat szimatol, fölhozhatta volna thesisének bizonyítékául azt is, hogy b. Jóna 18a aramul van elmondva, hogy »két kab denárt vitt Mártha, Boethos leánya, Jannai királynak, mivel ez megtette Józsuá, Gamala fiát, főpaprak« (l. Thószafoth e helyhez; v. ö. Tósz. Jóna I, 14, s Threni rabba c. 1. 16). Büchler szerint e darab nyilván azért van aramul szerkesztve, mivel papról van benne szó; az én nézetem pedig az, hogy ez nem más, mint töredék egy elveszett történeti munkából. Hogy mennyire elégtelen Büchlernek bizonyítási eljárása, jellemzi azon körülmény, hogy az egy ביקא szóból, mely M. Jóna III. 1 és M. Támid II, 2, előfordul és melynek a jelentése nem is biztos, fontos történeti adatot következtet.

Büchlernek a figyelme mindenre kiterjed, ami a papokat és a szentélyt illeti. Így több adat alapján bizonyítgatja, hogy szokás szerint a papok csak papi származású leányokat vettek feleségül.⁴⁾ Ezen állítást teljes mértékben bebizonyítottak

¹⁾ 60—67 l.

²⁾ Büchler szerint ugyanis 63 p. Chr. forduló pontot képez a templomi kultusz történetében.

³⁾ ובלשון ארמי שנית Szemáchoth VIII; authenticusnak tartom e szavakat, habár hiányoznak b. Szánh. 11a; v. ö. j. Szánh. 18c.

⁴⁾ Lásd megjegyzésemet *Revue des Études Juives* XXX, 217.

⁵⁾ Büchler csak főpapokról szól, de a tételt bátran kiterjeszthette volna közönséges papokra is.

lehet tartani. Büchler maga idézi (161 l.) azon talmudi adatot, hogy nyolczvan papi testvérpár egy éjjel nyolczvan papi leánytestvért vett nőül; annál kevésbbé érthető, hogy miért nem használja föl Büchler ezen adatot is a fenti állítás megerősítésére, mert a legendai színezet őt ebben a másnemű bizonyításra nem alterálja. Büchlernek továbbá egy igen erős bizonyítékkal kívánnék szolgálni. Lev. r. c. 20, 10 (Tanchuma I. és II., אהרי 7) ugyanis azt olvassuk, hogy a főpaprak gyermekei nagyon válogatósak voltak a feleségválasztásban אהרי מה היו אוסרים אבותי כן גדול ואני שני סגן כהונה אי זו אישה; ezen adat bizonyára a második templom viszonyait tartja szem előtt. Van azonban példa reá, hogy izraelita leányok is papokhoz¹⁾ kerültek feleségül (M. Arach. II. 4).²⁾ Meg kellett volna azonban említeni, hogy ezen adat nem általános érvényű, mert R. Chanina b. Antignósz másképen tudja a dolgot. Ellenben hivatkozni lehetet volna arra, hogy T. Az. III. 10 szerint I. Rabban Gamliel Simeon b. Nethanel papnak adta a lányát.

Büchler az ערה קדישה jelölés alatt papi községet vél. Mint Büchlernek egyéb fejtegetései, úgy ezen észrevétel is csodálni való megfigyelő képességre vall, amely még a legapróbb részletekre is kiterjeszkedik. Blau számos új adattal megerősítette Büchlernek ezen állítását.³⁾ Legyen szabad a magam részéről is egy megjegyzést tennem. M. Edujoth VII. 8. említve van מנהג בן כהנא (Tósz. Ed. III. 1. סינא Var. פינני). Minden jel arra mutat, hogy ezen ember azonos סינא-val, akit úgyis dicsérnek, hogy ezen ember azonos בני של קדישים a szentek fia! Ebből azt sejtem, hogy סינא nem egyéb, mint a görög *Agros* (tulajdonnév) és éppen ezen az alapon mondják róla, hogy ő »a szentek« fia. Ezen Menachem a tisztaságról s tisztátlanságról beszél és alkalmasint pap volt (v. ö. M. Kelim V. 5.); ezen minőségében jól ráillik a »szente« jelző. Egyelőre az egész csak észrevétel akar lenni, talán ezen nyomokon haladva még jobban is ki lehet deríteni a dolgot. — Itt megjegyzem, hogy a Blau által kimutatott tény, hogy חסיד nem éppen a papokra vonat-

¹⁾ Itt nincs szó előkelő papokról, mint Büchler mondja, hanem egyáltalában papokról.

²⁾ Általam már fent is idézve.

³⁾ Szemle 72. l. (*Revue* 150).

kozik, még kitűnik ezen helyekből is: b. Szánh. 11a (többször is *הוה חסיד*), b. Sabb. 127 b. *הוה בחסיד אחר*.

Áttérek most Büchlernek egyik legmerészebb állítására, arra, hogy Máté evangéliomában foglalt úgynevezett jalkiáltások (c. 23.) a papság ellen irányulnak, dacára annak, hogy a kérdések fejezetben sohasem papok, hanem mindig pharisaeusok, írástudók nevezetnek. Epstein nagyon helyesen elutasítja ezen képtelen állítást s döntő érvekkel megcáfolja azt. Én a magamrészéről, mondhatom, szintén döntő czáfolatot hozhatok föl ezen állítás ellen. A kérdéses szakaszban ugyanis szó van arról is, hogy »kiszélesítik az imaszíjaikat« (*ἐκτείνουσιν τὰς προσευχὰς αὐτῶν*) 5. vers. Az egész talmudi irodalomból tudjuk, hogy a tefillin viselése jellemző pharisaeus szokás.²⁾ Ugyanaz tűnik ki Szent-Jeromos állításából is (I. A *zsidók Szent-Jeromos műveiben*, M. Zs. Szemle VII. 334.). Úgy áll ugyanis a dolog, hogy a papok nem is viseltek tefillint. A kézre teendő tefillinre nézve ezt világosan mondja a talmud (Arach. 3b.) *ידו כהנים היתה בלתי תלויה בלתי דור*, de ugyanott úgy tüntetik fel a dolgot, hogy a fejre teendő tefillin sem látszott a papoknál, *במפתח*, illetőleg a *צ"ו* miatt. Kritikai szempontból pedig bátran állíthatjuk, hogy a talmudnak ezen discussiójából tulajdonképen az tűnik ki, hogy a papok egyáltalán nem viseltek tefillint.³⁾ Miután pedig *צ"ו* és *תפילין* együtt jár s történetük is egyenlő, állításunkat az imarojtokra is kiterjeszthetjük, és emiatt sem vonatkozhatik Máté 23. fejezete a papokra.

Az egész értekezésnek egyik legtükrösebb része az, mely a templomi tisztokról szól. Büchler megakarván állapítani a sokszor nevezett *אמריל* mibenlétét, hivatkozik az Ézsaiás XXII. 23-hoz való targumra, mely így hangzik: *ואמריל: יאמריל: אמריל מרמון ואחן מפתח בית מקדש ושלשן בית דוד בידה*, amire Büchler megjegyzi: ... »besagt also, dass der Schlüssel des Heiligtums in der Hand eines Amarkol genannten Würdenträgers sich befindet« (94. l.). Én azt látom, hogy a targum többet is mond, mert »Dávid házának kormányzása« (a szövegben *על שנתו*) nem lehet az Amarkól kezében. Ámde Büchler a targumnak ezen szavait egészen figyelmen kívül hagyja, holott

¹⁾ Büchler maga ezt a pontot nem érinti, de nem tehetem föl, hogy a szakaszt szétdarabolni akarná, holott az láthatóan egységes szerkezetű.

²⁾ Úgy látszik, arra csak a misna kötelezi őket.

ezen szavak rávezetnek bennünket a targum forrására. Lev. r. c. 5, 5 ugyanis ugyanazon szentirási vers a vitatkozás tárgya; R. Eleazar azt mondja, hogy Sebná főpap volt, R. Juda (Rabbi nevében) pedig azt mondja, hogy Amarkól volt. A targumban, mint az gyakran megesis, összefolyt a két nézet: *היה* stb. az amarkólrá, *ישלשן* a főpapra vonatkozik.¹⁾ A midrásból még az is kitűnik, hogy az amarkól nem részesedett a szentelt tárgyakban; tehát nem volt pap, hanem izraelita (laicus). Ennél fogva nem irom alá azon szavakat, melyekkel Büchler ebbeli kutatását befejezi, hogy »helyesen ismerte fel« ezen templomi méltóságot, habár egyelőre a magam részéről nem állítok fel semmi más thesist. Büchler maga megjegyzi, hogy Zachar. XI, 13-hoz a prófétatargum a *י"ד* = kincstáros szót amarkól-lal adja vissza, holott itt *י"ד* volna várható; ilyen paraphrasticus értelmezésre tehát nem lehet építeni. Csodálom, hogy a gízbarra nézve Büchler már nem is tartja szükségesnek bebizonyítani, hogy papi tisztség volt; b. Taan. 29a nem bizonyíték, mert ott *י"ד* mint Büchler maga is sejtí, nem szó szerint veendő, hanem képletesen. Ép úgy nem tartom bebizonyítottnak, hogy a *י"ד* papi személy lett volna, sőt »az egyszerűen mutatózó és tetszetős eredmény is«²⁾ épen azt mondja, hogy a kirendeltségnek az első embere laicus volt. Ennek nem mond ellen sem Szifré Num. §. 9, sem Szifra Lev. XIV, 11-hez, mert az első helyen nem a pap jelöltetik a szolgálatra, hanem csak általában papi felügyelet alatt történő cselekedetről van szó, és ennek alapján így magyarázandó a második hely is. — Teljesen elhibázottnak tartom azon felfogást, hogy *בכל השל* (Tósz. Kelim bk. I, 6 p. 569 Zuckermandel) vagy *השל* egy templomi méltóságot jelentene; a szót magát Büchler³⁾ még csak magyarázni sem próbálja, de azt is elmulasztja, hogy az elnevezés és az általa acceptált magyarázat között összefüggést mutasson ki. Valószínű, hogy *בכל השל* annyi mint »a bab (faba) embere,« azaz a *פ"א* (פ"א) = *Fabius* háznak az őse l. *Perles. Beiträge zur rabbinischen Sprach und Sagenkunde* p. 6. Módomban van ehhez egy kis bizonyítékot is szolgáltatni, mert M. Tohoroth

¹⁾ A Leviticus rabbát jól össze kell vetni a targummal.

²⁾ Büchlernek saját szavai (92 l.)

³⁾ p. 98, ahol igen gyorsan letárgyalatlik a dolog.

VII. 9. *לֵוִי בֶן-פִּלֵּא* helyett egy variáns szerint így kell olvasni: *בֶּן-פִּיֶּלֶא*. — Végezetül megemlítem, hogy a *שִׁשֶׁר* összetételéről igen fontos és részletes adatok vannak a jeruzsálemi talmudban (Ta'an. 68a), melyeket Büchler nem értékesített; itt többek közt az is mondatik, hogy az őrség fejei olykor degradálódtak családfőkké (*בְּרִי אֲבוֹת*) (*וַיַּעֲמִדוּ רִאשֵׁי מִשְׁמֶרֶת וַעֲשׂוּ עִצָּן בְּרִי אֲבוֹת*).

Arról a viszonyról beszélve, mely papok s leviták között fennállott, Büchler először is egy nehézséget vet fel (199. l.), azt t. i., hogy Nagy-Antiochus levelében, melyet Josephus közöl, szó van a szentély irástudóiról (*καὶ γραμματεῖς τοῦ ἱεροῦ*),¹⁾ amelyek az összefüggés szerint csakis leviták lehettek és mindannak daczára a rabbinicus irodalomban nyoma sincs annak, hogy a leviták ilyenek lettek volna. Ezzel szemben utalok azon többszörösen kifejezésre jutó nézettel, hogy a tanítók Lévi törzséből valók és különösen azon sajátságos körülményre, hogy Mózes, a leviták feje, kétszer igen nyomatékosan Izrael irástudójának nevezetetik (*בֶּן-פִּיֶּלֶא רִבֵּי יִשְׂרָאֵל*) b. Szóta 13b).²⁾

Büchler ez alkalommal több adatot összehoz, amelyekből kitűnik, hogy a templomi éneket a papok végezték; azzal nem törődve, Büchler a templomi éneket kizárólag a levitáknak vindikálja. Ezen állítás, mely a haláchával akar megegyezni, épen a haláchával áll ellentétben, mert a halácha szerint, úgy kóhanim, mint leviták s izraeliták *okvetlenül* résztvettek az énekekben (*חַי חַיֵּינוּ הַבְּחִינִים וְהַלְלוּ יִשְׂרָאֵל וְשִׁיר מַעֲבָדֵי אֵת הַקֹּהֵן*) j. Ta'an. 67d, ahol a *שִׁיר* mind a három kategóriára vonatkozik, mint az ott következő fejtegetés mutatja).³⁾ Ezzel természetesen nincsen mondva, hogy nem lett volna olyan ének, mely kizárólag a levitáknak volt fönttartva.

Büchler egy szóval sem említi,⁴⁾ hogy a leviták is őrségekre voltak osztva, amint kitűnik ezen szavakból: *מִיָּין לְמִשְׁמֶרֶת כְּהֹנֵן*; j. Megilla 73b, R. Jósé b. Chanina mondása; ugyanaz tűnik ki Pseudo-Jonathanból Numeri XIX. 9-hez;

¹⁾ Büchler mindig csak íróknak fordítja a szót, pedig irástudókat jelent.

²⁾ Ez idő szerint nem tudom megmondani, hogy ezen kifejezés valamely tagumból származik-e, vagy nem.

³⁾ V. ö. Büchlernek fejtegetését a laikusok énekére nézve (127. l.)

⁴⁾ V. ö. Blan, i. h. 73. l. (Revue 151.).

מִשְׁמֶרֶת לֵוִי, melyet maga Büchler idéz (124. l., 2. jegyzet); úgyszintén III. Ezra VII. 9.

Azt veszem észre, hogy Büchler Graetz ellenében azt az elmvényt, mely oly sokszor említettik (*דִּינִין*), nem a papok, hanem a leviták álláspontjának hajlandó tekinteni (126. l.). A szokásos imakönyvekben a *פִּיֶּשֶׁת הַקִּבְּנוּת* után találatik egy *רִבּוֹן הָעוֹלָמִים* kezdetű ima, melyben e szavak fordulnak elő: *בְּרָחִים בְּעִיבֹרֵהֶם וְלֵוִים בְּרִיבּוֹנֵם וְיִשְׂרָאֵל בְּמַעֲרָם*, és valamivel odább: *וְלֵא לֵוי בְּרִיבּוֹן*; ez megerősíti Büchlernek a nézetét. Ezen imadarabnak azért vagyok hajlandó némi bizonyító erőt tulajdonítani, mivel az ilyen imadarabok rendszeren valami talmudi forráson alapulnak s talán e szavak is onnan származnak. És mivel már az imakönyvnel tartok, hadd említsem meg, hogy a három főünnep muszáf-tefillájának ezen szava: *לֵוִים יִגְדְּלוּ* igazolni látszanak azon fenti állítást, hogy a leviták kétféle énekekben vettek részt.

Még egy pár észrevételem van azon arányra, mely a talmud szerint Jeruzsálem és Jerichó között fenforgott a templomi szolgálattelvő csoportok kiállításában. Először is figyelemzettém Blau tanár urat, hogy nem tanácsos az izraelitákból képződő csoportot *mismárnak* nevezni, mint ő teszi,¹⁾ mert a talmud, még azon helyen is, melyet Blau ez alkalommal idéz, az izraeliták csoportját *ammud*-nak (*עָמִיד*) nevezni, és a terminus reá mindig csak *יַעֲקֹב*. Ámde a kettő közt mégis van különbség: *מַעֲבָדֵי* az csak az izraeliták kirendeltsége (j. Ta'an. 67d *הַמַּעֲבָדֵי בִּיעֵרִין*, valamivel odább mindig csak *יִשְׂרָאֵל* említettik), *עָמִיד* pedig egy kirendeltség kohániták-, leviták- és izraelitákból, mely valamennyi mismár működése alatt Jeruzsálemben volt (*וְעַל כֵּן מִשְׁמֶרֶת וּמַשְׁמֶרֶת הָיוּ עֹמְדֵי בִּירוּשָׁלַיִם שֶׁל כְּהֹנִים שֶׁל לֵוִים וְשֶׁל אִיזְרָאֵל*). Erre rögtön következik: *הָיוּ עֹשִׂים וְאִרְבָּעָה אֲלָף* tanultuk, huszonnégyezer, azaz az imént említett csoportosított papi, levita és izraelita állandó kirendeltség 24ezer emberből állott. Ezen huszonnégyezer ember egész Palesztinából rendeltetett ki. A borajtha most folytatja: *הָיוּ עֹמְדֵי מִשְׁמֶרֶת* ezen szám, t. i. 24.000, azaz Jeruzsálemből magából kikerült annyi papi, levita és izraelita ember, hogy belőlük egy ammudot össze lehetett állítani,

¹⁾ Szemle 74. l. (Revue 151.).

Jerichóban tartózkodott annyi, hogy egy fél ammudot össze lehetett állítani. Ennyi lehetett a valóság. Most azonban következik egy kis nagyító hozzátétel: Jerichó is kibírt volna állítani egy egész ammudot, de, hogy tiszteletet adjanak Jeruzsálemnek, csak egy fél ammudot állított ki. A most következő szavak ehhez természetes folytatást képeznek: »A papok a szolgálatra, a leviták a duchánra,¹⁾ az izraeliták pedig önönmagukban tanúsítják, hogy ők egész Izrael küldöttjei«, azaz nem kellett az ammudot a palesztinai összes városokból összerakni — mellékesen mondván, képtelenség is lett volna, mert ép úgy kellett volna kirendelteknek venni Egyiptomból, Babilóniából és a többi országokból, — hanem az a tény, hogy izraeliták is vannak az ammudban, már is egész Izrael képviselését jelenti. — Ezzel, gondolom, visszaadtam e helynek értelmét és nem szükséges rajta javításokat eszközölni, mint azt Blau, nem nagy szerencsével, megkísérlette.

A különbséget mismár s ammud között fönntartva, nem fogadhatom el Blaunak azon nézetét sem, mely szerint a b. Taan. 27a-ban foglalt borajtha csak más kiadása volna a fent tárgyalt borajthának és a szerint módosítandó. A babiloni talmudban közölt borajtha nézetem szerint nem rejt magában semmi nehézséget, habár Epstein is alig bír vele boldogulni. Ime a fordítása: »Huszonnégy mismár van Palaesztinában, és tizenkettő [belőle]²⁾ Jerichóban: ha valamely mismárnak itt volt az ideje, hogy fölmenjen [Jeruzsálembe,] akkor mindig egy mismárnak a fele Palaesztinából fölment Jeruzsálembe,³⁾ a másik fél mismár pedig Jerichóból ment fel, még pedig azért, hogy ellássák vízzel és eledellel testvéreiket Jeruzsálemben; azaz Jerichóban nagy papi colonia lévén, mely mezőgazdasággal foglalkozott, mindig úgy intézték, hogy a vidéki — Jerichót kivéve — mismárokból egy-egy fél és a jerichói mismárokból is egy-egy fél ment Jeruzsálembe; ekként a vidék is, Jerichó is évenként huszonégyszer küldött mismárt, de mindig csak egy felet. Nem látom be, hogy miért nem te-

¹⁾ Ezen adat is kikerülte Büchler figyelmét és megerősíti azon nézetet, hogy a דָּוִד a leviták álláspontja.

²⁾ Mintha állna שְׁתֵּים עָשָׂר בִּירֵיו, de anélkül is jó.

³⁾ E szavak, melyek tulajdonképen fölöslegesek, világosan utalnak arra, hogy az egész Palaesztinában elsőrt mismárnak a fele ment fel.

hettek volna ilyen intézkedést; pláne úgy rendezhették, hogy minden mismár megoszlott a vidékre és Jerichóra, úgy hogy a kirendelés semmi nehézséget nem okozott. Büchler úgy ezen, mint a jerusálmi-féle borajthát minden nehézség nélkül megértette és csak egy kis változtatásra volt szüksége; szerintem azonban az sem kell, s még kevésbé Blau s Epstein változtatásai.

Végzetül megjegyzem, hogy a Blau által idézett borajtha, mely a négy papi törzset nevezi meg, megvan j. Tan. 68a is.

Mindezeket a dolgokat mindjárt Büchler művének olvasása alkalmával vettem észre és most csak kibővítettem megjegyzésekkel Blau s Epstein bírálatára; rendszeresen nem foglalkoztam a tárggyal és ez legyen mentségem, ha netalán hibás állításokat kockáztattam.

Budapest.

DR. KRAUSZ SÁMUEL.

IRODALOM.

AZ I. M. I. T. ÉVKÖNYVE.

(Kiadja az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, szerkesztik Dr. Bacher Vilmos és Dr. Meszy Ferencz, 1896.)

A második Évkönyv, mellyel immár az *I. M. I. T.* a hazai irodalmat gazdagítja, hasonmása az elsőnek. A dicséret és elismerés, mely a legszigorubb kritika mellett oly bőven kijutott az elsőnek, a másodiktól sem tagadható meg. Ugyanazon vezérlő elvek, ugyanazon irány nyilvánul mindkettőben. A zsidó tudomány minden köréből vett kérdéseknek és problémáknak népszerű irányban megírt fejtegetése, vallásos tartalmu költemények, zsidó tárgyú szépirodalmi rajzok és leírások képezik az idei Évkönyvnek is a tartalmát. Vallásunk eszméinek a zsidó történetnek és tudománynak ismertetése, a zsidó ismereteknek minél szélesebb rétegekben való terjesztése képezi kétségen kívül az Évkönyvnek félreismerhetlen főcélját, de e mellett szórakozást is nyújt belletrisztikai részeivel. Igaz, hogy tekintve zsidó vallásu magyar íróink nem csekély számát ezek készleges közreműködése mellett e tekintetben több lett volna nyújtható, de valódi rendeltetésének, népszerű zsidó tudományos jellegének az Évkönyv jelen alakjában tökéletesebben felel meg. Zsidó tárgyú és tartalmu tárczákat, novellákat, rajzokat igen gyakran olvashatunk minden felekezeti jellegtől távol álló napi és hetilapokban, ámde zsidó tudományos dolgozatokat a nagyközönség, ha az Évkönyvben nem, máshol bizonyára nem olvas.

Epen e szempontot szem előtt tartva nem kell azt kutatnunk, vajjon e tudományos dolgozatok mindegyike az eredetiség bélyegét magán hordja-e, nem szükséges fürkészniük, vajjon mennyiben vitte előbbre az Évkönyv a zsidó tudományt.

mert nem tudósok számára iratott, hanem a nagyközönség számára, hogy belőle meritse ismereteit a zsidóságot, főleg a magyar zsidóságot érdeklő dolgokról. De még a tudományos bírálatot is kiállja az Évkönyv, a dolgozatok legnagyobb része ez ismeretkört bőviti és gazdagítja.

A magyar zsidók története legjobban van képviselve. E szakba sorozhatjuk mindjárt az első »Ezer év előtt« cz. cikket, a melyben áttetszően vázolja Dr. Bacher Vilmos a zsidó nép állapotát ezer év előtt a három földrész különböző országaiban. Kiindul Babyloniából, a hol a gáoni iskolák virágzottak és a karaiták mindinkább elterjedtek, majd Palesztinán, a masszóréták hazáján, Egyiptomon, Száadja szülőföldjén és Észak Afrika viruló közsésein át Spanyolországba jut el, a hol Chasdai ibn Sáprut támogatása és pártfogása alatt virágzásnak indult a héber grammatika studiuma, Francia- Olasz- és Németország zsidósága történetének kezdeteit megvilágítva elérkezik a kozárok zsidó birodalmába, a kiknek maradványai egyesülve a magyarokkal Pannóniába jöttek és a mai Magyarországot alapították. A magyar zsidók történetének ezen első kimagasló mozzanatát, a zsidóknak részvétét a honfoglalásban összekapcsolja a magyar zsidók történetének másik fontos tényével a millennium végén — a recepczióval. Ezen visszapillantás által a bevezető cikk mintegy millennáris jelleget nyer. A Magyarországon talált zsidó történeti emlékeket ismerteti Dr. Kohn Sámuel. Bővebben foglalkoztunk ezen értekezéssel az *I. M. I. T.* felolvasásairól szóló közleményeinkben. Dr. Pollák Miksa keresztül vezet a középkoron, a midőn a magyar királyok és főnemesek daczoltak a pápai bullákkal, melyek a lealacsonyító »sárga folt« viseletét parancsolták meg a zsidóknak. Egy kiadatlan okmány közzétételével bizonyítja, hogy emez állapotnak szomorú véget vetett II. Ferdinánd, a ki szigorú büntetést szabott azon zsidókra, kik a »sárga folt« nélkül mutatkoztak nyilvánosan. Fennállott a zsidó jelvény viseletét parancsoló törvény II. Lipót alatt is, a ki különben sem volt épen barátságos a zsidók irányában. Kivételt csak a pénzes emberekkel tett pl. Wertheimer Sámsonnal »ki milliókat előlegez«, általában ügyes bankárnak bizonyul, mert a királyi kincstárban mutakozó »horror vacui«-t mindig megszüntette. Pedig a politikai körülmények igen gyakorivá tették e

physikai tüneményt. Ezen szerencsés kezű bankár lett 1696 körül Magyarország főrabbiává, és érdeméül tudandó be, hogy a kurucz háborúk alatt elzúllott magyarországi zsidó községeken némiképp segíteni igyekezett. Hivatalát csak 1716-ban erősíté meg III. Károly. Mennyibe került ez Wertheimernek, erről hallgat a krónika. Ha még egyszer sikerül W. üzleti könyveit megtalálni, azokból ki fog derülni, mily csekélységbe kerültek W.-nek kiváltságainak és diszhivatalainak — a milyen ez az ő főrabbi állása is volt — megerősítése három király I. Lipót, I. József és III. Károly által. W. halála után Eskelesz Bernát törekedett a főrabbiságra és 1724-ben nyerte megerősítését a királytól. A zsidóság maga semmi hasznát sem látta ezen intézménynek, mely Eskelesz halálával 1753-ban névleg is megszűnt, miután már ezen időpont előtt is csak üres cím volt, a mint ezt *Dr. Büchler Sándor* »az országos főrabbi hivatal Magyarországon« című dolgozatában kifejtette.

A Biuristák legtöbbjét exegetikai és nyelvészeti munkálkodáson kívül az jellemzi, hogy német műveltséggel bírtak és héber verseket irtak. Nem ritkán előkelőbb családoknál nevelősködtek (még Mendelsohn is). Ugyane jellemzés ráillik századunk elején élő néhány magyar zsidó férfira mint Fochs, Beer, Kohlmann és másokra, a kikről *Dr. Kayserling M.* emlékszik meg. Ugyyszólván a jelenkorba vezet be *Dr. Bánóczi József*, a ki a boroszlói rabbi képzőn fennálló magyar együletet ismereti, annak működését és tagjait, a kik közül többen az Évkönyvben is találkoztak. Résztvevő, kegyeletes hangon szól e társulat egyik tagjáról Schmidt Józsefről, a kinek között néhány költeményében ráismerünk egy korán sirba hullott, költői lelkű, tehetséges magyar fordítóra.

Történeti tárgyú még a *Dr. Klein Gottlieb* cikke a Makkabeusok viszonyáról a korukbeli uralkodó két párthoz, a farizeusokhoz és szadduceusokhoz. Helyes azon állítása, hogy a jáinborók (asszideusok) csak a törvényért, a vallásért és templomért küzdöttek, de már a Makkabeusoknak a főpapi hivatal iránt támasztott igényeit nem támogatták. Hasonlóképpen gondolkoztak a farizeusok is, a kik ép ezért elleneztek Hyrkán főpapságát. K. nem azonosítja a két pártot, de a válaszfal melyet közöttük emel, igen gyenge. Szerinte a különbség abban rejlik, hogy a farizeusok a főpapságot bitorló ki-

rály ellen aktív ellenállást fejtettek ki, míg az asszideusok egyszerűen visszavonultak a pusztába a templom helyreállítása után, azaz a két párt azonos elveket vall, csak hogy az egyik tesz is valamit érdekükben, míg a másik vesztegel. Nehéz azt is elhinni, hogy a farizeusok tisztán messzianikus elvektől voltak áthatva és megbotránkoztak a világi birodalom alapításán. Oly rövidlátással tán még se lehet vádolni a farizeusokat, hogy nem ismerték volna fel azt, hogy a vallás csak független Judaeában van biztosítva. Persze a hódítások, a folytonos háboruszkodás, mint Jannai alatt volt, a teljes elvilágiasodás és a vallásnak mindinkább bekövetkező elhanyagolása kihívta ellenzéküket. A szadduceusok pedig a hagyományt tagadva, a körülmények szerint magyarázva a bibliát megengedhetőknél tartották ezen állapotot és megegyeztettek a vallással. A cikkben egyébiránt néhány vers és talmudi hely igen figyelemreméltó magyarázata található.

Áttérünk a vallásos cikkekre. *Dr. Kecskeméti Lipót* értekezik Hósea prófétáról és koráról. Hósea reformpróféta; új eszméje a berith, a kölcsönös szerződés Isten és Izrael között, mint férj és feleség között. Az utóbbi hüne miatt, hűtlensége miatt bűnhődik. A hűtlenség kettős vallásos és politikai. A vallásos a képimádásban, a politikai az egyiptomi és assyriai szövetségekben nyilvánult. A képimádást támogatta a papság, mely általa jövedelemre tett szert, a próféta tehát mint vallási reformátor ellenkezésbe jutott a conservatív papsággal, főleg midőn a kultusz formáitását támadta, a melynek helyébe az igazi erkölcsöt akarta tenni. A szerző a papság jellemzésénél tulerős színeket használ, és úgy állítja oda a papokat mintha minden tevékenységüket, egész orthodoxiájukat csak a haszonlesés és vagyonszerzés sugalta volna, és ama kor összes vonásait Izraelre vonatkoztatja, pedig akkortájt Juda semivel sem volt jobb, a mint éppen Hósea beszédei bizonyítják.

Dr. Blau Lajos »Az emberi szenvedések« cz. dolgozatában szembeállítja a pogány és zsidó nézetet a szenvedésről. Amaz szerint a szenvedés pusztán véletlen, az isten haragja, emez szerint megérdemelt büntetés. A szentírás tehát már igazolja a legbiztosabb filozófiai eredményt, az ok és okozat között fenforgó összefüggést, a büntetést a bűn követ-

kezményének deklarálva. (Ezen felfogás nyilvánul Hóseánál is, mint Kecskeméti fenti értekezésében kifejti). Az országos büntetés a nép erkölcsi felelősségéből folyik. Természetes, hogy a büntetésnek elriasztó célja is van, de csak *másod sorban*, hogy az egyszer elkövetett és megtorolt bűn, ne ismétlődjék. De a zsidóság büntetése súlyosabb is hosszantartóbb is volt más népekénél, tehát még más oknak, más eszmének is kell támogatni Izr. folytonos szenvedését. Ezen eszmét hangsúlyozza az exilium névtelen prófétája, a ki Izrael hivatását az egy istenség eszméjének terjesztésében és a pogányságha elsüllyedt népek bűneinek *expíálásában* látja. Izrael tehát bűnölőzet a népekért. De szenvedése egyengette útját a monotheisztikus vallásnak. Izrael megmarad az emberiség szenvedőjének — hivatását még mindig nem töltötte be teljesen. Ezen felfogás pesszimiztikus izűnek látszik, — a Maimuni idézetében is visszatükrözik — a miért is a hagyomány a szenvedés jutalmául a tulvilági életet állapítja meg. Ámde filozófiai szempontból a névtelen próféta eszmemenete nem azonos a XIX. század pesszimizmusával, nem hajlik a nirváná, a semmi felé, hanem Izr. szenvedését öntudatos életcélnak állítja oda, a melyből az emberiség boldogulása, vallási és erkölcsi felvilágosodása fakad. A jutalom tehát magában a tényben rejlik, az öntudatban, hogy Izrael hozzájárult az emberiség boldogításához. Szenvédeése kötelesség, és a kötelesség teljesítésének érzete, passiv tevékenységének gyümölcse magában véve képezi legnagyobb de egyszersmind legmagasztosabb jutalmát. A hagyomány, mely természetesen inkább gyakorlati mint elméleti, inkább a nép szívéhez miut eszéhez szól, kénytelen volt a tulvilági élet eszméjét hozzáfűzni a szenvedésekhez, mert filozófiai fogalmak és eszmék még soha sem voltak képesek egy nép megtört életerejét felfrissíteni és erősíteni. Tudvalevő dolog, hogy a kereszténység a szenvedést az emberiségért saját eredeti eszméjének állítja, pedig ime az a névtelen próféta tulajdona. Ugyancsak nem áll az, hogy a zsidóság a megörögzött optimisztikus felfogásnak hódolna, mert a névtelen próféta legalább Izraelre nézve elég pesszimiztikus színben ecseteli az életet. Természetes, hogy az isteni szellemtől áthatott próféta, a ki egy szebb jövőbe hitt és remélt nem tartja a megsemmisülést életcélnak. A szent iratok tanulmá-

nyozása filozófiai szempontból, mint ezt Blau tette e dolgozatában, meggyőzne arról, hogy a zsidóság nem oly szegény eredeti eszmékben, mint ezt szokás hinni és állítani sőt bizonyítani is, valamint arról is, hogy a belőle kölcsönzött eszmék is sokkal nagyobb számot tesznek ki, mint általában tartják. Nem hiába nevezték a szellem népeinek.

Tovább időztünk e tárgynál, mert filozófiai problémák fejtegetésével oly ritkán találkozunk a zsidó tudományban, de utolsó állításunkat a zsidóság eszméinek gazdagságát illetőleg megerősíteni látszik *Dr. Beck Mor* velős cikke, a melyben bizonyítja, hogy az eredendő bűnről szóló felfogás a zsidó irodalomban is található, habár más alakot is vett föl mint a kereszténységénél, és végre is könnyen érthető okokból teljesen kiveszett. Fontosaknak tartjuk az apokrifákból hozott idézeteket, ezeknél keletkezési koruknál fogva nem lehet szó a keresztény felfogás, a dogma hatásáról.

Az említett körülmények nagyon érthetővé teszik *Dr. Vajda Béla* bizonyítását, hogy a zsidó vallás ismerete könnyítette meg és egyengette útját a keresztény vallás elterjedésének az apostolok idejében és a magyarokkal rokon, zsidó vallásra áttért, Kozárok révén a magyarok között is. Ezt szerző meggyőzően fejtette ki. Érdekes véletlen, hogy Madáchchal két cikk foglalkozik. *Dr. Bernstein Béla* kimutatja, mit vett át Madách Jóbból és Kohelethből és két talmudi helyet közül, a melyekben Isten Ádámnak megmutatja a világtörténeti képek sorozatát. Kiderül ez érintkezésből Madách és a Talmud között, mennyi költői anyag rejlik a midrásban és mily kincses bánya volna az még mindig költői tehetségeknek. *Dr. Heller Bernát* cikkével (»Madách Mózes és az ember tragediája«) már foglalkoztunk a Th. E. felolvasásai alkalmából és itt csak azt jegyezzük fel, hogy utolsó részében megegyezik Bernstein cikkével, a mennyiben szintén idézi a talmud helyét, a hol Ádám előtt elvonulnak a különböző emberi korok. Ugyannakkor ismertettük *Kecskeméti Armin* cikkét is (»Az örök zsidó mondája a magyar irodalomban«).

A paedagógiát három cikk szolgálja. *Waldapfel János* nagy szakavatottsággal fejtegeti a biblia szerepét az iskolai oktatásban a Herbert-Ziller-féle paedag. elmélet értelmében. Tanulságos dolgokat mond el *Dr. Málnai Mihály* a felekezeti

iskolákban való tanításra nézve. *Dr. Venetianer Lajos* érdekes megjegyzéseket fűz a talmud tanulásának éneklő modorához, mely utóbbi hosszu időn át a paedagógiában nagy szerepet játszott.

Dr. Rosenberg Sándor a zsidóság kizárólag vallásos missziójának megerősítését látja abban a történeti tényben, hogy a héber nyelv oly rövid életű volt. A zsidóság vallásos misszióját illetőleg osztjuk R. nézetét, de az igazság érdekében elmondjuk, hogy a héber nyelv az újabb korban feléledt hosszu álmából. Oroszországban nemcsak irodalmi nyelv, hanem a conversatióknak nyelve is. Vajjon helyes-e ez így, arról lehet vitatkozni, de tény, hogy így van. — Honnét kerülnek az oroszlanok képei a zsinagógába? Ezen az I. M. I. T. egyik gyűlésen szőnyegre került kérdésre válaszol *Dr. Krausz Sámuel*. Szerinte az oroszlanok az öröket symbolizálják. A görög és római írók véle-ményeit a zsidókról ismerteti *Dr. Neumann Ede* Reinach ily tartalmu nem rég megjelent műve nyomán. Tanulságos és felette érdekes *Dr. Goldschmied Lipót* dolgozata, a melyben bemutatja a patriárkák alakjait a középkori képirásban. Fel-említi mely művészek fordultak a szentíráshoz és a patriárkák életéből vett mely epizódokat használták fel.

Dr. Pap Dávid mint taval, az idén is egy általánosan elterjedt balhitet czáfol meg. Ügyesen csoportosított statisztikai adatokkal bizonyítja, hogy a lengyel invázió Magyaror-szágha és főleg annak 7 éjszaki megyéjébe legenda, mely hitelt nem érdemel.

A vallásos költészet szintén képviselve van. *Makai Emil*, *Kiss Arnold* és *Körös Mihály* eredeti költeményekkel szerepelnek, *Gerő Attila* a »Lechó dódi« fordításával. Kár, hogy a többi, jó nevű fordító elhanyagolja a zsidó középkori poézist. Pedig a közönség eddig is nagy rokonszenvvel fogadta a ma-gyarul megszólaló zsidó költöket.

Dr. Friedrich Tivadar leírja Hirsch bárónál tett láto-gatását és néhány epizódot életéből midőn a báró titkárának volt kiszemelve. *Dr. Stein Lajos*, a berni egyetemen a filozófia tanára, »konstantinápolyi emléke« című vonzó utleírásában ér-dekes adatokat nyújt a szefárd zsidók életéhez és isteni tisztele-téhez. Az eleven és szellemes cikket mindenki élvezettel fogja olvasni.

Seltmann Lajos folytatja a báchur-élet rajzolását. Ré-dákja összetör a kabbalai mysteriumok sulya alatt. Példás világossággal ismerteti S. a kabbala lényegét és mivoltát, be-világít eme titkos tan műhelyeibe. E mellett a kis rajz a szép-irodalom követelményeinek is eleget tesz. A kabbalát a S. bemutatása után a nők is megértik és megkedvelhetik.

Gerő Károly pillanatnyi felvételeket ad az utca zsidó alakjairól. Humoros rajza nem nélkülözi a melegséget és ben-sőséget, mellyel alakjait vázolja. Habár utolsó helyre szorult ismertetésünkben, az Évkönyv legérdekesebb részei közé tartozik *Cserhalmi H. Irén* novellája, mely zsidó moti-vumokon alapszik és egészben is igazi zsidó szellem vonul végig benne.

Hosszura nyult ismertetésünkben kiviláglik, hogy az Év-könyv változatosság tekintetében is megfelel az irányában tá-maszkodható igényeknek, a mi a körütekintő és gondos szer-kesztők fáradhatatlanságának köszönhető. Lankadatlan mun-kájuknak bizonyára sikerülni fog az Évkönyvnek és a Társu-latnak a zsidó vallásu írókat mindinkább fokozódó mértékben megnyerni. A Nyugat művelt zsidóságánál felekezeti irodal-munkat nemcsak a theológusok szolgálják, hanem a nevesebb világi írók is. Remélhető, hogy az e tekintetben is biztató kezdet után a Társulat munkásai között már közel jövőben ott fogjuk látni azon íróinkat is, a kiknek neveivel eddigelé nem találkoztunk. A lelkesedés, mellyel a Társulat alapítása fogadtatott, nem fog akkor sem lohadni, midőn a Társulat céljainak megvalósítására munkába kell állani.

Budapest.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

RENDSZERES ZSIDÓ VALLÁS- ÉS ERKÖLCSTAN.

Írta: *Dr. Krausz Sámuel*, az orsz. izr. tanítóképző tanára.

A zsidó vallás- és erkölcsstan mint tankönyv és utmu-tató századunkban külön irodalmi válfajjá fejlődött. A vallás-élet bensőségének hanyatlásával lépést tartott a vallás-tanok felszaporodása s azon mértékben, melyben a vallás a gyakorlat terén mindég szűkebbre zsugorodó körre szorult,

ugyan oly arányban lepték el a vallás- és erkölcstanok a taneszközök piaczat, a nélkül azonban, hogy azok valami nagy keresletnek örvendtek volna. A vevők törzskarát rendszerint tanulók képezték, kiket a mester eme segédeszközök felhasználására ösztökölt, a mellett a tanító maga is hasznát vette emez újabbkori irodalmi termékeknek, hogy azok tartalmát az eléje szabott tanterv keretébe beleilleszthesse. A szentírásnak a napi szükséglet rostáján átszűrődött ilyen kivonatait a tudók és beavatottak mindég gyanus szemmel nézték s e tekintetben csak »a legjobbat mondták épen elég jónak« és ha valahol érvényre tett szert Kohelet intése: »Mindezek felett óvakodjál fiam, sok könyvet, czélt tévesztve megcsinálni, lévén a sok szóbeszéd testi fáradtság is«, bizonyára az oktatás terén volt. Valamint egyáltalán minden tartalmilag és formailag elhibázott tankönyv a lélek és test elsatnyulását vonja maga után, bizonyos mértékben úgy különösen a céliránytalan vallás és erkölcstanokban több a kár mint a haszon s az idejét mult rendszertelen vallás és erkölcstanítás sok tekintetben előbbre tehető a rendszerbe foglalt módszertelenségnek, mely napjainkban is sok vallástankönyvből kír. A régi módszer nélkül szűkölködő vallástanításnak segítségére jött a szülői ház, a családi kör, úgy, hogy a mit amaz rontott s ártott, helyre hozta és jóvá tették az utóbbiak. Korunkban azonban, kevés kivétellel, az ősi vallás egyedüli mentszárai a templom és iskola. De az iskola sem szolgálhat állandó menedékeül a vallásnak, csak szívesen látott vendége gyanánt üdvözölheti, ha hetenként néhány órára látogat el hozzá. Ilyen viszonyok között hatványozott mértékben függ az üdv. vallás-erkölc. tekintetében a tanmódszertől és a tankönyvtől s napjainkban is teljes érvénnyel birnak Diesterweg Adolf lelkes szavai, melyeket az egyház és állam nevében a tanítókhoz intézett: »Kell, hogy küldöttjeim legyetek a gyermekekhez, az isten és emberek kedvenceihez, a földi és mennyei paradicsomok jövőendő örököseihez... Szükségünk lesz rátok különféle fontos szolgáltatokra. A nép még mindig a tévhit boszorkánynyomása alatt nyög. Fel iskolamesterek! Az iskolai viszonyok szoros összeköttetésben állanak a többiekkel. A hol azok föllendülnek, értem a vallásos, a társadalmi, a nemzetgazdászati, a jogi és rendőri viszonyokat... ott azokat az

iskola érdemül röjják fel, és megforditva!« (Utmutató I. XI., XII.).

Hogy a tanítók ebbeli missziójukat, közmegelégedésre teljesítsék, azokon kívül miket Diesterweg ugyanott felsorol, a germánok egészségét, Lessing élelmiséjét, Hebel kedélyét, Pestalozzi lelkesedését, Tillich szabatos kifejezés módját, Salzmann ékesszólását, Leibnitz tudományosságát és Sokrates bölcsességét, még a zsidó vallás iránti lángoló szeretetet is kell nekik kívánni. De még mindez nem eredményezi a várva várt sikert, ha hiányzik a tanításnál a célirányos módszer, és a tanulásnál a czélnek megfelelő tankönyv. Az e czikk czímfeliratában jelzett rendszeres zsidó vallás- és erkölcstan *nagyjában* megfelel a czélnek, melyet maga elé tűzött. Az érett tanuló ifjuság számára lévén írva, emelkedett stýlusban tárgyalja az idevágó tananyagot, a nélkül, hogy a megfjejtendő fogalmak világossága és szabatossága alatta szenvednének. Mindazonáltal kíváncsabbnak ajánlkozik egyes részletek tárgyalásánál, ha úgy mondjam, a lyrai alaphang, az előadás nagyobb foku melegsége, mint a száraz tudományos, kathedrai egyhangúság, mely a kutató egyínéségre vall. Így például (40 l.) »a zsidóság lényegét« a tudós szerző következőleg jelzi többek között: »az emberi szívnek bizonyos, tisztán erkölcsi tulajdonságai egyenes vonatkozásba hozattak az isteneszméhez s istentiszteletnek tartott az erkölcsi jónak gyakorlása, melyhez képest maga a kultusz alárendelt fontossággal bír, ime vallás, mely feltétlen erkölcsösségen alapszik«. E szavak igazságához és helyes alkalmazásához szó sem fér, de kihallszikk belőle a polemikus, történeti baryton hang, mely még máshová is czéloz, mint a »rendszeres zsidó vallás- és erkölcstan« forgató tanuló elméjéhez és szívéhez. Pedig e helyütt ez utóbbit kellett volna első sorban czélba venni. Mert a »zsidóság lényege« mint egy vulkánikus folyadék kell, hogy a szívet eltöltse, a tanuló egész lényét elkapja s »legyen egészen szívvé lélekké«. Aztán ha már a kifogásokban benne vagyunk, hadd hozzuk fel egyéni nézetünket, hogy a »rendszeres zsidó vallás és erkölcstan« gazdag tartalmának hátrányára nem szolgált volna, ha az első fejezet, mely »A vallásokról általában« szól nem mint külön fejezet, mely szorosan véve a zsidó vallásra nem is tartozik, hanem az utána követ-

kező fejezetek egyes szakaszaiban alkalmilag tétetik szövé. A 108. szakasz az első 25-nek a levonásával is nagybecsű iskolairodalmi termék számba ment volna, melyért szerző az elismerést méltán kiérdemelte.

Nagybecskerek.

Dr. Klein Mór.

IRODALMI SZEMLE.

A mióta Steinschneider Folyóirata »Hebräische Bibliographie« 23 éves fennállás után 1881-ben megszűnt, a zsidó bibliográfiának nem volt organuma. Az első kísérletet eme szükségét képező lap feltámasztására Brüll N. frankfurti rabbi tette, kit fájdalom a halál meggátolt abban, hogy az életre keltett »központi organum«-ot felvirágoztassa. Másfél évtized múlva az elárvult zsidó könyvészet számára a berlini *S. Calvary et Co.* könyvkiadó cég alapít kéthavonként megjelenő folyóiratot melynek szerkesztőjeül Dr. Bródy H. magyar születésű fiatal tudóst nyerte meg. Az új lap czíme: »Zeitschrift für hebräische Bibliographie« és célul azt tűzte ki, hogy »az egész zsidó tudomány központi organuma legyen.« A lap két részből fog állani. Az első a héber és zsidó irodalom összes megjelenendő iratainak teljes és áttekinthetően rendezett jegyzékét fogja adni. Áttekintést fog nyújtani az időszaki sajtó tudományos termékeiről is. Ezen első részhez, mely főképen könyvkereskedői czélokot tart szem előtt, csatlakozik egy második rész, mely tisztán a tudományt fogja szolgálni irodalom-történeti czikkkel, bírálatokkal és vegyesekkel. A folyóirat, melynek első száma megjelent, évenként 6 márkába kerül.

*

A talmud kiadás és fordítás vajdó ügye, a melyről más alkalommal szólottunk, a midőn egy amerikai és egy német tervről adtunk hírt, egy lépéssel előbbre haladt. Ugyancsak a fentnevezett cég az egész babilóniai talmud kritikai szövegét és fordítását szándékozik 8 kötetben közre adni. A textust az első talmudkiadás szolgáltatja, a cenzura által törölt helyek újra felvételnek, a módosítások kiküszöböltetnek és a fordítás lehetőleg hű és tisztán tudományos lesz, azaz sem apologétikus,

sem polémikus. Külsőségek bár, de mégis fontosak a következő tulajdonságok, a melyek az új kiadást használhatóbbá fogják tenni. A misna a külön kiadás szerint számokkal lesz ellátva és nagyobb betűkkel nyomva. A misnaidézetek a talmudszövegben szintén szembeötlők és a sorok számozva lesznek. A munka elvégzésére egy fiatal ember vállalkozott Goldschmidt Lázár, ki eddigi irodalmi fellépésében tehetséget árult el ugyan, de nem haladt a rendes úton. Az új kiadástól a talmudkritika sokat nem várhat, mert ily feladat rövid időn belül való megoldására egy ember nem képes, De a fordítás a nem szakértő tudós világnak szolgálatokat tehet. Ideje volna már, hogy a becsületbeli kötelességet képező kritikai talmude-diczió eszközülésére a talmud valódi ismerői csoportosulnának. Természetesen csak a jelenkori tudomány színvonalán álló kutatásról lehet szó. Hazánk kies vidékei, a hol csak önmaguk által ismert, talmudhéroszok tenyésznek, kik a talmudért eddigelé a mellveregetésnél egyebet nem tettek, számíttáson kívül maradnak. Meg vagyunk róla győződve, hogy felekezetünk áldozatkész tagjai az anyagi eszközöket abban a pillanatban, melyben a mű megindulna, készséggel előteremtenék. Örök hálára köteleznék felekezetünket és az ennek körén kívül álló tudományos világot is az a tudós, ki tekintélyével és fáradozásával ezt a rég vajdó kérdést dülőre vinné.

*

Jelen számunk más helyén Dr. Klein M. főrabbi ur ismerteti Dr. Krausz S. ur »Rendszeres zsidó vallás- és erkölccstan« című tankönyvét. Minthogy ez ismertetés a részletekbe nem bocsátkozik, bátorkodunk lapszéljegyzeteinkből, melyeket futólagos olvasás közben tettünk néhányat ideiktatni.

A mű első mondata, a mely a rendszeres zsidó vallástant definiálja, így hangzik: »A rendszeres zsidó vallástán a zsidó vallás ismertetésével foglalkozik és annak tanait rendszerbe foglalja.« Ezen meghatározás után még mindig kérdéses mi a rendszer és mi a vallás? Ez a legtisztább névleges meghatározás (Nominal-Definition), a melyt adni — nem szabad.

Az 5. lapon a szentírásról ezt olvastuk: »létesítésén 600 évnek nagy szellemei dolgoztak (körülbelül 800—200 a

közönséges időszámítás előtt)»; a 6. lapon ellenben ezt találjuk: »A talmudnak tartalma nagyon változó: a) oly magyarázatok, melyek szóbeli uton Mózesből származnak«. E szerint a magyarázat régiebb mint a szöveg. Az utóbbi pontról világosabban kellett volna nyilatkozni.

A nem egészen egyöntetű bevezetésből még csak egy pontot emelünk ki: »semmiesetre se szakítsunk még a legcsekélyebb formassággal sem, ha ezáltal eltérnénk hitfeleink többségének felfogásától és szokásától« (13. lap). Hogy egyeztethető össze az ilyen külső norma a fejlődéssel, mely ugyanazon a lapon is és még sokszor hangsúlyozva van. Nincs a zsidóságban párt, a mely ezt a veszedelmes elvet vallaná. Nem akarunk banális példákat felhozni, de ezen elv érvényesülése mellett apáink nem vethették volna le a hosszú kabátot. A vallásos eszmék és intézmények fentartatása vagy elvetése csupán a belső értéktől tehető függővé. Ezt tették Izrael lelki vezérei Hillel óta minden korban, és bizonyára már előbb is.

Az első fejezet szól »a vallásokról általában«. Egyet-értek dr. Kleinvald, hogy ezt nem kellett volna külön tárgyalni. Nem hiszem, hogy volna tanulótság, a mely a bevezető modern metafizikát (143 köv. ll.) megértené. A zsidó vallástán a 35. lapon kezdődik; az előbbi csak ennek ismerete után lehetne előadni, ha okvetlenül kell.

A vallásos intézmények között szó van a házasságról is (103). Lehet és kell is a családról szólni, de természetesen tapintattal, szem előtt tartva azt, hogy a hitoktatás feladatát nem képezheti, hogy a házassági jogra tanítsa a serdülő ifjúságot. Épezték nem tartozik minden a mi ezen intézményről a bibliában foglaltatik, a hittani órába. Nem helyeselhetjük tehát a 87 §. A 88 §. sem tárgyalható az iskolában. Azonban meglepetésünkre még ezen idézetet (Mózes IV, 5., 2., 3.) is olvassuk: »Parancsolt meg Izrael fiának, hogy küldjenek ki a táborból minden belpoklost s minden rossz folyásban szenvedőt s mindenkit, aki hullával tette magát tisztátalanná, akár férfi, akár nő, küldjétek őt ki.« Ez a parancs nem vonatkozik a házasságra. Talán a tisztasági szakaszból tévedt ide. Ebben a utóbbiban sem ártott volna rövidebbre fogni a dolgot. Idézeteket itt sem adhatunk.

Még egy idézet: »Még az olyan jogi intézmény is, minő a legtöbb államban az iskola, csak a működő személyek erkölcsiségénél fogva, nem pedig tisztán mint intézmény, fejleszti az erkölcsiséget.« (122. l.) Felteszem, hogy ennek és hasonlóknak van értelme, de nem való a még csak *leendő* jogászoknak.

Ezen alkalmoszerű igénytelen észrevételek nem tekintendők bírálatnak, csupán az érdeklődés jelének.

B. L.

VI. ZSOLTÁR.

Istenem, ne büntess engem haragodban!
Ne fenyíts meg, ha hogy indulatod lobban!

Tekints én orezámba, bizony elhervadt,
Égő csontjaimnak óh küldj orvoslát!

Bánatban felette háborog én lelkem,
Óh Uram, még meddig ostromozol engem?

Sugároztsd felém újlag kegyelmed',
Tennevedért rajtam óh tégy segédelmet!

Hiszen a halottak nem említnek Téged
S hálát lenn a sírban vaj' ki adhat Néked?

Elfáradtam immár sürű sóhajtasban,
Könnyeimmel mosom minden éjjel ágyam.

Megtört szemem fénye, annyit keseregtem
Ellenségeim miatt bizony öreg lettem.

Most hát gonosztévők, távozzatok innen,
Siralmaim hangját meghallgatja Isten.

Meghallgatja Isten én esedezésem,
Könyörgő szavamra Ó figyelmes lésszen

Rettegve fordulnak ellenségim hátra
S béborítja arcuk' szégyen pirossága.

ÜNNEPI DAL.

(a 66. Zsoltár 1—3. 10—13. versei után.)

Hatalmadat népek zengik
S neved minden nemzet áldja:
Dicsőség a mennyben Neked,
Mindenségnek nagy királya!
Gondviselő tekinteted
Örködik a világ felett.

Hajh! keményen megpróbáltad
Öh mi Urunk, ezt a népet;
Azonképen, mint az ötvös
Tűzkohón az ezüsfémet.
Hányszor lépett gyöngye lába
Cselszövények hálójába!

Budapest,

S bár az önkény — úgy akartad —
Diadalt ült már felette;
Bár tűzében irtó harcznak
Sokszor halál fenyegette:
Megváltottad imhol végre
Szenvedésből dicsőségre!

S im eljöttünk hajlokodba
Mesgijén egy ezredévek
S napkelettől napnyugotig
Millió ajkon zeng az ének,
Milliók szíve rebeg hálát, —
Hallgasd meg egy nép imáját!

SZEGŐ ARNOLD.

ORSZÁGVILÁG.

JERUZSÁLEMI LEVÉL.

Jeruzsálem, 1896. január havában.

A minap az elmúlt decemberben három éve lett, hogy először léptem a szent földre. Az uton többféle kellemetlenség ért. Elsőnek megjelent a vesztegzár, a mely Szibeftso nevű helységben rám várt. E helység a török határon fekszik, a szerb határtól 10 percznyi távolságban. Az egész vonalon nem látni két háznál többet, az állomási épületet és az őrházat. De akkortájt a helység nagyon látogatott és népes volt Európából jövő utasok révén. De a házak száma mindamellett nem szaporodott. Az új lakosságnak egyetlen fabodéval kellett megelégednie, habár már havazott és fagyott. Pontosan meg volt jelölve és palánkokkal elzárva a terrén, a meddig a bódé lakójának meg volt engedve a szabadban sétálni. A ki ezen határt tullepte, annak újból kellett a vesztegzárt kezdenie. Fájdalmasan láttam innét, mint szálltak a távozók a vasuti kocsi, de az utóbbiak megerősítették abbéli sejtelmemet is, hogy a bódé nem fog oly hamar kiürülni, mert már a következő vonat bőséges kárpótlást hozott a távozókért. Tíz álló napig kellett végig néznem e játékot, és csak a tizenegyedik nap reggelén, miután halálig unatkoztam volt, felszállhattam én is megdermedt tagjaimmal, nem minden fáradság nélkül a gőzkocsira. Szaloniki felé tartottam. Azért választottam ezt az utirányt, mert jobbnak tartottam a száraz földi vesztegzárt a tengerinél. Trieszten át Corfuban tizenegy napig és Konstantinápolyban ismét nyolcz napig kellett volna vesztegelnem.

Szalonikiben nyolcz napig kellett várni a hajóra, melyen Jaffáig akartam utazni. Az eddigi kellemetlenségek valamint az is, mely magán a hajón ért, t. i. 48 óráig tartó hatalmas vihar, nem maradtak haszon nélkül számomra.

Már nyolcz napja, hogy a fedélzeten voltam. A vihar időközben lecsillapult és a tenger oly sima volt mint a tükör; nem volt hiány dísztingvált társaságban, de annál inkább frissítő falatban. Szerfölött jóllakva száraz eledellekkel rosszkedvűen e kérdéssel: mikor érünk már szárazföldre? fordultam a szomszédomhoz. »Legyen csak türelemmel,« volt uti társamnak rövid válasza, aki már régóta megszokta az ilyen utazásokat, semmit sem vont meg magától, sőt még egy kis hintázás is jól esett neki. Az ő »türelmi« intése akkoriban még türelmetlenné tett. De idővel gyakran jutottak szavai eszembe és meg is tanultam azokat jobban megérteni. A keleten ugyanis minden ember »türelmes«. Sokat »tűrnek« és e mellett igen türelmeseknek bizonyulnak. A ki nem akarja elsajátítani ezt az erényt, annak ajánlanám, inkább ne is jöjjön ide. Nem kívánom itt felsorolni mindazon megpróbáltatásokat, melyeknek ki voltam téve és melyeket fényesen leküzdöttem, csupán egy esetet legifjabb élményeimből akarok tudomására hozni.

A f. év január első napjaiban történt. Künn a szél dühöngött és fűtött, az eső meg záporban hullott. Az eső ritkán jön szél nélkül, de ez esetben oly hatalmas szélvész hozta, hogy sem ajtó sem ablak ellen nem állhatott. Nem telt bele egy percbe és vízben állottam térdig. Ezen kellemtelen vendégen kívül a zsidó szegényorvos volt társaságomban, a ki a rossz időjárás daczára éppen befejezte volt körutját. A szegényorvosnak sorsa itten főleg téli időben épenséggel nem nevezhető irigyléreméltónak. Gyakran nem is lehet az utcákon járni; de az orvos lelkiismeretesen végzi kötelességét. Sőt gyakran tulmegy orvosi kötelességén és azt teszi, amit a humanitás parancsol neki. Ha betege jobb ápolásra szorulna, ami szerfölött gyakran megesisik, ezen kötelesség alól sem vonja magát ki. El is beszélt nekem egy különös esetet, a mely az említett napon történt vele és a melynek érdekében segítségemet kívánta igénybe venni. Egy szegény jemeni asszony, akinek férje teherhordó, és csak annyit keres, a mennyivel szegényesen fentarthatja családját, fiugyermeket szült. A születésnél nem ment minden simán, úgy hogy a baba az orvosért küldött. Fűtetlen, nedves kunyhóban egészen a földön feküdve találta a szegény asszonyt, mellette pedig néhány rongyba

burkolva az új jövevényt, a kit azután az orvos segítségével révén egy kis leányka követett. Az anya és a gyermek meg volt mentve, de a legnagyobb inségnek és nyomornak kitéve. A tölem remélt segélyt annál inkább nyujthattam a sinylődő családnak, mivel éppen akkortájt a budapesti hittközség egyik előkelősége megörvendeztetett egy levéllel, a melyben arról értesített, hogy három nemes urhölgy — nem akarom őket megnevezni, mivel nem tudom, vajjon intenciójukban áll-e nevök közzététele — tetemes összeggel emlékeztek meg *jemeni* hitsorsosainkról. Az említett Budapesten feladott levél december 25-éről volt kelezve, ugyanezen napon feladatott a postán a pénz is, de teljes négy hétig tartott míg a pénzküldemény kezeim közé jutott. Látható ebből, hogy a postai kezelés is, mely Európában a képzelhető leggyorsabb, itt nálunk, télviz idején, különös »türelmet« tanusít.

Tulajdonkép nem ezen epizódokról akartam ma írni. De nem ok nélkül bocsátottam előre. Hónapok multak el mióta Önnek utóljára írtam. Titokban bizonyára lustaságom miatt szidott. Debiztosítom, helytelenül tette. Nem is vagyok lusta, itteni fogalmak szerint ezen magaviseletemet nem nevezik másként, mint kissé »türelmesnek«. Hozzá teszem »kissé« mert még távolról sem tartozom a türelmesek legtürelmesebbjei közé. Azért kérem, legyen a jövőben több türelemmel irántam. Még pedig annál inkább, mert különben csak untatni fogja »türelmes« tudósításom.

Miután azt hiszem jobb véleményt imputáltam Önnek rólam, áttérek tulajdonképi tárgyamra, a melyről ma írni akarok, a *Blumenthal-féle iskolára*.

A ugynevezett Dávid-tornyon túl, a laktanya mentén szekérnyi szélességű ut vezet az örmény negyedbe és végződik a Zion-kapunál, a melyet most Baben-Nabi Daudnak neveznek. Mindjárt az elején, szorosan az ivnél a mely mögött az említett ut huzódik el és a mely fölött emeletes építmény emelkedik, mellékutca ágazik el, a mely biztonsági szempontból gerendákkal van alátámasztva. Ebben az utcában van a cs. és k. osztrák posta. Innét mesterkéltén elhelyezett lépcsőkön mindinkább lejjebb vezet az ut a zsidó-utczába, a mely háztömekegével összeköti a Moriát a Zionnal. Mellékut vezet innen a szefardim zsinagógájába, a mely helyen hagyomány szerint Jóchanan b. Zakkáj iskolája volt valaha. Most négy egymással

összekötött épületből áll, a melyek aránylag kis időközökben a község nagybodása szerint egymás után épültek. A legifjabb 1845-ből származik. A régi épület lebontása alkalmával, ma a bemenet fölött látható kőablak felirattal, mely az épület korát 460 évre teszi. Ezen zsinagógától balra, a hol az ut ismét egy ívben végződik, a melyet nem tartanak szerfölött tisztán, és a mely alatt csak kis termetű emberek járhatnak egyenes testtartással, míg magasabb embereknek erősen meg kell hajolniok, szűk de tiszta, kövezett utcácska tárul elénk, amely hátsó oldalával határos a magyar és német jöttek által fentartott menhelyekkel »bóte machszé«, a melyek közül csak az alacsony egyemeletes, a Zion lejlőjének bal oldalán fekvő br. Willy Rothschild által épített zárandokház világlik által. Ezzel szemben áll a Blumenthal-féle iskola. Az épület igen tágas, nagyon tisztán tartatik, áll hat teremből és egy zsinagógából. Az intézetet Blumenthal József, akinek nevét is viseli, alapította a »dorsé selom Jerusalamim« egylet támogatásával, a mely egylet Párisban létezett, a honnét az intézet alapítója is származott. A tantárgyak: talmud, szentírás, héber nyelvtan, arabs, számtan és kisebb mérvben a török nyelv. Már Montefiore Mózes, a szentföld lelkes barátja és Jeruzsálem tisztelője tervezte az arabs nyelv tanításának behozatalát az askenáz talmud-törökben. E czélra évi 100 L. járadékot tűzött ki, a mely összeget azonnal ki is utaltványozott a kegyében álló Szalant rabbinak, az askenáz község fejének. Valjon az arabs nyelvnek, mint az országos nyelvnek nélkülözhetetlenségéről meg volt-e győződve, vagy csak pártfogójának nem akart ellentmondani — azt nem tudom — elég az hozzá, Szalant magáévá tette a tervet. De alig járt hire, hogy a talmudtorában arabsot tanítanak, Szalant annyira meginogni látta helyzetét, hogy kényszerítve érezte magát a nemes emberbarát-nak pénzét visszaadni. Természetes, hogy a Blumenthal iskolának is megvoltak a maga küzdelmei. Hogy mégis fen tudta magát tartani mind a mai napig, ezt kiválóan vezetője tekintélyének, a Prágából származó ős Prager Izsák rabbinak köszönheti, aki még Szófer Mózes a világhírű pozsonyi rabbinál tanult.

Jellemző, hogy száz tanuló közül nincs egy askenázi sem hanem nagyobbára szefárdim még pedig részint Maghreb, Bochara, részint Jemenből, a mi legjobban bizonyítja az

askenazimnak még mai napig táplált ellenszenvét az iskola iránt. Pedig ezen iskola nem más mint kevésbé modernizált chéder, a miért is nem érdemli meg a héber »beth-hamidras dores Zion« nevet. De itt nem igen ismerik ezt a nevet, tán azért, hogy a lakosságot távoltartsák tőle. Mert az »iskola« szó elegendő, hogy kibékülés ne jöhessen létre. Pedig minden téren nyilvánul és észrevehető a haladás. Előbb utóbb le fog dőlni az utolsó sorompó is, mely a népet elzárja az iskolától.

A Blumenthal iskolát leginkább Németországból jövő adományok tartják fen.

A fent említett tantárgyakat két tanító és öt melamed adja elő.

Végre legyen szabad köszönőmetet kifejeznem azon nemes urhölgyeknek, a kik oly nemeslelkűen emlékeztek meg a nyomort szenvedő jemenitákról. A nyugtát külön küldöm. Vajha a nemes példa utánzásra találna, az annál is inkább kíváncs, mivel a husvét ünnep főleg itt nagy kiadásokkal jár. De szabadjon remélnem, hogy nemes honfi hölgyeim kegye *árvaházunk* felé is fog fordulni. Hisz arról van szó, hogy elhagyott árvák hasznos emberekké neveltessenek, a miben országunk eddig leginkább szűkölködik. Csak erős munkás osztály vethet véget a Jeruzsálem utcáiban uralkodó nagy nyomornak. Bizalomteljesen nézünk ezen időpont elébe és elegendő támogatás mellett nem is késhet soká. Ezzel törődik az egész zsidó világ és a szeretett és művelt Magyarország nem maradhat vissza ezen általános óhaj teljesítésében.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR,
A jeruzs. árvaház igazgatója.

ELMÉLET ÉS GYAKORLAT.

(Atdalék az osztrák zsidóság új szervezetéhez.)

Több mint öt esztendeje van annak, hogy az osztrák izraeliták külső jogviszonyait szabályozó törvény életbe lépett. Ha ezen, egy felekezet életében rövid időszak nem is elegendő arra, hogy gyökeres átalakulásokat hozzon létre, és hogy a felekezeti élet minden egyes mozzanatát áthassa, mégis elég hosszú arra, hogy azokat a szerves hibákat föltárja, a melyeket többé-kevésbé elkerülni egyetlen törvénynél sem lehet. Hisz a

törvény nem egyéb, mint valamely számtani művelet, a melyre a próbát a gyakorlat adja. És ma már ott tartunk, hogy ezt a próbát megtehetjük, és nem a mi hibánk lesz, ha ekként a művelet hibás voltáról fogunk meggyőződhetni.

Az alapeszme, mely az osztrák törvényhozó testületet e törvény megalkotásánál vezette, ki van fejtve a törvényjavaslat megokolásában,¹⁾ továbbá az urakháza és a képviselőház bizottságainak idevágó jelentéseiben.²⁾

Az osztrák zsidóság külső jogviszonyainak rendezése az által vált szükségessé, hogy e téren a legeltérőbb rendeletek voltak érvényben, a szerint, a mint valamely császár jó vagy rossz indulattal viseltetett a zsidók iránt. Ezen eltérő és egymással gyakran homlokegyenest ellenkező rendeletek, az egyöntetű eljárást csaknem lehetetlenné tették. Hozzájárult ezen zavaros állapothoz még ama körülmény is, hogy az egyes tartományok gyűlései a zsidókérdéssel szemben a legellentétebb álláspontot foglalták el. Egyetlen egyről sem mondhatjuk ugyan, hogy a zsidósággal szemben a legszélsőbb liberalizmust alkalmazta volna, hisz a szabadelvűség nem volt soha Ausztria vezérelve, még a híres polgárminisztérium alatt sem. De a mérsékelt türelemtől, a drága pénzen megvásárolt elnézéstől le, egészen a legvadabb gyűlöletig, ennek a végtelen skálának minden egyes fokát megtaláljuk Ausztria egyes tartományainak zsidótörvényeiben.

Már az udvari kancelláriának 1817 október 5-én kelt rendelete akart e vizsás állapotoknak véget vetni, a mennyiben »megfontolás alá vette azon elveket, a melyek szerint az egész monarchia zsidósága elbírálandó lesz.« Ez a »megfontolás« kerek harminczegy esztendeig tartott, és azzal végződött, hogy az »elvek« fölfedezhetők nem voltak. Az 1848. év, a mely a középkornak annyi sötét intézményét törölte el, a zsidókérdést nem birta előbbre vinni. Azon kettős mozgalom, mely a negyvennyolcz utáni időben a kormány és a zsidóság kebeléből indult ki, szintén nem érte el a kívánt eredményt. De a korszellem, a mely a nyilvános élet minden egyes ágát gyökeresen átalakította, nem vonult el nyomtalanul a zsidóság

¹⁾ Az urakháza gyorsírói jegyzőkönyvének 202. sz. melléklete, X. ügyszám.

²⁾ Ugyanott, 216. sz. melléklet, és a képviselőház gyorsírói jegyzőkönyvének 278. sz. melléklete, X. osztály.

külső jogviszonyai fölött sem, különösen az 1867-iki állami alaptörvény, a mely a felekezeti momentumot kiküszöbölte az állam törvényhozásából, az a híres december 21-ki törvény, a melyet a mai korcsminisztériumok préda gyanánt dobnak az antiszemitizmus véresszájú demagógjai elé, különösen ez a törvény változtatta meg lényegesen a törvényhozás álláspontját a zsidókérdéssel szemben. A míg ugyanis azelőtt a zsidókérdésnek két oldala volt, a felekezeti és egyéni, addig az új állami alaptörvények hatása alatt, az egyéni momentum elesett. Minthogy ezen törvények az állampolgárok jogait és köteleességeit a felekezettől függetlenül tárgyalják, az egész zsidókérdés szükségkép csak az általános felekezeti szervezetre és arra a felügyeletre szorult, a melyet az állam gyakorolni volt kénytelen.

Az állam és felekezet közötti viszony rendezése képezte most azt az alapot, a melyen a törvényhozás tovább operált. Csakhogy egy igen fontos kérdés volt még előbb megoldandó. Hol van az a határ, a melyen az állam befolyása kezdődik és az autonómia megszűnik? Ha a törvényhozás alapul veszi azokat a törvényeket és rendeleteket, a melyek formailag még fennállottak, akkor nem lett volna a zsidóság életének egyetlen egy pontja sem, a mely az állami felügyeletről meg lett volna kímélve. Igaz ugyan, hogy az állam új alaptörvényei a felekezetek önkormányzatának tág teret engednek, de a zsidóság mindenkor kivételes helyzetet foglalt el. Ha a törvények és rendeletek szelleme igazságtalan is — és hogy a zsidóságot érintő törvények a méltányosságot nem ismerték, azt említenem fölösleges, — formailag mégis fennállottak, és az új törvényjavaslat kidolgozásánál mint fontos tényezők jöttek számba. De az önkormányzat sem volt rövid úton deklarálható, mert az állam nem ismerte azt a történeti fejlődést, a mely ezen szervezetnek alapját képezhette volna. A hierarchikus törekvések a zsidóság kebelében soha sem hullottak termékeny talajra, és így hiányzott az a testület, a melyre az önkormányzat bízható lett volna. Sőt még ott sem a hol ily szervezet tényleg létezett, még Morvaországban sem volt feltalálható az önkormányzat alapja. Mert ama szabadalmak, a melyeket Morvaország zsidói drága pénzen összevásároltak, az idők folyamán annyira meg lettek nyírbálva, hogy az újkor elején inkább hasonlítottak egy halálra ítélt korcszülötthöz,

semmint egy fejlődésképes, egészséges törzshöz, a melytől életrevaló hajtások lettek volna várhatók. Vegyük például az ország véneinek és az országos rabbínatus intézményét. Míg az első tökéletesen megszűnt, addig a második még tovább él, végelgyengülési állapotában inkább akadályozva, semmint támogatva a zsidóság fejlődését.

Ha a mondottakhoz hozzáteszszük még azt, hogy a régi törvények és rendeletek igen zavarosan hagyták a zsidókérdést, hogy az alapelv, a mely őket vezérelte, csaknem minden egyes esetben eltérő volt, hogy például az 1797-iki rendelet a csehországi községek szervezetét egyáltalán nem érintette, akkor be fogjuk látni, hogy az állam a maga szempontjából kénytelen volt e kérdéssel behatóan foglalkozni, és az eltérő rendeletek helyett egy egyöntetű eljárást megállapítani.

Rövid vonásokban ezek voltak azon elvek, a melyek az osztrák zsidóság külső jogviszonyainak szabályozását szükségessé tették. Ezek a viszás állapotok ugyanis akadályul szolgáltak az egyes községek fejlődésében, miért is Cseh-, Morva és Gácsország egyes községei a törvényhozáshoz fordultak azon kéréssel, hogy ez egy, az osztrák zsidóság külső jogviszonyait szabályozó törvény által rendezze ezt a bonyolult ügyet. Így jött létre a Taafekormány alatt az 1890. évi márczius 21-iki törvényczikk, a mely az osztrák hitközségek szervezetét új alapra helyezte.

Ezen törvény azon álláspontra helyezkedik, hogy egy megszabott területen csak egy hitközség lehetséges, és ezáltal elejét veszi azon természetellenes állapotoknak, a melyek pl. Magyarországon uralkodnak, a hol alig van falu, a melyben a zsidóság három árnyalata nem volna önálló község által képviselve. A hitközség képezi Ausztriában a zsidóság felekezeti életének megnyilvánulását, a melynek hatáskörébe tartozik a vallásos élet minden részletéről gondoskodni. Ebből folyólag a hitközség föladata, a tagok vallásos szükségleteinek kielégítése és az ezzel összefüggő intézmények fenntartása. Hogy a hitközség ezen kötelességének megfelelően, szükséges, hogy területe pontosan meg legyen szabva, és hogy a benne lakó izraeliták kivétel nélkül hozzá tartozzanak. Ha esetleg a község intézménye a tagok nagy kisebbségét nem elégítik ki, úgy ezeknek jogában áll egy önálló, akár conservatívabb, akár liberálisabb intézmény életbeléptetését követelni. A lel-

kiismereti szabadság és a vallásos érzületek megfelelő nyilvánulásai a törvény előtt ekként kifejezésre jutnak, de nem akadályozzák a zsidóság szabad fejlődését. A törvénynek ezen rendelkezése szorosan megkülönbözteti a hitközség adminisztratív teendőit és a vallásos intézményeket. És a míg itt az egyéni szabadságot — a mennyire csak lehetséges — respektilja, addig az adminisztráció terén nem engedi meg az erők szétforgácsolását, azon helyes szempontból indulva ki, hogy a könyvvezetés vagy a kultuszadó kivetés módzatai a vallásos meggyőződéstől egészen elkülönítendőek. De elejét veszi a törvény annak is, hogy a zsidóság egy része, a felekezeti élettel járó terhek viselése alól magát kivonja. A míg például Magyarországon az interkonfeszszionális törvény előtt akárki megtagadhatta a kultuszjárulékot azon a jogcímen, hogy ő egy más árnyalathoz tartozik, addig Ausztriában az ily megtagadás csak úgy lehetséges, ha magát felekezetenélkülinek vallja az illető.

Az egyes hitközségek területének megállapításánál első sorban a már meglevő községekre voltak tekintettel. Csak-hogy e téren csaknem leküzdhetetlen akadályok állottak a rendezésnek útját. Az osztrák, különösen pedig a morva zsidó szívósan ragaszkodik anyaközségéhez. Ezen ragaszkodás nemcsak abban nyilvánul, hogy halála után anyaközségének temetőjében akar eltakaríttatni, vagy évenként legalább egyszer fölkeresi anyaközségét, hanem abban is, hogy községének sorsa iránt élénken érdeklődik, gyermekeit az ottani anyakönyvekbe vezettetni be, az ünnepnapokat ott tölti, és igen gyakran a kultuszadó fizetését önként elvállalja. A kisebb hitközségek, tagjainak ezen hű ragaszkodása következtében nem gyengültek, mert bármennyire is szaporodott a kivándorlók száma, a hitközség ereje ezáltal nem csökkent. Így történt, hogy a kisebb morva hitközségek anyakönyveiben nemcsak a helybeli népesedési mozgalom részletei, hanem mind ama események be vannak vezetve, a melyek az azon községből származó zsidók családjaiban történtek. Már ebből is látható, hogy mennyi nehézségből ütközött a hitközségek geográfiai meghatározása, és a dolog természetében rejlett, hogy az új beosztás által a kisebb hitközségek sokat veszítettek. Hozzájárult ezen tényhez még ama körülmény, hogy ott, a hol eddig hitközségek nem állottak fön, de a hol a zsidóság nagyobb

számban lakott, új hitközségek voltak szervezendők, a melyeknek száma ekként tetemesen nőtt. És itt érezhető első sorban a törvény káros befolyása. Ezen új községek, a melyekben a legkülönbözőbb elemek laknak egymás mellett, nem ismerik a zsidóság történeti multját és hivatását, és a helyett, hogy a zsidó szellem fejlesztésére fektetnék a sülyt, határozottan reformtörekvésekkel próbálnak szerencsét, és közös alap híján, nem képesek megvalósítani azt a célt, a mely a zsidó hitközség feladatát kell hogy képezze. Viszont a kisebb községek, a hol a zsidóság több évszázados multa tekinthet vissza, és a hol a történeti folytonosság elve szépen juthatna kifejezésre, az új beosztás által erősen meg lettek gyöngítve és szintén nem elég erősek arra, hogy az új áramlatnak útját állhassák. Az osztrák zsidóság ekként a réven is, meg a vámon is veszített.

A hitközségi élet részleteinek megállapításába a törvény nem bocsátkozik. Ennek rendezése a hitközség alapszabályaira van bízva, a melyek minden egyes országban egy minta-alapszabály alapján lettek kidolgozva. Ez, valamint az egyes községek területének meghatározása a helytartóság feladatát képezte. E helyütt csakis a törvényt és annak nyilvánulását akarjuk ismertetni, miért is az alapszabályok beható ismertetését más alkalomra hagyjuk.

A feloszlott hitközségek vagyonának hováfordítása fölött az államhatóság rendelkezik úgy, hogy azt azon új község birtokába adja, a melybe a feloszlott község kebeleztve lett. Kivételt csak az alapítványok képeznek, a melyek úgy, mint azelőtt, úgy ezután is, csakis a meghatározott célra fordíthatók. Minthogy a törvény a hitközségek számát nem akarja megszorítani, hanem ellenkezőleg, a mennyire lehet, alkalmat akar adni a csekély számú zsidó lakosságnak arra, hogy önálló hitközséget képezzen, azért lényegesen megkönnyíti az új hitközségek átalakulását. Ha valamely területen, a melyen eddig önálló hitközség nem létezett, harmincz család kijelenti, hogy a hitközség fenntartásával együttjáró terhek viselését magára vállalja, akkor az államhatalom jóváhagyása után, az új község megalkulásának mi sem állja útját. Viszont jogában áll az államnak, valamely hitközséget feloszlattani, ha ez nem képes azon intézményeket fenntartani, a melyeket a törvény tőle követel.

A hitközség vezetése és az adminisztratív teendők elvég-

zése az előjárásra van bízva, a melynek tagjai csak kifogástalan előéletű, *osztrák* állampolgárok lehetnek. A vallásos élet vezetésére a rabbi van hivatva, a kiből a törvény a község szellemi fejét látja.

Kiindulva azon szempontból, hogy a rabbi oly funkciók teljesítésére van hivatva, a melyek állami és közjogi szempontból fontosak, a törvény behatóbban foglalkozik azon igényekkel, a melyeket a rabbi kvalifikációja iránt támaszt. Az osztrák állampolgárságtól eltekintve, a melyet egyébiránt a hitközség összes alkalmazottaitól elvár, köteles a rabbi gimnáziumi tanulmányait is kimutatni. A theologiai képesség mértékét a törvény egy későbbi szabályozás idejére tartja fenn magának.

Bármily álláspontot foglalt is el az osztrák törvénykezés a zsidókkal szemben, az a törekvés, hogy a rabbik képességét magas fokra emelje, tőle meg nem tagadható. Már az 1874 május 20-iki törvény 10. §-a mondja, hogy az általános műveltség bebizonyítására a rabbi köteles legalább is gimnáziumi érettségi bizonyítványt bemutatni, és ezt, mint műveltségi minimumot, a 90-iki törvény is megtartja. Régebb időkben még szigorúbb elvek uralkodtak e téren. Így például az 1820 január 20-iki udvari rendelet szerint a császár kijelenti, hogy »bizonyos, megszabott időn túl birodalmamban nem szabad rabbik alkalmazni, a ki egy szigorlatban nem mutatta ki tökéletesen jártasságát a philosophiában és a zsidó hittanban.« Ezen rendelet azonban csak nagy ritkán jött tekintetbe. Bukovinában és Gácsországban pedig egyáltalán nem. Ezért rendeli el az 1836. évi jul. 7-én kelt 17714. sz. kancelláriai rendelet, hogy 1846 szeptember elsejétől kezdve Gácsországban sem alkalmaztassék philosophiai képzettség nélkül működő rabbi. Ezen rendeletek azonban, mint sok más, csak írott malaszt maradtak, a mint az a gácsországi zsidóság viszonyai között másként nem is volt lehetséges. És ezért hagytak alább a követeléssel, és az 1860 július 4-én kelt legmagasabb elhatározás megelégszik azzal, ha a rabbi az alsó gimnázium négy osztályát végezte. A ki ismeri Galiczia zsidóságát, az tudni fogja azt is, hogy az ottani rabbik túlnyomó része még ezt a minimumot sem érte el. És az új törvény, a mely a kultuszminiszternek jogot ad arra, hogy az első tíz évben dispenzálhassa a jelölteket az általános műveltség alól szintén

nyomtalanul fog elvonulni a gácsországi zsidóság fölött, a mely nem egy évtizeddel, hanem évszázadokkal áll kora mögött.

Másként állanak a viszonyok a többi örökös tartományokban. Csehországban, a hol a legkisebb zsidóközségek találhatók, a rabbik műveltségének kérdése egyáltalán nincs megoldva. Itt még azok a régi, patriarchalis viszonyok uralkodnak, hogy holmi jött-ment sakter megteszi magát rabbinak, a hitközségi elnök rányomja az approbációt és a helytartóság az ekként megcselekedett rabbit államilag elismeri. Morvaországban ellenben még a budapesti rabbi-szeminárium diplomája sem ér semmit, ott csak az országos rabbi ő szentsége gyárthatja a papokat. Ily önkény és egymással homlokegyenest ellenkező eljárást szül a törvény bizonytalan volta, a mely a zsidóság ezen fontos kérdését nem szabályozza, hanem a szabályozást az egyes tartományok hatóságainak engedi át. Különb, ismerik ezt a szomorú nótát Magyarországon is. Szigorú és üdvös a törvénynek azon rendelkezése, hogy minden község köteles a megüresült rabbi-állást hat hónap letelte alatt betölteni. Vannak ugyan községek, a hol ezen intézkedés dacára sem töltik be a rabbi széket, csakhogy ezek elenyészőleg csekély számban találhatók. Morvaországban például csak egy ilyen községet ismerek és ez Znaim. Államilag érvényes aktust, esketést, kihirdetést, elváltást csak rabbi végezhet. Az urakházának bizottsága fölkhívta a kormány figyelmét arra, hogy ezen egyének büntetőjogi megtorlására törvényjavaslatot nyújtson be, a kik a nélkül, hogy arra jogosítva volnának, esketést végeznek. E téren ugyanis a legszomorúbb viszonyok uralkodnak Gácsországban és a Bukovinában, a hol katonakötelezett ifjak alapítanak családot. Fönnállása óta azonban ezen törvény nem volt képes ezen állapotokon változtatni, mert ezen tartományok adminisztrációja nem fektet súlyt ezen törvény lelkiismeretes végrehajtására.

Az állami felügyelet, a mely ez esetben nem képes a sérelmes állapotot megorvosolni, a többi esetekben sem válik be, és ezért csak helyeselhető az az intentió, a mely az urakháza előtt lebegett, a midőn az állami ingerenciát a lehető legkisebb mértékre szabta meg. A míg például a törvényjavaslat a kultuszadó és egyéb felekezeti járulékok megalapítását, maximumát és minimumát törvény útján akarta megszabni, addig

az urakháza a törvénynek oly szövegezését fogadta el, a mely az állam befolyását csak a visszaélések és túllapások megszüntetésére szorítja meg.

A hitközség erejének szétforgácsolását megakadályozandó, a törvény a magán imaházak megnyitását lehetőleg megnehezíti. Ez csakis az előjáróság engedélyével lehetséges, és csakis ott, ha vagy a zsinagóga térszűke, vagy egyes vallásos pártárgyak ezt szigorúan követelik. Igaz ugyan, hogy ekként az egyes vallásos differenciák nyilvánulásának tág tér engedtetik, de a törvény azon intézkedése, hogy ugyanegy község területén csak egy hitközség létezhetik, megakadályozta a pártoskodást. De ezen intézkedés elejét vette annak is, hogy a zsidóság mint egy szétforgácsolt intézmény álljon a világ előtt. Inkább hasonlít ezáltal egy törzshöz, a melynek szerteágazó galyai mégis egymáshoz tartoznak. Mindezen részletek pontos meghatározása az egyes hitközségek alapszabályainak vannak föntartva, a törvény csak azon általános szempontokat szabja meg, a melyek az alapszabályok megszerkesztésénél irányadók kell, hogy legyenek.

Meg van ugyan szabva, hogy ezen törvény rögtön, kihirdetése után lép életbe, de már öt esztendőnél több mult el azóta és az egyes tartományok még nem is jutottak odáig, hogy a mintaalapszabályokat kidolgozták volna. Csakis Alsó-Ausztria és Morvaország képeznek kivételt, a hol az új községek az új alapszabályok szerint már túlnyomólag meg is alakultak. De általánosságban, a zsidó hitközségek külső jogviszonyai már ezen törvény alapján szabályozták, és a hatóságok ez után indulnak mindama intézkedéseikben, a melyek a zsidó hitközségek jogügyeire vonatkoznak.

Azt hiszem, hogy ezen viszonyok ismertetése nem hazsontalan munka most, a midőn a recepezionális törvény életbelépése után, az izraelita községkerületi elnökök az egyetemes gyűlés egybehívását ajánlották a kultuszminiszternek. Az autonómia és a hitközségek külső jogviszonyainak megszabása fogja majd ezen egyetemes gyűlésnek egyik fontos tárgyát képezni, és így a magyar zsidóságnak csak hasznára válhatik, ha berendezkedés előtt körülnéz a szomszédban, a melynek erőnyeit átveszi, hibáit meg elkerüli.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Goetz F.*, Vallás és Nevelés, Vilna 1896 (héber nyelven). — *Pollák K.*, Iskolai adatok Izrael népének multjából. Budapest 1896. — *Berliner A.*, Ueber den Einfluss des ersten hebräischen Buchdrucks auf den Cultus und die Cultur der Juden. Frankfurth a. M. 1896. (A berlini rabbiszeminárium Értesítőjéből). — *Hevess K.*, A Jordánszky és Érdy Codex, A kir. Magy. Tudományos Egyetemtől jutalmazott pályamű. Első rész. Budapest 1896 (Külön lenyomat a Magyar Nyelvőr XXIII. és XXIV. kötetéből). — *Dr. Imling K.*, 1895. XLII. Törvényezikk az Izraelita Vallásról, 1895. XLIII. Törvényezikk. A vallás szabad gyakorlatáról jegyzetekkel és utalásokkal ellátva, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek végrehajtási rendeletével. Budapest 1896. Ára 40 kr. *Dr. Rosenzweig A.*, Geselligkeit und Geselligkeitsfreunden in Bibel und Talmud. Erste Hälfte. Berlin 1895. Bielitz.

Rabbivizsgálatok. A rabbiképző intézetben február hóban mentek végbe az ideai rabbivizsgálatok, a melyeknél Dr. Klein Mór (Nagy-Beeskerek) és Szidon Adolf (Versecz) rabbi urak voltak jelen mint a vizsgáló bizottság vidéki tagjai. Az intézet köv. hallgatói nyertek rabbi okmányt: Dr. Adler Vilmos, dr. Frank József, dr. Heller Bernát, dr. Herskovits Dezső, dr. Hoffer Ármin és dr. Singer Jakab. Sajnos, hogy nem jegyezhetjük fel a közlegeket, melyekben a végzett rabbik megválasztattak. De még sajnósaabb, hogy a mult évben képzett rabbik sem tudtak még máig állomásra szert tenni, egynek kivételével. Annál sajnálatosabb ezen körülmény, mivel csak a minap oivastuk a boroszlói rabbiképző értesítőjében, hogy az ott végzett hallgatóknak e tekintetben több szerencsájuk van, a mennyiben részint Németországban részint Ausztriában állomáshoz jutottak. A mint halljuk az illetékes körök már beható tanácskozás alá vették ezen anomalia megszüntetését és módot fognak találni, hogy a hosszú fáradal-

mak után pályájukat befejezett ifjaknak működési kört nyújtsanak. Reméljük, hogy e törekvésök nem lesz hiábavaló.

A losoncai izr. hitközség előjáróságának jelentése három évi (1893—95) üdvös és eredménydus működésről tanuskodik. A hitközség tagjainak száma 212. Bevételei és kiadásai 15,000 frt. körül forognak. Az utolsó évben ugyanezen összeg ingatlanok megszerzése folytán megkétszerezedett mindemellett 1500 frtnál többet osztott ki a jótékonyági osztály. Tiszta vagyon 35,064 frt. A virágzó község elnöke *Sternlicht Vilmos*, titkára *Domber József*. A jelentés megemlékezik a szabadalvú férfiak diadaláról és a receptióról.

Az abonyi chevra Kadisa fényesen ünnepelte meg 125. évfordulóját február hó 24 napján.

Izrael Levit, ki a franciaia főrabbi segédabbja és a párizsi rabbiképzőintézetben a történet tanára, a franciaia kormány az École des Hautes Études tanárává nevezte ki. Levi eleven irodalmi tevékenységet fejt ki és a Revue des Études Juives szerkesztője.

Rabbiválasztások. Dr. *Venetianer Lajos* (Csurgó) Lugoson, dr. *Klein József* (Marezáli) Szabadkán, dr. *Lenke Manó* (Ungar. Ostrau, Morvaország.) Besztercebányán és Dr. *Steiner Márkus* Bielitzben (Szilécia) választatott meg rabbinak. Mind a négyen az orsz. rabbiképzőben végeztek tanulmányaikat.

A pécsi izr. hitközség és chevra kadisa az 1895. évről szóló jelentéseiből átvesszük a következőket. A hitközségi jelentés megemlékezik a receptióról és közli a jegyzőkönyvi köszönettel kitüntetett liberális államférfiaknak a hitközséghez intézett válaszait továbbá a vegyes házasságok megáldására vonatkozó határozatot. A hitközség belételeiről ezen számok nyújtanak felvilágosítást: Bevétel 34.711 frt, kiadás 36.021 frt. Az utóbbi összegben 3543 frt szerepel jótékonyági és 8194 frt iskolai czélokra. A népiskolába járt 361 tanuló, a kiknek a fele tandíjmentes volt, a 4 tanfolyamból álló talmud-torába 44 tanuló. A hitközség lélekszáma 3116, megadózott tagja 396, tiszta vagyona 78,354 frt. — A chevra kiadása 2690 frt fordított jótékonyági czélokra, összkiadásai 6821 frt. A tagok száma 294 (28-al több mint tavaly); vagyona 10,460 frt. A község területén fennálló rófé-cholim egyesület kiadásai 600 frtot tesznek ki, vagyona 5241 frt, a talmud-tóra egyletéi 927 frt, vagyona 4123 frt.

A szegedi chevra Kadisa-nak 1895-re szóló zárszámadásai fényes tanúságot tesznek ezen egyet áldásos működéséről. Bevételei 12.624 frtra kiadásai 12.786 frt-ra rugtak; vagyona 52.513 frt.

Az első fecske. Az IMIT első vidéki felolvasása Galgóczen tartatott, Dr. Büchler Sándor olvasott »a zsidók sorsáról Magyarországon a török uralom alatt.«

Hammerstein és Stöcker. E par nobile fratrumint, a német konservatív párt vezérlo férfait is utol érte a soká késedelmezö politikai nemezés. Az első, a ki a Kreuzzeitungot az antisemita áramlat főszövivöjévé tette és éveken át pártvezéri minőségben félelmetes és nagy befolyásu politikus volt, a szerkesztőség és pártkassza pénzét nem bírta megkülönböztetni magánvagyonától, jó barátjait pedig váltók aláírására aknáztta ki. Mikor nemtelen üzelmei már napvilágra kerülni látszottak, hátat fordított a szerkesztőségnek, pártjának és hazájának és különböző álnevek alatt Odysseára indult, a honnét a porosz rendőség hozta vissza Berlinbe. Az egykor befolyásos politikus Moabitban tépelődik most, miként fogja lemosni a nagy szennyet, mely nevéhez és üzelmeihez tapadt. Jó barátja Stöcker igyekezet egy idejig elvtársát mentgetni, de a konservatív párt, melynek egyik feje volt ő is, a gyűlölködés fáradhatlan apostolától a párt udvarképessége és politikai tisztassága érdekében szabadulni kívánt, a miért is végre kebléből kizárta a hírhedt Tivoli-programm szerzőjét. A compromittált apostol az antisemitismus melegágyában Németországban szerez mostan kétes eredménnyel híveket a keresztény szocialis párt részére. Még csak egy hiányzik, a belépti díj szedése és ugyanarra a sorsra jut mint egy másik elvtársa, a ki már fillérekből nem tud megélni és Bárumot pótolva az oceánon tul dollárokért árusítja a szabad Amerikában antisemita elveit. Remélhető, hogy Németország e nagy fia nem sokára visszatér boldog hazájába amerikai körutjáról, hisz oly szükség van rá, mert az antisemita vezérek politikai kimulása roppant nagy mérveket ölt.

Neubauer Adolf dr., a Bodleyana birneves könyvtárnoka, elnézésből kimaradt az Institut zsidó tagjainak egyik előző számunkban közölt lajstromából. Örömet igazítjuk helyre ezt a hibát, mivel a jeles tudós hazánk fia.

Helyreigazítás. Dr. Bernstein Bélának az I. füzetben közölt cikkébe 60. l. 6. sor hiba csuszott be. *Áruch* helyett olvasandó *Tur Orach Chájim*.

TÁRSADALOM.

EZER ÉV.

Örömmámorban úszik a nemzet, hogy a Gondviselés oly kort engedte megérni, a milyent a föld hatalmasabb népei közül is csak kevesen tekinthetnek vissza. Örömmámor fogja el a hon minden hí fiát, hogy oly nemzet tagja, a mely hosszú életével bizonyítja a föld népei előtt, hogy életre nemcsak képes, hanem érdemes is. Büszkeség tölti el minden egyes keblét, hogy nemzete annyi balsors, annyi ellenség közepette is, élete világtörténeti szükségességét, hivatottságát és hivatását, az emberiség haladása és java érdekében fényes tettekkel dokumentálta, mert e földön semmisem marad meg, a mi gyöngé, a mi fölösleges, a mi az összemberiség javára közömbös. A haza leghűbb fiai közt ott fohászkodik Izrael a népek Istenéhez a Zsoltárossal: Legyen ez az ezer év csak egy muló nap a nemzet életében.

Mint egy rövid nap eseményei oly áttekinthetők a nemzet hosszú létének biztos alapjai, vezérlo eszméi. Ezer éven át jogért és szabadságért küzdött. Maga a hönfoglalás jellemző a nemzet ösztönszerű jog- és szabadság-szeretetére; a hazánk területén lakó népeket meghódította, de ki nem irtotta; magának hazát szerzett, de a többi néposaladokat sem fosztotta meg hazájuktól, szabadságuktól és jogaiktól, sőt megvédte a gyöngéket a küllellenségektől egy hatalmas állam alkotása által. Minő fényben tűnik fel a magyar nemzet, ha a népvándorlás népraiaival szembeállítatik. Egy se multa felül hazafiasságra. És mégis amazok pusztító viharok, a melyek Európán végig rombolnak, nyomukat romok jelzik, emlékü a pusztulás, sorsuk az enyészet: a magyar nemzet a népek életében számba sem jöhető rövid ingadozás után a tökéletes kultura ösvényére lép, jog és szabadság alapítója, nyomában egy állam támad, sorsa nem enyészet, hanem öröklét.

A honalapítás óta lefolyt évezred változatos és gazdag eseményei a természeti tünemények törvényszerűségével és

kényszerűségével tanúskodnak ama tény mellett, hogy a magyar nemzet jó és balsors közepette törhetetlenül ragaszkodott a jog és szabadság eszméihez és intézményeihez, mint megalkotott államának két vezérszavához. Külelenség, belviszály, tatár és török pusztítását kiheverte, mert az út, melyre lépni kellett, mindig világosan állott előtte. Az uralkodó családok változtak, de az uralkodó eszmék nem. Aranyfonálként húzódnak át a nemzet dicső történetén, hangosabban hirdetve a magyar államalkotó és államfentartó erejét a sok-sok dicsőbbnél-dicsőbb hadtettekénél, melyekben nemzetünk multja oly gazdag, mint bármely leghatalmasb élő nemzeté. Ezek az eszmék teremtették meg ezeréves hazánkban az egységes politikai magyar nemzetet, a mely világtörténeti példaul szolgáló nagylelkűséggel egyenlő szeretettel fogadja kebelébe a különböző népcsaládokat és felekezeteket.

Ezen eszmék és ezen nagylelkűség gyümölcseit élvezzi a magyar nemzettestbe teljesen beolvadt magyar Izrael is. Magyar lett mint bármely más felekezet és nem óhajt más lenni mint vallástestület. Nem is lehet egyéb, mert nyelvében és gondolkodásában teljesen magyar. A nemzeti ünnepben mint e hon polgárai vesznek részt, épugy mint a munkában, mely hazánkat az európai kulturnépek közé emelte. Hazaszeretete oly erősen lobog mint e hon bármely valláson levő polgáraé. E helyről azonban, a melyen hitfelekezetünk érdekeit ápoljuk, a nagy nemzeti ünnep alkalmából egy futó pillantást kell vetnünk Izrael multjára hazánkban a lefolyt évezred alatt, hogy felszálljon lekünk szemei előtt az a sors, mely a magyar haza területén osztályrészé lön. Ez az emlékezés régiekre még erősebbé teszi azon kötelekeket, melyek bennünket honunk szentelt földjéhez csatolnak, ha ezen kötelekek erőssége egyáltalában fokozható még.

A zsidóság nem tisztán vendégnép e hon területén mint a szász, szerb stb., Árpád hadai már itt találták azt. Nem is tekintették ilyeneknek évezredünk kezdetein, sőt későbbi századokban, midőn az új hit és egyéb érintkezések révén a zsidógyűlölet mérge a romlatlan magyar szívekbe is be lön csepegtetve, a zsidóság sorsát a nyugoti népektől eltérően főleg a *jog* és nem a gyűlölet határozta meg. Könyves Kálmán fegyverrel védte meg határait és zsidó vallású alattvalóit

a keresztes hadaktól. Midőn Európában a keresztény vallás szülőanyja ádáz üldözéseknek volt kitéve, hivei a szabadság és jog uralta Magyarországon tűrhető helyzetben éltek. Nem véletlen, hogy sulyos csapás csak Nagy Lajos alatt érte őket, kinek ereiben nem Árpád vére csörgedezett, kinek lelkébe olasz földön lopódzott be a zsidó vallás gyűlölete. A legsúlyosabb csapást szenvedte a hazai zsidóság a mohácsi vészszel: a győző kardcsapásai alatt a nemzettel együtt majdnem elvérzett. Az ezután következő három század alatt az ország jó és balsorsát a többi lakosokkal egyenlően érezte. A szabadság pirkadása a zsidók házaiba is bevetette szürke fényét. Az 1790. év, az újabb jogküzdelmek korszakának kezdete, a hazai zsidó felekezet történetében is fontos momentum: a zsidók emancipációja mellett ekkor emelkedett fel az első hang. A nemzet jogainak és szabadságának győzedelmes előrenyomulásával felekezetünk ügye is előre haladt: az 1867. és 1895. korszakos esztendők a politikai és vallási egyenjogúságot proklamálták, mely a zsidó vallás hiveire is kiterjed.

E rövidke visszapillantásból is kidomborodik, hogy a magyar Izrael sorsa mindenha össze volt forrva az ország és a nemzet közös sorsával: vele él és hal. A magyar Izrael részt vesz a haza felvirágzására irányuló munkásságban és áldozatokban; részt vesz szíve teljes melegével a nemzet örömeiben és bánatában. Büszkeséggel érzi magát magyarnak, ama nagylelkű nemzet fiának, a mely földrésztünkön a szabad eszmék zászlóvivője, a jogegyenlőségnek és szabadságnak nemcsak követelője, hanem osztogatója is.

»Mint a magyar nemzet politikai egysége épp oly sértetlen a faj- és valláskülönbség nélküli egyenlőség az egyéni és politikai jogok terén és az igazságos és egyenletes részese az állami védelemben és az állami gondozás jótéteményeiben. A mult dicsősége és szenvedései, az áldozatok és az elért eredmények, hazánk megszentelt földje és azok a politikai kincsek, a melyek történetünkben fel vannak halmozva, az egész magyar politikai nemzet műve; érdeme és tulajdona mindazoké, kik hű szívvvel a haza iránt küzdöttek és szenvedtek.« Így szólt *Szilágyi Dezső* a nemzet nevében a koronás királyhoz, midőn a nemzet hódolatát bemutatta. Ő Felsége válaszában is találunk visszhangot az idézett nagy kijelentésre

e visszaemlékezésben: »ez az ország csak akkor volt erős és virágzó, midőn fiai királyukhoz és vallásukhoz híven ragaszkodva, egymás közt testvéries egyetértésben éltek, ellenkezőleg pedig vesztélyek környezték akkor, midőn belső viszályok zibbasztották életerejét.«

Király és Nemzet egy évezred viszontagságos eseményeiből és állambölcsességéből merítik amaz axiómát, hogy hazánk szilárd alapja a jogegyenlőség és szabadság. Erre az összes erőket egyesítő vezéreszmékkel lép hazánk az új évezredbe és a Mindenható oltalma alatt új évezredekbe.

HIRSCH MÓRICZ BÁRÓ.

A gyallai kastély gyászos eseménye oly megrázó hatást gyakorolt minden érző emberre, hogy az első pillanatban teljesen képtelenek voltunk a vesztesség nagyságát felfogni. Csak a csapást éreztük mely szinte elkábította a tiszta emberszeretet minden igaz hívét.

Mi fog most bekövetkezni? mi lesz a nyomorgók százazeivel, kikről az elhunyt férfiú gondoskodott?

E kérdések tódultak agyunkba, midőn azt a szédítő, pótólthatatlan ürt áttekintettük, melyet Hirsch Móricz báró halála a jótékonyág mezején előidézett.

Azóta hetek, hónapok teltek el és a lefolyt napok újra megtanítottak bennünket arra az ősrégi igazságra, hogy az emberiség szüntelen nagy harcában, a létért való küzdelemben senki sem pótólthatatlan.

A világ zaja rövid idő múlva kiveti őt is a kortársak hálás emlékezetéből és dicső alakját átveszi a történelem. Ott a világtörténet nagyjai között követel ő helyet magának, de első sorban Izrael története az, mely hervadhatatlan koszorút fűz feje fölé és oda állítja Hirsch Móricz bárót Cremieux Adolf és Montefiore Mózes mellé harmadiknak.

A földet is sugarak érlelik, de
Ezek nem nap sugarai, hanem
Az embereknek lelkei.

Minden nagy lélek egy ilyen sugár. (Petőfi)

Hogy a föld megérjen, hogy az emberiség céljához eljusson, e nagy lelkek ezreire van szükség, kik a legkülönbözőbb úton és eszközökkel munkálkodnak ezen egy célért.

Az emberi nem apostolainak pantheonjában vegyesen állanak egymás mellett államférfiak és hadvezérek, a költészet és tudomány hősei és az emberszeretet bajnokai; mert az emberiség üdvére nézve közömbös, hogy mely téren nyilvánul meg a nagyság, csak az szükséges föltétlenül, hogy működése tisztán az emberiség javáért történjék. Az önzetlenség még nagyon kevés ehhez, mert ez legfőljebb tisztességes, becsületes emberekké tesz bennünket, ki nagygyá, az emberiség apostolává akar válni, annak nem szabad azzal megelégednie, hogy saját érdekét nem helyezi a közérdek elébe, hanem szükséges, hogy a közérdek legyen egyetlen érdeke, embertársai gondja és baja legyen az ő egyetlen gondja és baja.

S ez az *altruizmus*, mely Hirsch Móricz báró életében megnyilatkozik, ez vezeti őt be az emberiség nagyjai sorába.

Nem vagyona feleslegéből áldozott ő, nem csupán a gondviselésnek akart adakozásaival hálát adni anyagi sikereiért vagy Isten kegyelmét kiérdemelni (Bába batra 10b); — nála a jótékonyág életcél volt, czedaka, jog, igazság, a melyet az ember nemcsak mellékesen — egyéb ügyei mellett — szolgál, hanem a melynek egész életét szenteli.

Oly rendszerességgel munkálkodott ő vagyona szétesztésén, mint mások vagyonuk gyarapításán; nagyobb gondot és fáradságot nyújtott neki az, hogy mi módon segítsen másokon, mint sokaknak saját anyagi érdekeik előmozdításá.

Klasszikus kifejezője és megismérvetője ő a zsidó jótékonyági szellemnek, kihez hasonlót még a zsidóság is évszázadokban egyet ha szül. Jótékonyága ama zsidó jótékonyág volt, mely míg egyrészt a jelen nyomorát enyhíti, addig másrészt a nyomor bekövetkezését igyekszik megakadályozni.

A budapesti, bécsi, lemergi és krakói jótékonyági irodák egyenként évi 120,000 frtnyi kiadással a mindezeknél hatalmasabb párizsi iroda, melynek működése az egész világra kiterjedt, — ezek a pillanatnyi nyomort voltak hivatva orvosolni. Az Alliance keleti iskoláira és a galicziai iskolákra fordított milliók és tizmilliók azt célozták, hogy a következő nemzedék képes legyen saját munkája által kivergődni ama nyomorból, melyben apái sinlenek.

A központból kiindulva serény, szigorúan rendszeres munka folyt mindenfelé a jótékonyág terén, mintha csak egy nemzetközi czégnek az egész világot behálózó üzleti munkájáról

lett volna szó. Csakhogy itt nem vagyonszerzés, hanem vagyon felosztás — bizbusz nehaszim — volt a cél.

*

Leghatalmasabb alkotása, mely nevét talán legtovább fogja fűntartani az argentiniai gyarmatosítási szövetkezet, a »Zsidó Telepítési Társaság«, melynek székhelye London és melynek 75 millió alaptőkéjét Hirsch báró maga adta. Kik öt Mózeshez szeretik hasonlítani, ki a fogságból kivezetett zsidóknak új hazát szerzett, hibásan jellemzik működését és az ő intenczióit nem fogják föl helyesen.

Holmi dr. Herzberg-féle zsidó állam eszméje teljesen távol állott tőle. Ő, ki annyit gondolkozott a zsidóság multján, jelenén és jövőjén, bizonyára megértette azt, hogy ez nem megoldása az ugynevezett zsidókérdésnek.

Mit érhet egy zsidó állam, melynek már megalapítása a zsidó vallás tanaival, létezése pedig a zsidóság hivatásával homlokegyenest ellenkezik?

Nem zsidó államot akart ő teremteni, csak menedéket a zsidóknak, nem új hazát Izraelnek, csak pihenő helyet az embertelen zsarnokság üldözése súlya alatt összeroskadóknak.

Nincs zsidókérdés, csak az emberi nem fölvilágosodásának kérdése létezik. Izrael nem keres és nem is akar a maga számára oly üdvöt, mely egyúttal az egész emberiség üdvé ne lenne, azért nekünk ott a helyünk a világ nemzetei között, ott kell küzdenünk és ott munkálodhatunk csupán saját magunknak és az emberiségnek megváltásáért.

»Ingyen adtak el benneteket és nem pénzen fognak titeket megváltani.«

Mintha Esaiás ezen szavait hallottam volna ama megrendítő hírrel egyidejűleg, mely több héttel ezelőtt Ó-Gyalláról érkezett. Ez magyarázza meg, hogy Cremieux és Montefiore, kik inkább a jog fegyvereivel küzdöttek a szenvedő Izraelért, miért voltak képesek hatalmasabbat teremteni, a zsidóság jövőjére nézve eredményesebben és áldásosabban működni, mint Izrael ezen legutolsó nagy halottja, ki épen oly, odaadással, épen olyan önfeláldozással szolgálta felekezetét mint azok, de fegyverei inkább a földi kincsek valának.

A művészet minden ága a szép eszméjét szolgálja és bajos lenne megállapítani, hogy melyik ág az, mely alkotásaiban

leginkább képes az eszményt megközelíteni. Mégis azt tartják, hogy a művészet különböző ágai között is az a magasztosabb, mely az eszmék megtestesítéséhez a tisztább, nemesebb anyagot használja fel.

Igy van ez a nemes czélokért való küzdelemben, így van ez az emberi nem javáért folytatott harcban is.

*

»Izrael egy kiváló vezére hunyt el«. Bizonyára teljes joggal elmondhatjuk Hirsch Móritz báró fölött a szentírás e szavait.

Azzal az anyaggal — a pénzzel, — melylyel ő dolgozott embertársai és hitsorsosai javáért, nálánál senki többet nem vitt véghez és ezen eszközzel nem is teremthet senki műveinél hatalmasabbat.

De másrészt az emberszeretet és a zsidóság ügyéért való lelkesedése és önfeláldozása teljesen egy sorba állítják őt ama halhatatlanokkal, kik a tudomány vagy művészet, a jog vagy háború fegyvereivel szereztek örök nevet maguknak.

Nem sereggel, nem nyers erővel, hanem isteni szellemmel küzdött Hirsch báró az emberiségért. Ha a népek hadi ereje és műveltsége az előző nemzedékek munkájának eredménye, akkor Hirsch báró jótékonyága is a zsidóság évezredekken keresztül hirdetett és gyakorolt jószívűség csodaszerű gyümölcse. Bár a páratlan emberbarát vallásos czélokát elvből nem támogatott, a szellem, mely őt áthatotta és humanistikus működésében vezérelte, a zsidó vallásból sarjadzott ki. A filantropiának neve görög, de tartalma zsidó. Hirsch báró egyéniségében a zsidó szívet bámulhatta volna a világ, ha zsidó alkotásokat egyáltalában bámulni képes lenne. A nagyszabású férfiú jellemének egyik legszebb, felekezetünk régi hiveire emlékeztető, vonása az, hogy a nagyvilág elismeréséről is lemondott és megelégedést talált a balsors üldözöte hitrokonainak nem halálában, hanem könnyebbülő helyzetében. A jótékonyág rajongója volt és e rajongás tetteibe való áttöltetésére a legterjedelmesebb és legszomjasabb mezőt csak hitsorsosai nyújthatták. A nyomort mindenütt enyhítette, de nagyobb mint Észak- és Kelet-Európa zsidóságánál a világ őt földrészének semmiféle zugában nem talált volna. Kincseit azokra pazarolta, a kikért nem dobogott a hatalmasok szíve e

széles földön. Pártfogoltjait a balsors üldözi, elvette egyetlen jötevőjüket, ki minden gondolatával velük volt.

A meteor eltűnt, de a fény, melyet kivillámlott, nem sötétült el. Alkotásai és példája él. Ha a világtörténet az emberi jótékonyaságot följegyzésre méltónak fogja tartani, első helyre Hirsch Móricz báró nevét kell tennie. Örök áldás kíséri a jámbor emlékét.

Abony.

DR. VAJDA BÉLA.

AZ »ORSZÁGOS MAGYAR ISRAELITA KÖZALAP« ELSŐ ALAPITVÁNYA.

Az »Országos magyar izraelita közalap« bizottságának f. évi május hó 4-én tartott ülésében hozott határozata folytán az izraeliták országos irodája a m. kir. honvédelmi miniszterhez a következő fölterjesztést intézte:

Nagyméltóságú miniszter úr! Kegyelmes Urunk!

Annak emlékére, hogy az izraelita vallás a törvényesen bevett vallások sorába fölvetetett, a magyarországi izraeliták — az izraelita kerületi elnököknek Budapesten f. évi január hó 6-án tartott gyűlésén hozott határozata alapján — egy »országos magyar izraelita közalap«-ot létesítettek, melyből nemzeti, hitfelekezeti, közművelődési és valláskülönbségre való tekintet nélkül érvényesítendő humánus czélok valószínűsíthetők meg. Egyebek között a közalapból alapítványi helyek is létesítendők.

Midőn e »közalap« a működését megkezdi, lehetetlen, hogy annak bizottsága az *első alkotásnál* ne vezéreltesse magát azon érzület által, melylyel a hazai zsidóság a Nemzet és annak legalkotmányosabb királya Ő Felsége legkegyelmesebb uruk irányában van eltelve, a kinek dicsőséges uralkodása alatt a magyarországi izraeliták nemcsak polgári és politikai egyenjogusításukat, hanem vallásuknak a törvényesen bevett vallások közé való fölvetését is elérték.

Az »országos magyar izraelita közalap« bizottsága tehát számot vetve az izraelita vallásuk érzületével és az alapítók részéről kifejezett óhajtsákkal is, azt a határozatot hozta, hogy a »közalap«-ból *első alapítványul* a magyar kir. honvédelmi Ludovika-Akadémia tisztképző tanfolyamán valláskülönb-

ségre való tekintet nélkül betöltendő öt díjmentes alapítványi helyet létesít és ezen alapítványi helyek fenntartására *százötvenezer koronát, mint alapítókét* a m. kir. állampénztárnál letéteményez.

Közalapunk ezen *első* alapítványa képezze hazánk magyar nemzeti intézményei iránti tiszteletünk igénytelen jelét. A magyar zsidóság érzelmeinek teljesen hű symbolikus kifejezőjévé válnék az, ha legkegyelmesebb Urunk és királyunk iránti legmélyebb alattvalói hódolatunknak és soha meg nem szünő hálánknak megfelelően, az érintett alapítványi helyek Ő Felsége legmagasabb nevét viselhetnék.

Midőn tehát említett határozatunkat és mély hálaérzet-től eltelt szívünkéből fakadó forró óhajunkat ezennel bejelenteni bátorkodunk, azzal az alázatos kérelemmel járulunk a Nagyméltóságú Miniszter Ur elé: méltóztassék szívesen lenni Ő császári és apostoli királyi Felsége legmagasabb színe előtt, hogy Ő Felsége a m. kir. honvédségi Ludovika-Akadémián létesítendő öt alapítványi hely tárgyában tett ezen hódolatteljes felterjesztésünket legkegyelmesebben tudomásul venni és ezen alapítványi helyeknek »I. Ferencz József alapítványi helyek« néven való jelezhetését legkegyelmesebben megengedni méltóztassék.

Az »országos magyar izraelita közalap« bizottsága a legnagyobb lelkesedéssel fogadná Ő Felsége legkegyelmesebb elhatározását, a mely őt abba a helyzetbe juttatná, hogy az alapítványi levél kiállítása s az alapítványi tőke lefizetése iránt a szükséges intézkedéseket mielőbb megtehesse. Kik is stb.

Budapest, 1896. május hó 4-én.

Az izraeliták országos irodája.

Ezen felterjesztés elintézését a magyar kir. honvédelmi miniszter az izraeliták országos irodájához a következő leiratot intézte:

Magyar királyi honvédelmi miniszter.

3903. szám.
előtti 1896.

A magyarországi izraeliták országos irodája elnökségének
Budapesten.

Ő császári és apostoli királyi Felsége Iainczban folyó évi május hó 25-én kelt legfelsőbb elhatározásával az országos

magyar izraelita közalapból, a honvédségi Ludovika-Akadémia tisztképző tanfolyamán létesítendő 150.000 azaz százötvenezer koronás alapítványról szóló előterjesztésemet legkegyelmesebben tudomásul venni és egyuttal megengedni méltóztatott, hogy az említett alapítvány legmagasabb nevét viselhesse.

Ő császári és apostoli királyi Felsege továbbá legkegyelmesebben felhatalmazni méltóztatott, hogy a létesítendő alapító oklevelet ezen értelemben jóváhagyjam és a további szükséges intézkedéseket megtegyem.

A midőn folyó évi május hó 4-én 332. eln. sz. a. kelt becses levelére vonatkozólag az elnökséget erről értesíteni van szerencsém, egyuttal felhasználom ezen alkalmat arra, hogy a m. kir. honvédség irányában tanusított ezen hazafias áldozatkészségeért, melynek az elnökség ily nagy alapítvány létesítése által követésre méltó tanujelét adta — hálás köszönetnek adjak kifejezést.

Fogadja az országos iroda Elnöksége tiszteletem nyilváníását.

Budapest, 1896. június 4-én.

A minister helyett:

Gromon Dezső, s. k.,
államtitkár.

A HATODIK KÖZSÉGKERÜLET GYÜLÉSE.

A községkerület ez évi gyűlését Kecskeméten tartotta június hó 4-én. Fővárosból és máshonnan érkezett kerületi képviselőket a kecskeméti magyar vendégszeretettel fogadták. A község tanácskozó termében dr. *Kecskeméti* Lajos, a kecskeméti hitközség elnöke, lendületes beszédben üdvözlőlvén az egybegyűlteket, *Schweiger* Márton elnök jelentvén, hogy dr. *Simon* József rosszul lett következtében nem jelenhetett meg és a megjelenésben megakadályozott dr. *Mezey* Ferencz kerületi jegyző helyettesítésére dr. *Halász* Frigyeszt kérvén fel, a tanácskozást a következő beszéddel nyitja meg:

Tisztelt képviselőtestület!

Öszinte örömmel üdvözlöm a t. képviselő urakat e helyen, a mely reám nézve már személyes vonatkozásaimnál fogva is nagy jelentőséggel bír.

Itt a szülővárosomban van szerencsém községkerületünk tanácskozásait vezérelhetni, és pedig azon hitközség üléstermében, a melyben vallásunk misszióját megérteni, s institúciónk fejlesztése után törekedni zsege koromban megtanultam. Bocsássák meg, hogy e személyes momentumról erről a helyről megemlékeztem, de a kecskeméti hitközség intézményeinek láttán oly hatalommal tárulnak előm fiatal korom emlékei, hogy azokat elfojtani képes nem vagyok.

Midőn az ülést megkezdjük, még egy momentumra bártorkodom utalni. Arra, hogy hazánk most ezeréves fennállásának ünnepét üli, melyben mint az ország hű fiai mi is szívvel, lélekkel veszünk részt és a melyet e helyről is első kötelességünk hálaadó szóval és szívvel köszönteni.

Megemlékszem továbbá arról, hogy a kongresszus utáni időben, mint sok helyen, úgy itt Kecskeméten is a hitközség kettévált. De amint a felekezeti egység főtartásának szükségére hangsúlyozva lett, Kecskeméten megértette a zsidóság a szózatot és a két hitközség ismét egygyé vált. E példa legyen mértékadó felekezetünk minden tényezőjénél!

A békülékenység szellemé vezéreljen bennünket az új ezredévben munkálatainknál és tanácskozásunknál is, melyet ezennel megnyitottnak jelentek ki.

Következik a jelentés, a melyben az elnökség első sorban a kongresszus egybehívása céljából tett lépésekről számol be. A kerületi elnökök f. évi január 19-én nyújtották át a folyóiratunk ez idei első számában közzétett emlékiratot dr. *Wlassics* kultuszminiszternek, ki kijelentette, hogy az autonómia szervezésére irányuló törekvésekhez a kormány hozzájárul, de a kongresszus megtartására a millénium évét alkalmasnak nem tartja.

Ugyanazon napon a kerületi elnökök küldöttségileg nyújtották át emlékiratukat *Bánffy* Dezső báró miniszterelnök úrnak is, a ki oda nyilatkozott, hogy azon memorandum alapján, a melyet mint illetékes helyre, a kultuszminiszter úrhoz beadni méltóztatott a kormány kötelességének fogja tartani az ott elmondottakat tanulmányozva, a kérdéssel foglalkozni és annak megoldására támogatást nyújtani, úgy hogy az érdekek jogos kiegyenlítésével a szervezés létrejöjjön és a szervezés sem az állammal, sem felidézhető érzelmi konfliktu-

sokkal összeülközésbe ne kerüljön. Végül kijelentette a kormányelnök, hogy őt a teljes jóakarát, a teljes tisztelet és becsülés igényei fogják vezetni és ezektől vezettetve jogos kívánságait a kormány támogatja, kéri azonban, hogy engedjék meg *»hogy körütekintéssel az idő és viszonyok figyelembe vételével tegyünk e kérdést megfontolás tárgyává és ennek körlátai között foglalkozzunk e kérdéssel.*

A jelentés azután áttér az országos közalap ügyére; örömmel konstatálja, hogy közel 400,000 forint jegyezve van és további adakozásokra buzdítja a hitrokonokat. Szó van még ezután a kerületi előljáróság megalakulásáról, mely Kohner Zsigmond pénztárnokká és dr. Mezey Ferencz jegyzővé választása által teljessé lett; továbbá kisebb ügyekről. Fontos a lelkesi javadalmak kiegészítéséről szóló pont. A jelentés erről a következőket tartalmazza:

»Megemlítjük e helyen, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr f. évi április hó 23-án 22,701. sz. a. kelt rendeletével tudatta az országos irodával, hogy a törvényesen bevett vallásfelekezetek lelkesi javadalmazása kiegészítésének kérdésével foglalkozni akar és e végből 8 nap alatt hiteles adatokat kér azon rabbinátusokról, melyeknek javadalmazása az évi 800 forintot el nem éri. A táblás kimutatások összeállítására szabott rövid időre való tekintettel az országos iroda közvetlenül fordult ez ügyben a t. hitközségekhez és a rendelkezésre jutott adatokat a miniszteriumhoz már fel is terjesztette. Az ügy további fejleményeiről, melyek különösen kisebb hitközségeinkre nézve birnak fontossággal, lesz szerencsénk annak idején a t. képviselő-testületnek jelentést tenni.

A jelentést felolvasottnak vették. Az első pontnál hosszabb vita keletkezett, melyet dr. Löw Tivadar nyitott meg. Nem helyesli az egységes szervezetre való törekvést, nem tartja szükségesnek, hogy a kongresszus egybehívásához a törvényhozás hozzájárulása kieszközöltessék. Tenczer Pál czáfolja Löw állításait, nevezetesen kifejti, hogy a haladó zsidóság az u. n. orthodoxiát nem támadja. Védelmébe veszi a modern zsidóságot, a mely a vallásért sokat cselekszik és áldoz. Dr. Feldmann József után szót emel Weisz Berthold, ki a felekezeti egység mellett az egységes szervezetet nemcsak óhajtja, hanem keresztülvihetőnek is tartja. Épigy érvel Szabolcsi

Miksa, ki hatással hivatkozik arra, hogy az orthodoxok között az emancipációnak is akadtt ellensége és hogy hivatalos vezetői a receptiót is ellenézték.

Dr. Mezei Mór nagyobb, általános tetszéssel fogadott beszédben hangsúlyozza először, hogy mindenki kívánja, hogy a magyar zsidóság keblében a béke helyre álljon. Kifejti ezután, hogy a kerületi elnökség tökéletesen a kerületi gyűlés határozata értelmében járt el, midőn a kongresszus egybehívását kérelmezte. A kongresszus egybehívásának nem föltétele a törvényhozás hozzájárulása; elegendő, ha a kormány egy királyi beleegyezést eszközöl ki. Az orthodoxok ellen alkalmazandó kényszerről szó sincs, de lehetségessé kell tenni, hogy ezek is részt vehessenek az egyetemes gyűlésen. Két zsidó felekezet nincs; nem csak a törvény nem ismer két felekezetet, hanem szóló szívében sem ismer két zsidóságot. Ő megegyezésre törekszik az orthodoxokkal.

Ha az orthodox hitközségek a kongresszusra eljönnek, szóló őket nagy örömmel látná; de őket oda kényszeríteni nem szándékozik. Szóló nem kényszer, de megegyezés útján reméli visszaállithatni a békét és egyetértést, és ha mi szervezetről beszélünk, annak nem okvetlen kelléke az, hogy abban a szervezetben egy keretbe kényszerítsük valamennyi községet; lehet abban több önálló, egyenjogu csoport is és ha itt hangoztatva lett, hogy eddigi kísérleteink csak megalázó visszautasításra találtak, szóló kijelenti, hogy ha ezen az áron a béke és egyetértés helyreállitható, saját személyének megalázásától sem idegenkedik, csak a felekezet becsületén nem tűr semmiféle csorbát. (Általános helyeslés.)

Ami az ugynevezett status-quo községekkel illeti, csak tőlük függ, ha képviselőiket gyűléseinkbe el akarják küldeni. Azoknak részvétele nem járhat semmi nehézséggel, mert hiszen a különbség közöttünk csak az, hogy azok a községek nem csatlakoztak egyik szervezethez sem, sem a kongresszusi községek, sem az orthodox közvetítő bizottság szervezetéhez — s ha ők most ide akarnak jönni, ez által szervezetünkben résztvesznek, nincsen képzelhető ok arra, amiért valaki ez ellen kifogást emelhetne. Hiszen mi képviseljük tulajdonképen a status-quantet. Semmit sem változtattunk azon, hogy összes istentiszteleti, kulturális és jótékonyági intézményeit minden község

teljes függetlenséggel, saját igényei szerint alkotja és intézi és ezen változtatni bizonyára jövőre sem óhajtunk. Csak az összes magyar zsidóságot, a községeket közösen érdeklő ügyek ellátására kívántunk és kívánunk alkotni állandó országos szervezetet, azon esetről-esetre összeállított képviselvek és bizottságok helyett, melyek a mi országos ügyeinket és időktől fogva — a türelmi adó és kontribucziók korában — úgy a hogy elintézték. Ha azok a községek hozzánk csatlakoznak, a »status-quo« címet ugyan leteszik talán, de akkor fognak visszajutni igazán a valódi status-quo-ante alapjára.

Szónok kéri a gyűlést, hogy az egyetemes gyűlés sürgettségét hangsúlyozó korábbi határozatainak fenntartása mellett, a jelentést vegye tudomásul és ily tartalmu határozati javaslatot nyújt be. (Éljenezés.)

Ifj. dr. Neumann Sándor, dr. Goldberg Rafael és dr. Löw újbóli felszólalása a gyűlés majdnem egyhangulag Mezei indítványát fogadta el.

Dr. Rott Jakab lelkes szavakban indítványozza, hogy a kerületi elnököknek az országos közalap eszméjéért és fényes megvalósításáért hálás köszönetet szavazzanak. Az indítványt éljenezéssel fogadták.

Elöljárósági tagnak megválasztott dr. Kecskeméti Lajos. A két bíróság tagjait kisorsolták; az I. bíróság elnöke lett Deutsch Sámuel, alelnöke dr. Neumann Ármin; a II. bíróság elnök dr. erényi Ullmann Sándor és alelnöke dr. Tatay Adolf.

Gyűlés után bankett volt, melyen sok lelkes tósz hangzott el.

TUDOMÁNY.

A TETRAGRAMM A JERUZSÁLEMI TEMPLOMBAN.

I.

A tetragrammnak páratlan szentsége csakhamar felköltötte a vallásos tartózkodást annak kimondásától. Ez okozta azt, hogy a tetr.-t nem »betűi«, nem »írása«, hanem a helyettesítő istennévvél אֱלֹהִים-nak olvasták, vagy ejtették ki. A tetragr. — שם בן ד' אותיות — tekintetében ellentét támadt, mely a biblia magyarázat legrégibb idejébe visszanyúl és a LXX. verziójából pontosan kiviláglik, a hol אֱלֹהִים—*zeugos*-nak fordították. Az »írott« (כָּתוּב) és »olvasott« (קָרָא) textus közti ellentét, mely a biblia egész szövegében oly nagy szerepet játszik, valószínűleg a tetragr.-al kezdődött, fölállítván erre nézve a következő kánont: נִכְתָּב בִּידֵי הָאֱלֹהִים וְקָרָא בְּאֵזְרֵי דְלִיתָ (Pesz. 50a. Kidd. 71a. j. T. Szanh. 28b.) Ezen kánon úgy a közönséges, mint a vallási életben egyaránt érvényesült, kivéve a jeruzsálemi központi szentélyt. Erre nézve más kánon volt: בְּקִרְיַת הַיְּהוּדָה וְבְקִרְיַת הַיְּהוּדָה אֵת הַשֵּׁם נִכְתָּבוּ וְיִבְרָרְהוּ בְּיָדֵינוּ (Num. 38. §.) E szabály ugyan a papi áldással kapcsolatban tradáltatik, de nem szenved kétséget — a mint ez más helyekből kitünik — hogy a jeruzsálemi templomban végzett összes funkciókban a tetragr.-t úgy ejtették ki, a mint »írva« volt (כָּתוּב), míg a templomon kívül, »körülírták« (בְּיָדֵינוּ). Vajjon nem változott-e az idők folyamán a templomot illető kánon? Vajjon nem történt-e meg a templom fennállása idejében, hogy a tetragr. kiejtését kettéosztó válaszfal ledőlt, és a שֵׁם, בְּקִרְיַת הַיְּהוּדָה v. בְּיָדֵינוּ közti különbség eltűnt?

Abból a közlésből (Jom. 39b; Tosz. Szót. XIII.8.) hogy Jámor Simon halála után a papok vonakodtak a papi

vegyük szemügyre. A misna beszél: ככל יום מסיפין את המזבח פעם אחת ואומרים אתה ה' הושיעה נא אתה ה' הצליחה נא ר' יהודה אומר אתה ה' הושיעה נא (Szukk. IV, 5.) R. Judának állítása homályos וְהוּא אֵי וְהוּא אֵי Geiger kifejezést látja benne, mely szavak összevonásából keletkezett a rövidített alak אֵיִיִּי. Ez utóbbi forma aztán megfelelné a tetragr.-nak. E magyarázat homályosítja csak el igazán a dolgot, és idéz föl árnyakat. Úgy gondolom, hogy a geónim vagy Majmúni (l. Misna-kommentárjának idetartozó részét) magyarázata elfogadható, mivel a jerus. szerint Szukk. 54a אֵיִיִּי olvasandó. Hozzá kell még képzelnünk, hogy Szukkót-ünnepen az oltárnak többszörös körüljárása pl. a »vízmerítés« (שִׁמְחַת בֵּית הַשּׁוֹמֵחַ) *misztikusan, misztikus* formulák közt történt. Ennek a misztikussá alakított hangulatnak teljesen megfelelt a kifejezőmód: אֵיִיִּי וְהוּא הוֹשִׁיעָה נָא. Lássunk most még egy helyet, melyet a tetragr. »elnyelésének« bizonyítására szoktak használni.

A misnának eme szavaihoz (Szanh. X, 1.): אַף הָהוּא אֵת הַשֵּׁם וּבְמִלֵּי וּבְלִשָּׁן עֵנָה a talmud a következő magyarázatot fűzi: (Szanh. 101b) Mit jelent עֵנָה? A kommentárok mindenféle idegen nyelvet látnak benne, de az értelmét nem világítják meg kellőképp. Amaz állítás, hogy לִשָּׁן עֵנָה = הַבְּלָעָה t. i. a tetragr. »elnyelése«, mely bár a jeruzsálemi templomban szabad, de azonkívül tilos volt, ellenkezik az értelemmel. Egész más lesz itt a tárgyi jelentés. Aba Saul úgy magyarázza, hogy az, a ki a tetragr.-t »betűi« szerint ejti ki, nem részesül a túlvilági életben. Ebből azt lehetne következtetni, hogy e kiejtés a templomon kívül csakis *akkor* vonja maga után a szóban forgó büntetést, *ha ugyanabban a formában* történik, mint a hogy a jeruzsálemi templomban, az egyetlen helyen, a hol meg volt engedve. De ha más módon történik, akkor azt lehetett volna hinni, hogy nem éri büntetés. Ezen *hiedelemnek* akarja a talmud elejét venni, midőn hozzá teszi: בְּמִלֵּי וּבְלִשָּׁן עֵנָה, hogy a tetragr.-nak a templomon kívül, »betűi« szerint való kiejtése — történjék az bármilyen idegen nyelven, vagy bárminő hangzásban — mindig a túlvilági élet elvesztését okozza.¹⁾

¹⁾ E szerint értendők a jerus. szavai (Szanh. 28 b.) כָּנֵן אֵילָן בּוֹחָאֵי דַּרְשֵׁינָהּ. A samaritánusok a tetragr. kiejtésében a saját *idiomájukat* használták eskütevésnél. Hogy a pogányok az ő nyelvükön »betűi« szerint

Sorra kerül most a tetragr.-nak illetén megjelölése: שֵׁם הַמְּפֹרֶשׁ. Abban mindenki egyetért, hogy e terminus a tetragr.-nak »írott« alakját jelenti. Csak a szónak értelmét illetőleg ágaznak el a vélemények. (L. idevágó cikkemet a Revue des Etudes Juives XVII. kötetében.) Geiger szerint ellentétben az »elnyelt« tetragr.-mal, ennek teljes, korrekt kiejtését jelenti. Láttuk, hogy a tetragramm »elnyelésének« halvány nyoma és a leggyöngébb bizonyítéka sincs, ennél fogva *lehetetlen*, hogy egy ellen-terminusra lett volna szükség. A jeruzsálemi templomban a tetragr.-nak csakis a hagyománytól megőrzött, igazi, korrekt kiejtése dívott. Dr. Perls, a ki Geiger nézetén van, azt véli, hogy a főpap, jómkippurkor csak *egyszer* mondta ki a tetragr.-t igazi alakjában, t. i. a שֵׁם הַמְּפֹרֶשׁ-t. De ezt — nem számítva más helyeket — eléggé megczáfolja a borajta: עֵשֶׂר פְּעָמִים מִכֹּהֵן כֵּן אֶת הַשֵּׁם בּוֹ בְּיוֹם (Jom. 39b jer. Jom. 40d.) Kinek juthat eszébe, a tetragr. *tiszszeri* kimondásában valami különbséget föllálatni? Hiszen világos, mint a nap, hogy a kiejtés egymásután *tiszszeri*, ugyanazon módon történt. Igaz, hogy a misna (Jóma VI, 2) csak az utolsó bünvallomásnál említi a שֵׁם הַמְּפֹרֶשׁ-t, de az előbbi adatoknál nem, ennek valószínűleg az az oka, hogy *ez a bünvallomás* volt a templomi istentiszteletnek legünnepélyesebb mozzanata, mikor a nép Istenhez imádkozva, arczára borult, míg az ezt megelőző *kilencszერი* kimondásnál csak e benedictio: בֵּרַךְ שֵׁם כְּבוֹד אֱלֹהֵינוּ hangzott föl. A *legünnepélyesebb momentumnak* megfelelően a tetragr.-nak legünnepélyesebb megjelölése használtatott, t. i. שֵׁם הַמְּפֹרֶשׁ.¹⁾

A kiejtésben nem volt semmi különbség. Hasonlóan שֵׁם הַמְּפֹרֶשׁ és שֵׁם הַמְּפֹרֶשׁ közt csakis a szó jelentésére nézve van különbség, *tárgyilag* azonosak. Ezt bizonyítja a borajta: כֹּה יִשְׁמַח בְּכֹהֵן אֶת שֵׁם הַמְּפֹרֶשׁ או אֵינוֹ אֵלָּה כְּבוֹדוֹ תֵּל וְשִׁמּוֹ.

ismertül, ki, kitűnik a talmudi helyből jer. Jom. 40 d. עֵשֶׂר פְּעָמִים, *perzsát* jelent. Az is kitűnnék, hogy »Jehová«-t nem volt szabad kimondani.

¹⁾ Azért van a misnának előző relatiójában (II, 8; IV, 1) csak a benedictio említve *inim* lehajlásról nincs szó. Az utolsó bünvallomásra vonatkoznak a jerus. szavai: הַקְּרִיבִים הָיוּ מְפֹרָשִׁים. A misnának magyarázataképp. Majm. (Hileh. Abod. Jom. Hakkipp. II, 7) más véleményen van, talán mert a jerus.-nak illető helyét másképp fogta föl. V. ö. Lippmann Heller Jóm. VI, 2.

— (Szóta 38a; Szifré Num. 38. §.) אה שמי שמי המידה לי gyanánt jellemeztetik, a mi a kettőnek teljes identitását mutatja.¹⁾ Fejtegetésünknek eredménye az, hogy idevonatkozó forrásokban nem található semmi támaszpont annak bizonyítására, hogy a jeruzsálemi templomban, annak elpusztulásáig, eltértek volna a hagyománytól, t. i. a tetragr-nak »írása szerint« való kiejtésétől, hanem ez a hagyomány szilárdan fönmaradt; továbbá, hogy a tetragr. »elnyeléséről« szóló feltevés elvetendő. Ha csakugyan a válásos félelem okozta a »körülírást« (כּוּל), akkor bizony a legszentebbet nyomorította el.

Versecz.

DR. SIDON ADOLF

A »ZSIDÓ« A MAGYAR SZINMŰIRODALOMBAN.

(Folytatás és vége.)

Ecsedy Kálmánnak »A szép asszony leánya cz. darabjában is van zsidó kocsmáros: Magyar Lájbi »haladásos zsidó«. Jellemében főmotívum — magyarosodása. Rendetlen, torzalak, ép mivel átmélet. A régi és új viszonyoknak ez a kavarodása teszi furcsává viseletét, beszédét. Magyar nadrág, német mellény, darutollas kalap, sarkantyús csizma a ruházata. Mégis nehéz kivedleni a régi szellemből; csűrös-csavarása miatt haragszanak reá, hogy »Pfuj, zsidó beszéd! Itt a »zsidó beszéd« külön fogalom, határozott jelentésben. Az összemagyarosodás öröme még hitehagyottá is tudna lenni. »Mért is vagyok köser! most itt két kisasszony közt választanék.« A lélek átalakulása csak lassú munka; hát egyelőre külsejében teszi meg a lehető: magyar ruhát hord. A teljes siker fejében érjük be egyelőre a jó törekvéssel.... tamen est laudanda voluntas. A falusi zsidóban sokszor előlép magyarosodó hajlama; természetes, mert a néppel való állandó érintkezés a nyelvtanítója. Nagyvárosi kereskedőnél ez nem tűnik fel uralkodó vonásnak. Ott lassúbb a fejlődés, de nem a — zsidón múlik. — Csepreghy Ferencz »A szép asszony kocsisa« cz.

¹⁾ Ha mégis van szükség bizonyítékra, bőven található a talmud fejtegetésében (Szanh. 60 a), a hol egy jelentésben majd שם המפויש, majd המידה fordul elő.

népszínművében is előfordul Áron csárdás, illetve csak a csárdája, mert a gazda az egész darabban nem szól. Itt idézik a »Tolvaj ment a zsidó konyhájába« kezdetű ismert népdalt. A népdalnak kocsmárosa szerepel Tóth Kálmán »Ördög párná«-jában, hol a kar ezt éneklí:

Piros bort mér az Iezig,
Bolond, a ki nem iszik.
A míg méri az Iezig,
A míg méri az Iezig.

Jellemző mozzanatot tár föl Tóth Ede »Falu rosszá«-ban a rövid párbeszéd, midőn Feledi leánya Boriska kérdi Göndörtől: »Hát csakugyan eladta házat? Göndör: Még a szőlejét is. Boriska: Ki vette meg? Göndör: A »makkhetes« zsidó, ötszáz sajniért.« Itt is a meggazdagodott, házatvevő kocsmárost látjuk; a falusi zsidó üzerek közt a kocsmáros szedi meg magát, s a zsványok rendesen nála tesznek — éjjeli látogatást.

Egyetemes jellemvonás a színművek zsidójának foglalkozásában élelmessége, hogy különösen pénzadásban érti a nyereszkeskedést. De hát nincs osztályozás kivétel nélkül. Ilyen Kisfaludy Károly »Gyilkos«-ában (vagy: »Mikor pattant, nem hittem volna«) Izsák zsidó, ki valószínűs nemtőszerepet játszik Lovasdy Sándor és Róza szerelmi dolgában. Róza atyja egykor jót tett Izsákkal, s ezt most kétszeresen meghálálja. Több ízben segíti Sándort, de nem kéri az adósságot, sőt a róla szóló írást eltépi, és ráadásul még egy csomó aranyat kínál oda nekik. Lám, a gonoszul haszonleső zsidó sokszor csak — festett ördög. Még egy modern, nagyrészt léhaságból, ravaszságból álló foglalkozás: a tolakodó, hazug ujságíróé. Ez is zsidó typus Bereczik Árpád bohózatában »A harcztérről«; a szerb-török háború idejéből 1876. Khon Dávid riporter, a Gumpeldorfer Tagblatt tudósítója, az élelclapokból ismert Claquehutesnak szakasztott mása, kinél a megbízható értesülések s igaz hírek nagy hézagát — a fantázia tölti ki. Nem hallván a tényeket, egyszerűen — kombinál. Ez az ő módszere, a minmindjárt az elején jellemzi. »Még egy szerb eszmát se láttam, s már hármát küldök haza, t. i. eredeti levelet a harcztérről. Egyik politiko-diplomatiko (több tekintélyes államférfi biztositott), a másik konjekturális strategikus (szerb katonai körökben általános a vélemény)«... Ime az élelmesen kiesztelt, nagy

hangzású szóbeszéd, mely soh'se látta az igazság színét; az ilyen híradást újságnyelven »légből kapottnak« szokták nevezni. A riporter tartózkodóbb, tisztességesen dolgozó társait hazudozásával le akarja főzni: »Tönjetelek el, s pukkadjatok meg rosszul értesültek« ... Henczégése komikumba viszi; midőn az angol tudósító őt basibozuknak nézi, szörnyen fölháborodik »Én basibozuk ... ilyen római-görög antik sasorr, basibozuk«.

Csúf »zsidó« arca van kigúnyolva. Hasonlóan *Szigligeti* »Két pisztoly«-ában, Bájkeri nyelvmester kilétét találgatva, Bibi így szól: »Mélytassék csak jól megnézni; nem vesznek észre arcán bizonyos vonásokat?« ... Ez az arcz találgatás néha sok »elkeresztelést« okoz, mert a természet gyakran áthúzza az emberek szellemeskedő csoportosítását. A zsidó csúf arcának ijesztő hatása van; midőn a kis Jóska bejön szüleihez, félve mondja apjának, hogy »Édes apám, ne hagyj, a zsidó elvisz, azt mondta a Bábi«. (Két pisztoly.)

Bírálgató megjegyzés tárgya a zsidó kinézés *Toldy István* »A jó hazafiak« cz. vígjátékában, midőn Kovács Aladár mérnöknek jelenti a vendéglős, hogy nagy urak keresték, azért szemmel kíséri. »Olyan zsidó formája van — meg aztán fürdő kell neki; de olyan jó, becsületes, parasztos neve van.« A név meghazudtolja az arcot. A népköltészet soh'sem gúnyolja a zsidónak csúf külsejét. Általában a zsidó külsejével valami félszeg, illetlen viseletet példáznak. Hogy sokszor igaztalanul, fölösleges mondani. Így *Gvadányi* »Egy falusi nótáriusnak budai utazása«-ban 1790. Mindjárt kezdetben egy kis kegyes káromkodást ereszt meg, mondván: »Vajha (a nótárius) verseinek fulánkjai oly hasznosak lennének ... perditio tua ex te Izrael. Jobbat nem tehetnének ezek: mintha Klimiuszsal a föld alatt lévő fvilágba mennének, hogy így a föld színén dicső s nagy hírv Nemzetünket beszurkozni, békormozni megszűnnének.« A zsidónak lelkében szerencsésen fölfödőzván a világra szóló rossz tulajdonságot, folytatja szemlét, a külsőt vizsgálgatva. A darab 7. részében, midőn az új ruhaviseletet gáncsolja, így szól:

»Asztalterítőt borított nyakára,
Háromszor kerít ennek a hátára
A nyakravalóját, mint egy garmadára

Mely szélesen szokott zsidó rabinernek
Galléra állani, szintőgy állott ennek
Négy ujjnyira felül gallérja ingének.
Szép volt ez, mint örve a juhász ebének«.

A zsidónak jelleme eddig hivatásában volt feltüntetve, hogy ő egy *mindenkép* boldoguló kereskedő szellem, mintha más kérdések nem is tolnának érző lelkébe, s környezetét csak kihasználni való vásárlóknak nézné; a ki előtt csak bolt létezik, ismerőseihez csak az adás-vevés viszonya fűzi, s nem egyszersmind a haza, s a honszerelmet szentimentális butaságnak véli; mintha csupa kenyérkeresetből álló lénye nem ismerne se Istent, se embert, csak az anyagi hasznot. Pedig mélyen ásva reális lelkében, eszményre bukkanunk, megtaláljuk a vallás s haza fogalmának gyöngyét. E két szent érzésen sarkalló emberiség ott lüktet a megcsúfolt alakban. Ezt tanúsítja népszínmű és komoly társadalmi színmű egyaránt.

Lukácsi Sándor »A zsidó honvéd« cz. népszínműve, mely 1848-ban játszik, valóságos apothéozisa a zsidó hazafiságának, melyet a történet örökre hirdet. Míg számosan a nagyok közül kenetes hazugsággal palástolják szívüknek meddőségét, addig az eltasztott zsidó első a *cselekvésben*, s az életét, vagyonát annyira féltő, vérével pecsételi meg áldozatkésztségét. Önérzetesen követeli az igazságát a zsidó honvéd, *Dávid*: »Ép annyi jogom van szeretni e földet, mint bárkinek — vagy tán a zsidó azért kevésbé magyar, mert hitében Mózes tanait követi? Ellenkezőleg! népünk hazát keresni széledt el a nagy világba; e hon vendég szeretőleg fogadta be őseinket; türelmes volt vallásunk iránt; s míg a műveltebb nyugati népek tüzzel-vassal üldözték felekezetünket, a magyar hazában nem volt rá eset, hogy e nép hitünk miatt valaha ránk emelte volna kezét.« A szintén honvédnek felcsapott zsidó legény *Iczig* is nagy lelkesedve hirdeti, hogy »ne nézzük azt, hogy zsidók, katholikuskok, reformátuskok vagyunk, hanem legyünk mind jó hazafiak«. *Dávid*: »A hazaszeretet oly drága érzélem, mely zsidót, keresztényt egyformán lelkesít.« *Iczig*: »Legelső törekvésünk nyelvben, szívbén, tettben megmagyarosodni.« Ez a végtelenül egyszerű, de őszinte szó a zsidóság fogadalma, történeti igazság. Érdekes a zsidó befogadásának e darabban felmerülő kérdése. Steinberger, zsidó bankár, leányát az ő adósának,

egy keresztény bárónak szánta; származását, hitét nagyra-vágyásának dobja áldozatul »Hadd mondjon a világ, a mit akar; mit érthet nekem jó vagy rossz véleménye?« Erre leánya *Eszter*: »Meggondolhatnád, hogy te azért csak Steinberger maradsz, a zsidó bankár, s rajtam a felső körök aligha fognak mást látni, mint gyémántjaimat. Kitéréssem által te is megszűnnél hűsorsosaid szemében zsidó lenni, és a veszteséget a bárói koronának rádeső árnyéka aligha fogja pótolhatni. Pedig néped között tekintély vagy, amott csak megtűrt kételkedő lennél. Te csak a látszat számára vagy zsidó; benső meggyőződésed rég meghazudtolta tetteidet; unokáid ijedten bújnak majd apjuk háta mögé azon megtisztelő kiáltással: jaj, itt van a vén zsidó!« Steinberger vallástalanságát a keresztény Anna asszony is szemére lobbantja: »Igaz, nem valloam azon hitet, mely az ön szívében lakik; Isten őrizzen és ővja Izrael minden fiát a vallás azon metelyétől, mely ajkain hordja Júda szokását, de szívében mit sem tud a *tóra* s *talmudról*. Kissé különös Anna asszony vallási fejtegetése, de — dicséretére legyen mondva — a világszerte (csak névleg) ismert talmudot sem felejtí el védeni; mert ezt — csak támadni szokták a nem zsidók táborából. *Csepreghy F.* »*Akká szultán*« cz. tragédiájában is egyedül a talmud van kikiáltva a zsidók vallástalanának. Akbár tudni szeretné, hogy melyik a a legüdvözítőbb vallás. Ekkor a *rabbinus*:

A Talmud a valódi az igaz!
A forrásnál legtisztább a folyó,
Tehát ismerje meg! —

Még egy, egyenesen a mi jelenünkkel összefüggő kis epizód a »Zsidó honvéd«-ból. Iczig honvéd keresztény lányt akar feleségül; tudjuk, hogy csak az akkori idők zavarossága nem engedte ténynyé válni a zsidók vallási egyenlőségét, melyet a törvényhozás kimondott. *Iczig*: »Tudja mit Mari, nemsokára bejön a polgári házasság, akkor nem lesz semmi akadály.« *Mari*: »Félek, hogy addig mind a ketten megvénülünk.« — Bizony nagyon megvénültek volna.

Ugyancsak a zsidó-keresztény áttérést s összeházasodást tárgyalja *Almásy Tihamér* népszínműve »*Spitzer Régi*«. Bernstein bérlőnek leánya Záli, Bécsben összekelt Makaival, egy

keresztény sörügynökkel. E házasságból születik leányuk, *Eszter*. Makaira 100,000 forint örökség vár, de nincs törvényes utódja, világosítja fel őt az ügyvéd, mivel Záli megmaradt zsidónak, s »a mi Ausztriában érvényes, nálunk nem; nálunk a polgári házasságot annak idején nem szavazták meg«. Záli már hajlandó volna — leánya érdekében — megkeresztelkedni, de az atyja ellenzi.

Az öreg a túlzó vallásos szigornak megtestesítője, mely igazán egy jotát sem enged az előírásokból. Rabbi is szerepel, a ki szintén kijelenti, hogy keresztény, Magyarországon nem lehet zsidóvá. Végre Bernstein a nagy örökség kedvéért beleegyezik unokájának hitehagyásába. Ez nagy ellentmondás Bernstein jellemében: a jámbor hívőnek vallásos felbuzdulását, lángoló hitét csak nem oltja ki a hirtelen aranyos? Weisz Móricz, egy zsidó *Mokány Berci* vizsás, mesterkélta alak.

Tóth Ede »*Toloncz*«-ában zsidó leányok önértetes viselkedését van alkalmunk szemlélni, a kik már úri modort utánoznak, s komoly öntudatosságukban nem engednek incselkedni magukkal. Tán az is úgy volt egykor, hogy minden léha jöttment tiszteletlenül közeledhetett a zsidó leányhoz csak azért, mert zsidó; mintha benne a tisztességerzet nem volna oly szilárd, mint másban. Kisvárosi zsidó kisasszonyok és zsidó legények mulatnak együtt. E zsidó legényeknek nemcsak neve, de kedélye is magyarosan pattog. Nem gyáva, ijedős; hanem erélyes, bátor, ki a szenvedett sértést megtorolja. A zsidónak emberi méltóságát hirdeti *Nagy Ignác* »*Tisztujítás*«-ában, midőn Schnapsz Mózes, emancipált zsidó, jóleső hangon védelmezi s magyarázza polgári jogait.

Azonban ne gondoljuk, hogy a zsidók emancipációjának eszméje csakúgy hirtelenében érelődött meg a magyar törvényhozás fáján; már az 1790-es évek felvilágosodásának talajában csírázásnak indult.

A tizenkilencedik százban élt *Igaz magyar hazafinak örömrói*, és *A nagyszívűségnél MDCCCC.* a legkiválóbb rüpirat a zsidó kérdésben. Szerzője alkalmasint Nagyváti János volt, s 1790-ben már megjelent.

(L. Concha Győző »A kilenczvenes évek reformeszméi« stb.) Az írónak igazságszeretete föl nem foghatja, mikép üldözhetik a zsidóságot. »Talán azért, hogy az Idvezítőt nem-

csak megölte, de nem is hiszen benne. Ugy van, de ezek nem ölték, a Fiak pedig az atyák álnokságáért nem büntetethetnek; hogy nem hisznek benne, nem a mi dolgunk, valamint az nem a Sidóság dolga, hogy mi nem hiszünk benne. . . A magyar nemesség volt az első, mely ennek az ügyefogyott s fildőzött népnek szabadságot, oltalmat, életkönnyebbséget ajánlott tsupán csak emberi szeretetből, noha azt is meg kell vallani, hogy ez a nemzetség hasznát is nem a legkevesebbet hajt mind a Hazának, mind a Nemességnek különösen. Ugy lehet hát mondani, hogy a Haza emberi és polgári kötelességeinek felelt meg e részben is, hogy a Sidóság jobb karba helyezését véghez vitte . . . nincs okunk rá, hogy a Sidó nemzetséget vallásáért, különös szokásáért a lakosságból kirekesszük anyyira, hogy Élete megszenvedéseért Türedelem adót kívánunk. És miért? azért mert él. Oh, Európa! Európa! mikor ezt tselekszed, nem magad ellen vétkezel-e? Oh, életnek eltűrése! Tsuda nevezet! Igaz, hogy a Sidó tsalárd, huzavonó, *de ennek is mi vagyunk az okai*, mert a Boldogság minden forrását bedugjuk előtte. — A tengernyi hamisság után, mely a szenvedések nemzetére, a zsidóra zúdult, néha-néha felhangzott egy-egy emberséges szózat, tiszta igazság. Ily fenkölt szellem hatja át az »*Igaz hazafi, kinek tulajdonságát együgyű beszédbe foglalta egy hazája és nemzete javát óhajtó szív*« cz. munkát. Pest 1792. »A zsidók, a görögök, megpusztult hazánkat népesítik, kereskedéseik, mesterségeik és szorgalmatosságaik által gazdagítják, s azt még az idegenek, sőt ellenségeink előtt is velünk együtt tekintetessé s rettenetessé teszik. Adjuk meg tehát mi is ezeknek a hasznos tagoknak mindazt, a mivel nékiek mint embereknek, mint hasznos lakosoknak a természet és a természet Urának szent törvényei szerint tartozunk.«

Végül ki nem ismeri *Br. Eötvös Józsefnek* a *Zsidók emancipációjáról* szóló ragyogó tanulmányát, melyben magasztosan érző lelke, s hatalmas érvekben gazdag elméje, a *bolygó zsidó átkával megvert* (mint ő ezt gyönyörűen kifejti) Izraelnek polgári egyenjogusítását követeli; tudjuk, hogy ő maga hajtotta ezt végre huszonnyolcz év múlva.

De nézzük Nagy Ignác darabját. *Damásdy*, Farkasfalvy alispán huszára kezdi a szót: »Csak utánam jöjjön kend Mózes gazda, mindjárt bejelentem a tekintetes úrnak. *Schnapsz*: Mon-

dom Damásdy uram, ha még egyszer kendnek szólít engem, biz' én is kendezni fogom az urat. *Dam.*: Mi a manó, elment ennek a zsidónak az esze. Talán bizony még nagyságoljam is? *Schn.*: És ugyan miért nem, ha szabad kérdeznem? Haszonbérem igen jó, és nem én leszek az első zsidó, a kit Damásdy uramnál különb emberek is nagyságolnak. *Dam.*: No bizony, csak az kellene még! Szinte jólesik, hogy megnevetett kend, Mózes gazda, ha, ha! *Schn.*: Jelentsen be hamar a tek. úrnak, mert nincs kedvem időmet kendre vesztegetni. *Dam.*: Ezer kutyafejű tatár — zsidó, mindjárt porrá zúzlak! Így mersz hozzám szólni, a tek. nemes vármegye kúriáján velem, a ki csak olyan jó nemes ember vagyok, mint maga az alispán? *Schn.*: Hát aztán? Az utolsó országgyűlés óta már a zsidó sem kutya, hanem olyan ember, mint akárki más. Isten áldja meg a derék férfiakat, kik azon szent törvényt csinálták. *Dam.*: Bár inkább űztek volna ki az országból benneteket. *Schn.*: Azt ugyan soha nem teszik, mert sokszor megszorulnának pénz dolgában, ha a szegény zsidó nem iparkodnék mindig néhány forintocskát megtakarítani. *Dam.*: Igen, mert csaljátok az embereket. *Schn.*: Ugyan kinek van több esze: annak-é, a ki csal, vagy annak, a ki meghagyja magát csalatni? *Dam.*: Fogd be szidalmazó szídat ronda zsidó, ha nem akard, hogy nyelvedet kitépjem. *Schn.*: Azt bizonyosan nem teszi kend Dam. gazda, mert az emancipáció óta még a zsidót sem szabad ítélet nélkül megverni. *Dam.*: Ismét kendezni merészelsz? Megállj csak, fogadom, hogy még ma a deresen kenem rád az emancipációt! Majd megkendeztetlek én téged, te sehonnai. Engem kendezni, a ki 15 évig ettem a császár kenyerét. *Schn.* (szipantva): Én pedig 30 esztendő óta tulajdon kenyeremet eszem. (Jön Farkasfalvy.) *Dam.*: Kérem alázatosan tek. uram, ez a zsidó nemesi böcsületemet sértegte meg — kendnek nevezett. *Schn.*: Mert ő is úgy szólított engem, és én azt hiszem, ha a tek. úr kegyesen megengedni méltóztatik, hogy az emancipáció óta — *Farkasf.*: Ugy van Mózes, igaza van önnek, mindnyáján egy haza gyermekei, következkép testvérek vagyunk, és kötelesség egyszersmind rút viszálykodás helyett szeretettel ölelni egymást. Hatalmas eszméért folyik a háború a hagyomány s új szellem közt; vagy inkább csak kedélyes csete-paté, baráti veszekedés nyelvelő szóval. A műveletlen

mindig a megszokás embere; a világ állapotát örökkévalónak gondolja, s egy régi jó ismerős iránti szeretettel vonzódik hozzá. A belénevelt módon éldegél; számtalan balítélet rakódik lelkébe, melyeket ő kegyelettel tartogat, mint megannyi rozsdás emléket. Nem adja nemes fémért, bárha rozsdás, de örökölte, s szívének kedveltje. Irtózik a változástól; a multat kívánná a jelenben, s tovább a jövőben. Fájt neki, ha a lelkébe nőtt valamely szikánkot ki akarja emelni az új idő. Ha a világ észjárása addig az volt, hogy a zsidó nem ember, csak nem fordul ellenkezőre. . . A zsidónak csak nem lehet annyi jussa, mint a magyar hajdunak, a kit mindjárt a világ teremtetésekor arra rendelt a magyarok istene, hogy deresre húzza a polgárjogot emlegető zsidót. Damásdy a kurucz gőgnek és oktan rátartiságnak tökéletes typusa, kinek fészese atillája, sarkantyús csizmája, mintegy jelképezi a vadmagyar hajdú-filozófiát, hogy »Extra Hungariam non est vita« s a polgárjog nem zsidónak való. Miért? mert addig is úgy volt divatban. De Schnaps Mózes, a megadott jog árnyékában nyugodt fölénnyel hallgatja a paprikás bölcseséget, s talpraesett, önérzetes válaszával jóízű felelést provokál.

Természetes, hogy Farkasfalvy, az elfogulatlan művelt ember látszólag csak a jogért emel szót, és mindjárt »ön«-nek titulálja Mózeset. Akar is egy sort hálálkodni érte. »Tek. uram, mikép háláljam meg emberbaráti szép bánásmódját. Farkasf.: Hagyjuk ezt, a kötelesség teljesítése nem vár halálra (Farkasfalvynak szabadelvűsége csak hízélgés, mert kortescszélra akarja megnyerni Mózeset, mint az a következőkből kitűnik). Mennyiért méri ön a bort? Schn.: A legjobbikból kell nekik adnom (az ellenpártnak), húsz krajczárosból. Farkasf.: De csak megkeresztelteti ön? Schn.: Isten mentsen! Inkább magamat, mint boromat — jó híremet a világ minden kincseért sem kockáztatnám. Tek. uram, a szegény zsidónak mindent kell tudni, azaz, a mi az emancipációval nem ellenkezik. Azon úr becsületesen fizeti boromat s ételeimet, és azért kötelességem nekem jóval szolgálni . . . a szegény zsidó érdemes akar lenni az emancipációra és nem adja el becsületét, mert ezenkívül semmije, még csak öröklött nemes levele sincs. (Félre.) Inkább ingyen adom boromat; nem feledtem, hogy minden közgyűlésen ellenzetted az eman-

czipációt, ha más jó emberek szóba hozták.« A végén kísül, hogy az emancipációnak lelkes ünneplői az érdek szerint szóltatják meg jogérzéküket: Farkasfalvy, mert eszközül akarja használni Schnapszot, ez pedig haragszik Farkasfalvyra, azért vigyáz oly feltékenyen becsületére, s nem adja el magát neki. Különben megtenné. Nagy Ignác soh'sem tekintí önzetlennek a zsidók emancipáció-küzdelmét; így a »Torzképek« sok darabján átvonul a palástolt gondolat, hogy a zsidók nem a törvény által szentesített emberi méltóságuk nevében üdvözlík az újszülött jogegyenlőséget, hanem markukba nevetve, hogy most már istenigazában szabad lesz a vásár. Szükségtelen czáfolni: nem a zsidóság küzdelmé volt haszonleső, hanem az író ítélete elfogult.

Az állami élet befogadta a zsidót; politikai jogokat nyert osztályrészü; hát a zsidó nőnek mennyi szabadság jutott, kinek nyilvános működési tere egyedül a társadalom, s külső szereplése a jótékonyosság? A jótékonyosság pedig nem ismer vallási tagoltságot, a jó lelkek megtalálják egymást, s együtt haladnak magasztos útjukon. Ezen együttműködést nem igazgathatja írott törvény, a szeretetet nem lehet megparancsolni. A zsidónak társadalmi befogadása tisztán az igazságszeretet és jó érzés dolga. Ennek csekély megnyilatkozását látjuk *Berczik Árpád »Jótékony czéla«* cz. vígjátékában. Egy jótékony előadáshoz Rosensteinné és Zifferblattné bizottsági hölgyek. *Rosenst.*: Te észre sem veszed új ruhámat — úgy-e kedves — nagyon kedves? Elviszlek (a bárónőhöz) új fogatomon. Milyen fogat! Oh, az én férjem igen spléndid. Nálam négyszer járt (a bárónő) s meg is dicsérte új butoraimat (Döménéhez.) Ha elfogadja — kocsimon viszem el — látta már új fogatomat? Új kocsimhoz új lovakat is kapok! Ugy-e, hogy ez aztán a spléndid férj?

Ne a hiúság szenvedélyét nézzük, mely gyermekes módon, minden perczben dicsekszik a szép, új holmikkal (még a férjjel is!), az a jellemző mozzanat, hogy a főrangú keresztény hölgy egy vallásközi munka részesévé fogadja a zsidó polgárrasszonyt.

A törvényhozás jogérzéke meddő a társadalom szeretete nélkül; az emberiesség szelleme a lelkeket kell, hogy meghódítsa, nemcsak a törvénykönyvet. Mit ér a törvényhozó bölcseségnek Jákob-hangja, ha a társadalom durva Ézsau-keze nem szünik meg bántalmazni a zsidót? S ha legalább parla-

gon hevert volna a társadalom lelke! de előbb ki kell onnan gyomlálni annyi előítéletnek méregvirágát, s csak aztán elültetni a szeretet s igazság csiráját. Nehéz a kertész műve; mert a gazos talaj nem fogékony hozzá. E próbálkozás van szembeállítva *Toldy István* »Az új emberek« cz. vígjátékában. (1872.) Csipkey Kelemen kezdi a szót: »A mióta nemes emberré lettem, még a gusztusaim is megváltoztak, azám! Hiába, akárki mit mond, a nemes levél az embert csakugyan meg-nemesíti! Hja, szép is az! »Személyem melletti m. kir. miniszterem előterjesztésére Spitzer Kelemen földbirtokosnak és volt gabonakereskedőnek a hazai kereskedelem előmozdítása körül szerzett érdemeiért, nevének Csipkeyre való változtatása mellett, a magyar nemességet díjmentesen adományozom« — no igaz, ez a díjmentesség sokba került, de aztán szépen is hangzik »a hazai kereskedelem« ... Nekem oly szép ősmagyar nevem van: Csipkey! mintha csak Árpád apánkkal jöttem volna be.« Az újdonsült rang mindig kissé túlzó dicsekvésbe árad; alig tudja magát az ember beletalálni; így tesz Csipkey is; büszkélkedése komikus, de nem hazug. Mondhatnók »zsidó« vonásnak is; de itt az a lényeg, hogy a zsidónak érdeme, melyre lassan-lassan esett az elismerésnek egy-egy elszórt sugára, végül a királyi kegy fényében ragyog.

Szembeötlő a fokozatosság, haladás, a hogy a zsidó egyrangú embertárssá emelkedik. Mint a napnak égi útja éjféltől delelőig, olyan a magasság a szegény falusi s a gazdag nemes zsidó között. Ez életrekelésnek, fényterjedésnek minden szakát mutatják a színművek.

Darlay Viktorból az érdemnélküli gentry-gőgnek dühe tör ki, midőn Kövesdy Ervinnek, a szabadelvű, demokrata képviselőnek ilyformán panaszodik: »Az ország legrégibb családai elpusztulnak, új emberek jönnek helyünkbe, a németek, meg a zsidók kiszorítanak mindenből. *Ervin*: Mert élehetetlenek vagytok. *Darlay*: Magyar nemes ember csak nem lehet boltos! . . . Persze a hétszilvafa árnyékában szegényen a munka, s a munkás erény megszólása az igazi mágna-dolog. »Nem lehetek boltos« gyöngéd czélzás a zsidónak foglalkozására, mintha ez csökkentené a kivívott jólétet, vagy a szerzett milliók nem többet érnének az öröklötteknél. Ervin felajánlja Csipkeynek a képviselőséget; nagyot néz erre az öreg, konzervatív

Csetneký gróf, ez a megtestesítője a mágna kasziszellemnek. — Ócsárolja Csipkey új nemességét, feleségét »Spitzerné asszony«-nak nevezi, hogy ő »nem a címben, nem a névben keresi a nemességet«. Majd pedig Csipkey jelöltsége miatt dühöng. »Ide süllyedtünk már, hogy egy ilyen jött-ment a képviselőségre mer gondolni.« Ervin sziklaszilárd becsületérzése nem engedi sérteni Csipkeit: »Ő egy osztályt képvisel, a munka embereinek osztályát.« Csetneki és Kövesdy két szélső típus; ennél a másokat megbecsülésnek fokmérője a dolgos érdem; annál pedig a származás. Ezen ellentét még jobban megvilágítja a Csetneký-féle elvnek hitványságát. Csipkey fiában, Lajosban is megszólal az önértzet: »Előbb érvényesítsük magunkat a társadalmi téren, hogy egészen közéjük tartózkodnak tekintsenek; nekünk léptenkint kell tért foglalnunk.« Úgy van; a zsidó elhódítja, a mi — az övé, a mi mindenkit megillet: a teljes emberi jogot; a mi pazarlás által csak szaporodik: a szeretetet; csak a társadalom engesztelheti meg a világtörténelem bűnét; a zsidóságnak évezredes sebet nem külső jólét, hanem szeretet, becsülés, az emberiség szíve gyógyíthatja meg. E műben is a társadalom szívének dobbanását érezzük, midőn az összesség a zsidót keblére öleli. A Darlay Viktoroknak pusztá lelke csak hadd szálljon pörbe az új idővel: értjük azoknak haragját, mely *irigységből* ered; ez egyik szülőke a zsidógyűlöletnek; a zsidónak szívóssága, boldogulása, szellemi s anyagi kimagasodása miatt.

Ezek igazán »új emberek«. De hát el van-e temetve a siralmas múlt? Nem támad-e fel a történeti szenvedés? A gondtalan jelen áldásában nem félünk e kisértettől. A mindennapi imádsággá vált jajszó csak messzi korok viszhangja, mely szívünkhöz ütődik; fájó emlék, a milyen a »Zsidó fiú« históriájából szól hozzánk. E darabot 1843-ban írta Jókai Mór.

Történeti tárgy, mely a Fortunatus Imre (ő a zsidó fiú) kalandos sorsáról regél; a hithez való hűség s a szerelem harcából fejlődik ki a dráma. Salamon, az uzorás Izsáknak fia, odahagyja családját, vallását, mert örülten szereti a keresztény Juditot. Csak végső kényszer, s csalfa gonoszságnak enged; inkább lelke szakadna ki:

»Nem, ez nem lehet
Apám, hogy átkozzam meg, jó apám,

Ki egykor térdein elringatott,
És a kebelt, melynek tejét szívám,
Anyámat s hamvait; s az agg hitét,
Melyben születtek s haltak őseim,
Jákobnak és Dávidnak és hitét,
Hogy hagyjam el? . . .

A hitéhez ragaszkodás majd a halálnál erősebb, de a szerelem legyőzi. Salamon kitér; így lesz Szerencsés Imre, az ország kincstárnoka. Övéi borzasztón pusztulnak el; őt magát is, mint honárulót, máglyára ítélik. Atyja roppant vagyona birtokában bámulatraméltó:

Izsák:

»Adósaim az ország nagyjai,
Nádor s nemesek tartoznak nekem;
Király fején nem áll a korona,
Ha én meg nem segítem; úgy legyen,

Enyém legyen a sóaknak adója,
Hidak, váмок nekem használganak,
És úr leszek s dúsgazdag a nevem.«

Ez óriási hatalom a zsidó ügyességének van tulajdonítva. Midőn egy úr azt mondja Imrének:

»Pénz a világon a tevő erő
S a pénzt szeretni kell az ész; te még
Tegnap azon nemzetbe tartoztál,
Mely szerte szórva széles e világon,
E titkot tudja, mint kell pénzt szerezni,
Kincset teremt sanyargatásiból
S a semmiből pénzt húz ki s dúsz lesz.

Oly korban, melyben országot fentartó erő volt a zsidónak pénze, e fajnak kinszenvedés volt jutalma; megdőbbentő a végtelen panasz, mely felhangzik s úgy illet bennünket, mint az eleven fájdalom.

Aisah:

Elűztek ők bennünket lakjaiktól,
Elhajtatánk, mint a mirigyések;
Emberrel lakni nem szabad nekünk,
Különrekesztve élhetünk magunk
Szűk utcában, hol nem jár senki is,
Hová csak délben ér a napsugár.

Mostan pedig földönfutók vagyunk,
Mint pozdorját széthordoz a vihar,
És senki többé minket össze nem gyűjt.
Uram, mikor, mikor fog teljesülni az
Ígéret, melyet őseinknek adtál? —

Mintha csak a történelem Istenének vádját hallanók az emberiség ellen, ahogy a szerző mondta e darabról, hogy az »egy üldözött faj szenvedésének égrekiáltása.«

A magyar színműirodalomban — nem számítva a bibliai tárgyú darabokat — csak ez egyszer lép elénk a zsidó tragikus hősnek, bár a történet színpadán örökösen az volt. A mi színműirodalmunk nem annyira az állam- mint a társadalmi s népelethez való viszonyában tünteti fel a zsidót, s ennek meglehetősen enyhe képét látjuk. Igaz, hogy néha nyomor van elénk rajzolva, de ez derűs, sohasem rémítő. Faj s vallásgyűlölet nem sújtja a zsidót, csak kényszerből űzött foglalkozását tartják rossznak. Színműirodalmunk is azt az igazságot tanúsítja, hogy hazánkban élhetne a zsidó mindenha a legemberibb életet. Egyes zavaró események nem csinálnak történetet.

Budapest.

DR. KECSKEMÉTI ÁRMİN.

A SZENTÍRÁS BETŰINEK SZÁMA.

II.

A biblia szavainak száma.¹⁾

Már fent érintettük azon kérdést, valjon a partikulák külön álló szóknak vétettek-e? Ezen kérdés annyival inkább jogosult, mivel ezen szócskák nemcsak a maszóréták által gyakran, sőt némely esetben mindig, makef révén a következő szóhoz tartozóknak jeleztek, hanem a hexapla átírásaiban is nem ritkán fosztattak meg önállóságuktól.²⁾ Hogy ezen kérdést eldönthessük, utána számláltuk a szavakra vonat-

¹⁾ L. előző szám 130. lap.

²⁾ Dillmann »Bibeltext des AT« (Prot. R. E.* II. 391. l.) cz. ezikében a biblia görög fordításairól mondja »hogy ámbár a szavak elválasztásában a mai szövegtől gyakran eltérnek, de az csak oly szavakkal történik, a melyek már értelem szerint is szorosan összetartoznak. (Capell. II. 685—693, 839—842, Eichhorn § 73—76.)« L. Fieldnél a hexapla átírásait LXXIII. pl. *ἡ εξαγωγή* = *חֶשֶׁן מֵחַיִּים*.

közö reánk maradt számadatok legkisebbikét. Ginsburgnál, Massorah II. 414 l. s. köv., ugyanis a következő adatokra bukkanunk: 1) מִקֵּץ 2000 szó; 2) קָרָה 1462; 3) חָקֵר 1454; 4) בִּלְקָ 1450; 5) וַיִּתְּחַן 1870; 6) עָקָה 1746. Továbbá megjegyzi Baer, Orient XII (1851) 202 l. jegyzetben, hogy a בְּיָשִׁית szakszaban 1930 szó van: מִיֵּץ אֵין יֵדִידָה. Nem tudom, vajlon ezen adat régi, avagy Baertól származik? A mi számlálásunk szerint Balak hetiszakasa 1454¹⁾ szót tartalmaz, a partikulák tehát külön szóknak vétettek.

A hagyományos irodalomból a következő helyeket ismerem, a hol szavak számáról van szó; közöttük kettőre akadunk, melyek kérdésünkre fontossággal bírnak. Szanh. 10b, a 3. század amórai Num. 6, 24—26-ot magyarázzák, a mely 3+5+7 szót tartalmaz; Num. r. Nászó 13 f. (ed. Wilna 108b—109a) olvassuk, a 19. zsoltár 8—10 verseiben minden félversnek öt-öt szava van;²⁾ Deut. 33, 18 Mózes áldása öt szóból áll;³⁾ Jákobé pedig Gen. 49, 13 10 szóból áll.⁴⁾ Az utóbbi helyen על צִדֵּן makkeffel van összekötve és mégis két szónak van véve.⁵⁾ Döntőbbek a köv. helyek: Num. r. 14 f. (117b), a hol el van mondva, Gen. 48,14 יֵשֶׁת — 48,20-ban 130 szó van; ib. 121a: Nuni. 6,13—20-ban szintén 130 szó van; ib. Num. 6,8—12-ban 70; ib. 118a; Gen. 48,14 מִיֵּץ-ig 10 szó van; 48,20 וַיֵּשֶׁת — 5 szó. Az Áruchnak egy a Jelandenuból vett idézet szerint (s. v. נִיחָה, ed. Kohut V. 64b), a Sema 248 szót tartalmaz.

¹⁾ Lehetséges, hogy a számlálásnál 4-el tévedtem, vagy a maszórai adat az אֵלֶּה הֵנָּה מִיֵּץ-ra.

²⁾ חֲמִשָּׁה (Num. 7, 23.) אֵלִים חֲמִשָּׁה עֲתוּדִים חֲמִשָּׁה כְּבָשִׁים בְּנֵי שָׁנָה חֲמִשָּׁה כְּבָשִׁים שֶׁל תּוֹרָה שְׁבַחָהּ וְהֵן מִן שְׁתֵּים פְּסָקָה וְכֵן פְּסָקָה מִן חֲמִשָּׁה תִּיבּוֹת וְאֵלֶּה הֵן תּוֹרַת ד' חֲמִימָה וְכֵן

³⁾ נָגַד ה' תִּיבּוֹת שֶׁהֵם פְּסוֹק שְׁבִירָךְ מִשֶּׁה שְׁתַּמּוּתָם וְכֵן

⁴⁾ עִשָּׂה וְהֵם מִלֵּאָה קְטוֹרֶת כְּגֹדֶר תִּיבּוֹת שֶׁשׁ בְּכִרְתָּהּ וְהוּלָן

⁵⁾ B. Szanh. 22a Ráb nevében R. Jehuda azt mondja: בְּאוֹתָהּ שָׁעָה. Rasi erre megjegyzi, hogy I. Kir. 1,15-ben 13 szó van. A szavak ezen száma csak akkor helyes, ha אֵלֶּה-הֵנָּה egy szónak vesszük; nem tehető fel, hogy Rási magát elszámította volna, mert 6 az egész verset idézi. E szerint אֵלֶּה nem önálló szó. Lehetséges azonban, hogy Rási בְּאוֹתָהּ nevet egy szónak tartotta. Semmi esetre sem lehet ezen hely bizonyíték Ráb korára, mert kérdéses, vajlon Ráb a 13-as számot az említett versből vette-e tényleg, minthogy ismeretes tény, hogy a hagyományban a 13-as szám iránt előszeretettel viselkedtek és gyakran használták.

Kérdéses természetesen az említett helyeknek kora, de mindezenre azt bizonyítják, hogy azon korban, a midőn a szavak számára bizonyos figyelmet fordítottak, minden egyes szót, mely a mi szövegünkben önállónak látszik, különállónak tartottak, a mit már eleve várhattunk is. Az írott bibliai szövegben külsőleg alkalmazott szóelválasztás ősrégi, talmud előtti korból való, a mi több okkal támogatható.¹⁾ A görög fordítók-nál észlelhető eltérések a bibliai példányok kis alakjából érthetők, a melyek kétes esetekben a zavarnak tág teret nyitottak. A szóelválasztás ősrégisége nem volt képes minden kételyt eltávolítani, mert még a II. században egyes szavak írására nézve nézeteltérések mutatkoznak.²⁾

A pent. szavainak összege, mint már fent említettük, B. Áser szerint (Dikd. Hat. 55 l. fent) 79,856; Norzi szerint (pent. utójegez.): 79876. Világos, hogy mindketten ugyanazon adatot hagyományozzák: Vagy פ" (= 56) פ" (= 76)-vá, vagy fordítva korrumpáltatott. Feltűnő, hogy PH szóösszege nem állapított meg szám szerint, holott az alfabetára nézve ezt igenis megtették. Nincs is azért adatunk P és H szavainak közepére, nem az egész biblia szóösszegének közepére, mint ezt a tóránál láttuk. Az idézésből már ismeretes helyen, Kid-dussin 30a, csak a betűk és nem a szavak megszámlálása említettik. A szavak szerinti való elválasztás csak külsőleges momentum, és azt nem kellett mint a betűk számát határozott számban megállapítani. Megelégedtek ezzel a legfontosabb könyvpél, a tóránál. A betűk megszámlálása mindenesetre régebb mint a szavaké. A megelőzőkből világosan érthető az a tény is, hogy a hagyományban miért említik oly gyakran a betűk megszámlálását, és miért oly ritkán a szavakét.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

¹⁾ V. ö. Dillmann l. c.; Menáchoth 30a: וְכֵן הִיבָה לְתִיבָה כְּמֵלֶךְ אִתָּה קֶטֶף.

²⁾ V. ö. Peszáchim 117a felülről; Chullin 65a, vajlon כְּדִלְעִיטָה és כְּסִיף egy szót vagy két szót képeznek-e, az a pent. szavainak számából meg lehetett volna határozni, de mégsem ajánlja senki a szavak megszámlálását, (hasonlóan Kiddusin 30a-hoz), mert az egymással vitatkozó amórák valószínűleg a szavak elválasztására nézve sem tartották magukat kompetenseknek. Más szók egybeírásáról más alkalommal fogjuk nézetünket nyilvánítani.

BRILL S. L. RABBISÁGI ELSŐK TALMUDI
LAPSZÉLJEGYZETEBŐL.

— Negyedik közlemény. —

Széder Násim.

Jebámóth 16a: *אבל מעיד אני עלי שער מרובה זו ישיב הני* Miért tartotta a próféta a három előadását mozsáron ülve? Ennek magyarázata adható Kethubóth 49b alapján. R. Chisda itt elrendeli, hogy az apa, ha gyermekeit nem akarja eltartani, a község közepette állíttassék fel egy mozsárra, és ott kiáltásuk ki: A hollónak kellenek gyermekek, ennek az embernek nem: *אסיה בעיבורא וליקים*. Rasi megjegyzi: ő vagy a községi szolgálja azért állíttatik mozsárra, hogy a kihirdetést mindenki meghallja. Ugyanezt a magyarázatot adja Rasi Moed Katan 22b *אסיה* bekezdésben. Hasonló módon lehetne magyarázni még más helyeket, ahol *מרובה* előfordul. Talán *אסיה* a mozsár-farizeus azon a híres helyen Szóta 22b is ide tartozik. Lehetséges, hogy olyan farizeusokra kell gondolni, akik farizeus voltukat — rossz értelemben — fenszóval hirdetik, fitogtatják.

24b: *R. Seseth אמר רב ששה כי ימים ושנים רב אמר להם שמעתה* különösen szereti ezt a kifejezést használni Rab ellen; e helyen kívül még Jeb. 91a; 109b; Báb. kam. 47b; 65a; 67b; Nidda 60a; Berákhóth 23b. Jair Chajim Bacharach Döntvények 152. sz. azt véli, hogy R. Seseth azt a megjegyzést, hogy Rab ezt félálomban mondta legyen, nem gáncsképen mondja. (V. ö. Széder Hadóróth *ששה* ciklik, ed. Varsó II. 380b fent.)

50a: R. József a misna tantételére »El szabad venni a meghalt, vagy az elválás után meghalt feleségnek vagy sógor-nőnek (*אסיה*-nak a chalicza után) a nővérét«, azt mondja: itt a misna szerkesztője egy fölösleges misnát tanított: *באן שנה*, mely szabály megemlíttetik Sámuel Hana-gidnak a misna bevezetését kísérő kommentárban is, mely tal-mudkiadásokban Berákhóth végén van lenyomtatva. Rasi véle-

ménye szerint a misna azért lenne fölösleges, mert magától értődik, minthogy ez a tantétel a bibliában világosan befog-laltatik (*ויל קרי בי רב*), mi ellen tószafoth *שנה* azt az ellen-vetést teszi, hogy a tanna gyakran felhoz bibliai parancsola-tokat, vagy tilalmakat; továbbá, hogy a misna nem is egészen fölösleges, mivel szükség van rá a belőle vonható kizáró kö-vetkeztetés miatt (*לדיוקא*). Tényleg fel lehet tenni azt a kér-dést, hogy minek tanít a misna szerkesztője fölösleges dol-gokat? Feleletet adhatunk Szanh. 33a és Hórájóth 4a alap-ján. A hamis oktatás (*הוראה*) miatt hozandó áldozat, vagy egy ítélet felfüggesztése tekintetében az említett helyeken külömb-ség állapítatik meg olyan tantétel között, melyet a szaddu-ceusok is elfogadnak, és olyan tantétel között, melyet ezek elvetnek. Ilyen törvényről van talán szó a misnában is. A fa-rizeusok szempontjából a misna fölösleges lett volna, de mégis fel kellett venni a szadduceusok tiltakozása miatt. Erre gon-dolhat R. József: R. tudatosan vett fel egy fölösleges misnát. Lehetséges azonban az is, hogy nézete szerint a szadduceusok ezt a törvényt nem elleneztek, úgy hogy ez a halákha teljesen fölösleges volt.

Kethubóth 62b: Jóllehet a többnejűség a zsidóknál meg volt engedve, mégis a talmud bölcseknek rendszerint csak egy feleségük volt, ami a hagyomány számos ujjmutatásaiból ki-világlik. R. Akiba, Tarfón, Ráb és másoknál csak »a felesé-gükről« van szó. Kiténik ez Bába b. 12b.-ből is, ahol »R. Chisda lányáról« az beszélgetik el, hogy első férjének, Rámi bar Cháminak, a halála után várt, mivel Rábanak, akire remél-hetett, más felesége volt. Ennek a nőnek a halála után lett az ő (Rába) felesége. Tíz évnél többet töltött özvegyiségben. (Jebamóth 34b). I. Júda patriarkának a fia 12 évet töltött nejétől elváltan az iskolában. Mivel az ilyen nő a talmud nézete szerint gyermeknemzésre képtelen, amiről az előbb em-lített helyen is szó van, I. Júda nem tudta, mitévő legyen: a ne-jének, miután már ennyi évig várt, válólevelet adni nem lett volna méltányos; más nőt vegyen melléje, azt fogják mon-dani: *אסיה* *הי ויהי* (Kethubóth 62b). Ezen általános szokás-ból érthető Érubin 53b, ahol Abáhu arra a kérdésre, hogy hol rejtőzik Ilaj, szellemes modorban (*לשון חכמה*) azt feleli: *עלין בעקרה אחותה אחותה עיניה והעיריה*; azaz: egy papi szüzet

vett el felesége halála után stb. Rasi szerint אחרונה-nak az az értelme, hogy a felesége meghalt, ez a mostani pedig az utolsó. Sámuel Edelsnek (זדורישא) nincs igaza, mikor agádai megjegyzéseiben azt az ellenvetést teszi: hiszen meg volt engedve a feleség mellé még egy másikat venni. Mint láttuk, a dolog nem így állott.

102b lent: egy kiskorú árva gyermek hagyassék az anyjánál, és ne adassék át az öröklésre jogosított rokonoknak: מעשה היה ושהחזירו עיר פסח. Ezt a történetet bőségesen kizsákmányolták pár évvel ezelőtt az antisemiták. Keresztény és zsidó teológusok annak idején megczáfolták azt az őrült lármát, amelyet e fölött csaptak. Azonban az a kérdés, mért használtatik itt ez a kifejezés: ושהחזירו? Erre kielégítő választ ad a szentírás. Numeri 15 így szól: Te meg fogod ölteni ezt a népet, mint egy embert (וְהָיָה כְּאֶחָד); a rákövetkező versben ugyanerről a dologról ez van írva: מכלתי יכלת וגו' וישחטם כמדר: Látjuk, ושהחזירו a héberben ugyanazt jelenti, mint ושהחזירו; a levágásról tehát szó sincs.

104b: ואל אשתוק קמתי או אשתוק קמתי. Ezzel a helylyel összefüggésbe hozható Chullin 75b: מכלל דפליג עליה דר' שמעון בן לקיש: משנה היה שחי ליה: ואינא דמתי משנה היה שחי ואשתוק ליה. Tessék a helyeket megnézni és Rasi összevetni.

105b: A misnában megneveztetik a két jeruzsálemi bírót: Admón és Chánan-ben Abisálóm. A talmud ellentmondást konstataál egy barajthával, ahol a kettő között még egy harmadik, Chánan Hamiczri is említettik. A felelet így hangzik: דהשם ליה קמי דלא השם ליה לא קמי, amit tószafóth kétféleképen magyaráz. 1. Hogy a misna csak azokat a bírakat említi, akikről azután mondásokat hagyományoz, mivel pedig Chánan Hamiczritől ilyenek nem közöltek, az ő neve mellőztetett. 2. Hogy a misna csak a tekintélyesebbeket nevezi meg. Ha ez ellen az az ellenvetés tétetnék, hogy hiszen az egiptomi Chánan tekintélyesebb volt, minthogy a barajthában második helyen, Chánan b. Abisalom előtt, soroltatik fel, s így az utóbbiak a helyén kellene említettetnie, erre azt lehet felelni, hogy a sorrend nem bizonyít a nagyobb tekintély mellett, mert hisz azt is mondják: מעשה רבי אלקיזר ור' יהושע ור' אלעזר בן: קמיה רבי עקיבא, jóllehet Akiba nagyobb ember volt, mint Ele-

azar b. Azarja, amint ez kívüláglik Peszáchim 3a és Jeb. 15a-ból. Nem a személyes nagyság tehát a mértékadó, hanem a nemes származás. Már most ami a tannaiták sorrendjét illeti, Akibát több helyütt utolsónak találjuk megemlítve: 1. Derekh Erecz Rabba, V. fejt. ר' רבי יהושע ור' אלעזר בן עזריה ור' עקיבא ור' Az. Az üdvözlésnél az e tudósoktól meglátogatott filozófus részéről tekintetbe vétetik a rangfokozat, és itt aztán ez áll: Gamliel, Józsuá, Eleazar jobbról, Akiba balról. 2. Szanh. 101a: Mikor Eliezer megbetegedett, meglátogatta őt négy tudós: Tarfón, Józsuá, Eleazar b. Azarja és Akiba. Vigasztaló szavaik is az adott rendben soroltatnak fel. 3. Makkóth 24a: Útra keltek Gamliel, Eleazar b. Azarja, Józsuá és Akiba. 4. Exodus rabba 30. fejt. (ed. Vilna 106.) nyilván ugyanerről az útról: Gamliel, Józsuá, Eleazar és Akiba elmentek Rómába. 5. Gittin 83a: Eliezer halála után négy tudós, u. m. a galileai József, Tarfón, Eleazar b. Azarja és Akiba megdöntötték az ő mondásait; erre azt mondta Józsuá: az oroszánt nem a halála után kell legyőzni: נכחו איביה וקים להם על דבריו וגו' אחר להם ר' יהושע און: משכן את הארץ לאחר מיתה. A czáfolatok az idézett névsor szerint soroltatnak fel. Mind e helyekből az következik, hogy a neveknek ilyen sorrendben való megnevezése szándékosan történik. Gamliel, a patriarcha mindig az élén áll a sornak. Hogy Makkóthban Eleazar b. Azarja Józsuá előtt említettik, az vagy tollhiba, vagy talán olyan történetről van szó, mely még abba az időbe tartozik, mikor már Eleazar patriarchává választatott volt. Ez emlékeztet még Akibának arra a mondására, hogy a patriarchaválasztásnál Eleázart előkelő származásánál fogva — דר' עזריה lett legyen — helyzetetett neki elébe. A származáson kívül az ordinatio régisége is befolyással lehetett a rangfokozatra, minden bizonnyal a hivatalos állás az iskolában és az életben. Hasonló dolgokról az amoráknál l. Tószafóth, Sebuóth 47a. és Bába bathra 34a. Bekezdés alatt.

110b: שישיבה בריים קשה. A nagy városok erkölcsi és egyéb veszélyeiről gyakran szól a talmud. L. Érubin 21b: אל הרע; Berákoth 54a: והנכם לרע; Peszáchim 113a: אל הרע; בן עיר ומצא בן נדך; שלשה וכו' על חוק הרב בדרך; bekezdés és ehez Maharsa; Bába mecia 101b: A felsorolt helyek világosságot derítenek egymásra.

6 hazudott, vagy én: **אִם אֵין שָׂרָא אֵין אֵין שָׂרָא** 6. Egy a fölött való vitában, hogy mit tanított I. Juda, előfordul Jeb. 33a. a következő mondás: **אֵין לִי קָרָא וְאֵין שָׂרָא קָרָא שָׂרָא לִי חַיָּיָא** 7. Kethubóth 57a: **הָאֵין קָרָא קָרָא** ahol Rasi különbséget tesz különböző természetű mondások közt; v. ö. még tőszafóth **וְאֵין שָׂרָא** bekezdés. 8. Berákhóth 43b azt állítja R. Pápa zavarában, hogy Rába azt mondta legyen **וְאֵין חַיָּיָא**, mire a talmud azt jegyzi meg: **וְאֵין חַיָּיָא לֹא שָׂרָא**. Mivel ez feltűnő volt Fánóból való Azarjának, megkísérlette 5. sz. végén a nehézséget elmagyarázni¹⁾ 9. Erúbin 51a. Rába R. Jósze nevében mond valamit R. Józsefnek, hogy elfogadja: **וְאֵין חַיָּיָא לֹא חַיָּיָא לִי חַיָּיָא לִי חַיָּיָא** 10. Megilla 10a. R. Jiczchak az Onias templomról mond valamit. Midőn kérdést intéznek hozzá, vajjon ő mondta-e azt, eltagadja, mire Rába megjegyzi: **וְאֵין חַיָּיָא לֹא חַיָּיָא לִי חַיָּיָא לִי חַיָּיָא** 11. Bába k. 12a azt mondja R. Nachman, hogy Ulla félt tőle és azért hagyta a halálkhat Nachman mondása szerint: **אֵין חַיָּיָא לֹא חַיָּיָא לִי חַיָּיָא** 12. Bába bat. 111a: R. Huna bar Chijja hivatkozott R. Hunára, aki Rab nevében azt tradálta volna, hogy a halálkha úgy marad, mint R. Zecharja-ben Hakazczab. Mikor erre R. Nachman azt kérdezte, vajjon ne intézzen-e kérdést ez iránt R. Hunához, akkor R. Huna bar Chijja elszégyelte magát. R. Nachman erre megjegyzi: Ha most R. Huna nem érne, akkor te megtámadtál volna engem, (minthogy R. Huna nem desavonálhatta volna többé). Rasi azt hiszi, hogy R. Huna bar Chijja nem volt biztos a maga dolgában, vagy pedig attól tartott, hogy Huna időközben visszavonhatta a nézetét. Kétségtelenül pusztá becsületmentés. 13. Abódá zára 36a vitakoznak Rab és Sámuel a pogányok olaja fölött. A szóvita hevében azt mondja Rab: **וְאֵין חַיָּיָא לֹא חַיָּיָא לִי חַיָּיָא**, mire Sámuel azt válaszolja: Megkérdézem Szimlaít? erre elszégyelte magát Rab (Sámuel l. a. a. a.) 14. Gittin 6b: **וְאֵין חַיָּיָא לֹא חַיָּיָא לִי חַיָּיָא**

¹⁾ Berákhóth 27b. az ismeretes történetben eltagadja Józsefa a maga nézetét, amely miatt Gamliel kérdést intézett hozzá. Természetesen bekezdéséből.

²⁾ A chronológiában itt egy kis nehézség rejlik.

15. Jerusalmi Jeb. IV. 11. (6a) azt mondja R. Mana: én ezt Sámuel nevében hallottam, de nem tudom kitől; ekkor azt mondta R. Abba bar Kohen R. Jósze előtt, hogy R. Jirmija mondotta; ezt rossz néven vette R. Jósze stb.

Gittin 20b azt a megjegyzést teszi Rasi **וְאֵין חַיָּיָא**-re, hogy ez R. Jehúda b. Bába Édújóth traktátusban. A mi kiadásainkban e helyen 23. Chanina, a papok felügyelője, találattik.

55b megjegyzi Rasi **וְאֵין חַיָּיָא**-ra, hogy ezek két zsidónak a nevei voltak. Minek jegyzi meg ezt Rasi? Felvilágosítást ad Bába bath. 26a, hol R. Chanina azt mondja **וְאֵין חַיָּיָא**. E szavakra **וְאֵין חַיָּיָא** szintén megjegyzi Rasi: **וְאֵין חַיָּיָא** ez volt a neve. Széder Hadóróth **וְאֵין חַיָּיָא** szó alatt úgy magyarázza, hogy Rasi nézete szerint a teljes neve volt **וְאֵין חַיָּיָא** és nem úgy értendő, hogy **וְאֵין חַיָּיָא**, mint Sam b. Meir hiszi. Rasi felfogására bizonyítékot szolgáltat Bába bat. 126b. Tehát a mi helyünkön is az ember hajlandó volna **וְאֵין חַיָּיָא** nem tulajdonképi, hanem költött személyneveknek tekinteni; azért jegyzi meg Rasi, hogy ezek valóságos nevek, nem pedig az elbeszélésnek megfelelő fictiók.

60a arra a mondásra, hogy **וְאֵין חַיָּיָא** a tóra egészben adatott, nem pedig tekercsekben (szélekben), tőszafóth azt kérdi, hogy hiszen Rasi pentateuch-kommentárjában 24,7 alatt azt állítja, hogy Mózes a Genézis elejétől eddig a helyig olvasott volna. Erre a kérdésre meg lehet felelni Chullin 101b szerint. Ott az állítatik, hogy az izraeliták csak a szinai ki nyilatkoztatás óta neveztettek **וְאֵין חַיָּיָא**-nak. Arra az ellenvetésre, hogy már Gen. 46,5-ben is előfordul **וְאֵין חַיָּיָא**, az a felelet, hogy **וְאֵין חַיָּיָא**, vagyis mint Rasi magyarázza, hogy Mózes ezt már a tóra átvétele után írta. Tehát itt is lehet úgy magyarázni, hogy a tóra már teljes volt, és Mózes olvasott belőle egészen a kérdéses helyig. Bővebbet l. Chullinban u. o., hol még ez is áll: **וְאֵין חַיָּיָא**.

85b alant **וְאֵין חַיָּיָא**-re azt mondja Rasi: **וְאֵין חַיָּיָא**. Ez az egyetlen hely, melyet Azulaj, Sém Hagedólim I. k. alatt a Széder Hadóróth ellen felhoz, aki ugyancsak **וְאֵין חַיָּיָא** kezdő szó alatt azt állítja, hogy Rasinál nem fordul elő az a magyarázat, mely szerint **וְאֵין חַיָּיָא** egy tudósnak a neve volna. (V. ö. még Juchaszin, ed. Filippowski 160. l. és Rasi Erúbin (53b **וְאֵין חַיָּיָא** szó alatt.)

Nedárim 81a: והיה בני עניים שמח תצא תורה; mint itt a szegények gyermekei, úgy ajánlatnak Szanh. 96a a tudatlanok gyermekei: והיה בני עס הארץ שמח תצא תורה (1. még Bába mecz. 85a). Ezek a mondások bizonyára a Sammai-féle nézet ellen (R. Nathan Aboth-ja III. elején, ed. Schechter a 2. verzióban IV. elején) fordulnak, mely szerint csak okos, szerény, előkelő és gazdag embereket volna szabad tanítani: אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם וענו וכן אבות ועשרה וביה אומרים לכל אדם ישנה ולויה כל אינא ואזנה וכו' וכמו תחת שילה (Názir 7a. Rasihoz: Józsuá 16,6) l. S. Haas Eben haezerhez p. 56b.

23a: אחד נחמן בר יצחק גדולה עבירה לשמה... במצוה שלא לשמה. Tehát azt mondják, hogy Jáelnek akkora érdeme volt, mint Sára, Rebeka stb. ösanyáknak, akiknél előfordul ez a szó אהל. Ezt konstataálja tószafoth... jelszó alatt, és végzi e rejtélyes, sokféleképen értelmezett szavakkal: ומנשים היינו דכתיב: Szanh. 105b a talmud feltűnőnek találja Bir. 5. fej. 24. versét, lehetetlen u. i. hogy Jáel áldottabb legyen, mint Sára, Rebeka, Ráchel és Léa, és ezért úgy vélekedik, hogy מנשים annyi jelent, mint מעין נשים, mint I. Kir. I. 47 מנכאך = A mi tételünkben az a gondolat van kifejezve, hogy egy bűn nem érdem, mire Jáel bizonyítékul szolgál. Ennélfogva tószafothban a Szanhedrinből idézett hely alapján ומנשים דכתיב olvasandó.

Szóta 2a: R. Jehúda Ráb nevében azt mondta: 40 nappal a gyermekek megteremtése előtt kihirdettetik: בת פלוני. Helyi. Hogy miért hirdettetik ki épen ez a három dolog, arra megtanít 44a, ahol az van mondva: לימדה תורה דרך ארץ שיבנה אדם בית ויטע כרם ואחר כך ישא אשה: feleség, ház és föld tehát együvé tartoznak. Palesztina főterményei voltak: gabona, bor és olaj; tehát vagy שדה-vel vagy כרם-mel foglalkoztak, mely utóbbi nemcsak a szőlőhegyet jelenti, hanem az olajkertet is, teljes névvel בית. Ebből magyarázható a שדה és כרם váltakozása a két helyen.

13b: Deuteronomium 31, 2-3. szavából az következik: שהקנינה משלים שנותיהם של צדיקים מים ליום. Ennélfogva Mózes büntetlen lett volna. Sabbath 55b ellenben más nézet adatik elő: אף משה ואהרן בחטאם מתו, máskülömben tovább éltek volna.

(L. erről Dávid ibn Abi Zimra, Döntvények 256, és Kenezeth Hagedola, Orach Chajim, 112c.)

21b: Amit tószafoth ותפלות בקב ורצה אשה בלבד alatt R. Chanánél nevében kifejt, az található az Aruchban קב czikkben, névtelenül. U. o. az áll, hogy Isten számadásra fogja vonni azokat, akik רחפו נירי. Rasi úgy magyarázza, hogy המתכבין בטליה ומראין עצמן כפרושים ואין כפרושים. Ez a hely részint megvilágíttatik Áboth d. R. Náthán egy helye által (XXV. fej. végén; ed. Schechter I. verzió), részint fényt vet rája: מה L. Schechter jegyzetét i. h. Kétségen fölül áll, hogy mind a két helyen ugyanazon álfarizeusokról van szó.

35a: Dávid bűnhődött legyen: דברי תורה ומורה. Zsolt. 119, 54. Talán azt akarja mondani, hogy a tórát nem cantillálva (בנעימה), hanem énekelve (בזמירה) olvasta. Így találjuk Megilla 32a: אחד יותן כל הקורא בלא נעימה ושותה בלא זמירה עליו הכתוב אומר (יחזקאל כ' כ"ה) וגם אני נתתי להם חקים לא טובים ומשפטים לא הקורא פסוק של שיר השירים ועושה אותו כמין: Szanh. 101a: נמרה נמור ומורתה תהא: 32: זמר וכו' מביא דעה לעולם. Rasi e helyhez.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

IRODALOM.

ÚJ BIBLIA-KIADÁS.

ספר סדר תורה הנקרא כל שון קדמוניו תאן וזאת היה תורה עם תרגום אנקלוס
ועם תרגום רבנו סעדיא גאון וז'ללהיה. Kiadta kéziratok nyomán Atraki
Solom és Nidaf A., Jeruzsálem, 1895.

Sok a középkorból származó irodalmi kincs, melyek a zsidó tudományt utóbbi időben szerfölött gazdagították, kéziratokban maradtak meg, a melyek napjainkban Jemenben találtattak. Nem mintha Jemen volna azon ország, a melyben oly kiváló ápolásban részesült a tudomány, hiszen mind a mai napig sem nyertünk tudomást valamely ott élt szellemi nagyságról. Ha mégis éppen ott akadunk oly nagy kézirat tárházra, ezek nagyobbára oly irodalmi termékek, melyek a nagy török birodalom európai vagy más részeiben keletkeztek. Jemennek ez esetben csak azt köszönjük, hogy leghosszabb ideig ott maradtak fen teljes eredetiségökben. A jemenbeliek egyik legjellemzőbb vonása a minden régihez való szigorú ragaszkodás; míg tehát egybeült önkényes javítások az autor eredeti eszméit és gondolatait felismerhetlenségig elrontották, ez országban teljes eredetiségében tartották fel magukat. Ez állítás mellett tanuskodik a nem rég megjelent, Szaadja Gáoon arabs fordításával ellátott pentateuchus. Ezen a régi kézíraton még nem igazított sem tudós sem tudatlan keze. Ezen fordításon kívül csatlakozik a szöveghez az Onkelosz targuma. De a két targum nem a biblia szélén van — mint a mi kiadásainkban, hanem vers-vers után következik magában a szövegben. Ezen jelenség arra az időre emlékeztet, a midőn a meturgemonok még szerepeltek a zsidó községekben. De úgy látszik, hogy az egyiptomi zsidók akkoriban már az aramot sem értették jól, a minél fogva egy újabb fordítás szüksége állott be, m. p. az uralkodó nyelven. E kiadásnál csak azt az egyet kell sajnálni, hogy a kézirat nincs tudomá-

nyosan szerkesztve. Így pl. alkalmas kéz rámutatott volna a variánsokra, a melyekben az itt lenyomtatott targ. Onk. eltér a mi kiadásainktól. Álljon itt egy pár: Gen. 2,17. Sz. G. helyesen olvas *מִן הָעֵץ* kiadásaink pedig *מִן הָעֵץ*; ib. 32,8 S. G. a mi kiadásaink *לִתְּתֵן מִשְׁרֵן* helyett *לִתְּתֵן*-t olvas, a mi duális alak; ib. 33,24 *אֵשֶׁל* helyett *אֵתִי* infinitivus helyett az imprf. harmadik személye *יִהְיֶה* áll; ib. 27,30 *בֵּא* kiadásainkban *אֵתִי*-val fordítatik, e helyett S-nél *עַל* áll. Sok eltérés visszavezethető arra, hogy S. inkább a Nyugotarameus tájshoz közeledik, míg Onk. azt a nyelvjárást használja, mely Keleten dívott. Ez a jelenség a gyakran előforduló praepozícióknál tapasztalható. Csekély fontosságu az első rész végéhez (eddig csak az első rész, Genézis jelent meg) csatolt három oldalnyi terjedelmet felölél *דְּקִיּוֹ הַרְגִּים*. Érdekes, hogy a haftárak is el vannak látva targummal, a mely Jonathánból van véve. Itt is váltakozik szöveg és targum. Az egész *ספר בראשית* 79 folio lapra terjed, ebből 65 esik a bibliai szövegre, 11 a haftárakra, ezekhez csatlakozik az utolsó oldalon egy *הַלֵּק הַדְּקִיּוֹ*, az utolsó három lapot, mint említettem, a *דְּקִיּוֹ הַרְגִּים* foglalja le. A *הַלֵּק הַדְּקִיּוֹ* szórványosan van a szöveg mellé adva, de nem ér sokat. Leginkább el van hanyagolva a mű arabs része. De mily csekély is az értékes, a mely e munkában élénk táru, tudományos körökben, a melyek megtudják becsülni Szaadja Gáoon munkáját, köszönettel és örömmel fogják fogadni. A vállalat méltó a támogatásra, mivel épen jemenbeliektől indul ki, a kik leginkább szorulnak támogatásra.

A többi részek megbeszélésére, mint a nem sokára megjelenő exodusra, visszatérünk a jövőben.

Jeruzsálem.

Dr. GRÜNHUT LÁZÁR.

A PRÓFÉTAI KÖLTÉSZET.

(Prof. Dr. Müller Dav. Heinr.: Die Propheten in ihrer ursprünglichen Form, die Grundsätze der ursemitischen Poesie erschlossen und nachgewiesen in Bibel, Keilschriften und Koran, Wien, 1896. I—II. Band.)

A mióta a protestáns bibliai tudomány kiválóan a biblia bírálatával foglalkozik és e téren — főleg újabb időben — már a végletekbe esik, mindinkább kisebb lett azon zsidó

tudósok száma, kik a részletesebb bonczolás e munkájában segédkezett nyújtottak. A bibliai magyarázat azon magas nívójánál fogva, melyet egyetemben a héber nyelvtudományval e század közepe táján elért, tekintve a zsidó tudomány egyé számos ágainak elhagyatottságát, a zsidó tudósokat ösztönyszerűleg is az eddigi kevésbbé művelt tudományok felé terelte. A protestáns bibl. tudomány kiválóbb szövívői pedig azt állították, hogy a bibl. tudományban kiszorították a zsidó tudósokat, másrészt még azt a vádat kovácsolták, hogy a zsidók vallásuk alapkönyvének kutatását elhanyagolják, sőt abban egyáltalában maguknak részt nem követelnek. Örömmel üdvözljük ezért dr. Müller D. Henriket, a bécsi egyetem rendes nyilvános tanárát, aki mióta a bécsi rabbiszeminárium tanárává is lett, a bibliai kutatás terére lépett. Nem azért, mintha talán ő indítaná meg a harczot a keresztény tudósok révén teljesen destruktív irányba átesapott bibliai kritika ellenében — habár e téren is figyelmenreméltó tevékenységet fejt ki — hanem tisztán azért, mert némi tekintetben *új ösvényeket és utakat* fedezett fel a bibliai tudomány számára, ez által véget vetvén ama látszólag alapos gáncsnak, mintha zsidó tudósok nem foglalkoznának a biblia kritikai feldolgozásával.

A bibliai költészet egyik tekintélyes részét a próféták beszédjei képviselik. Ezen próf. beszédekben eddigelő különös költői formákat, kivéve a retorika által követelteket, nem állapítottak meg.¹⁾ A kommentátorok mindegyike minden egyes beszédet szétszédte részeire, a bevezetésre, tartalomra és befe-

¹⁾ Duhm (Das Buch Jesaja, Göttinga 1892) a kommentátorok egyik legújabbikja is nagy fontosságot tulajdonít a metrumnak, a mely még felfedezendő. De bevallja az előszóban: »Auf diesem Gebiet führen jetzt Schliendrian und Willkür die Herrschaft, und treten die abenteuerlichsten Thorheiten zu Tage.« Mindazonáltal maga is Ezsaiában a legkülönbözőbb metrumot veszi fel, az első fejezetben nem eléggé simított négy soros strófákat (a maszórai vers), majd (1,21) hat emelkedésből álló disztichonokat. Nem is szükséges ezen tapogatódézással szemben rámutatni Müller elméletére, mely sokkal biztosabb és szilárdabb. Lásd alább az ezen fejezetről szóló véleményét. Minthogy Ézs. könyvének mostani szövegére nem alkalmazhatók mindíg Duhm strófa és sor beosztásai, a javításnak, törlésnek és toldásnak igen tág tere nyílik. Ez azután a metrum szövegkritikai fontossága és jelentősége, mely — habár sokkal kisebb mértékben — Müllernél is kifejezésre jut.

jezésre, lehetőleg elválasztva a tartalomnak egyes gondolatait és eszméit szakaszokba. Müller hatalmas lépéssel megy tovább. Mint az ékíratokban és a korábban (a könyv első és második fejezete) úgy a próf. beszédekben is költői formákat figyelt meg, a beszédet strófákra osztva, a strófát sorokra. Ezzel legalább azon fejezetekre nézve, melyekben M. megfigyelését elemezi, megállapította, hogy azok nem a pillanat születtjei és termékei, és ha el is mondtak — és nemcsak leírtak — mindenesetre hirdetésüket megelőzte a költői kidolgozás. Helytelen volna ugyanis feltennünk, hogy pl. Ezékiel próf. a mellett ülő exulánsok véneinek (14., 1.) hatalmas orációt tartott volna az egyéni felelősségről, amire mindenesetre a véneknek — a bibliában el nem mondott — szavai szolgáltatattak alkalmat, és azután évek múlva beszédjeinek összegyűjtéséhez fogott, amely alkalommal az akkori rögtönzött beszédet strófákba, versekbe, szóval költői formába öntötte. Ez nagyon hihetetlen valami. De akkor el van döntve az a kérdés is, vajjon a próf. csak megtartották, vagy pedig előbb le is írták szónoklataikat. Költői formájú beszédet minden kétségen kívül le kellett írni, ki kellett dolgozni.

Feltevését a próf. beszédek költői formájáról, Müller az ékíratokkal és a Koránnal támogatja. Ámde az ékíratok aligha bizonyítanak mást mint azt, hogy az assyr-babyloni irodalomnak volt költői alakja. Az idézett példák ugyanis egyrészt epikus (das babylonische Schöpfungsepos 18. l.), másrészt lyrikus jellegűek (Nebukadnezar kupja 19. l.), ennél fogva nem alkalmasok összehasonlításra a próf. retorikai költészettel. Hisz a zsoltároknak alig tagadja valaki a strófák létezését. Találókbb az utalás a Koránra, hiszen Mohamed is próféta volt. De maga Müller is bevallja, hogy csak merész feltevéssel magyarázhatja meg, honnét származnak a strófák a Koránban, holott a pogánykorszak »sahihija« arabs költői művészi mértéket alkalmaztak verseikben (60. l.). M. szerint e költői forma a »kahinoktól«, a régi jósoktól szállt Mohamedre, ami által be volna bizonyítva, hogy az arabs népnél, valamint az assyr-babyloninál is élt ezen ősrégi *sémi költői forma*. Természetesen, hogy ez által nem nyerünk választ azon kérdéseinkre, miért nem élt a »pogány« arabs kor egy költője sem ezen költői formával, hiszen mindig létezett a kahinoknál?

Meg kell egyébiránt jegyeznünk, hogy Müllert nem az assyr-babyloni és arabs analogia bírta a *strófa-elméletre*, hanem az első impulsust rá Ezekiél prof. 14. fejezete adta. Rá is térünk e fejezetre, hogy in nuce kifejthessük a strófa-elmélet lényegét és mivoltát. Ez. 14. 12—23 önálló beszéd mely 2 főrészből áll I=12—20; II=21—23. A beszédet bevezeti — M. szerint négy sorból álló — introdukció, mely röviden mondja, hogy isten megbünteti a vétkes országot. Ezt a főgondolatot négyféle változatban világítja meg a prof. négy strófában, melyek mindegyike 7 sorból áll. Ide iktatjuk az első strófát; 1. sor: Eltöröm neki a kenyér pálcáját, 2. Bocsátok ellene éhséget, 3. Kiirtok belőle embert és állatot, 4. És e három férfi lesz közepében: 5. Noé, Dániel és Jób, 6. Ők igazságosságuk által megmentik lelküket, 7. Szól az Úr az örökkévaló. — A büntetés neme tehát e strófában az éhség, felváltják a vadállatok (II. str. 15. v.), a kard (III. str. 17. v.) és a dögvész (IV. str. 19. v.). Minden strófa harmadik sorában (kivéve a III.-at) említetnek emberek és állatok, úgyszintén minden strófában megemlékszik a prof. a három jámborról, az I. és IV.-ben névleg, a középső kettőben pedig csak utal rájuk. Ezen jelenség, amelyről még szó lesz, hogy t. i. az egyes strófák egyes gondolatokban vagy szavakban (mint itt a büntetés négyféle változatban, az emberek és állatok elvesznek, az ország meg elpusztul, a jámborok megmenekülnek, a többiek tönkremennek) megfelelnek egymásnak, korrespondálnak, a **responsió**. Ezen általános teoriáját alkalmazza a prof. Jeruzsálemre a második szakaszban (21—23. vv.): Jeruzsálem ellen bocsátja a négyféle büntetést, hogy kipusztítson belőle embert és állatot (mint fent általánosan), de megmenekül a maradék (megfelel a három jámbornak), ezeknek pedig fiai és leányai (= a gonoszok) Babylonba hozatnak.¹⁾ Ezen második szakasz három strófából áll,

¹⁾ Az értelmezés, melyet Müller ad e versnek (22), lényegesen eltér Smend és Cornillétól. M. azt hiszi, hogy az országban a sok katasztrófa daczára, maradt egy csekély rész, melyet a babyloniak nem bántottak. De ezeknek fiait és leányait, igenis, száműzetésbe vitték. A babyloni exulánusokat nagyon foglalkoztatta eme exulans-szállítmány jövetele. Nem értették ugyan s, hogy a Juda országbeliek miért nem pusztultak mind el, mivel bűnösök. Erre a prof. azt hirdeti: a jámborok Jeruzs-

az I. strófa 7 sorból (21—22. v.), a II. str. 5 sorból (23. v.) a III. str. szintén 5 sorból (24. v.).

Látható, míg az első szakaszban a strófák egyenletesen nagyok, addig a második szakaszban egyenlőtlen hosszú strófákkal találkozunk, sőt Müller a II. str. negyedik versét kiegészíteni kénytelen, hogy öt sort kapjon, azaz a III.-al egyenletesen hosszú strófát. De a beszúrt rész által a III. str. (23. v.) szószerinti ismétlése a II.-nak, úgy, hogy ezen tautológiát semmiféle »pszichológiai ok« nem magyarázza meg eléggé.

E kevésből is kitűnik, hogy a strófáknak bizonyos számú sorokra való felosztása oly pont, melyhez sok szó fér, mert nem lévén itt a rím döntő — mint a Koránban — a szubjektív felfogásnak igen tág tere nyílik.

Minekutána így némi képet nyertünk a strófa-elmélet-ről, áttérünk a könyv harmadik részének rövid ismertetésére, amely a strófa és responsió történetét és fejlődését vázolja, az egyes prófétákból vett szemelvények alapján.

Valamint a tekoai pásztornál, Ámosnál már a prófécia összes eszméi tükröznek vissza, úgy a költői formák is már teljes kifejelettségükben mutatkoznak, a művészi alakítás tökélye jelenik meg. De ha Ámos már a művészi formát is teljesen bírta, ámúlnunk kell ezen egyszerű földművelőn és pásztorn, aki — saját vallomása szerint — nem valamely próf. iskolából került ki, ahol esetleg a költői alakítást megtanulhatta volna. Magasztos gondolatokat egyszerű ember is érezhet, de azoknak művészi formába való öntése, ahhoz tanult ember kell, aki elődjeit ismeri, azoknak eredményeit ismeri és tovább fejleszti. Valóban M. — hogy e nehéz kérdésre megfelelően — Ámoszt valamely próf. iskola tagjává teszi meg; az ellenmondást pedig Ámosz saját szavaival úgy akarja

ben megmenekülnek, de fiaik, a bűnösök megkapják büntetésüket, mert Bab.-ba száműzetnek. De nem szükséges felvenni — mint azt M. teszi — hogy ezen exulans szállítmány Jeruzs. elpusztulása után érkezett B.-ba, hanem tekintve, hogy a szóban forgó fejezet megelőzi a könyvben Jer. pusztulásának hírét (33. 21.), e jóslat éppen a Zed.-al visszamaradt nép száműzetésére vonatkozik. Mert nehézkes az is, hogy Jer.-ban »p'etah« maradt meg, azaz olyan, amely megfelelne a három jámbornak. A történetből ugyanis tudjuk, hogy a visszamaradtak is Egypt.-ba vándoroltak. A פלטה csakis a Jojachin gáluthából megmenekültekre vonatkozik, a kiket Zed.-al ugyanaz a sors érte, mint elődjeiket tizenegy évvel előbb

eltüntetni, hogy Ámosz jóval fellépése előtt hagyta oda az iskolát és visszatért földjéhez és nyájaihoz (63. l.). Tehát Ámosz még sem mondott igazat! De legyünk őszinték. M. nem akart kitérni a nehéz kérdés elől, míg elődjei azt igenis megtették. A tekoai pásztor és az első ékesszavú, mintaképül szolgáló próféta oly paradoxon, melyet eddig megmagyarázni nem sikerült.

Ámosznak majdnem összes fejezeteiben kimutathatók a strófák, responsiók a legváltozatosabb formában. Mindjárt az első fejezetben a maszorai szöveg hézagai ajánlkoznak útmutatónak. A strófák öt-öt sorból állanak. Ámde ezen szabályosság mellett két helyen is egy-egy szó képez külön sort (»Gileadot« 1, 3 és »mésszé« 2, 1), holott szorosan összefüggnek a megelőző mondattal. A refrain használja a negyedik fejezetben (»nem tértetek vissza hozzám«),¹⁾ ahol a strófák hosszúsága szabályosan száll (5 + 4 + 3 + 2 + 1 sor). Tagadhatlan, hogy a refrain és a sorok ilyen szabályos esése sokat döntenek a strófa-elmélet mellett, habár nem hallgathatjuk el, hogy az utolsó egy soros strófa (4, 11) egész kényelmesen két sorra osztható, mert két gondolatot tartalmaz. Ámosz csupán a párhuzamosságot ismeri, de nem az antithezist. Ezen új rhetorikai elemet Ézsaiás viszi be a próf. orációba. Az antithesis is összekapcsolja a távolfekvő gondolatokat és eszméket. Az összekapcsolás, legyen a parallelizmus vagy antithesis révén, alakí kifejezője a concatenatió (összeláncolás). A próf. költészet még egy alakot köszön Ézsaiásnak, a két hasábos beszédet.

Az új formák megvilágítására nem kell tovább mennünk az első fejezetnél, melyben már a kommentátorok is strófákat véltek felfedezni, habár nem szabályosakat. Az első hasáb 2—18. v.-ig terjed, onnét a fejezet végéig a második; az első hasáb két szimmetrikus, három-három strófából álló részre oszlik. E két rész közti concatenatio: »Szodomaként lennének, Gomorrához hasonlítanánk« (9. v.); »Szodoma fejedelmei, Gomorra népe« (10. v.). Az első hasáb végződik: Szerezetek jogot az árvának, *pereljétek* stb. (17. v.), a második hasáb amely szintén három strófából áll, kezdődik: »Hadd *pereljünk*« (18. v.), ahol egyszersmind az antithesis is fellép. A strófák

¹⁾ Hasonló refrain Ézsaiásnál, 9—10. ff.

képe 7, 5, 7; 7, 5, 7—6, 6, 6. Művészi alakja van a felavató fejezetének: két hasáb. Az elsőben elmondja a próf. mit látott »És láttam az Örökkévalót«; a másodikban mit hallott »És hallottam az Úr hangját«. A strófák tagolása 3, 10, 10—3, 10, 10. Mindkét hasábban a harmadik str. első sora: »És szólottam.«

Jeremiás nem volt olyan magasröptű és lendületes költő, mint Ézsaiás, de prózájában a költői formát gazdagította a háromhasábos beszéddel, ami tulajdonképpen a Micha érdeme (113. l.), de Jeremiás fejlesztette és változatossá tette. Leggazdagabb változatokban Ezekielnél találjuk a költői formákat, azon prófétánál, ki beszédjeiben is nagy ismereteket árul el az építészetéről és strukturáról. A legkülönbözőbb hosszúságú strófák összeláncolása, és a responsió majdnem minden sorban lépten-nyomon mutatható ki. Utódja az exiliumban, a Denteroészaiás, korántsem vetekedhetik vele a művészi formák kivételében. Oratióinak jellege nagyban hasonlít a törvénytörvényezői tárgyalásához, amiből Müller azt sejtí, hogy a névtelen próféta tán valami bírói tisztet viselt exuláns társai között. Említendő még Zefanja, akinek mindhárom fejezete strófákra tagolható. Különös, hogy sem Hóseánál, Ámosz közvetlen utódjánál nem bizonyítható be a strófa-elmélet, Náchumnál is nagy nehezen (3 f.), pedig Náchum első fejezetében *ötlábú* verseket (fünf Hebungen) fedezett fel *Gunkel*, ami — úgy látszik — M. figyelmét kikerülte.

Ezen részletes bizonyítás után M. a negyedik fejezetben foglalkozik a strófa és responsió és egyéb költői sajátosságok eredetével és fejlődésével. A responsió csirája a parallelizmus membrorum, mely az összes sémi nyelvek, de főleg a héber költészetnek éltető eleme. Ami a parallelizmus membrorum a versben, az a responsio a strófában és orációban. Két vagy több strófa ellentétes, illetőleg párhuzamos gondolatokat fejt ki, a párhuzamos, illetőleg ellentétes viszony alakí kifejezője a responsió. Eredetét biztosan nem lehet meghatározni. Szigorú responsió mellett minden strófa sora megegyezik gondolatban vagy szavakban a másik strófa megfelelő sorával, illetőleg a második hasáb megfelelő strófájának megfelelő sorával, azaz a responsió vertikális és horizontális, amire a legtöbb példát Ezekiel nyújtja. Egy másik kapocs az összeláncolás, amely által rendez-

sen az egyik strófa vége a következőnek elejével kapcsoltatik össze. Ennek részben ellentéte az inclusió, amely a strófát bezárja és mintegy elválasztja a gondolatot a következőtől. E három sajátság (responsió, concatenatió, inclusió) nem lép fel külön-külön, hanem leggyakrabban egymás mellett, amit Müller szerfölött képletesen így fejez ki: »Valódi művészek módja szerint sebesen változtatják szerepeiket és öltözékeiket. A tartózkodó inclusió hirtelen odaadó concatenatióvá változik, és a kaczer responsió csakhamar bezáródik, hogy annál gyorsabban pajtásaihoz csatlakozzék.« (201. l.).

A strófa megállapításánál szerzőt a gondolatbeli egység és a forma vezette, nemkülönben a masszorai hézagok, a melyeket eddig is úgy fogtak fel, mint a gondolatmenet befejezését jelző külső alakot. A strófa sorainak meghatározásánál és elválasztásánál irányadó volt a rhythmus, a gondolat kerekded-sége, elősegítette pedig gyakran a hangsúlynak hagyományos elrendezése. De a sornak nincs semminemű időmértékes vagy ütemes jellege, valamint a szavak száma sincs befolyással a sor megállapításánál; még Budde elégia-verse sem mutatható ki a profétákban (209. l.).

Minthogy e strófa-elmélet a főbb három sémi nyelv költészetéből bizonyítható be, visszavezetendő egy régebbi sémi típusra, a vallásos költészet összemi műfajára, amelynek nyomát M. Bileam beszédjeiben véli feltalálni. E műfajnak utolsó maradványai (ha nem is tekintettel az időre, hanem a sémi nyelvek fejlődésére) az evangéliumokban fedezhetők fel.

Nagyon merész M. állítása (nem feltevése), hogy a görög irodalomban előforduló strófák és responsiók a görög dráma chorusainak váltó dalaiban sémi eredetre vezetendők vissza. Bizonyítékai: a parallelizmus membrorum az áriai nyelvek költészetében nem otthonos, honnét került tehát a görög chorusba? Ugyanaz áll a chorusok egymást felváltó énekeire nézve, továbbá azon körülmény, hogy ez énekeknek nincs metruma. A görög dráma a Dyonisiák vallásos kultuszából keletkezett. A vallásos kultuszokra a phoenicziaiak tanították meg a görögöket. Euripides egyik drámájából látható, hogy Delphi-ben phöniciiai szűzek énekelték a chorstól Apolló tiszteletére. Ezen állításból M. visszafelé is megvonja a következtetést, hogy t. i. a chorus-ének azaz strófa és antistrófa előadása a

profécziának volt legrégibb formája. Egyetlen egy bizonyíték hozható fel ezen nem kevésbé merész állítás mellett a szentírásból I. Sam. 10, 5. A prof. ifjak, akikre Saul hazatérve Sámuellel történt találkozása után bukkant, valami jóslatot adtak elő dallamosan, karban énekelve.

A profétáról eddig táplált magasztos felfogásunkat nagyon leszállítja M. ezen állítása, nemkülönben azon leírása, miként képzei a prof. orációk előadását és elterjedését a nép között. Álljon itt M. példája. Ámosz karvezető rákezd: »Az Úr Czionból« stb. 1, 2, amire a kar felelt a prof. által előzetesen betanított strófákkal, amelyeket fent elemeztünk, Damaszkusról, Gazáról stb., míg végre a karvezető Ámosz ismét szóhoz jut, Jeruzsálemre mond egy strófát és az északi birodalom vesztét helyezi kilátásba. Nagyon szép M. fejtegetése a 7—8. ff.-ről. Ámosz: »Felemelkedem Jerob. háza ellen *karáddal*«. Tovább nem szólhatott a lelkes prof., mert a főpap kitiltotta az országból, de azt nem tudta megakadályozni, hogy a chorus az antistrófában a rettenetes hirdetéssel ne végezzen: »Hullákat nagy tömegben dobtak. Csitt!« Nagyon szép, de vajjon igaz-e! Bizony egész másképp képzeljük magunknak Ézsaiás megjelenését Achaz király előtt (7. f.).

Nagyjában iparkodtunk a fentebbiekben ismertetni a tudós tanár könyvét, megvilágítani kettős felfedezését a strófa és a kar-elméletéről.

Még csak egy pontról akarunk szólni.

Míg a szerző némely helyütt, habár igen ritkán (Ézs. 41, 26; 47, 10.), kénytelen egyes szavakat és szólamokat a szövegbe csempészni, hogy a strófa sorai megfeleljenek a vázlatnak, habár a sorok beosztásában nem tanúsít szigorú következetességet, úgy, hogy ebbeli állításait még maga is korrigálni fogja, könyve igen becses adalékokat nyújt a prof. magyarázatához és erős támadásokat intéz a biblia-kritika kinövései ellen.

Dr. Müller, a hírneves orientalista, az aethiops feliratok kiadója és általánosan elismert tekintély a délarábiai nyelvészet terén, jelentékeny nyereséget jelent a zsidó tudománynak, amelyhez szíve egész melegével, teljes buzgalomával tért vissza. A sémi nyelvek ismerete magasabb szempontra vezeti őt, amelyből a bibliai tudomány kutatásához fogott, hogy új utat

nyisson meg e tudomány számára. Ha az ismertetett könyvben lerakott elméletek meg fognak szilárdulni és tovább fejleszteni — amint erősen hisszük és reméljük — minden apróbb hibái és fogyatkozásai mellett, amelyeket művének behatóbb tanulmányozása után kiemeltünk, akkor senki sem fogja zokon venni az *úttörőnek* azon biztos és önérzetes, az igazi fáradhatatlan tudományos munkálkodás és lankadatlan bűvárkodás sugallta, bátor hangját, melylyel felfedezéseit a tudomány világába küldötte.

Budapest.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

A VALLÁS SZEREPE A NEVELÉSBEN.

(Götz F. Hadath v'hachinnuch, Wilna 1896. héber nyelven.)

Az orosz zsidók körében a közművelődés az utóbbi időben hatalmas lépésekkel halad előre. Karöltve jár vele a vallásosság hanyatlása. Mily eszközökkel volna ezen vallásos visszacsúszás meggátolható, erről elmélkedik Götz, egy kiváló orosz-zsidó paedagogus — folyóiratunk régi munkatársa — e könyvben, mely alapvonásaiban már előbb több felekezeti lapban látott napvilágot.

Habár a szerző szeméi előtt első sorban az orosz állapotok lebegtek, oly hű képét adja a vallásosságnak a zsidó családokban, az iskolában és templomban, hogy a fölvetett kérdés általános zsidó érdekű volta szembeszökő, és be kell vallanunk, a zilált állapot hathatós orvoslást igényel Oroszországban épp úgy, mint akár Brulunk.

Ha nem is sorakozunk Brunetiére hívei közé, aki alig két éve egy római látogatás után a tudomány csődjét jelentette be, és egyedül a vallást deklarálta amaz eszköznek, mely az emberiséget a boldogság és jólét végcéljához képes elvezetni, annyi bizonyos, hogy napjainkban alig akad valaki, aki a vallásnak jogosultságát és üdvösségét el nem ismerné. Amde vallás és vallásosság úgy aránylanak egymáshoz, mint elmélet és gyakorlat, mint erkölcs és erkölcsös tett. Valamint pedig a moralitás ismeretei még nem tesznek embert morálissá, épúgy a katekizmus tudása nem teszi a gyermeket vallásossá. Midőn tehát a vallásnak szerepet kívánunk adni a nevelésben — és

hogy a nevelés vallás nélkül általában káros és ártalmas, arról Herbart, Waitz, Beneke és más paedagóguson kívül legjobban meggyőző a mindennapi élet — nem elégedhetünk meg azzal, hogy a gyermeket a vallásos tanok, törvények, parancsok és tilalmak nagy tömegével ismertetjük meg, szóval az elméleteket, hanem alkalmat kell neki nyújtani, hogy mindazokat gyakorolni is lássa, maga is gyakorolja. Ez volt a régi zsidóknak paedagógiája, mely fényesen vált be századokon át, mert »nem érzések idéznek elő cselekvéseket, hanem cselekvések érzelmeket«. A nevelésben pláne, ahol a szemléltető mód dominál, a vallást is szemléltetővé kell tennünk, hogy a gyermek fogékony lelke megragadja és magáévá tegye. Isten ismerete és a vallási etika, a zsidó vallás alapjai a vallásos szertartások megtartása révén mennek át a gyermek értelmébe, ezen eszmék cselekedetek által megtestesülnek és hatnak az emberek erkölcsének fejlődésére. De tettek nélkül a legmagasztosabb vallásos eszme sem lesz hatással az illető ember életmódjára és gondolkodására.

Részletesen megokolja a szerző, miért tartja legfontosabbnak a nevelésnél a következő négy körbe tartozó gyakorlati vallási törvények megtartását: a biblia tanulmányozását, a szombat és ünnep szentségét, az étkezési szabályokat és az imádkozást a közösségben. Azon szülők, kik jó zsidóknak vallják magukat, azért jó zsidók, mert saját szüleik házában vallásosan neveltettek, ha pedig gyermekeiket is jó zsidókká akarják nevelni, hiába bíznak a vallástanítóba, a hittanárba, ha gyermekeiknek maguk nem járnak elől vallásos életmóddal.

Érdekesen fejtegeti a vallásosság hanyatlásának okát. A ghettóba szorult, minden műveltségtől megfosztott XVI—XVIII. századbeli zsidóságnak egy része mohón rávetette magát a művelődésre, midőn számára is megnyitak az iskolák, ama tévhitnek esett áldozatul, hogy a műveltség és tudomány nem egyezik meg a vallásossággal. E balhit a zsidóság egyik részét arra bírta, hogy vallásos szertartásait mind a műveltség oltárán áldozta fel, a másik részét pedig arra, hogy tovább is irtózzék a műveltségtől vallása érdekében »toute comme chez nous«. E tévhithez hozzájárult némely féktelen reformátorok tevékenysége, amely szintén romboló és visszariasztó hatással bírt. Amde mily szépen tud megférti a vallásosság nemcsak

az elméleti, hanem a gyakorlati műveltséggel, arra példát nyújt Németország orthodoxiája és annak vezérő kara.

Szerzőnk hadat izen a czionizmusnak; a héber nyelv virágzása örömmel tölti el szívét, de azért orosz hitsorsosainak mégis ajánlja az orosz nyelv megtanulását, mert nézete szerint nagyobb részük sem Argentiniában, sem a szentföldön, hanem Oroszországban fog boldogulni. Az orthodoxok engedjenek gyűlöletükből és rideg tartózkodásukból minden iránt, ami a műveltség és felvilágosodáshoz áll közel, az u. n. felvilágosultak pedig nemcsak szívvel és szóval, hanem tettekkel legyenek zsidók, és ily értelemben neveljék házaikban otthon gyermekeiket, akkor nevelésüknek gyümölcse és eredménye lesz.

Még sok, igen érdekes dolgokat találunk e kis könyvecskeiben, melynek szerzője épp oly jól ismeri a zsidó vallásbölcsészeket, mint a filozófia nagyjait, Zunzot, Steinheimot és Mendelsóhnt épp oly jól, mint Herbartot és Beneket. Néhány típusra, melyet bemutat, körüpkben is ráismerünk. És óhajtanánk, ha szerzőnk tanácsa nem csak hazájában, hanem nálunk Magyarországon is megfogadtatnék.

Götz F. kiváló írói képességeiről, amelyeknek a jelen könyv is fényes tanubizonyossága, nem kell szólnunk olvasóink előtt, kik számos nagyérdékű cikkében gyönyörködhettek, és azért pusztán azt emeljük ki, hogy a héber nyelvet szintén mesterien kezeli, úgy, hogy az olvasó észre sem veszi, hogy a legmodernebb paedagógiai eszmék tulajdonképen egy holt nyelven adatnak elő ily mintaszerű szabotossággal és világossággal.

Budapest.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

AZ ELSŐ HÉBER NYOMTATVÁNYOK BEFOLYÁSA A ZSIDÓK KULTUSZÁRA ÉS KULTURÁJÁRA.

(*Dr. Berliner A.*, Ueber den Einfluss des ersten hebräischen Buchdrucks auf den Cultus und die Cultur der Juden. Frankfurt a. M. 1896. A berlini rabbiszeminárium Értesítőjéből.)

A könnynyomatás, mint a kultúra minden haladása, a zsidó vallásos életre is befolyással volt. Ezt a befolyást mutatja fel *Berliner* a megnevezett kis iratában. Először szól a legrégibb héber nyomtatványokról. Az első héber könyv 35

évvél a nyomtatás feltalálása után, 1475 február 17-én, került ki a sajtó alól, de nem Guttenberg hazájában, hanem Olaszországban. Ez a könyv Rasi tórákomentára és Reggio di Calabriában nyomódott. Ugyanazon évben látott napvilágot mint második nyomdatermek Jakob ben Áser Arba Turimja; ezután következett ismét egy Tur Orach-Chajim; azután Jesaja Bedarsi Bechinath Olamja. Mind Olaszországban. A nyomdászok természetesen lelkesedtek az új találmányért és ennek utóirataikban kifejezést is adtak.

De minden újításnak ellensége a régi és a könyvnyomatás sem kerülhetette ki a gáncsot és ellenségeskedést. A másolók és a halákha aggályokat tápláltak. Némely nyomtatványban az első szót kihagyták, hogy annak írásával fejeztessék be a könyvet, mint régebben a másoló szokta hagyni megrendelőjének. Épp így a könyv utolsó lapján egy a tóra számára felállított szabálynak megfelelőleg csucsára állított háromszög alakban nyomtattak, hogy a lap ne maradjon üresen. *Berliner* áttekintést nyújt a rabbinikus tekintélyek véleményeiről, melyek a nyomás és írás közötti viszonyra vonatkoznak a szentség szempontjából. Sokan a nyomtatást épp oly szentnek nyilvánították mint az írást, következésképp mindenütt használhatónak, a hol írás van megparancsolva. Némely zsidó tudós a nyomtatást a bibliában vagy a talmudban találta fel, mint napjainkban a vasutakat stb.

A könnynyomatásnak döntő befolyása volt az imakönyvre és a talmudtanulmányokra. A machzor megállapítása a nyomdásztól származik, ki nem nyomhatta le az összes imákat, piutokat, szelichákat és nem adhatott minden községnak külön imakönyvet. Ezt már *Zunz* mondotta ki. A talmud jelen alakja szintén a nyomdász alkotása. Rasin kívül a későbbi átdolgozásban létező tőszafóthot nyomtatta a szöveg mellé. Ha véletlenül mást nyomtat oda, most mást tanulmányoznának. A nyomda hatása alatt vesztette el érvényét a lineálás szabálya (שורות).

Az irat második fele a témával csak lazán függ össze, inkább a maszóra egyes pontjait tárgyalja: a bibliai könyvek sorrendjét, egyes könyvek kettéosztását, a fejezetekre való osztást stb. Új kutatások itt alig találhatók. Téves *Berliner* azon nézete, hogy a palesztinai szedárim nem hetiszakaszok, hanem

tanulási szakaszok (37. lap), miután ezt a felosztást találjuk az agádai midrásokban, a mint Theodor (Monatsschrift XXXIV—XXXV.) kimutatta. Ezt a bizonyítást nem gyengíti az, a mit Berliner 49. lapon Theodor dolgozatát idézve mond. Már pedig ezen midrasművek összegyűjtött előadások, a melyek majdnem kivétel nélkül a szidra első verseit veszik főthémául. Még más bizonyítékok is vannak. Feltűnő, hogy Rappoport ide vágó dolgozatát Halichoth Kedem (Amsterdam 1846) 10. s. köv. 11. nem említi 31. lap 1. jegyzet. Rappoport jó részét annak a mit Berliner előad, már megállapította. Pld. azt is, hogy a rabbinikus bibliában a zsoltár 17 széderre osztásánál többnyire nem a széder eleje, hanem vége van megadva (12. és 18. lap). Nem helyes tehát, ha Berliner (28. lap) ezt a széderjegyzéket idézi bizonyításul, hogy Zsoltár 78, 26 új fejezet kezdődik, mert itt éppen végződhetik. Ugyanott ezt is olvassuk: »In der Bibel ed. Brescia 1493 wird hier [zs. 78, 26] die Hälfte des Buches (חצי הכתוב), welche bei uns bereits zwei Verse früher angegeben ist, angezeigt«. Berliner figyelmét elkerülte, hogy ez a talmud adata Kidusin 30 a.

Berliner bokros érdemeit irodalmunk körül ezen kis népszerű iratával újból gyarapította és az irodalmunk iránt érdeklődő nagyobb közönség halálját is kiérdemelte.

Budapest.

B. L.

ALBO VALLÁSBÖLCÉSÉSZETÉNEK RENDSZERE.

(Dr. Tünzer A., Die Religionsphilosophie Josef Albo's nach seinem Werke »Ikkarim« systematisch dargestellt und erläutert. I. rész. Frankfurt a. M. 1896.)

Azon, a tárgy fontosságához képest csekély érdeklődés mellett, melyben a zsidó vallásbölcészet részesül, minden természetét, a mely ezen irodalmat szolgálja, örömmel kell fogadni. Az időről időre megjelenő, többnyire kezdőktől származó monographiák, habár nem a jelenkori zsidóság vallásbölcészetét szolgálják, a múlt felderítéséhez kisebb-nagyobb mértékben hozzájárulnak. Főfontosságú természetesen az a vallásbölcészet, melyet a jelenkor zsidó teológusai vallanak és vallhatnak, ilyennek megállapítására némely rendszeres kísérlet történt ugyan, de ezek a mai filozófiával összhangzásban nem állanak

és a gondolkozókat kielégíteni nem képesek. A zsidó theologia és vallás-filozófia ezen feladatának a jövőtől várt megoldását a multnak felderítése mindenestre előmozdítja, minthogy a jelen a multon építendő és épül fel. E szempontból a zsidó filozófusok rendszereinek ismerete és ismertetése nem pusztán történelmi érdekű.

Azon eszmekincs, melyet gondolkodóink a görög, görög-arabs és az újkori filozófia hatása alatt, akár ezekkel egyetértve, akár ezek ellen küzdve megteremtettek, számunkra minden körülmények között becses anyagot képez, mert gondolkodásunkra termékenyítőleg hat, még akkor is, ha nem tehetjük többé egészében magunkévá, mivelhogy korunk haladott műveltségével harmóniában nem áll. Az elmunkálatot a megalkotandó zsidó vallásbölcészetéhez a régiek végezték. Nem vall finom historiai és filozófiai érzékre a régiek gondolatmunkájának kicsinylése, a melylyel e téren nem ritkán találkozni. Nem szabad a jelen filozófiai eszméit a gondolkodás csuespontjainak tekinteni, melyekről a multat lenézzük.

Ezen gondolatokat ébreszti bennem az előttem fekvő mű különben érdekes bevezetése, a mely — nem önálló kutatások alapján — kivégzi a zsidó vallásbölcészetet Philótól Albóig. Munk S. halhatatlan érdemeket szerzett a zsidó bölcészet felderítése és ismertetése körül, de azért nem szabad esküdni azon állítására, hogy zsidó vallásbölcészet nem is létezik. A modern tudomány definiálhatja a vallásbölcészetet saját felfogása és szükséglete szerint, de azért nem szabad csupán azért, mert ezen definíció keretébe a régi vallásbölcészet nem illeszthető be, kimondani a sentenciát, hogy zsidó vallásbölcészet nem létezett soha.¹⁾ Ilyen gondolatmenet mellett az összes tudományokat megtagadhatjuk a multtól. Egyáltalában nem helyeselhető, ha a jelenlegi tudományosságot örök igazságok tárházának tekintjük, úgy hogy a mult eszméit emez igazságokkal mint csalhatatlan mértékkel mérjük.

A bevezetést, mely Philó, Szaadja, Maimuni és Albórol, mint egyes irányok jellegzetes képviselőiről szólt, követi Albó biográfiája, a melyben főképen Albo művének szerzési kora állapittatik meg. Szerző iparkodik, hogy Albórol, ki Crescas Ör

¹⁾ Még keményebb ítéletet mond szerző 77 s. köv. 1.

Adonai. című művéből sokat merített, a plágium vádját lemossa. Középkori írói fogalmak szerint nem volt plagiator, azonban önálló gondolkodónak sem mondható és az Albóról alkotott ítéletet lehet enyhébb színekkel festeni, de lényegileg megváltoztatni nem igen. Szerző állítása szerint az Ikkárim első részében, mely régibb mint a többi három, nincs idegen szellemi jószág; ennek megírásakor Crescas művét még nem ismerte, csak szóbeli tanításból (utóbbi 51. lapon). Innen származik Albo pontatlansága, mert nem tudhatta előre, hogy Crescas művében mik lesznek még befoglalva.

A II. részében az Ikkárim tendenciájáról van szó. Szerző azon nézeten van, hogy a mű célja nem a zsidó vallás filozófiai igazolása, hanem a kereszténység megczáfolása, nem apológia, hanem polémia. Szerző szerint (31) Maimuni hittételeinek némelyike szintén a kereszténység ellen fordul. Ez lehetséges. De szerző úgy beszél, mintha Maimuni keresztény országban élt volna: »Mit all diesen Sätzen wollte Maimonides nur das Bewusstsein des Judenthums im Volke neu beleben, neu auffrischen um so den Uebertritten vorzubeugen... kirchliche Bekehrungswuth stb.«

Ezután következik Albónak előző dogmatikusok fölött gyakorlott kritikájának ismertetése. Röviden elő van adva, miképen bírálta Albo Maimonides és Crescas hittételeit. A Maimuni elleni kritikájában — ugymond szerző — a prioritás Albót illeti meg: »Freilich hatte Crescas hiezu bereits den ersten Anstoss gegeben, dennoch ist Albo darin, dass er sich mit der kritischen Sonde an Maimonides, diesen »Stagyriten« der späteren jüdischen Religionsphilosophen herangewagt habe, unbedingt die Priorität zuzusprechen, weil er bei Abfassung des ersten Ikkarim-Teiles den Or-Adonai noch nicht kannte« (44. lap). Ebben az állításban nincs logika. Hát Crescas Albótól vette kölcsön a Maimuni bírálatát, mert Albó műve első részének kidolgozásánál nem ismerte még a Crescas művét? Ha föltesszük is, hogy akkor nem is ismerte még az Or Adonait, nem következik ebből az Albó prioritása, csupán az önállósága e tekintetben. De ez sem áll. Albó Crescas tanítványa volt és Tänzer is fölteszi, hogy tanítójának nézeteit előadásából ismerte és így bizonyára a Maimuni dogmáinak kritikáját is onnan merítette.

A IV. fejezet tárgyalja Albó rendszerét, előzőleg azonban szó van még a módszeréről és a terminusairól, úgy, hogy a systema tulajdonképi előadása az egész irathoz arányitva csakély tért foglal el. A törzsek, gyökök és ágak behatóbb tárgyalása világosabbá tette volna az Ikkárim rendszerét. Azonban a nyújtott ismertetésért is hálával tartozunk és bevárjuk a bővebb kifejtést, melyet sz. ígér. »Csodálatra méltónak« nem tartjuk sem Albó rendszerét, sem exegézisét. A szeretet, melyel Tänzer filozófusát körül veszi, érthető, de a filozófia az igazságot keresi és nem vezeteti magát sem rokonszenvtől, sem ellenszenvtől és a tulzás e téren egyáltalában nincs helyén.

Néhány apróbb megjegyzés. A barcelonai disputáció nem 1250-ben, hanem 1263-ban tartatott meg. Minden, a mit szerző erről (34—35. l.) mond, antiquált. Nemcsak Denifle publicatiója és Loeb cikke (Revue des Etudes Juives XV. 1), került ki figyelmét, hanem az is, hogy Steinschneider a *כתב יד* kiadta. Abrabanel művének neve nem »Rosch Emuna« (44. lap), hanem »Rosch-Amana« Énekek Éneke 4, 8-ra való célzással. »Zeller Gesch. der Griechen« (53. és 60. l.) nem pontos. Az elég számos sajtóhiba közül csak egyet javitunk: 62. l. jegyzet Sohey helyett olv. Scheyer.

Ezen észrevételeinkkel csupán azon érdeklődésnek, melylyel az előttünk fekvő művet olvastuk, és hálánknak akartunk kifejezést adni.

Budapest.

B. L.

ORSZÁGVILÁG.

AZ ORSZ. RABBIKÉPZŐ INTÉZET TÖRTÉNETE.

Tizenkilencz évi működésre tekinthet vissza az orsz. rabbiképző intézet, melynek történetét most a magyar nemzet ezeréves fenállása ünnepének alkalmából mint a magyar zsidóság újabb történetének egyik fontos szakaszát Schill Salamon tanár a tanári kar megbízásából állította össze. A világosan megírt, könnyen áttekinthető füzet alapul veszi Bánoczi Józsefnek, az intézet első évtizedéről írt monographiáját, azt kiegészítve és annak adatait, hogy teljes képet nyújthasson, röviden ismét összefoglalva. Rövid visszatekintéséből következőket vehetjük ki.

Rabbiképző-intézet alapításának eszméjével már a József főherczeg nádorhoz benyújtott emlékiratban találkozunk, mely törekvés azonban ép oly kevésbé sikerült, mint az 1837. orsz. bizottság azon törvényjavaslata, hogy csak azok lehessenek rabbik, a kik nyilvános felügyelet alatt jövőndő hivatásukra előkészítettek és az anyakönyveket az állam nyelvén vezethetik. A rendek és főrendek 1844-iki ilyenmü határozása sem jöhetett létre. A magyar szabadságharcz gyászos kimenetele után a császári hadak főparancsnoka két millió frtnyi hadisarczot rótt a magyarhoni zsidó községekre. 1850 ben azonban az uralkodó ezen összeget — melyhez a hazai zsidóság egy millió frttal hozzájárult — az izr. iskolaügy támogatásának szánta és 1856-ban elrendelte, hogy oszthatlan alapként kezeltsék és jövedelme első sorban rabbiképző felállítására fordíttassék. Sokaig huzódtak a tárgyalások, melyeken nem segített az 1864-iki év sem, melyben a helytartótanács az ügy keresztülvitele érdekében érintkezésbe lépett zsidó szakemberekkel. Csakis a polgári és politikai egyenjogositásunk

után egybehívott kongresszus mondotta ki határozatképen a rabbiképző felállításának szükségességét és e czélból a szervezet és tanmenet megállapítása végett szakbizottságot választott.

Az intézet 1877 október 4-én nyílt meg a kormány, a főváros, a budapesti tudomány-egyetem, több hazai, más felekezetű iskola, 40 hazai község és külföldi zsidó intézetek képviselőinek jelenlétében. Fenállásának második havában ő Felsége a király legmagasabb látogatásával tüntette ki, ugyanczintén a szakminiszterek többször látogatták meg az intézetet.

A rabbiképző, mely a vallás- és közoktatásügyi miniszterium felügyelete és az általa kinevezett vezérő bíró bizottsági közvetlen vezetése alatt áll, két tanfolyamra oszlik: az alsóra és felsőre. Ezek mindegyike öt-öt évfolyamból áll. Az alsóba felvétetnek azok, akik négy alsó gymnasiumról hoznak bizonyítványt vagy az alapszabályokban előírt felvételi vizsgát teszik le és ezenkívül a héber-theologiai tárgyakban való jártasságukat szintén vizsgálat utján bizonyítják. A felső tanfolyamba léphetnek azok, kik érettségi bizonyítvánnyal és az alapszabályokban ugyancsak előírt héber ismeretekkel bírnak. Az intézet tulajdonképeni célja mellett, hogy a magyar zsidóságnak magyar papokat neveljen, alkalmat ad oly tanárjelölteknek és tanároknak, kik hittanári pályára készülnek és hatóságot képez, a hol ezek megfelelő vizsgálat alapján képesítést nyernek. Ép így köteleztetnek a felső tanfolyambeli hallgatók, hogy egyetemi tanulmányaik ideje alatt paedagógiát és egészségtant hallgassanak.

A felső tanfolyamban hetenként 26 órában előadatnak: szentírás, talmud, szertartástan, midrás, zsidók története, vallásbölcsezet és ethika, héber és arab nyelv, hitszónoklattan. Az alsó tanfolyamban a gymnasiumi tárgyak mellett, minthogy ez a theologiai szakiskola kiegészítő részét képezi, hetenként 17—18 órában előadatnak: szentírás, talmud, héber, arab nyelv, zsidók története.

A tanári karból — az intézet fennállása óta — kiváltak: Bánoczi József dr. (jelenleg az izr. tanítóképző igazgatója, rövid ideig helyettesítette Radó Antal dr., utódja Balog Armin) Brill S. L. a pesti rabbinateus elnöke, Kont Gyula és dr. Simonyi Zsigmond. Elhunytak: Deutsch Henrik, Friedmann Mór. Brill és Deutsch utódja Dr. Blau Lajos.

Az intézetnek 368 tanítványa volt, a kik 1589 osztálytanulót adtak. Honosságra nézve leginkább magyarországiak és ezek között a legtöbb (223) Pestmegyéből valók — a mit az intézet fekvése magyaráz meg — ez után következik Nyitra (135), Zemplén (121), Szatmár (82), Pozsony (74), Trencsén (73), Abauj (64), Heves (64), Liptó (57) növendékekkel. Bátran állitható, hogy az intézetet többnyire felső magyarországi és pedig konzervatív irányú szülők fiai látogatják. Az alsóbb tanfolyamnak legtöbb növendéke (106) az 1887/88 és a felső tanfolyamnak (48) az 1892/93 tanévben volt.

Az intézet 1880/81 óta, a mikor fokozatos kiegészítés útján az ötödik osztályt megnyitotta, érettségi vizsgálatokat is tart, melyekre a vallás- és közoktatásügyi miniszter biztosokat küld. E vizsgálatokról államilag érvényes bizonyítványokat ad ki, melyek csak annyiban különböznek más intézetek hasonló bizonyítványaitól, hogy »vallás« helyett az alsó tanfolyamban előadott héber theologiai tárgyak állnak. 1891/92 óta az utóbbiakból írásbelileg is vizsgáznak a növendékek. Eddig 121-en tettek érettségit, ezek közül négy év óta mindegyre kevesebben, sőt a múlt évben a végzett növendékek közül egy sem lépett a felső tanfolyamba. Öröndetes, hogy a gyakorlati tudomány és az élet pályáján többen lesznek, a kik a rabbiképzőben végezték gimnáziumi tanulmányaikat és így a héber tudományokban is jártasak. Ezekről remélhető, hogy a zsidó-felekezeti élet fellendüléséhez jelentékenyen hozzá fognak járulni.

A módosított alapszabályok értelmében a f. tanfolyamhallgatói a második félév végén alapvizsgálatot, a hatodik félév végén elővizsgálatot tesznek, mely után eltelve a tizedik félév a jelölt rabbiképesítő vizsgálatra jelentkezhetik.

E szabályzat értelmében a jelölt, ha indexe alapján kimutatta, hogy az egyetemen egészségtant s paedagógiát hallgatott, valamint, hogy az öt éves cyclyus alatt az intézeti templomban legalább kétszer magyarul, kétszer németül prédikált, a házi írásbeli tételeket kikapja, összesen öt tételt és pedig: a rabbinikus casuistica köréből hármat, melyek rabbinicus nyelven dolgozandók ki; a bibliai tudományok köréből egyet, a vallásbölcsélet vagy történetből egyet, mely magyar illetve német nyelven oldandó meg. Ha a házi dolgozatok beválnak a jelölt két zárthelyi írásbelire, ezután szóbelire bocsáttatik.

Az első ilyenü rabbiképesítő vizsgálat 1882/83-ban volt, azóta 66 növendék nyert rabbiképesítő okmányt. Ezek közül 33 hazai községekben működnek mint rabbik, 1 Poroszországban, 3 Morvaországban, 1 Csehországban, öten mint tanárok: a budapesti rabbiképzőben, a budapesti tanítóképzőben, a bécsi rabbiképzőben, a berlini rabbiképzőben, a pesti izr. hitközségnél. Tizenkét jelöltnek még nincs állása.

Az intézet tanárainak gazdag irodalmi működésével számol be ezután, részletesen felsorolva azoknak önálló munkáit, fordításait, kiadványait, a szaklapokat és folyóiratokat, melyeket szerkesztettek és melyekben értekezéseik stb. megjelentek.

Az intézet könyvtára, melynek Della Torre és Oppenheim könyvgyűjteményeinek megvétele, az Ehrlichének hagyományozása vetette meg az alapját, újabb vételek és ajándékok által 12000 kötetnél többre szaporodott, úgy, hogy ma az országnak számra és becsre nézve legnagyobb zsidó könyvtára. Évenként 1200 frtot fordítanak a könyvtár gyarapítására, 100 frtot a magyar könyvtárra, mely most már 1000-nél több kötetből áll.

A báró Schey Fülöp által 1882-ben végrendeletileg hagyott 2000 frtnyi összeg kamatait a theologiai tudományok köréből vett pályakérdések megoldására fordítják. Ilyen pályadíjakat nyertek: Blau Lajos, Herzog Manó, Ziegler Ignátz, Spira Jakab, Hoffmann Emil, Frisch Ármin, Büchler Sándor, (egyszer dicséretet is nyert), Wellesz Gyula, Weisz Miksa. Két pályakérdésre nem érkezett munka.

A dr. Lattes Elia által kitűzött pályakérdést Krausz Sámuel oldotta meg.

Az intézet növendékeinek segélyezésére alakult »Écz-Chajjim« segélyegylet részletes kimutatását közli ezután. A bevételek összege: a) alapítványok 46712 frt 75 kr. és 200 rubel, b) Tagsági díjak 23.846 frt 30 kr., c) templomi és rendkívüli adakozások 7.099 frt 24 kr. d) Szelvények és kamatok 15.693 frt 06 kr., e) a vallás- és közoktatásügyi miniszter, községek és magánosok adakozásai 41.548 frt vagyis a segélyezésre befolyt összesen 134.899 frt 35 kr., mely összegből 85.095.15 frt osztatott ki.

Kivánatos volna, hogy ezen segélyegylet nagyobb mérvű működését hitközségek, valamint egyesek lehetővé tennék, hisz az intézet növendékei tulnyomólag szegénysorsu ifjak.

Ezzel beszámoltunk volna az orsz. rabbiképző intézet történetével, szervezetével. Végül néhány általános megjegyzésre szorítkozunk.

Az intézetnek máris nagy multja van. Majdnem két évtizedes fenállása alatt megfelelt a jogos várakozásoknak, megfelelt rendeltetésének t. i. magyar gymnáziumban, magyar egyetemen, magyar rabbiképzőben nevelt rabbikat szolgáltat a hazai hitközségeknek. Aránylag rövid működése alatt eredményeket mutathat fel, melyek mintaszerű szervezete mellett, azon tudós férfiaknak köszönhetőek, kiknek hazánk határain túl messze fénylő neve az intézetet beragyogja és hazánkat a zsidó tudományosság egyik góczpontjává teszi.

Buzgó férfiak lankadatlan erélyvel és kitartással fáradoztak azon, hogy megalkossák az intézetet és alkotásukat a nyílt és titkos ellenségektől mindenkor megvédeni tudták. Előtünk fekszik Eisenstädter Meirnak egy 1850-ben kelt levele, melyben a Debreczenben összegyűlt kerületi gyűlést (?) óva inti egy rabbiképző-intézet felállításának eszméjétől is. Különösen a páduai szemináriumból kikerült rabbiktól félt a zsidóság sorsát.

Apró utódai a hazai rabbiképzőtől félték. Legalább így mondják. De a karaván halad.

Budapest.

DR. WELLESZ GYULA.

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG 1895. ÉVI JELENTÉSE.

Néhány hete, hogy a pesti hitközség 1895. évi jelentésével a nyilvánosság elé lépett. A 17 oldalra terjedő jelentés, mely a legnagyobb objektivitással számol be az előző év történetéről, mely bepillantást enged a község életébe, mintaszerű kezelésébe, és mindenkiben ama meggyőződést kelti, hogy működése teljes mértékben megfelel ama ósrégi jellegének: »Szeretet és igazság találkoztak itt«.

A jelentés a bevezetésben megemlékszik azon új helyzetről, melyet az egyházpolitikai törvények életbeléptetése teremtett, és felsorolja azon intézkedéseket, melyeket ez előjáráság életbe léptetett, hogy a zsidó felekezeti összetartozóság érzetét ébren tartsák. Ez okból a felekezeti anyakönyveket tovább vezetik, a bejegyzéseknél a zsinagógai név is felvételik, a

bejelentés pedig díjtalanul eszközöltetik. A házassági kihirdetéseket tovább is megtartják, a házasságkötéseknél pedig a *zsidó vallás szabványai teljes mértékben* szem előtt tartandók.

A létesítendő országos magyar izraelita közalaphoz készpénzben 10.000 frttal járult a hitközség, 100.000 koronát pedig mint alapítványt rendelt, mely alapítványtőke 4 százalékos kamatai, vagyis 2000 frt már a jelen költségvetésbe felvétellett.

Majd meg a hitközség oktatásügyéről (elnök *Schweiger Márton*) számol be; e jelentés megemlékeztén első sorban a Kertész-utczában épített új iskoláról, mely 1896. szeptemberben fog átadatni rendeltetésének és mely az elemi fiúiskolának és az ujonnan szervezendő polgári fiúiskolának nyújt majd kényelmes otthont, mely utóbbi egyelőre csak két osztállyal fog megnyílni. A község által nyújtott vallásórák száma 754 volt a tavalyi 719 órával szemben. A hitközségi leányiskola is a beálló évvel a fejlődés új korszakába lép, otthagyni mai kényelmetlen helyiségét, a fiúiskolának mostani épületébe megy át és fokozatosan szintén polgári osztályokkal fog bővülni. A III. elemi osztálytól kezdve ezentúl az egyházi éneket is fogják tanítani heti egy órában. A fiúiskolát az 1895/6. tanévben 648 tanuló (367 tandíjmentes) látogatta, a szegényebb-sorsu tanulók közt 857 tankönyv osztatott ki. A leányiskolának 358 tanítványa volt (226 tandíjmentes), ezeknek 494 tankönyv jutott ingyen. Hitoktatásban részesült 3086 középiskolai tanuló, 2405 polgári iskolai, 9641 népiskolai tanuló, a talmud-tórába 124-en iratkoztak be, a héber-tanfolyamokat pedig 266 tanuló látogatta. Ezek 1267 ingyenes tankönyvben részesültek. A millennium alkalmából a község oktatásügyi történetét is megíratta.

A hitközség a szemináriumi theol. egyl. közreműködésével az egyetemi ifjuság számára a főünnepéken istentiszteletet rendezett, amelyet 800 hallgató látogatott. A recepczió szentesítése alkalmából 1895. nov. 2-án hálaadó-istentisztelet volt a hitközség mindkét templomában.

A *jótekönyvségi ügyosztály* (elnök *Adler Lajos*) ember-szerető működéséről következő adatokkal számol be:

általános segélyre fordítottak: 6.000 frt — krt

alamizsnákra, segélyfűtésre stb.: 16.729 » 85 »

Összesen: 22.729 frt 85 kr.

A pészachi segélyre kiosztott 16100¹/₂ kg. máczot, melyek 4267 frt költséget okoztak. Azonfelül több kórház stb. intézet ápolttjai részesültek rituális ételekben. Kiházasítási segélyekre megszavaztak 6110 frtot. Téli ruha jutott 273 fiúnak, 145 leánynak és 30 felnőtt diáknak. Ösztöndíjakban 21 különböző pályán levő egyén részesült. Öröndetes tényt képez az alapítványok nagysága is, melyek a hitközség működését hathatósan támogatják.

Uj rovatot képez majd ezentul a hitközségi jelentésekben a *Bródy Adél-féle izr. gyermekkórházról* szóló jelentés, mely épület a tudomány és emberszeretet uj, fényes szentélye lesz és mely nemsokára átadatik majd magasztos rendeltetésének. F. é. márczius hó 1-ig az alapítvány kamatozó első alapítóján tul 44.000 frt ágyalapítvány és 36.312 frt 32 kr adományok és kamatokkal rendelkezett a község. Az általános kórház (elnök *Keppich* Lipót) 1518 fekvő betegnek (401 díjtalan, köztük 17 nem zsidó) nyújtott ápolást. Bejáró beteg volt 14.349 (köztük 7608, azaz 53 százalék nem zsidó). Azonfelül a rendelő orvosok és a szegények kezelésével megbízott orvosok is nagyon áldásos működést fejtettek ki.

A fuárvaház (elnök *Deutsch* Jakab) most ünnepelte fennállásának negyedszázados évfordulóját. Elnökének ismert buzgósa és egyesek áldozatkészsége mindinkább magasabb színvonalra emelik eme intézetet s mintaszerű igazgatás, szelletteltjes gondozás állandó kapcsot teremtenek az intézetből kikerülő növendékek és az intézet közt. A bevételek ezidén 91.227 frt 60 kr-ra, a kiadások 37.717 frt 85 kr-ra rugtak. A millennárius ünnep alkalmából 40.000 koronát hasítottak ki az alapítójából azon célra, hogy ezen összeg 4 alapítási hely fentartására rendeltessék. Két hely a honvédelmi miniszterium rendelkezésére bocsátatik honvédtiszt vagy altiszt árva számára, kettő pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszterium rendelkezésére, tanítói árva számára. Mind a négy hely felekezeti különbség nélkül betölthető.

A siketnémák intézetében (elnök *Deutsch* Sámuel) 89 növendék (6 nem zsidó) nyert kiképzetetést. Ezek közül fizető növendék volt 42. Bevétele 1895-ben volt 28.845 frt 26 kr, kiadása pedig 22.225 frt 42 kr-ra rugott.

A hitközségi nyugdíjintézet vagyona 1895. decz. 31-én 163.153 frt 11 kr-ra rugott.

Kultuszjárulékot fizettek 1895-ben 11.779-en (+1212), a befolyt kultuszjárulékok fősszege 130.336 frt 80 krt tett ki.

A gazdasági teendők közül kiemeljük a templomépület főhomlokzatának restaurálását, valamint a villamos világítás bevezetését. Különböző segélyekben részesített ezenfelül a hitközség számos magyar zsidóközséget, valamint a franzensbadi, gleichenbergi és karlsbadi izr. kórházakat is.

Meleg szavakkal emlékezik meg a jelentés főt. dr. Kayserling M. rabbi ur működéséről, ki huszonöt év óta lelkes és hitszónoka a községnek. Ez ünnep emlékének megörökítésére 4000 frtnyi alapítványt tett a község, melyet saját kezelésben 200 frttal kamatoztat. E kamatok évenként 50—50 frtjával a pesti izr. hitközség most alakuló polgári fuiskolájának 4 növendéke számára fognak szolgálni jutalomdíjul. 50—50 frtot kap két szegény, pesti illetőségű tanuló, kik a héber tantárgyakban tanúsítottak legjobb előmenetelt, 50—50 frtot pedig kap két szegény, pesti illetőségű tanuló, kik a magyar nyelvben tanúsítják a legjobb előmenetelt.

A rabbinátus október 1-ig 130 válopörben járt közbe, október 1. óta 24 rituális házasságfelbontást eszközölt, elintézés alá került ügydarabok száma 416 volt.

Az anyakönyvi hivatalban 1895. jan. 1-től szept. 30-ig 2748 születést jelentettek be (1894-ben 2547-et), okt. 1-től decz. 31-ig 852-t (1894-ben 835-öt). Esketés volt 835 (tavaly 757), haláleset 2191.

A jelentés végén fájdalommal emlékezik meg Kunewalder Lipót, Atlasz Sámuel, Neustadt Gusztáv, Frankfurter Samu, Deutsch Lajos és dr. Purjesz Zsigmond bizottsági tagok elhunytáról, ecsetelvén azoknak buzgó munkásságát.

Az 1896. évi előirányzat a következő számokban nyilvánul

A) Szükséglet:

a) rendes	364.865 frt 40 kr.
b) rendkívüli	5.000 » — »
c) adósságok törl.	354 » — »

Összesen: 370.219 frt 40 kr.

B) Fedezet 361.648 » 38 »

Fedezetlen 8.571 frt 02 kr.

Ezzel röviden vázoltuk a pesti község múlt évi működését. A számok maguk igen ékesen szólnak ama szellemről,

amely a községet átlengi. A főváros izraelita hitközsége, melyet *Kohner* Zsigmond elnök, *Deutsch* Sámuel alelnök és dr. *Goldziher* Ignác egyet. tanár és titkár kipróbált ügybuzgalommal vezetnek, nemcsak tagjainak számánál és súlyánál fogva, hanem céltudatos tevékenysége folytán is Izrael legelső hitközségei közé emelkedett, melyre a hazai és külföldi zsidóság büszkeséggel tekint, és tekinthet is. Évek hosszú sora óta egyre szaporodó kulturális és humanisztikus intézményei, ezeknek szakadatlan fejlődése, külső és belső megszilárdulása, az erő és egészség fényes jelei, azon biztos és öröndetes reményt keltik, hogy a hitközségre a szép jelenről is szép jövő vár.

Budapest.

DR. WEISZ MIKSA.

A PESTI CHEVRA KADISA JELENTÉSE AZ 1895-IKI ÉVRŐL.

Az irgalom és szeretet egylete évi működésének kimutatását olvasván, eszembe jut ama ősrégi csodaforrás, a mely népünknek már a sivatagban való jártukban, szakadatlanul buzgott, a mely a beteget gyógyította, a fájdalmat enyhítette, a bánatot örömmé változtatta. Még most sem apadt el közepeztünk azon csodaforrás. Nem ered az a hegynek tövében, ásványok csodálatos összeolvadásából, nem fakad a szikla félelmetes tömbjeinek hasadékaiból, kristálytisztá gyöngyecsppjei nem gyülemlenek meg az erdő sűrűjében, kavicsos talajon, hanem forrása az emberek szívében buzog és táplálkozik a könyörület és szeretet, a jóság és irgalom harmatjából. És valamint a harmat felüdíti a hervadt virágot és a tikkadt mezőt, úgy ad új erőt a nyomorultaknak — a jótékonyág forrása.

A pesti Chevra Kadisa nem hagyja elapadni e csodaforrást és segínyt nyújt minden szűkölködőnek. Nem tesz különbséget felekezeti és felekezeti között és mégis megtartotta vallásos jellegét.

Dicséretre méltónak tartom ama szent kegyeletet, melyet a pesti Chevra Kadisa, régi hagyományaink és a jámbor apáink-hagyta szokások iránt, tanusít.

Kimutatásában találjuk az »Ebonim«, a szégyenlős szegényeknek segélyezését, a lábadozó betegek támogatására is fordít tetemes összeget. Itt találjuk még a kórházakban fekvő betegeknek ételmezését peszach és újév napjain,

az engesztelési napot megelőző és követő estéken, de nem feledkezik meg a szegény tanulókról sem.

Bizony, a pesti Chevra Kadisa teljes mértékben megérdemli ama kitüntető jelzőt, melylyel mi zsidók csak Istent szoktuk illetni és történetünk csak egy-egy kimagasló alakját. »Szent« egyletnek mondhatjuk a pesti Chevra Kadisát!

Áldásos működéséről a következő adatokkal számolunk be:

Az aggodalom ellátására fordított 16,560 forint 20 krajczárt. Szegények között kiosztott 44,926 forint 02 krajczárt.

A teljesen díjtalanul eszközölt temetéseknek költségei, az administratio és szolgálat kiadásaitól eltekintve, 22,633 forintot tesznek ki.

Ime a Chevra idevágó budgetje:

Szolgálatmunkákra	11,733.88
Temetkezési kiadások	30,339.23
(Emlékünnepélyek) az elhalt tagok emlékére	
végzett szokásos imák és misna olvasásáért.	4,096.30
Sirkerti kiadások	22,273.36
Nyugdíjintézetek járulék, nyugdíjpótlékok és	
kegydíjak	5,393.28
Kamatok	1,245.98
Bérház-kezelési kiadások	10,237.94
Házbér.	8,369.67
Viaszgyertyák	405.24
Irodai költségek	4,173.67
Gazdászati szükséglet	5,459.23
Rendes kezelési kiadások	13,880.—
A rendes kiadások összege.	181,556.50
A rendes bevételek összege	193,911.69

Messzire kellene menni, a míg hasonló budgettel bír, a humanizmus szolgálatában álló intézményt találunk. Chevra Kadisát egyet sem. Ez a fényes eredmény a Chevra népszerűségén kívül vezetői körültekintésének és buzgalmanak köszönhető. Reusz Károly elnök és munkatársai, dr. Mezey Ferencz, Münz Sámuel, Weiner Károly, Messinger A., Fleischmann K. és más buzgó férfiak, kik a régi zsidó jótékonyág fentartásán fáradoznak, a Chevra Kadisa külső és belső fejlesztésével halál érdemlő munkát végeztek.

Budapest.

DR. FARKAS JÓZSEF.

TANÜGY.

VALLÁSOKTATÁSUNK.

(Dr. Fényes Mór, Zsidók története I. rész, a talmud befejeztéig, Budapest, s. a.; *Schön Dávid*, Az izr. vallásoktatás polgári iskolai vezérfonala, III. rész. Budapest, 1896).

Ha az ember csak rövid néhány év óta a sűrűn megjelenő hittan-könyveket sorra veszi, önkénytelenül felkiálthat: Uram Istenem, mennyi hitet, mennyi vallást kellene vagy lehetne e sok, jobban vagy rosszabbul megírt könyvből tanulni és ime, mégis napról-napra fogy a vallásos ismeret. Sokkal kevesebb most, mint mikor még nem születtek meg a hittankönyvek garmadája és még nem akarták a gyermeket az összehasonlító vallástudomány és bibliakritika boldogító eredményeivel tele-tömmi, midőn egy bibliája és egy imakönyve mellett volt valóságos ismerete és érzelme!

Igaz ugyan, hogy a mai szomorú viszonyoknak nem egyedül és nem is első sorban a tankönyvek az okai, hanem java-részen a megváltozott helyzet, melyben ház és iskola vallásos nevelés és oktatás tekintetében egymással szemben áll. De ki tagadhatná, hogy az a sok kísérletezés és tapogatódzás, mely épen hittanításunk terén észlelhető, az a százféle mód, melylyel egyik is, másik is ugyanazon célt elérni akarja, nagyban hozzájárul ahhoz, hogy lehetőleg elhibázza.

Hisz eleget halljuk hangoztatni, hogy meg kellene teremteni az egységes hitoktatási tervet, de mindeddig csak pusztá szó maradt, alakot nem birt ölteni.

Ez is egyik sorvasztó baja a magyar modern zsidóság eme átmeneti korszakának, melynek gyógyítása már égető szükség. Valahányszor egy-egy hittani könyv megjelenik, min-

denkor a maga rikító valóságában tűnik fel ez állapot minden komoly szakember előtt.

Hát vajjon melyik a helyes ama sok zs. vallásban, zs. vallástörténet, zs. erkölcsstan, zs. történet közül, melyeknek módja vezet bennünket az egyedül kívánatos célhoz, hogy gyermekeink a kiszabott rövid idő alatt megszerezzék azon ismereteket, melyek őket a vallásközösség lelkes hiveivé tenni képesek?

Szerény véleményem és eddigi tapasztalatom szerint egyedül azon irány a helyes, mely a rendelkezésre álló időt a héber szöveg, imakönyv és biblia eredeti alakjában, olvasására és fordítására egyrészt, az egyetemes zsidó történet tanítására használja fel másrészt.

Egyetemes zs. történet tanítására, mondom, mert azt tartom, hogy szükséges és lehetséges a középiskola 8, a polgári és kereskedelmi 7, a polgári leányiskola 4 éve alatt teljes zsidó történetet adni a gyermeknek, legalább Józsuától a jelen korig.

Lehetséges, mert hisz nem az adatok mennyisége és sokfélesége, hanem milyensége a fontos. Szükséges, mert a zs. történet tanításának célja, mint dr. Fényes helyesen mondja, vallásunk és szokásaink megértése, vagy helyesebben megismerése és megértése. Célja megértetni a tanulóval azon nagy erkölcsi feladatot, melyért a zsidóság élt és szenvedett és melynek szolgálatában kell állnia ma is, megértetni ezt vele nem bölcsészeti elmélkedés, hanem a történeti tények és eredmények bemutatása által. Azért is ily zsidó történetben nem a sok részlet szükséges, hanem kiválóan azon korszakok megfelelő tárgyalása, melyek a zsidó nép és eszméi fejlődésében mintegy fokozatokat képeznek, a melyekben a zsidó nép és vallás erkölcsi elvei életre kelnek és különböző alakban, idő, és hely viszonyok szerint érvényesülnek. Átmeneti korok, melyeket hanyatlás vagy tespedés tölt be, csak az összefüggés kedvéért érintendők röviden, hogy ezeken keresztül is mindig a nagy cél felé haladjunk, a zsidóság igazi, történeti küldetésének és munkálódásának megértéséhez, szem előtt tartva szüntelenül azt is, hogy a zsidó történet tanulásából nemcsak ismeretet kell szerezni a tanulónak, de lelkesedést, ragaszkodást is vallása, hűségét vallása feladatai iránt.

Ezen szempontok legyenek, szerény véleményem szerint, mértékadók első sorban az iskolai zs. történet megírásánál és ezek mértékadók számomra az előttem levő két új zs. történeti tankönyv megítélésénél.

Örömmel jegyzem meg, hogy nagyrészt föltaláltam bennök azt, a mit kerestem és bizonyos mindenek fölött az, hogy e két könyv haladást jelent az eddigi zs. történeti tankönyvek silány piacán. Szerzőknek ezért hálás elismeréssel kell adoznunk, várva tőlük további hasznos működést e téren. Ez elismerésünket nem rontja le azon többrendbeli kifogásunk, melyeket munkájuk ellen felhoznunk kell, a melyek helyességéről kiki belátása szerint ítélhet, de a melyek tárgyilagosságát hangsúlyoznom, azt hiszem, fölösleges.

A czimben kitett mindkét munka ugyanazon történeti korszakot tárgyalja, a babyloni fogságtól a talmud befejezéséig; azért összefüggésben vizsgáljuk azokat, bár a két könyv világosan bizonyítja a közmondás igazságát: Si duo faciunt idem, non est idem. Egy a földolgozott anyag, de más a földolgozás módja és más az eredmény. Már előre ki kell jelentenem, hogy az anyag részleteinek megválasztása, valamint iskolai célra való földolgozása tekintetében Schön Dávid könyvét sikerültebbnek tartom dr. Fényes Mórénál, a minnek okát ki fogom fejteni.

Igaz, hogy dr. Fényes sokat ígérő, nagyérdemű munkába fogott midőn. »A zsidók történetét a babyloni fogságtól a jelenkorig« akarja megírni: házagpótló munkát végezne vele, mert az eddigi ilyenmű történetek közül egy sem felel meg igazán. Munkájának első része, a talmud befejeztéig, nagy fáradozás gyümölcse, mely sok tekintetben kiváló. De elhibáztoknak tartjuk kiindulási pontját, midőn két oly nehezen egyeztethető, sok tekintetben egymást kizáró célt akar vele elérni, hogy az iskola és a magánhasználat számára ír egy könyvet. Mert megengedem, hogy valamely kitűnő tankönyv magánhasználatra is élvezetes lehet, de tagadom, hogy a magánhasználatnak minden tekintetben megfelelő történeti könyv iskolai könyvnek is jó legyen, miután ez utóbbinak nemcsak az anyag megválasztása, de színvonala, beosztása, előadásmódja egész más természetű kell, hogy legyen, mint egy magánhasználatra szánt könyvnek. Így pl. sokat, a mit az

iskolában a tanár magyarázatára lehet és kell bízni, magánhasználatra való könyvben ki kell fejteni; különben eltéveszti célját és sokat, a mit a magán olvasónak, ki föltehető, az iskola határán túl van, nagy haszonnal elmondhatunk, az iskolában több tekintetből el kell hallgatnunk.

Dr. F. különben egy-két részletől eltekintve, mint pl. II. Jezsajas bemutatása, inkább tankönyvet írt, de két cél közt ingadozva egyiket sem sikerült neki teljesen elérni. Mi főleg az iskola szempontjából bíráljuk művét és ezért hibáztatnunk kell a szöveg közé szórt számos szemelvény alkalmazását, mert ez a tanulónak sokkal több idejét veszi el, semmint hasznára van.

Nem mondja meg ugyan dr. F., hogy melyik osztály számára írta könyvét, de anyaga rendes beosztás szerint a középiskola III. vagy legkésőbb IV. osztályára jut és ily osztályu tanuló képtelen a fordításból az eredetinek szépségeit élvezni, ép úgy mint kellő kivonatot csinálni belőle, hogy maradandó és fel is mondandó tudást szerezzen magának. Nézetem és tapasztalatom szerint egyedül a lehetőleg röviden, szabatosan és egyszerűen fogalmazott elbeszélés való iskolai célra, főleg az alsó osztályokban, nem pedig a magasabb szárnyalású prófétai vagy terjengős stylusu bibliai szemelvények fordítása.

Schön könyve e tekintetben valóban mintaszerű, csekély kivétellel mindenütt eltalálja azon hangot, melyen a tanulóhoz szólni kell; meglátszik előadásán a tapasztalt tanár, úgy mint a tárgya fölött teljesen uralkodó szakember.

Dr. Fényes könyve e feladatnak csak nagyjában felel meg, bár nyelvezete tiszta, nemesen egyszerű és azért sehol sem lapos, sőt emelkedett, de nem eléggé alkalmazkodik a gyermek gondolkodás- és kifejezés-módjához, hisz magánhasználatra is írja könyvét.

Szentirási fordításai a megengedhető szabadság mellett szépek és sikerültek, de kárhoztatandó bennük azon visszaélés, melyet szerző a szt-irási szöveggel elkövet. Ugyanis tetszése szerint kihagy ebből szavakat, fél, egy vagy több verset, összeolvaszt vagy szétválaszt különböző fejezetekből egyes részeket, a nélkül, hogy ezt bármikép is jelezné. Így pl. a Jezsajási részleteknél úgy szólván átdolgozott Jezsajást ad, nem pedig

az eredetinek lehetőleg hű képét, a mi semmikép sem engedhető meg.

Vizsgáljunk meg csak egy részletet — bár így áll a dolog majd minden részletnél — a 10. lapon a 43. f. 18. versével kezd, a 19. versben kihagyja: haló tédaüha szavakat, kihagyja 20 b és 21. verseket és úgy folytatja a 22-nél, mintha az előbbieket nem léteznének. Kihagyja a 23a, 24a versrészeket, egy egészet csinálván a közbeeső részekből. A 25. vers után minden megjelölés nélkül az 54 f. 7 v. következik és közvetlen ez után u. o. 10 vers fejezi be a részletet a vers három utolsó szavának fordítása nélkül. Ez oly önkényes eljárás, mely semmivel sem igazolható; mert ha nem alkalmas a részlet szerző céljaira, ne válassza, de ne faragja azt saját tetszése szerint.

Schön is megcselekszi ezt, de csak két idézetnél, 8 l. Ecz. 37 fej. 13b és 14a félverseket hagyja ki minden jelzés és minden ok nélkül, azután 9 l. is milyen Jezsajási verset csinál, idéző jelek között: »Bármely nép csak annyi előttem, mint egy csepp a vederben, mint porszem a mérlegen és mint fű, mely elhervad; csakis Isten szava áll meg örökre.« Nem mutatná meg sz. ur ennek az eredetijét?! Külömben pedig fordításai hüek, mindvégig magyarosak és szépek. Egyik másik idézete a szöveg között szintén fölösleges, mint pl. 10 l. Jes. 41, 42 és 61 ff., de nem alkalmazza sűrűn és azért megjárja; némelyike pedig, pl. 7 l. Jer. 7. 13—15, 8 l. Ecz. 37 fej., 11 l. Jes. 40, 1—2 helyén van és esetleg a gyermeknek szemléltető volta miatt segítségére is lehet.

A könyv anyagának elrendezését szerencsésnek tartjuk, mert mindent a kellő helyen tud alkalmazni és ez általános irodalmi és vallásos életre vonatkozó adatokat igen ügyesen szövi be a történeti elbeszélés anyagába.

Többet nem kellett adnia sehol, kevesebbet néhol szívesebben láttunk volna; teljesen fölöslegesnek tartjuk az egyes szakaszok és néha az alszakaszok elején levő összefoglaló bevezetéseket, mert a gyermeknek nem való, a tanárnak pedig nem kellenek. Rövidebben lehetett volna Hyrkán utódaival végezni, egy két sorban egész Pompejus beavatkozásáig és ugyancsak így onnan egész Heródes trónrajutásáig.

Különösen kiemelendő az általában sikerült tárgyalásból

Juda Makkabi harcainak, Heródes és uralkodásának, Jézus föllépésének leírása, élénk és jellemző részletek előadásával, a mi hatását a tanulóra nem tévesztheti el.

Jézusnál igen ügyesen száll szembe a keresztény részről, különösen hitoktatásukban még ma is grasszáló történetamisítással, midőn határozottan kifejezi, hogy »a római császár ellen való lázadás miatt törvényszék elé állították és Pontius Pilátus, akkori procurátor végrehajtatta a reá mondott halálítéletet, a rómaiaknál akkor szokásos keresztrefeszítéssel.« Ez sokkal világosabb és azért helyesebb, mint dr. Fényesnek Jézusról irt, külömben szintén igen ügyes részletében ilyféle homályos kitétel: »Eszméi a római procurátor P. P. előtt veszedelmesnek (kellene: veszedelmeseknek) látszottak az állam társadalmi rendjére és azért a synhedrin elé idéztette és halálos ítéletet mondatott ki rája.« Bizony alig tehető föl, hogy P. P. mélyen behatolt Jézus eszméibe és azokban látta a veszedelmet, mint inkább egyszerűen a »rex judaeorum« czimben; no meg kissé »furcsán idéztette« a synhedrin elé!

A procuratorok zsarnokságát, a második zs. birodalom végtusáját és pusztulását szintén igen jól festi Schön könyve; röviden mondja el a szükséges tudnivalót és mégis eleget nyújt. Általában Schön e könyvét — mindig csak annak első, történeti részéről szólva — igazi nyereségnek tartjuk hitoktatásunk számára és csak a legmelegebben üdvözölhetjük.

Dr. Fényes könyve nem ily szerencsés anyaga elrendezésében sem, mert azt helytelenül két részre osztja; pedig akár iskola, akár magánhasználat részére sokkal jobb lett volna, ha az »áttekintés« tartalmát a történeti elbeszélésbe igatja be a kellő helyen, hisz ennek kiegészítő részét képezi az és hiányzik ott; pl. Hillérlől csak az áttekintésben (75 l.) szól, holott Jézusnál Hillél emberszerető tanainak hatását említi, míg a három vallási pártról kétszer beszél (38 és 75 l.) elég terjedelmesen. Így sokat nyújt egyes részleteknél és viszont keveset másikonál. Érthetetlen pl., hogy a perzsa korszakban miért mellőzi teljesen purimot. Hisz vallásunkat és szokásait akarja megismertetni, purim pedig fennáll!

Juda Makkabi harczeit, a procuratorok zsarolásait bővebben és mondanám szemléltetőbben kellett volna leírni, ugyszintén Heródes uralkodását, nem pedig a syr trónvillongásokat.

Nincs helyén, sz. álláspontjából, a perzsa fenhatóság korában a »400 évvel később élt író Dániel cz. könyvéből« oly bő szemelvényeket adni. Nem eléggé világos szerzőnek, úgy látszik a bibliakritika törekeny hipotéziseire alapított, állítása (38 l.), miszerint a farizeusok »kerítést vontak«, mert gyönyörködtek annak tudatában, hogy a *papok* óvrendszabályait és tisztasági törvényeit ők is betartották, *teréfút* nem ettek stb., mintha ezen vallási törvényeknek addig nyoma sem lett volna a »papi nép« életében! Ugyanott helytelenül magyarázza meg a teréfá fogalmát, mint »elesett (germanizmus, e. h. elhullott) és le nem metszett állat husát.«

Némi apróbb helytelenségek is fordulnak elő szerző könyvében, pl. midőn 29 l. a görög nyelven *irt* apokryphák között elsőnek Szirach könyvét számlálja föl, holott a szemelvények között (89 l.) lefordítja a könyv előszavát, mely világosan megmondja, hogy héberből lett fordítva. Vagy midőn (49 l.) azt állítja, hogy Titus, ki Jeruzsálem ostromát befejezte, időközben császárrá lett; holott csak 79-ben lett császár. Ép így helytelen, legalább a kifejezőmód, midőn azt mondja sz. (53 l.): »Ez öldöklésben találta (germanizmus, helyesen: lelte) halálát R. Ismáel is . . . és később R. Akiba is« . . . midőn pedig az előbbi mondatban Betár elfoglalásáról és az ott végbevitt öldöklésről szól; R. Ismáel és R. Akiba később szenvedtek vértanu halált, a mit jobban ki kellett volna emelni. Nyilván lapsus sz. azon állítása (52 l.), hogy nem állapítható meg, vajjon Akylas *héberre* v. görögre fordította-e a bibliát, e helyett: *aramra* v. görögre. Bízár ötlet a nebiim acharonim-t némely tudóssal *hátsó* profétáknak nevezni; miért nem marad sz. a »későbbi pr.« megjelölés mellett?

Az általában szép és magyaros nyelvezetben is akadunk több botlásra, pl. 27 l. . . a zs. templomba is akart behatolni, e. h: be akart hatolni; 47 l. A lázadás ki lett tűzve, helyesen: a l. zászlaja; 48 l. 52 pont: . . de itt az áruló közvetített ajánlatáról tudni sem akartak, hol vagy kimaradt az »által« szó vagy kell: az áruló közvetítette ajánlatról; 54 l. utolsó sor: . . az áldozati . . törvényeket is tartalmaz, e. h: tartalmazza; 78 l. a. 3. sor: egy-egy benedictiót mondotta, e. h: mondott. Több zavaró sajtóhiba is található a munkában.

A mi a könyv végén közölt szemelvényeket illeti, meg-

választásuk ellen nem lehet kifogást emelni, sőt a bibliaiakon kívül is egy-két igen szép és alkalmas részlet van az imákból és Josephusból.

Némi fordítási hibák is fordulnak elő nála, pl. Koh. 12, 3 »elsötétedik az ablakon kinézőkre« érthetetlen, kell: elsötétednek az ablakon kinézők, t. i. a szemek.; u. o. 5 v: haszopedim = sirások, pedig hangosan gyászolókat jelent, mint a mekónnenóth Jer. 9, 16; Jób 1, 14: malakh-t angyalal fordítja, holott az maga mondja, hogy ő maradt meg a többi szolga közül hirmondónak; Szirach előszavában furcsa: Izráel *fegyelme* és bölcsesége, valószínűleg a héber muszár és erkölcsnek fordítandó; ennek 7 f. 34: Ne huzakodj a siró elől, talán rossz fordítása: Entziehe dich nicht németnek. Ezekből eltekintve azonban sz. ur a szemelvényeknél ugyancsak azon megbocsáthatlan manipulációt végzi a héber szöveggel, mint a könyv elején és pl. Jób 4 és 5, 6 és 7 fejezeteiből olyan maga szájaize szerinti beszédeket farag, melyek az eredetiben nincsenek; de még a neila ima részlet, meg Szirach könyvének előszava sem került ki sz. ur ollóját.

Mindeme lényeges és kevésbé lényeges fogatkozás dacára szerző munkáját minden hozzáértő méltányolni fogja, mert könyve a kellő színvonalon áll és több igen sikerült részlettel is dicsekedhetik.

Egy kissé több gondosság és nagyobb óvatosság mellett, ha nem akar szerző két legyet egyszerre ütni, hanem vagy az iskola, vagy még inkább a magán használat számára fog dolgozni, bizonyára sikerrel fogja folytatni elismerésre méltó munkáját és el is fogja érni a megfelelő eredményt.

Rá kell még térnem Schön könyvének második részére: a *vallástanra*. Ezt a maga nemében szintén kiválónak kell itélnünk, de részemről az ilyen vallástani könyveket alapjában czéltévesztetteknek tartom. Nem kell és nem is szabad III. oszt. polgári iskolai tanulónak eszmékről, erkölcsi monotheizmusról előadásokat tartani. Az ilyen rendszerbe foglalt elvont fejtegetés fejlettebb gondolkodó számára, a szülő és tanár számára való, a gyermeket az eszmék hatásával kell megismertetni a vallás gyakorlata által; különben beteljesedik rajta a próféta szava! »Bizony közeledik hozzám e nép, szájával és ajkaival tisztel engem, de szíve távol maradt tőlem,

hisz istenfélme betanított emberi parancs. Beszajkolja a gyermek, felel belőle kitűnően, de úgy hangzik ajkáról, mint a kitanított madár szájából a szó!

Mindazon imarészeket, de még jóval többet, melyeket Schön igen jól alkalmaz és fordít, átvehetjük a gyermekkel, de az imakönyvből.

Igenis, imakönyvet kell liturgiáé átvenni az alsó osztályokban, hogy ne legyen az a gyermek előtt hét pecséttel elzárt könyv, hanem ha elmegy templomba, tudjon abban némileg eligazodni.

Az imakönyv kapcsán megismertethetjük a hétköznapi és ünnepi vallásos szertartásokat minden fölösleges filozófiával nélkül, megértetjük a tanulóval a szentség jelvényeit és a papi szentség jelvényeit, mely utóbbiak szép tárgyalását némi meglepetéssel láttam Schön könyvének 91 lapján. (Sapientia sat!)

Mint már megjegyeztem, az összeállítást és kifejtését magában véve sikerültnek tartom, de nem a kijelölt célra; legfőkébb a középiskola utolsó osztályaiban lehet ilyesmivel — akkor is diszkrétul — előállani, mert a benne foglalt dolgok tárgyalására ugy a biblia, mint a történet tanításnál elég alkalom kínálkozik.

Kifogásolható szerzőnek megjegyzése a 86 l., hogy a tefillin hasonló sztirási verseket tartalmaz, mint a mezusa; nem hasonlók, hanem részben ugyanazon szakaszokat a smából, részben egész másokat. Itt van sajtóhiba is, a veeraszticha szó rossz helyre nyomva. Törlőhibának kell minősítenem a 91. lapon előforduló elhullatott állat kitételét, e. h.: elhullott, a mely szót ugyanott sz. használ is. Külömben csak újból üdvözlémet szerzőket jeles könyveikért.

Szombathely.

DR. BERNSTEIN BÉLA.

A ZSIDÓ HITOKTATÁS MÓDSZERE.

(Dr. Maybaum S., Methodik des jüdischen Religionsunterrichtes. Boroszló, 1896.)

Végre valahára egy okos, tanulságos könyv a zsidó vallásoktatásról, melyet hogy elolvastam, nem tudom eléggé a szakértői figyelmébe ajánlani. Mert bizony, hézagot pótol e könyv, hisz mind a mai napig, valóságos zürzavar van a val-

lásoktatás terén, tanterv — annyi, a hány az iskola és talán az egy budapestit kivéve, mindenféle cél és irány nélkül. A tankönyveknek se szere se száma, de mekkora különbözőség egy és ugyanazon tanítási fokon. A tananyag kiszemelése, feldolgozási módja a tankönyvek legnagyobb részében az ő sokféleségükben és rendszertelenségükben a képtelenségeknek, az izléstelenségeknek, mondhatnám a műveletlenségnek valóságos vadaskertje.

Az igaz, hogy egyöntetűségre, néminemű egységes eljárásra sok egyéb okból már csak felekezeti szervezeti állapot miatt sincs egyhamar kilátásunk, de ha azok, a kiknek kezébe van a hitoktatás ügye letéve, komolyan tanulmányozzák e könyvet, bizton várható, hogy legalább a hitoktató okok e könyvből, Maybaum érdekes fejtegetései és okos útmutatásai alapján, tisztában lesz azzal, mit és mennyit, miért és hogyan tanítsanak. Megtanulhatja belőle, hogy a növendék valásra tanítható, anélkül, hogy theologussá kelljen lennie, hogy vallásos érzület kelthető benne minden tudálcsoport nélkül, hogy csak meg kell szólaltatni a bibliát és az magától hat, nincsen szükség sem a hazug racionálisra, sem a gyermeki értelem erőszakos lenyűgözésére. stb. De nem bocsátkozom részletekbe. Ha egyben másban, mint pl. a héber nyelv tanításában eltér is a nézetem, viszont nincsen lapja, a melyen sok minden helyeset, megszivelhetőt ne mondana és gondolkodásra ne készítené. Megelégszem azzal, hogy a könyv általános beosztását ismertessem. Miután röviden a zsidó hitoktatás történeti fejlődését vázolja a tananyagának hármasságát ismerteti. A történetet, a héber nyelvet és a vallást, azután egyenként leírja gyakorlati alapon a követendő módszert a történet, héber nyelv és vallás tanításában. Végül a vallástani egyéniségről szól és néhány hitoktatási tantervet közöl.

A könyv szépen van megírva. Egyszerű nyelvezeten, világosan és érthetően világítja meg a hitoktatás kérdéseit; mindvégig lendületes hangon szól, de sehol se használ egy-egy hiába való phrasist. Ujra melegen ajánlom a szakértői figyelmébe.

Budapest.

STERN ÁBRAHÁM.

ÖT OKMÁNY A SOPRONI ZSIDÓ KÖZSÉG TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

Igló, 1436. jul. 5. Barbara (Cillei Borbála) királyné tudatja Sopron városával, hogy a kis Jakab zsidó ügyében, akit becsuktak, tárgyalási határnapot tűzött ki.

Commissio propria domine regine Barbara von gots gnaden Romische vnd zw Hungern etc. kuniginn.

Erbern weisen vnd getrewn lieben. Als vnser getrewer Michel Nadler vnd Thoman von Gother den klaynen Jacoben Juden von Sach wegen die er wider vns vnd vnser botschaft so Sy fürn getan hat bey ew in venknuss bracht habent. Also lassen wir ew wissen, daz dieselb Sach geschoben ist vnz auf vnser frawn tag der Schidung schirft kunstigen (?). Darauf die vnsern Ir zwespruch, kuntschafft vnd weisung für ew bringen sullen. Bringen Sy die, so sol derselb Jacob darumb gestrafft werden. Dauon begern wir vnd emphellen ew ernstleich daz Ir In darauf haltt vnd nicht ledig lasst, noch tag gebet, vnd nicht anders tut.

Geben zw der Igla an phinztag nach sand vreichstag Anno domini XXXVI to.

Külzetén: Den erbern weisen vnsern getrewn lieben dem Richter vnd Rat der Stat Ödenburg.

Eredetije papiron leragasztott vörös pecséttel Sopron város levélt. Lad. L. fasc. V. Nr. 184.

II.

Bécs 1528. decz. 5. I. Ferdinánd meghagyja Sopron városának, hogy Sibenburger Ferencz soproni polgárt, aki Vischl Jakab zsidónak¹⁾ két adós levélre tartozik, de fizetni nem akar és el sem is fogható, teremtsek elő, hogy adósságának eleget tegyen.

Ferdinand von gotes gnaden Zu Hungern vnd Behaim khunig Infant in Hispanien Ertzhertzog Zu Österreich etc.

Ersamen weisen getrewen lieben, vnns hat Jacob vischl Jud furbracht das Er vnsern burger bey Euch Zu Odenburg Franzen Sibenburger Innhalt zweier seiner Schuldbrief aigen Hanndtschrift vnnnd petschafft verfertigt etliche gelt pan dargelihen vnnnd treulich furegstreckht das Er aber von Ime vber sein manigfaltiges ersuchen nicht bekommen, noch habhaft werdn kont. vnnnd welhermassen er vnns

¹⁾ Vischl Jakab, amint ezt a soproni városi levéltár egyéb adataiból látom, a Sopronból elűzött zsidókhoz tartozott. A számkivetés után Kis-Martonban telepedett le.

vmb forschrift vnd beueli an Euch diemutiglich gebeten, das Er zur gebuerlichen bezailung kommen mocht, das habt Ir aus inligender Suplication sambt Abschriften des schuldbuech zuvernemen. Dieweil sich nit geburt yemant das sein vnphillicher weise vor zuhalten, Dem nach emphelen wir Euch mit ernst vnnnd wellen das Ir mit benanten Franzen Sibenburger als Eurn Mitburger handelt vnnnd verschafft, Das er bemelt Vischl Juden lawt sein Schuldbrief vnnnd der pillicheit nach fürderlich bezall vnnnd Zufrieden stelle. Daran tuet Ir vnser ernstliche maynung. Gebenn in vnser Statt Wienn im fünfften tag Decembris Anno im XXVIII. Vnser Reiche im Dritten. Ferdinand. Wising.

Eredetije papiron levélalakkban Sopron város tanácsához címmezve, zárlatán papírral leragasztott nagy koronás pecséttel Sopron sz. k. v. levéltárában Lad. XLVIII et y. y. fasc. I. Nr. 35.

III.

1528 december 20. Vischl Jakab levele, amelyben I. Ferdinánd királynak az ő két adóslevelét azon kérelemmel küldi be, hogy ezen adóslevelek kiállítását Sibenburger Ferencz soproni polgárt a város tanácsa által intesse meg és fizetésre szorítsa.

Durchleuchtigster, grosmechtigster khunig vnd Allernedigster Her E. k. m. gib Ich Armer Jud vmb gotzwillen pitendt zuvernemen wie dem Frantzen Sibenburger burger zu Edenburg Innhalt zwayer schuldbrief mir deshalben vnd seiner Hanndgschrift vnd petschaft verfertigt gebe. Auch sein Trewe vnd Eer darinnen verschreibe wie den E. k. m. in abschrift desselben schuldbrief Ernemen wirdet Ain Suma gelts Trewlichen furegstreckt vnd paar gelichen hab . . . welich . . . nicht bekommen noch Zalhaft werden kann. Bitt ich E. k. m. . . . welle mir an Burgmaister vnd Rate gen Odenburg Ain beuelh zw gebe verschaffen. Denen darinnen mit ernst beuelhen . . . und darof sein das er mich des schuldbrief Innhalt seiner verschreibung die er mir dan Zu thun ist An verrer Auffziehung vnd verklagung Zu friden stelle vnd d' Zalhaft mache Das will ich vndertheniglichen vmb. E. k. m. der Ich mich hir Inen mit genand Zu bedenken beuelhen thue . . . E. K. Mt. Armer vnderthenigist Jacob Vischl Jud.

Külzetén: Jacob Vischl Judt Suplication decemb 20. 1528.

Másolat papiron Sopron város levélt. Lad. XLVIII et y. y. fasc. II. Nr. 74.

IV.

Lakompak 1770. december 1. Zűchmeister András, lakompaki hercegi intéző értesíti Sopron városát, hogy a lakompaki zsidó kartonkereskedőnél Bernél és feleségénél Schönlínél semmi gyanus vagy lopott jószágot nem talált.

Wohl Edl Geborenn Hochgelehrt-Hochgeehrteste Herren!

Es ist zwar ein ein augiger Jud alhier, als ein hold verheuerthet, welcher sih aber nicht Beer, sondern Berl Nennet, er handelt mit Verschidenen Cartonnen, die er nebst einem Cammeraden in der

Kay's. fabric auf der Schwächend stuel weis Kaufet, sodann Ellen weis Verhandelt, dessen Weib Namens Schönl ist richtig zu Hauss, und gar nicht zu Edenburg auf den letzten Edenburger Markh gewesen, worüber Christen und Juden attestiren wollen, sie ist auch Von hier gebürtig, und niemahlen von Lakhenbach weggekommen, zum überhuss, als ihme in Ambt diesfahls examiniret, habe durch den Schaffer und Herrschaft-trabanten besagten Judens Berl gantze wohnung in gegenwarth des weibs visitiren lassen, allein gar nichts ungerechtes gefunden, oder was einem Mayländer tüchel gleihete, folgsamb ist zu Schlüssen, dass angezogener Jud mit seinen weib in dieser Sache unschuldig, solte aber Von solchen wäaren etwas zu Verkaufen herkommen, worauf man besondern Sorge haben wird, als dann werde es gleich in Verboth Nehmen, genau untersuchen und daran die Schuldigste Nachricht Ertheillen, womit mich Einphelend in ausnehmender hochachtung Verharre Einer löblichen Stadt Magistrats Schlos Lackenbach den 1ten Xbe 770 Dienstschildigster Diener Ander Zöchmeister Verw(eser)

Eredetije papíron zárlatán való pecsét »HERRSCHAFFT LAKENBACH AMBTSSIGIL« felirattal, Sopron város levélt. Lad. XLIV. Fasc. IX Nr. 434.

V.

Sopron 1664. Sopron város községi képviselte azt indítványozza, hogy a tanács ne engedjen a zsidók számára más szállást, mint a vendéglőket, mindazok, a polgárok, a kik a zsidóknak 24 órára szállást adnak egy magyar tallért fizessenek büntetésül.

Und nachdeme der tägliche Augenschein bezeugt, wie häufig die Juden hereinkommen und fast in allen Gassen der Vorstadt ihren Aufenthalt haben, ihren Sabbath zwar feiern, aber den heiligen Sonntag mit ihrem vielfältigen Wuhern und Handeln entheiligen und allerhand Ungelegenheiten anrichten: damit nun solches verhütet werde, also ist einer Ehre Gemeinde dienstliches Bitten, Ein Ehre Rath wolle denen Juden kein andere Einkehr, als in den öffentlichen Wirtschaftshäusern verstatten; diejenigen Bürger aber, so über dieses die Juden aufhalten sollten von Jedem, so er Tag und Nacht behalten wird, ein ungrisch Thaler als Strafe unerlässlich zu erlegen schuldig seyn.

Eredetije Sopron város levélt. az 1664-iki községi jegyzőkönyvben.

Sopron.

Közli: DR. POLLÁK MIKSA.

274. sz.

A POZSONYI ZSIDÓKÖZSÉG NEM BÍZIK A MAGYARORSZÁGI RÁBBIKBAN.

I.

Allerunterthänigste ect. ect.

Eider Kays. Königl. Apost. Mayestät hat es beliebet, in Königreich Ungarn der allda seashaft sich befindlichen Judenschaft eine

so Benahmhafte Tolleranz Tax zu erlegen aufgetragen, dem zu folge die in Pressburger Comitatz gehörige Ortschaften, nemlich Pressburg, Stampfen und Insel Schütt in das Mitleyden gezogen, und in Beträgniss Ao 750. unter diesen drey gemeinden durch die diesfällig aufgestellte hochlöbl. Tolleranz-Tax Commission nach aller Billlichkeit repartirt worden, worüber so dann jedwedere Judengemeinde durch ausgestellte Revers sich verbindlich gemacht, darwider nicht zu handeln, wobey es auch eine zeit lang verblieben und eine jede gemeinde das ihr zu repartirte geld Quantum ad Cassam Regiam willigst abgeführt.

Da aber mitler Zeit diese Tolleranz Tax von allerhöchsten Orths zu zweymahl erhöht, und ein mehrers Quantum zu erlegen uns auferlegt worden, hat solche Erhöhung nur uns Beede gemeinden Pressburg und Schütter Betroffen, die Stampfer Juden gemeinde hingegen ist jeder Zeit aus besonderer gnade Bey ihrer ersten zurepartirten Tax gelassen worden, denn ohngeachtet ist die Stampfer Judengemeinde an der alten Tax in einem namhaften ausstand, ohnweisend aus welcher ursach, da selbe weder Feiier oder Wasser gefahr bisher zu erleyden gehabt, verhalten anbey in Currenti die Beschwärde ganz widerrechtlich vorgewendet, nebst dem die Schütter Juden gemeinde dahin animiret, dass sie mit ihren Causam-Communem machen und vorgeben solten, alss ob die zu Stampfen und Schütt zu hoch, wir Pressburger aber gegen ihnen zu gering conscribiret worden wären.

Nun hat die Schütter Judenschaft unter 12. Juny laufenden Jahres die Schriftliche Declaration von sich gegeben, und dahin erkläret, dass selbe mit der bisherigen repartition ganz wohl zufrieden, anbey gebetten, Selbe fürderhin darbey beruhen zu lassen, ist also nicht wohl zu begreifen, wie die Schütter Judenschaft in so kurzer zeit ihrer von sich gegebenen schriftlichen erklärungs habe vergessen und durch die Stampfer Juden-gemeinde einschläfern lassen können, samt denen letztern sich gehörigen orths zu beschwären.

Dass aber die Beede jetzt Benannte gemeinden nicht zu hoch conscribiret worden, erhellet Sonnenklar aus denen, weilen wir Pressburger Juden kein einzig auswendiges orth oder Dorfschaft in die Conscription zu ziehen, demnach jährlich an dieser Tolleranz Tax 2400 fl. die Stampfer und Schütter hingegen wohin viele dorfschaften concurriren müssen, insgesamt nur 2200 fl. abzuführen haben.

Nichts desto weniger hat die Stampfer Juden-gemeinde Bey dem Löbl. Comitatz durch ihre nichtige vorstellung zu wegen gebracht, dass auf Anleitung Besagt Löbl. Comitats das in Copia sub »A.« anliegende Compromissum den 17. July Anni Current von allen dreyen in Litigio stehenden gemeinden durch Deputirte verabfasst, und ist gütig veranlasset worden, diese Strittsache durch unpartheysche Rabiner als schiedes Richter untern 17. laufenden Monaths und Jahrs untersuchen, und die Repartitiones neuerdings veranlassen zu lassen, anbey von der darwider handelnden Parthey der gesetzte namhafte Panfahl (Cherem) eingefordert werden solle, gleichwollen aber hat die

Schüttler gemeinde sich erfrecht, zu folge des Copeylichen acclusi B. ihr Beschwerde bey dem Löbl. Comitatz zu überreichen, sohin den verwürkten Panfahl nuseres erachtens nach ohnwidrsprechlich zu eriegen haben wird.

So viell nun die in dem Compromisso »A.« denominirte Rabiner als schiedes Richter betrifft, ist der schon damahls erkrankte geweste Pressburger Rabiner in solchen Beschwerlichen umständen, dass dieser tenore attestati Medici C. dieser ausarbeitung sich nicht annehmen in praefixo Termino werde erscheinen können, dessen Stelle aber mit einen andern hungarischen Rabiner zu ersetzen *wir wegen der Partheylichkeit* grosser Bedenkhen tragen, dahero ist die Pressburger gemeinde des unterthänigsten Bittens, und darvor haltens am Vortrüglichsten zu seyn, wann von denen *Mährischen Rabineren* durch die Deputirte 15. bis 20. Nahmen deren selben zusammen in ein Los-Pichsen gelegt, und die Strittsache nur zwischen uns Pressburger und Stampfer-gemeinden zu entscheiden, deren Mährischen Rabinern *drey*: da aber auch wieder Verhoffen die Schüttler zugelassen werden solten, deren *fünf* durch die Deputirte herausgehoben werden müssen, diese nun sollen die schides Richter seyn, und die repartitiones ganz unpartheylich verfassen.

Damit aber die Mährische-Rabiner alls ohnwissende deren allhier in denen Vorbemelten orthschaften wohnenden Individuorum uns mehr Information überkommen möchten, alls sollen deren gemeinde Deputirte zwar darzu gezogen, ihnen aber einiges votum decisivum zu geben keinerdings erlaubt seyn, und der Betrag von jeder gemeinde so gleich richtig gestellt werden, wodurch unter einstens verhindert wird, dass in hinkunft die Hochlöbl. hohe Stelle von keiner dieser Parthey weiterhin, vergeblich Belästiget werden könnten, noch dürften, — gleichwie nun der antrag von uns Endes Beannten nach der allerhöchsten willensmeynung auf die alleinige gleichheit und Billigkeit anzieht also leben wir auch der allerunterthänigst und zu Versichtlichen Hoffnung, es werden von Euer Kayserl. Königl. Apost. Mayestät diese unsere allerunterthänigste Bitte nach nothdurft unterstützen und die allerhöchste Verfügungen an die Behörde erlassen werden.

Euer Kayserl. Königl. Apostol. Mayestät allerunterthänigste N. N. gesamte in Pressburg wohnende Judenschaft.

Az »A.« alatti melléklet így hangzik:

Cartha Bianca: zum Compromiss, anfallende Strittigkeiten zwischen uns Endes Gefertigte drey Partheyen, nemlich Pressburger Judenschafts Bevollmächtigte, wie auch die Seits-Gebürge, und jener Seits Gebürge Bevollmächtigten, und wir gütiglich und samendlichen Gutachten deputirt haben, der Pressburger, Stampfer und Särdielher Juden Rabiners, was selbige disfalls aussprechen werden, seyn wir schuldig und gehalten nachzukommen. Die Rabiners sich zusammen setzen müssen den 17. August a. e. die unsrige disputen vorzunehmen, da aber so genante Bevollmächtigte diesseits und jener Seiths

Gebürge ihre Ortschaften zubeschreiben nöthig finden, und zu besorgen wäre, es möchte zu bemelte Zeit selbiger nicht beywohnen können, müssen wir wider den 10. August instehenden Jahres zusammentreten und erklären, welche die drey Rabiners seyn sollen, auch beßselbige Versammlung besorgen müssen, auf welchen Platz die Rabiner ihre Zusammenkunft nehmen und wann die bemelte drey Rabiner sich nicht comportiren können, und nöthig wäre, annoch zwey andere Rabiner zuzuziehen, solle ebenfahls die bemelten 10. Aug. aufgemacht werden, welche zwey darzu deputirt werden sollen, dieses verbinden wir uns eines prenfalle der nicht zu haltenden Parthey bemelten Termin 1000 Ducaten an Ihre Kayserl. Königl. Mayestät unsere allergnädigste Königin, dann 500 Rthl. an Ihre Excell. Herrn Graf Feldmarschall Graf Carl Pálffy und 500 Rthl. an Ihre Excell. Herrn Graf Feldmarschall Graf Leopold Pálffy abzuführen.

So geschehen Pressburg, den 17. July 761. Moses Lazarus d. Zeit Juden Richter. mp. Samson Isaac. mp. Samuel Prüller. mp. Isaac Geyringer Juden Richter. mp. Wolf Jacob aus Stampfen mp. Mayer Cohn aus Sardihell mp. Marcus Cohn, mp.

A »B« alatti melléklet így hangzik:

Es ist Einem löbl. Comitatz ohnehin bekannt, was mahlen die Stampfer Juden Gemeindt den Antrag machet, die Vermög des ag. 750. von sich ausgestellten Revers und darinen Stipulirten Toleranz-Tax herunter setzen, und verringern wannenhero auch Ein löbl. Comitatz für nöthig zu seyn, erachtet, uns dahin zu bedeuten, dass diese Sache durch unsern Rabiner untersucht, und in Richtigkeit gebracht werde, da aber nun eine solche unternehmung so vill Unkosten verursacht, das wir dadurch ausser Standt gesetzt werden auch die dermahligen Tax zu erlegen, und darbey in Gnädige Erwegung gezogen werde, dass wir erst das vorige Jahr durch eben eine solche zusammenkunft gegen 400 fl. Unkosten gehabt, auch sonsten einige Hochlöbl. vom Löbl. Comitatz nur gar zu wohl bekandt, dass auch die bissheringe Eintreibung deren Toleranz Geldern und Exeution habe beschehn müssen, nicht minder Einen löbl. Comitatz Gnädig erinnerlich seyn wird, wie dass die Stampfer Juden Gemeinde d. Ao 750. bey Einer Hochlöbl. Comission in Pressburg beschenehen Repartition bis daher in damahlinger Taxa geblieben seynd, wo sich doch vermög zweymahlig darauf bescheneher zulage jedermahl pr. 500 fl. sowohl das Erste: als auch das andere mahl 200 fl. und mithin statt deren anfänglich einverwilligten und repartirten 800 fl. a proportion 1200 fl. von Rechts wegen zu zahlen haben sollte, als gelanget demnach an Einen löbl. Comitatz unser unterthänigstes Bitten, in Betracht ob angeführter Motion dachin Gnädig zu verfügen, damit wir sowohl von dieser besagten uns unbestreitlichen Untersuchung liberiret, als hingegen auch die Stampfer Juden Gemeinde dazu anzuhalten, die ohnehin respective so geringe Toleranz Tax vor wie nach zu erlegen.

Für welche Gnade ect. ect. Eines Löbl. Comitats Hoch- und Wohlgebohrenen Gnädig Hochgebiende Herren: Sämmtliche jene Seithen Gebürg wohnende Juden-Gemeinden.

A »C.« alatti melléklet így hangzik:

Nos Medicus et Chirurgi subscripti, fideliter testamur, quod Posoniensium Judaeorum Rabinus Nomine Isacus propter diuturnam periculosamque infirmitatem, quam passus est, et Abcessum in regione inguinali inde exortum, quo de praesenti laborat functione suae Rabiniae sine manifesto periculo, aliquot septimaris, se impendere non potest, haec cum ita sint attestatum hoc Nomine Nostro subscripsimus, Nostroque Sigillo munimus.

Datum Posony 31. July 761. L. S. Israel Valmarin Medicus, Phisicus. L. S. Johann David Pfrister, Bürgerl. Chyrurgus. L. S. Franz Leopoldus Tartz, Bürgerl. Barbir et Chirurgus.

A Királynőnek válasza pedig így hangzik:

Maria Theresia Dei Gratia, Romanorum Imperatrix Germaniae, Hungariae ect. ect. Reverendi Spectabiles ac Magnifici Magnifici, item et Egregij Fideles Nobis Dilecti. Post Benignum Rescriptum Nostrum in Negotio Taxae Judaeorum Posoniensium et Stomphensium postremo, sub die videlicet 14-a praeteriti Mensis July ad fidelitates vestras expeditum, Judaei quoque Posonienses humillimum suum ad Nos summando Recursum, quoniam ex Capite id admitti supplicent, ut demandata per Nos nova Taxae Tolerantialis Repartitio per Rabinos Judaicos e Moravia evocandos institui possit, ex Eorundem demissa Instantia hicce Copialiter adnexa ubereius percepturae sunt Fidelitates vestrae.

Quo in passu priori Benignae Resolutioni Nostrae provio in substrato alargitae ulterius etiam Clementer insistentes, Fidelitatibus vestris benigne committimus, et mandamus, quatenus eas serias, et efficaces Dispositiones suo loco actutum facere noverint, ita quidem ad initum Compromissum in Termino 17. hujus Mensis praefixo, ad quem si Rabinus Posoniensis ob praetensam adversam valetudinem comparere non posset, alio in locum Illius impartiali Rabino substituto, substratum Negotium assumatur et plene terminetur, ita quidem ut molestis jam hisce totiesque reiteratis Recursibus, finis tandem, servata Proportionem, et aequitate inter dictos Judaeos imponi queat. In reliquo Fidelitatibus Vestris Gratia et clementia Nostra Caesareo Regia benigne jugiterque propensae manemus, Datum in archi Ducali Civitate Nostra Vienna Austriae Die Sexta mensis Augusti, Anno Domini Millesimo Septingentesimo Sexagesimo Primo.

Maria Theresia mp. L. S. Comes Nicolaus Palffy mp. Josephus Joblánczy mp.

A budai kir. levéltárból közli:

Pollák Kaim.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: Festschrift zum achtzigsten Geburtstage Moritz Steinschneider's. *Lipsee*, 1896. (héber, német, francia és angol nyelvű dolgozatok). — *Prof. Dr. Bacher W.*, Die Aguda der palästinensischen Amoräer. Zweiter Band: Die Schüler Jochanans (Ende des dritten und Anfang des vierten Jahrhunderts). *Strassburg* i. E. 1896. — *Castiglioni Vittorio*, Il Pensiero Israelitico studio di Marco Mortara rabbino maggiore degli israeliti di Mantova. Traduzione ebraica di Moise Tedeschi pubblicata per cura di . . . *Krakó* 1894. — *Samuelis* Verbum quo libro continentur *Samuelis Vita Lolli* carmina, epistolae ad Isaachum Samuelem Reggio et *Samuelem David Luzzatto* missae ac quas ipse ab Isaacho Samuele Reggio accepit *Victorius Castiglioni Tergestinus* una cum scriptoris et suae ipsius vita edidit commentariisque auxit. *Triest* 1895. (*Krakó*). — Sciadali Monumentum quo libro continentur historia monumenti in tumultu Professoris Samuelis David Luzzatto Petavii exstructi atque eiusdem commentatio de origine et progressu grammaticae Hebraicae praemissa volumini quod inscribitur Prolegomena ad Grammaticam Linguae Hebraicae. In sermonem Hebraicum convertit, annotavit, usque ad aetatem nostram perduxit, *Victorius Castiglioni Tergestinus*. *Triest* 1895. (*Krakó*). — Peer Aadam sive de hominis praestantia commentatio qua ex libris divinis et rerum natura exponitur quomodo genus humanum exstiterit ac per orbem terrarum diffusum sit. *Triest* 1892. (*Krakó*). Míhd a négy munka héber nyelven Castiglionitól. — *Ratner B.*, Bevezetés a Széder Ólam Rabbához, *Wilna* 1894. (héber nyelven). — *Pollák M.*, A bajai zsidó hitközség iskoláinak története. *Baja* 1896. — *Schill S.*, A budapesti országos rabbiképzőintézet története, A tanári kar megbízásából összeállította. *Budapest* 1896. — *Dr. Bram M.*, Geschichte der Juden in Schlesien. (I. Von den ältesten Zeiten bis 1335.) *Boroszló* 1896. (A boroszlói rabbi-

szeminárium 1896. Értésítőjében). — *Dr. Klein J.*, A vegyes párok megáldása a zsinagógában a tudomány, az erkölcs és a hazafiság szempontjából. Válasz *Dr. Rosenberg S.* aradi rabbi »Theologiai Értekezé«-re. Budapest 1896. — *Dr. Flesch Á.*, Isten, Király, Haza. (Milleniumi beszéd.) Mohács 1896. — *Dr. Steinherz J.*, Hirsch Mór báró emléke. Székesfehérvár 1896. (Emlékbeszéd.) — *Dr. Brann M.*, Geschichte der Juden und ihrer Litteratur. Für Schule und Haus bearbeitet. 2. átnézett kiadás. Boroszló 1896. — *Prof. Dr. Steinthal H.*, Zur psychologischen Grundlage der Unterrichtslehre és *Dr. Maybaum S.* Trauerrede etc. *Joel Müller. Berlin* 1896. (a Lehranstalt 14. Értésítőjében). — *Dr. Bródy H.*, Studien zu den Dichtungen Jehuda ha Levi's. I. Ueber die Metra der Versgedichte. Berlin 1895. — Zeitschrift für Hebräische Bibliographie etc. her. von *Dr. H. Brody* 1. és 2. füzet 1896. — *Dr. Maybaum S.*, Methodik des jüdischen Religionsunterrichtes Boroszló. 1896. — *Dr. Templer B.*, Die Unsterblichkeitslehre bei den jüdischen Philosophen des Mittelalters. Lipcse és Bécs 1895. — *Dr. Kárdos A.*, A magyar nemzet hivatása. (Milleniumi beszéd) Debrecen. 1896. — *Lövinger A.*, R. Elazar Kalir különös tekintettel nyelvezetére. Budapest 1896. (dissz.). — *Dr. Farkas J.* Aser b. Jechiel a »Ros« élete és művei. Budapest 1896. (dissz.). — *Braun A. W.*, Drittes Buch, Anhang zur »Glaubensgleichheit« etc. Budapest 1895. — *Dr. Kecskeméti A.*, A »zsidó« a magyar népköltészetben és színműirodalomban. Bővített lenyomat a Magyar-Zsidó Szemle 1896. évfolyamából. Budapest, 1896. (dissz.).

Steinschneider Mór ez év március hó 31-én töltötte be 80-ik életévét. A kiváló férfiú barátai és tisztelői e napot fényesen szándékoztak megünnepelni, de a nyilvánosságot egész életén át gondosan kerülő tudós előzőleg elhagyta Berlint. Az ünnep külső, műlékony fénye e körülmény folytán elmaradt, de örökké emlékeztetéssé teszi azt az a nagyszabású ünnepi mű, melyet Neubauer Adolf vezetése alatt a zsidó tudósok e nap tiszteletére kiadtak. A zsidó tudomány legtöbb képviselője Európában és Amerikában egy-egy dolgozattal járult e »Festschrift«-hez. Az értekezések héber, angol, német, francia és olasz nyelven vannak írva; ezzel is feltüntetvén Steinschneider soknyelvű és sokoldalú tudományos tevékenységét. Ennek részletezése külön munkát venne igénybe, minthogy Steinschneider irodalmi működése oly gazdag és oly széleskörű, hogy műveinek és dolgozatainak bibliographiai jegyzéke is több ivre terjed, a mint a nevezett ünnepi irat Kohut G. Alexandertól származó bevezető bibliographiai összeál-

ítás mutatja. Steinschneider legnagyobb alkotásai az oxfordi könyvtár katalógusa, a zsidó irodalomról írt német és angol nyelvű ismertető műve és legújabb nagy munkája a, héber fordításokról. Számos könyvtár zsidó kéziratait ő katalógizálta, valamennyit mintaszerűen. Nem túlzás, ha Steinschneidert az összes élő bibliographusok legnagyobbikának mondják. Ez az egy elismerés elegendő, hogy az agg tudós vas szorgalmát és ismereteinek szélességét és mélységét jellemezze. Mi is csatlakozunk azokhoz, kik a berlini tudós érdemeit az említett fényes elismerés által méltatják és nem bocsátkozunk tudományos munkásságának behatóbb tárgyalásába. Csupán azt emeljük még ki, hogy a pesti orsz. rabbiképzőintézet alapításakor St. meghívást kapott a zsidó történeti és vallásbölcseleti tanszékre, de ő ezt nem fogadta el, mert meggyőződése szerint a zsidó tudomány felvirágoztatása az egyetemektől várandó. Szívvel kívánjuk, hogy az agg tudós elérje azt az időt, a midőn az universitates litterarum teljesítik majd azon feladatot. Rappaport, Zunz s a zsidó tudomány más hőrszai mellé méltóan csatlakozik Steinschneider Mórca fényes neve.

Bloch Mózes, az országos rabbiképzőintézet tanárát, Ő Felsége a Ferencz József rend lovagjává nevezte ki. Ezuttal első ízben történik, hogy első sorban a talmud-tanítás körül szerzett érdemek ily magas és fényes kitüntetésben részesülnek, a mi hitfeleink legszélesebb köreiben nagy örömet keltett. A kiváló tudós, kinek életrajzát folyóiratunk 1895. évf. februári száma közölte, 18 év óta a szeminárium tanára. A legmagasabb elismerés besugarazza azon intézetet is, melynek a kitüntetett mint évről évre újabb megválatzott elnökök az élén áll.

Kohner Zsigmond. A milleniumi kitüntetések alkalmából a királyi kegy több férfiura irányult, kik vallásunk hívei. Magas rendjeleket kaptak Haraszti Jellinek Henrik, budai Goldberger Sámuel és mások, kik a közélet terén kiváló érdemeket szereztek. Különös örömmel és hálával fogadja a zsidóság a pesti izraelita hitközség nagytevékenységű elnökének kitüntetését, mert ebben felekezeti életünk körül szerzett érdemek legfelsőbb megjutalmazását látja. Kohner Zsigmond a II. oszt. vaskoronarendet kapta. A nemességre emeltek között találjuk más hitsorsosok között *Körössy Józsefet*, a fővárosi statisztikai hivatal nagytudományú igazgatóját.

Breuer Mór honvéd kapitány június hó 3-án 47 éves korában Budapesten meghalt. Erős akarat, vas szorgalom és a legmagasabb kötelességtudás tüntették ki a derék katonát és ezek emelték pályáján nemcsak a ranghoz, a melyet elért, hanem azon tisztelethez is, melyben

általánosan részesült. Jellemének tisztasága és szívének jósága sok jó barátot szerzett neki bajtársai és mindazok között, kik vele érintkezésben állottak. A katonai erényekben bővelkedő jeles férfiú fényes katonai pompával végbement végtisztességén impozáns módon nyilatkozott meg a részvét az elhunyt és családja iránt. Az ezredes vezetése alatt kivonult tisztikaron kívül felekezettünk sok kitűnősége róttá le megjelenésével a tisztelet adóját a korán elhunyt katona és mintaszerű családfő iránt, ki férfikorának detsn hagyta el szereteteit, imádott nejét és három gyermekét. Az elköltözöttben dr. Mezey Ferencz és dr. Bakonyi Samu, a debreczeni függetlenségi párt egyik vezérfője, sógorukat gyászolják. Áldás emlékére.

Tencer Pál hatvanadik születésnapja alkalmából számos részről kitüntető meleg ovációkban részesült. A főváros törvényhatósága, a pesti izraelita hitközség és számos egyesület örömmel ragadta meg ezen alkalmat, hogy a közjó érdekében szakadatlanul és fáradhatatlanul buzgólkodó férfiú iránt érzett haláljának és tiszteletének kifejezést adjon. Mindezekről nem kell olvasó közönségünk előtt beszámolnunk, ezekről a napi lapokból értesültek, a melyek egyszersmind Tencer Pál a közügyek terén kifejtett tevékenységét is lelkesen méltatták. Azt azonban kevesen tudják már, hogy a buzgó férfiú pályája elején erőit vallásfelekezettünk szolgálatába szegődítette. A kongresszusnak lelkes tagja volt és annak eszméit mint felekezeti lapszerkesztő is híven és sikerrel szolgálta. Ezt a meleg érzést hitfelekezeti ügyeink iránt jó és balsorsban három évtizeden keresztül csorbitatlanul megőrizte és jelenleg is mindenütt ott látható, a hol a zsidóság vallási és hazafias ügyeinek tevékenységével használhat. Sokoldalú és örökös munkásságánál fogva felekezeti életünk legismertebb alakjai közé tartozik, kinek pályája nyílt könyv, melyben mindenki olvashat. Azon számos férfiakhoz, kik a fáradhatatlan és buzgó férfit örömnappja alkalmából üdvözölték, mi is örömet esatlakozunk jó kívánságainkkal.

Fischer E. H. makói főrabbi több évi szenvedés után ez év április havában elhunyt. A megboldogult ama régibb rabbinemzedék közé tartozott, a mely mostoha külső és belső viszonyok között, a maradiság zajongását megvetve, a haladás zászlajához szegődött. Hitközségét céltudatosan és buzgalommal vezette a jámborság és műveltség útján, a melyek egyéniségében harmonikusan egyesültek. A jeles talmudtudós az orsz. rabbiképző-intézetnek, a melynek vezérő bizottságához tartozott, hű és lelkes barátja volt. Az egyik fiát, ki a magyar zsidó irodalom körül is érdemeket szerzett, ez intézetben képez-

tette. Temetésénél a részvét impozáns módon nyilatkozott meg. Jelen volt több rabbi és az orsz. rabbiképző-intézet képviselőiben Bein Károly tanár. A szónokok, közöttük a rabbiképző egyik hallgatója is, gyászbeszédekben az elhunyt rabbi jellemét, tevékenységét és a veszteséget, mely a magyar Izraelt érte, megható módon ecsetelték. Legyen áldott a jámbor emlékezete.

Az I. M. I. T. által kitűzött pályadíjak egyikét dr. Pollák Miksa, soproni rabbi nyerte el a soproni izr. hitközség történetével. A pályamunka, melyről a bírálók elismerőleg nyilatkoztak, az I. M. I. T. kiadásában fog megjelenni és a tagoknak elküldetik. Munkatársunknak sikeréhez szerencsét kívánunk. — A Társulat egy másik pályadíjára, a mely a főváros területén létezett zsidó hitközségek történetére lett kitűzve, szintén jelentkezett egy pályamű. Az eredmény még nem biztos, minthogy a bírálók még nem nyilatkoztak. Az ősz előtt azonban ennek a pályázatnak a sorsa is el lesz döntve. — Ugyancsak ősszel, október havában fogja a Társulat első közgyűlését tartani, a mely az alapszabályok rendelkezése szerint minden három évben tartandó. Ez a diszgyűlés feloivasó üléssel lesz összekapcsolva, a melyen Perlis Á. (Pécs), Klein A. (Zsolna) és Kármán M. fognak felolvasni. Kohn S. és Bánóczy J. a társulat első hároméves ciklusának működéséről fognak jelentést adni. — A Társulat Évkönyve, melynek első két kötete a közönséget valóságossal elragadta, az idén is a szokott időben fog napvilágot látni. Dr. Mezey Ferencz, ki a Társulat titkári állását megtartani nem akarta, az Évkönyv szerkesztésétől is visszalépett. Helyét az új titkár Dr. Bánóczy J. foglalta el.

Rabbiválasztások. Dr. *Venetianer L.* (Lugos) Ujpesten, Dr. *Klein J.* (Marezáli) Szabadkán, Dr. *Klein A.* (Zsolna) Veszprémben, Dr. *Schwarz M.* Turóc-Sz.-Mártonban lett rabbivá megválasztva.

Steinfeld Antal június hó 19-én Debreczenben meghalt. Az elhunyt lelkes férfiú kerületi elnök és az orsz. rabbiképzőintézet vezérő bizottságának tagja volt. Végredeletében közszélokra nagyobb összeget hagyományozott. Koporsójánál dr. Schwarz Mór, a rabbiképző végzett növendéke, mondott megható gyászbeszédet.

A zsidó becsület. A bécsi egyetem tarkaszínű zsidómentes deákszövetségei rálicézitáltak Bécs nyárspolgáira, a kik ismét 96 városi mandatumot adtak az antisemiták kezébe, azzal a határozattal, hogy többé nem verekszenek zsidókkal. Még oly tanárok, a kikhez a filosénitismus árnyéka se tapad, bámulnak ezen nem annyira hősi, mint inkább durvasági határozaton. Valóban az ámulásnak nincs jogosult-

sága. Az antisemitáknak sok évi becézgetése még esunyább dolgokat is produkálhat. Hiszen Ausztria fényes metropolisában csak most kezdődik az örvöngés. A közhatóságok végre felocsudtak és a gyávaság meg nyomoruság eme kitörései láttára a diákság észretérítéséhez erőlyesen hozzáláttak. Ideje volna, hogy az osztrák kormány az antisemitaság Zuluksferjeire, kik a magyar millenium ellen a legsütötebb Afrika vadságával és intelligentiájával dühöngenek, teljes erővel rácsapjon; különben a teljes anarchia fog beállani a kedélyes császárvárosban.

Iskolai adatok Izr. népének multjából czíme egy kis füzetnek, melyet *Pollák Kaim* munkatársunk nem rég kiadott s a melyben összegyűjt a szentírásból és hagyományos irodalomból az iskoláról és nevelésről szóló adatokat. Sok ügyes és elmés szómagyarázat van benne, a mely szorosan a tárgyhoz nem tartozik. Köztudomásu dolog, hogy a biblia korában modern értelemben vett iskolák nem léteztek, de az is, hogy az apa tanította gyermekét a vallásra. A szerző tán maga sem hiszi komolyan, hogy Káleb idejében talmudtóra iskola és később Eli és Sámuel alatt rendes tanintézetek léteztek volna. Az idézett targumhelyek midrási jellegét (mint a »tachkemoni« [II. Sám. 33. 8.] szót, melyet az agáda ki is aknáz) nem lehet félreismerni és ha kulturhistoriai vonatkozással birnak, az csak saját korukra jellemző. Milyenek voltak a próf. iskolák, nagyon érdekes és hasznos volna megtudni, de reánk maradt csekélyszámú és meglehetősen homályos adatokból nem vagyunk erre képesek. Helyesebbek az Ezra utáni korra vonatkozó megjegyzései. Az »eskoloth« szó értelmét megtalálja szerző Dr. Schwarz munkájában (Controversen). Végül megjegyezzük, hogy Zunz nem tévedett, midőn azt állította, hogy a zsoltárok 9. és 10. fejezete alfabeta rendszerben van írva, habár mai alakjukban az alfabeta már nem teljes. A szerző tulajdonát képező, 20 kr-ért kapható, első füzetet követni fogja a többi.

Darmesteter James, korán elhunyt francia tudós hitrokonunkról a *Cosmopolis* című három nyelven megjelenő folyóirat 2. számában ismertetést közöl »Gyp« ironév alatt ismeretes neje Mary Robinson. Az angolul írt ezikk czíme: James Darmesteter in England.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893. és 1894. egyenként 2 frt-ért, 3 évfolyamot 5 frt-ért, 6 évf. 9 frt-ért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

TÁRSADALOM.

A SZABADELVÜSÉG GYŐZELME.

A minapában az egész ország egy nagy harcztérhez hasonlított. Az alkotmányos küzdelemnek vegyes politikai elemein azonban voltaképen a liberalismus kérdése uralkodott. Ez a kérdés volt az, mely a harczoló feleket tüzelte. Ebben a nagy eszmei tusában találkozott a nemzet közérdeklődése. Éppen ezért az imént lezajlott választás örökké emlékezetes lesz a szabadelvűség történetében. A nemzetnek imponáló módon megnyilatkozott politikai akarata nemcsak az előző országgyűlés dicsőséges szabadelvű alkotásainak fényes igazolását jelenti, hanem döntő a nemzet feladatainak irányára, jövő alkotásainak szellemére, sőt kétségtelenül kiterjeszti hatását hazánk határain kívül levő viszonyokra is. Mert a miként a magyar szabadelvűség messze elvilágító diadalán az ultramontanismus megremegett, azonképen örömmel vett tudomást e föld tekén élő minden szabadelvű gondolkozó lény arról, hogy a magyar nemzet a szabadelvűség egyik leghatalmasabb védő bástyájának bizonyult.

Ez a szellem volt az, mely a magyar nemzetben mindig oly erősen lüktetett és ezen szellem folytonos erősbulése nap mint nap tett hódítása szerezte meg számunkra a legüdösebb intézmények áldásai mellett a fejlettebb nemzetek becsülését és mindinkább növekvő bizalmát.

A klerikalismus az egész világra kiterjedő szervezetében mindig ellensége volt az emberiség szabad irányú fejlődésének. Majd lappangva majd titokban támadta a katholicismus világi hatalmának kizárólagosságát fenyegető jogegyenlőséget. Egész hatalmát latba vetette mindenkor, ha arról volt szó, hogy az állam jogköre az egyházétól az igazság által mért vonalakkal elválasztassék. Marokkal nyult mindig oda, hol a jogokat osztották, hol a hatalom eszközeit a még fejletlen és önnön céljainak felismerésére gyenge állam segítségének felhasználásával

magához kaparíthatta. De ökolbe szorította markát, ha az emberek és a többi vallások egyenlőségének elismeréséről volt szó, ha az állam öntudatra ébredve hatalma körvonalaínak megállapításán és a tőle elbirtokolt területekre nézve a restitutio után törekedett.

A kereszténység megalapítója által hirdetett elvek meghamisításával, sőt azoknak sárba tiprásával a klerikalizmus ráült az emberiség lelkiismeretére is, mely e nyomás alul csak nehezen szabadíthatta ki magát. Mintha a hecyczkáplánokon a kereszténység megalapítója ellenében származására való tekintettel kitört volna a düh. De végre kiszabadult az emberiség e bestialis nyomás alul és hála annak a mértéktelen hatalomváagnak, mely a klerikalizmust szenvedélyessé és saját érdekeivel szemközt vakká tette, ő maga feni azt a kést, melylyel — fájdalom még mindig rémséges — hatalmából az egészséges ellenhatás idők folytán egy-egy darabot lenyeshet.

A kath. papság egy részének a hatalomért való küzdelme nem egyszer szenvedett már csúf vereséget. Hiszen az emberiség fejlődésének eredményes útja a klerikalizmus vetésére nézve irtást jelent. És mennél szélesebben terjeszkedik a civilisatio, annál jobban pusztulnak a kath. egyház emez eltévelyedett lelkészei által elplántált türelmetlenség vadvirágai.

Régen tart már ez a tusa és némely iskola, némely papi rend és a kapaszkodó káplánok fekete serege és enervált főurak affectált hitbuzgalma által elhintett magvak révén még sokáig fogja mérges lehelletével társadalmi viszonyainkat megmélyíteni. De mint e helyen felekezetünk szempontjából — mert hiszen ez képezi a kereszténység álprofétái által kiszemelt áldozatot — örömmel konstatálhatjuk, a közel multban a liberalizmus épen az igazi kereszténység segítségével akkora csapásokat mért ezekre a körökre, hogy nemcsak hazai kötelékükben, hanem messze elterjedt szervezetükben is megrendültek.

Az elkeresztelési kérdésben tanusított elbizakodottságuk és oktan makacsságuk érlelte meg az úgynevezett egyházpolitikai kérdéseket, melyeknek diadalát lehetetlennek tartották. Az igen magasan levő arany kaliczákban fogva tartott lelkek egy szép napon kirepültek a szabadabb régiókba és fenséges szárnyaikkal repülésre tanították az egész nemzetet.

Hiába lebbentették meg fekete csuháikat, a hatás épen ellenkező volt, mint a melyet elérni óhajtottak és az önmardóságban egyetlen vigaszukat az képezte, hogy az általános politikai választás csontját törí az ördögös liberalizmusnak.

Fel is halmoztak kincset, fegyvert, hogy harcra keljenek a szabadelvűség vívmányai ellen. A szeretet vallása hirdetőinek ajkán habzott a gyűlölet. A csapszék kármentőjéből oltárt csináltak a fanatizmusnak. Bosszút lihegett a hecyczkáplánok setét falkája. A kereszténység által tisztelt symbolumokat bortól pirosuló orcájú plébánosok utca hosszában hurezolták, hogy obscurus és gyűlöltre felesküdt jelöltjeiket e jel alatt Magyarország törvényhozó testületébe czipel tessék. Tehetetlenségök láttán vér után szomjaztak, hogy a gyűlöletnek martyrokat adjanak. A vér szágán elbódulva ott fetrengtek ittas hiveikkel ölelkezve, lejárván önön tekintélyöket és kárt okozva azon vallásnak tekintélyén is, melynek tiszteletét őrizniök, minden profanisatio ellenében oltalmazniök kellene. Tisztelettel hajtuk meg zászlóinkat a kereszténység igaz hivei, nemes képviselői előtt, de nem titkolhatjuk el megelégedésünket a kereszténység nyomoruságos kapaszkodói, fanatizmust, haragot, embertelenséget hirdető álprofétáinak megtörésén.

Az általános politikai választásba vetett reménységük nem teljesült. A magyar nemzet józansága, a katolikus hívők túlnyomó többsége mereven visszautasította a hatalom után sóvárgó papoknak a politikai lelkiismeret ellen intézett mérenyletét. A magyar nemzet nyíltan a liberalizmus pártjára állott és a népámitás pártjának sovány sikerei is túlnyomólag ott voltak kiereszokolhatók, a hol a magyar nemzet emelőjén elősködő és gyakran a hazaárulás mesgyéjén settenkedő ellenségek a néppárt győzelmében a magyarság compromittálásának módját ismerték fel.

Örömmel üdvözöljük a szabadelvűség diadalát. A magyar nemzet ezen politikai rendszernek köszöni nagyságát. A liberalizmus jelenti a szabadságot a politikai, a társadalmi életben, az igazságot és egyenlőséget minden téren. Válgék teljessé a szabadelvűség hazánkban és akkor a hazai zsidófelekezet ügye is üdvösen fejlődik tovább a megkezdett úton.

Budapest.

DR. KÖRÖSI IMRE.

AZ I. M. I. T. VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSE.

Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat f. évi október hó 15-én választmányi gyűlést tartott. Jelen voltak: *Kohn* Sámuel dr., *Bánóczy* József dr., *Bacher* Vilmos dr., *Schweiger* Márton, *Mezey* Ferencz dr., *Goldberg* Rafael dr., *Weiszbürg* Gyula dr., *Székely* Ferencz, *Báron* Jónás dr., *Ehrlich* Mózes, *Neumann* Antal dr., *Pillitz* B. dr., *Büchler* P. moori rabbi, *Réty* dr., *Szabolcsi* Miksa, *Krausz* Sámuel dr., *Schill* Salamon, *Schön* Dávid, *Kornfeld* stb. *Simon* József dr., *Weinmann* Fülöp dr. és mások elmaradásukat kimentik. *Kohn* Sámuel dr. elnök üdvözlí a szép számban megjelenteket, mire áttérnek a napirendre, melynek első tárgya a következő dicséretre nem szoruló titkári jelentés.

Tiszelt választmány!

Midőn most először van szerencsém e helyről Társulatunk nevében annak vezető férfiához szólhatnom, teszem ezt a hála őszinte érzetével azon bizalomért, melylyel megajándékozni szívesek voltak. Főadataink oly nagyok és jelentősek, hogy nálamnál külön erő is büszkeséggel helyezheti szolgálatukba egész ambícióját. E meggyőződéseim hirdesse egyúttal, mennyire át vagyok hatva a munka fontosságától, melyet önök reám ruháztak s melynek lelkiismeretes teljesítésére kitüntető jóakaratok is kötelez.

Társulatunk lefolyt évének nevezetes eseménye első tükarának lelépése arról a polczról, a hová mindnyájunk tisztelete és bizalma helyezte. Működése iránt nagy reményeket tápláltunk s az eredmény igazolta várakozásunkat. Minden tígy iránt érdeklődött s valamennyit előmozdította. Társulatunk administrációjának pedig egyenesen ő alkotta meg kerekeit s ha az utódnak könnyű a tört úton haladás, ezért neki adózik hálával. De elismeréssel tartozunk neki valamennyien, kik társulatunk meglétében erkölcsi erőink fokozását látjuk, mert megalakulásának az ő ernyedetlen buzgalma kiváló mértékben egyengette az útját. Visszalépése fiatal társulatunk első súlyos vesztesége.

Folyó évi kiadványainkat tagjaink rég kézhez vették. Az *Évkönyv* dr. *Bacher* Vilmos és dr. *Mezey* Ferencz szer-

kesztésében, az idén is kitűnő hírd férfiak közreműködésével dicsekedhetik s hovatovább az a hely lesz, a hol felekezetünkbeli kiváló írók zsidó voltuk — s tőlünk külföldre szakadt neves hitrokonaink magyar voltuk mellett teszrek tanúságot.

Az *Évkönyvön* kívül kiadtuk *Schill* Salamon fordításában *Philo* jelentését a Caligulánál járt küldöttségről, mely ezúttal először jelent meg hazai nyelvünkön. *Alexandriai Philo* a tudományban szerzett nagy híre mellett is hű maradt népéhez és vallásához s hitsorsosai védelmére irt könyve, mint valamennyi kornak kimagasló műve, általában ma, 1800 évvel később, sincs tanulság és aktualitás nélkül.

Harmadik kiadványunk ez évben a dr. *Krausz* Sámuel fordításában megjelent *Talmudi Életszabályok*, melyek a zsidó elmét annyira jellemző módon, az illem-tételeit is erkölcsi szempontokkal fonják egybe. A zsidó kultúra e sajátos és vonzó terméke hajdanában igazi népkönyv volt — mi, késő unokák beérjük a reménynyel, hogy ezen, valamint többi kiadványainkkal mindinkább sikerül a közönség figyelmét a zsidóirodalom kiaknázatlan kincseire felhívni.

A *szentírás fordításának* elkészülte állandó gondunk és munkánk tárgya. De nem kecsgethetünk hamaros sikerrel. A ki az ily munka természetével ismerős, tudja, mennyi baj és akadály nehezít meg minden lépést s hányszor követi a hosszú tépelődés közt megszülemlett elhatározást is nyomon a kétség és bizonytalanság. Azonban a munka egy napig sem szünetel s a szerkesztő-bizottság — *Bacher* Vilmos, *Krausz* Sámuel és a jelenlegi titkár — reméli, hogy mielőbb gyorsabban haladó eredményről fog beszámolhatni.

Másik nagy vállalkozásunk sem vesztegel, értem a *Magyar-zsidó oklevéltárt*, melynek szerkesztését a választmány *Székely* Ferencz indítványára elhatározta. Az igazgatóság a nagyfontosságú ügyet dr. *Kohn* Sámuel és dr. *Marczali* Henrik gondjaira bízta, kiknek országosan ismert avatottságában a biztos siker kezességét látja. Már is kezdik fiatalabb szakértők a levéltárak homályából kiemelni a zsidóságot érdeklő adatok tömegeit s bizonyos, hogy idő-telvé, a Magyar-zsidó oklevéltár is élő tanuja lesz az Izr. Irodalmi Társulat tudományos és hazafias szellemének.

Felolvasásainkkal az idén tettünk először próbát a vi-

déken s örömmel emlékezünk meg e helyen is a teljes siker-ről, melyet dr. Büchler Sándor Galgóczen aratott és kiérdemelt.

Pályakérdéseink közül a nagyobbik, mely az európai zsidóság fennálló szervezeteinek ismertetését kívánta, meddő maradt. Az egyetlen beérkezett versenymű nem volt teljes, de — a hivatott bíráló ítélete szerint — magában is gyenge és fogyatékos. Az igazgatóság ezért arra kéri a tisztelt választmányt, hogy e fontos kérdésnek 1898 április 30-ik határidőre újból való kitűzését határozza el.

Másik pályakérdésünk ellenben, mely egy hazai zsidó-hitközség történetének népszerű megírását kűtfők alapján kívánta, a bírálók: dr. Acsády Ignác és dr. Kohn Sámuel jelentése szerint határozott sikerű volt s szerzője dr. Pollák Miksa soproni rabbi benne oly munkát írt, mely a hazai monographiák tudományos színvonalán egy érdemes tárgyat közélvezhető módon dolgoz föl. Az igazgatóság ez első pályanyertes művet, melynek megírására a társulat adta az indítást, az idén is kiadandó Évkönyve mellett tagilletménynek szánta s bizton hiszi, hogy a tisztelt választmány e javaslatát határozattá emeli.

A Budapest területén fennálló izraelita hitközségek történetét tárgyzó *harmadik pályakérdésünknek*, melynek jelen-tékeny díját Tencer Pál buzgóságának köszönjük, 1896 június 30-án lejárt határidejét, névtelenül érkezett megkeresésre, f. é. december 31-ig terjesztettük ki.

Fájdalmas szívvel kell még jelentést tennem választmányunk egyik tagjának elhunytáról: Steinfeld Antal földbirtokos Debreczenben a folyó évben meghalt. Melegen érdeklődött felekezetünk minden ügye iránt s társulatunkat, mint annak egyik pártfogó tagja, anyagilag is erősítette és gyarapította.

Tisztelt választmány!

Alapszabályaink értelmében (15. §-a) a tisztviselők három évre választatnak; e szerint három év óta fennálló társulatunk egész vezetésének újjáalkotásáról kell gondoskodnunk, valamint a (17. §. értelmében) kisorsolandó választmányi tagjaink felének új választásáról is. E végből az igazgatóság folyó évi december 1-re közgyűlés egybehívását javasolja. Egyben azt ajánlja, hogy utolsó választmányi ülésünk határozatának végre-

hajtásában ugyancsak a közgyűlés napján a millennium alkal-mából díszülést is tartsunk.

Munka és haladás észlelhető, tisztelt választmány, a Társulat működése minden terén. Az a meggyőződésünk, hogy javaslataink elfogadásával biztosítani fogjuk a munkát és fokozni a haladást.

Budapest, 1896. október 15-én.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Szabolcsi szóba hozza, hogy a sajtó gyanuval fogadta az európai zsidóság »szervezetéről« szóló pályakérdést; mintha a cím valami titkos organizáció létét igazolná; kéri a cím megváltoztatását. *Kohn S., Székely, Krausz*, s többek megjegyzései után az európai zsidóság »egyházközségi szerveze-téről« címet teszik a régi helyébe *Kohn S.* elnök indítványára. elfogadja a választmány, hogy a soproni hitközség történetéről írt pályanyertes monografiát kinyomassák, és a társulat tagjai-nak megküldjék. Erre *Bánóczi József* dr. titkári jelentését köszönettel tudomásul veszik.

Szabolcsi felszólal, hogy mért nem tartottak az idén felolvasásokat? *Kohn* elnök megnyugtatólag felel, hogy már megbeszélték és a legközelebbi igazgatói ülésben még tüze-te-sebben fogják megbeszélni és kellőkép elintézni a dolgot. — A választmány elhatározza, hogy decz. 8-án d. e. 10. orakor milléniumi díszgyűlés tartassék, mely az ülés végeztével választó közgyűléssé fog átalakulni.

Székely F. társulati pénztáros ismerteti a pénztár álla-potát, hogy a társulat vagyona nem esökkent; a részletekkel a közgyűlésnek fog beszámolni. Ezek után *Kohn S.* elnök meleg szavakkal előterjeszti az igazgatóság indítványát, hogy a 13 év óta megjelenő Magyar-Zsidó Szemlét, mely évek óta minden önzetlen munka mellett, költséghiánnyal küzd, vagy vegye át a Társulat, vagy részesítse szubvenczióban. A folyó-irat támogatása szinte erkölcsi kötelessége a társulatnak. *Neumann Antal* dr., *Bacher* dr., *Réty* dr. s mások felszólá-lása után az 1897. évre egyhangulag 400 forintos subventiót szavaznak meg.

Budapest.

K. Á.

Midőn a Társulat utóbbi nemes elhatározásáról tudomást veszünk és érte a tisztelt elnökségnek és választmányának a folyóiratunk által képviselt magyar nyelvű zsidó tudomány nevében hálás köszönetet mondunk, csupán azon közismert tényt emeljük ki, hogy a tudománynak minden organuma, akár világi akár egyházi, ugy hazánkban mint külföldön csak külső hathatós támogatás mellett képes feladatának megfelelni. A társulat ezen támogatás áldozatkész elvállalása által kitűzött céljai szellemében hitfelekezeti és hazafias ügynek tett szolgálatot.

A Magyar-Zsidó Szemle szerkesztősége.

A PAPI FIZETÉS MINIMUMA.

Az utóbbi években a hazánkban uralkodó felekezetek nagy erőfeszítéssel fáradoznak azon, hogy papjaik anyagi helyzetén javítsanak. A napi sajtóból mindenki tudja, hogy a gazdag katolikus egyház a *congrua rendzése* címén az alapság jövedelmeinek biztosításán és emelésén dolgozik. A protestáns egyházak egyik főgondja a lelkészi fizetések javítása. Az állam, mint ismeretes, mindkét egyház törekvését jóakarólag támogatja és a protestánsoknak e célból már az idén is nagyobb összeget bocsátott rendelkezésre, úgy hogy az egyház egyéb és célra szolgáló segélyforrások birtokában is lévén, aránylag nagy számú lelkészt kisebb-nagyobb segélyben részesíthetett. A kormány azon helyes elvből indulva ki, hogy a papi fizetések az állami subventió szempontjából a jogegyenlőség elve szerint rendezendők, ezt az ügyet saját nyilatkozatai szerint törvény által kívánja szabályozni. E kérdésről a fenkölt szellemű államférfiú dr. *Wlassich Gyula* vallás- és közoktatásügyi minster október 18-án Csáktornáyn tartott programbeszédében a következő nagyfontosságú nyilatkozatot tette:

„A mily igazságos és méltányos, hogy a római és görög katolikus lelkészek illetményei rendeztessenek, ép oly igazságos és méltányos, hogy az összes hazai bevett vallásfelekezeteknél a tisztességes megélhetés a lelkészek számára biztosíttassék. E tárgyban törvényjavaslatot dolgoztam ki, melynek alapelveihez már a minisztertanács is hozzájárult. E törvényjavaslat a méltányosság határáig a lelkészi illetmények kiegészítéséről

gondoskodik. E nagyfontosságú reformkérdéssel majd ha törvényjavaslat alakjában a nemzet színe előtt lesz, minden oldalról lehet — sőt kell is behatóan foglalkozni, egyet azonban már ma jelzek, hogy nem egyszerre terheljük meg vele az állami költségvetést, de 10 év alatt fokozatosan úgy kívánjuk végrehajtani, hogy minden magasabb theologiai intézetet végzett lelkész 600 frt jövedelemmel birjon. Igen természetes és ezt már itt kívánom hangsúlyozni, hogy az egyházak autonómiájának tiszteletben tartásával ugyan: de a törvénynek teljes biztosítékot kell felállítani arra nézve, hogy az oly lelkészek, a kik a magyar állam, vagy az erkölcsiség ellen vétének: az állam segítségére igényt nem tarthatnak, illetve igényüket elvesztik.» (Hosszan tartó zajos tetszés és helyeslés.)

A miniszter ezután a papképzésről is a nála megszokott magas és hazafias szempontokból nyilatkozott. Beszéde e részéből felekezetünket a következő kijelentés érdekli:

»Én már az országgyűlésen egyik vagy tán több felszólalásomban is kifejtettem azt az álláspontot, a mi egyébiránt br. Eötvös József törvénytervezetében nyert részben kifejezést, hogy módot kell nyújtani minden bevett vallásnak, hogy papjaik a legfelsőbb egyetemi képzésben is részesülhessenek.»

A beavatottak tudják, hogy a magyar rabbikar összességében koránt sincs oly kedvező helyzetben, mint több más hazai bevett vallás papsága. A haza és vallás ügyét ép oly hiven szolgálja mint a többi felekezetek lelkészei és így jogos és alapos is az a remény, hogy az állam e papi kart ugyanazon támogatásban fogja részesíteni, mint a többieket. Reméljük, hogy az állam-segély sok községnek lehetővé fogja tenni, hogy lelki vezetőt válasszon magának, miről eddig lemondania kellett.

A papképzést illetőleg sem kíván felekezetünk egyebet, mint a jogegyenlőséget. Az állam a saját érdekei szempontjából állapítsa meg azon nemzeti és általános műveltségi fokot, melyet a vallás érintetlenül hagyása mellett a bevett felekezetek lelkészeitől megkövetel. Az izraelita vallástestület e téren is készségesen fog engedni a haza általános érdekei parancsolta követelményeknek, minthogy a vallásos és hazafias czelekat agyaránt kívánja szolgálni.

TUDOMÁNY.

OLASZORSZÁG NEVE A HAGYOMÁNY
IRODALMÁBAN.

A palesztinai iskolák fölfogása szerint Jáván fia, Kittim Olaszországot képviseli a föld népeinek lajstromában (Gen. 10,4). A palesztinai targumban az Árúkh szerint (אֲרֻכָּה cz. a., ed. Kohut I, 61b) אֲשֻׁלִּי-vel fordították כְּתִים. A mi kiadásaink szerint hiányzik ugyan az úgynevezett töredékes targumban (J. II) Gen. 10,4-re a כְּתִים-nak megfelelő szó; de csak tévedésből maradt el, mert ezen targumnak a rabbinikus nagy biblia végén álló kiadásában még olvassuk אֲשֻׁלִּי-vel előttről. Ami a hamisan Jónáthán nevét viselő targumot (J. I) illeti, אֲשֻׁלִּי helyett, talán szövegromlás következtében, ez áll: אֲשֻׁלִּי. Azonban lehetséges, hogy ez utóbbi szó אֲשֻׁלִּי-ből lett, ami — Rapoport helyes emendációja szerint, Erech Millin 3 a — a palesztinai talmudban (Megilla 71 b al.) כְּתִים fordítása. Feltűnő, hogy a palesztinai talmud így eltér azon fölfogástól, mely a Berésith rabbában is (Gen. 10,4-re, 37. fej. elején) jut kifejezésre, ahol szintén כְּתִים = אֲשֻׁלִּי; de föltehetjük, hogy oly vélemény is érvényesült az általános fölfogás mellett, mely szerint a bibliai כְּתִים-ben Achaját kell látni. Tényleg idéz Bar Bahlul, a szír lexikographus, oly nézetet, mely Gen. 10,4-ben כְּתִים-et אֲשֻׁלִּי-vel adja vissza (l. Gesenius, Thesaurus, p. 726 b).²⁾ Mindazonáltal a palesztinai talmudba

¹⁾ Krauss adatai (Monatsschrift, 39. évf., 53. l.) itten hiányosak.

²⁾ Bar Bahlul adata így szól: כְּתִים אֲשֻׁלִּי דְאֲחִיָּהוּן מְקֻדְּשָׁה. Achaja tehát Makedóniával azonosítatik. És valóban ránk maradt egy régibb bizonyíték arra, hogy a bibliai כְּתִים-et Makedónia nevének vették; a Makkabéusok I. könyvében ugyanis nagy Sándor ὁ τοῦ τοῦ Κερσεύου βασιλεὺς (1,1) és Perseus makedón király Κερσεύου βασιλεὺς-nak mondatik. (8,5.)

fölfelt ezen nézet elszigetelten áll az első fölfogás mellett említendő adatokkal szemben. A Krónika könyvének targuma is (I, 1,7) אֲשֻׁלִּי-nal fordítja, ami vagy אֲשֻׁלִּי-ből lett romlás által, vagy pedig görög ragú személynév, mely Italiából van képezve, mint ennek heros eponymosa, מִקְרֶון mintájára, ki אֲשֻׁלִּי atyjának mondatik.

Num. 24,24-re az Árúkh (id. cz.) szerint a palesztinai targum szintén Italiát említi, צִים מִדְּכָרִים הָרִים (אֲשֻׁלִּי דְחִיָּהוּ דְרֹמִי). A pal. targum e versre két alakban van előtűnt, de egyik sem nyújtja az Árúkhban idézett fordítást. Mindakettő hosszabb paraphrasist ad, még pedig J. I paraphrasisában ez a két szó is van: מִדְּכָרִים אֲשֻׁלִּי, J. II-ban a rómaiak yannak nevezve (בֶּן דְּרֹמִיָּה).

Vége Ezékiel 27. fejezetében az Árúkh szerint (u. o.) úgy כְּתִים (6. v.) mint אֲשֻׁלִּי (7. v.) אֲשֻׁלִּי-vel fordítottatik a targumban. De ezen adat nem lehet helyes, mert nem tehető föl, hogy a két országnévet egyformán fordították volna. Kiadásaink targumszövegében tényleg kétféle fordítást olvassunk a két szóra: כְּתִים = אֲשֻׁלִּי, אֲשֻׁלִּי = אֲשֻׁלִּי. Valószínűleg megfordítva kell az eredeti szöveget képzelni, úgy hogy itt is Kittim = Italia. Ennek megerősítését találjuk a Vulgátában, mely Ezék. 27,6 כְּתִים מִבְּנֵי-אֲשֻׁלִּי-et így fordítja: de insulis Italiae, míg אֲשֻׁלִּי-t a 7. versben csak Elisával írja át. Hieronymus ebben a pontban is, mint annyiszor, a palesztinai iskolák véleményét tükrözteti; Num. 24,24-ben is כְּתִים מִדְּכָרִים fordítása nála: de Italia. Hogy ez utóbbi helyen már nagyon régen czélzást láttak Olaszországra vagyis pontosabban Rómára, ezt Dániel könyvének azon ismert helye (11,30) bizonyítja, mely nyilván Num. 24,24-ra utal és צִים כְּתִים-nek nevezi Róma hajóhadát. A Septuagintában Dániel id. h. egyenesen a rómaiak nevezetnek (Ρωμαῖοι), hasonlóképen a Vulgátában (Romani). Mindenesetre Dániel idézett verse a legrégibb adatnak tekinthető a כְּתִים értelmezésnek azon irányában, mely arra vezetett, hogy Italiával azonosították.

כְּתִים (= אֲשֻׁלִּי) a népek családfájában mint יָן fia szerepel. Ebből magyarázható legegyszerűbben azon hosszabb neve Olaszországnak, melyet egyszer találunk a Berésith rabbában

³⁾ Kimchi Dávid is így idézi אֲשֻׁלִּי targumát.

nem bántja a lakóit, ki nem gondol azon óriási thermákra, melyek Rómára oly jellemzők és melyek közül éppen a Diocletianus thermái még maradványaikban is bámúlásra gerjesztik a nézőt és bizonyára Ullának és kortársainak képzeletét a Keletre jutott hírével is nagyban foglalkoztatták. Vagy nem illik-e Rómára a tömérdek sok és terjedelmes vásárterekről¹⁾ szóló adat? Vagy midőn azt említi Ulla, hogy minden Rómában lakó akár ott született akár nem, osztalékot kap a császár részéről (נתן לו המלך חסד), nem való-e, hogy akkor már évszázadok óta élvezték Róma polgárai a császárok részéről az ingyenes gabonaosztogatások jogát?²⁾ Csak az utolsó vonás, melyet Ulla leírásában olvasunk, a város topographiája, hogy t. i. egyik oldalán hegyek és dombok vannak, másik oldalán a tenger, látszólag jobban illik Bizáncra, mint Rómára. De nem mondhatták-e, hogy Róma is a hegyek és a tenger között fekszik, a mennyiben óriási területe kerítő falán túl a sabinus és latiumi hegyekig egyrésről, a Tiberis torkolatáig, másrésről látszott húzódní.³⁾ Vassfala pedig, melyet Ulla említ, jellemző kifejezés a nem rég (271-ben) Aurelianus császár által épített nagy városfal számára, mely vasszilárdságával a mai napig tudott fennmaradni. De bár miképen értsük Ulla leírásának ezen utolsó vonását, nem kételkedhetünk benne,

¹⁾ ויש בה שלש מאות וששים וחמשה שווקים V. ö. Sabbáth 33b. a rómaiakról: הקני שווקים.

²⁾ Már Augustus császár idejében a Rómában élő zsidókat is részesítették a gabonaosztogatásban; sőt vallásukra való tekintetből Augustus azt rendelte el, hogy midőn szombatra esett a gabona kiosztása, a zsidóknak az 5. részüket a reá következő napon juttatták. Ezt Philóhól tudjuk (legatio ad Cajum, II, 569. Schill fordításában 42. l. L. Vogelstein-Rieger, Geschichte der Juden in Rom I, 11).

³⁾ Milyen képzetet nyertek Róma látogatói a világváros óriási terjedelméről, látjuk abban az elbeszélésben, mely II. Gamliel és tanítványainak római utazásairól jött reánk: ונכנס לרומי ושמו קול המה של נכנסין [רומין] מבטלין עד קיב מיל 5,18-ra. A bab. Talmudban Makkóth végén (24c): מהלכין בדרך. ושמו קול המנה של רומי מפלגום מאה וששים מיל. Az idegen szónak értelme nem biztos. A babyloniai talmud olvasata szerint talán Palatinusak magyarázható. A Palatinusról hallották Róma zaját. Levy és Kohut Capitóliumnak magyarázzak. Vogelstein (Gesch. der Juden in Rom I. 28.) Puteolira gondol (Buxtorf rabbinikus Szótára nyomán). De ez nem Róma kikötője; és ellenkezik ezzel az adattal לרומי נכנסין.

hogy Rómáról beszél, »a gonosz Rómáról, mely Italiában épült«, mint a Siralmak könyvének targuma (4,22) nevezi.¹⁾

Egyenes bizonyítékát annak, hogy Ulla leírása valóban Rómára (és nem Konstantinápolyra) vonatkozik, találjuk még egy régiebb leírásban, melyet a babyloniai talmud (Peszáchim 110b) R. Jismaél b. Jósének tulajdonít, a ki atyja, R. Jósé b. Chalafta nevében közölte. Ezen régiebb, a tannaitikus korból származó leírásnak egyik vonása szószerint ismételtetik Ulla leírásában.²⁾ Ahhoz pedig, hogy a régiebb leírásban Rómáról van szó, nem fér kétség.

Az eddig említett helyekhez, melyekben אשליא előfordul, végül még egy midrási helyet csatolok, a melyen csak a kritika útján sikerült nekem Olaszország nevét fölfedezni. Értem a Peszikta rabbáthi azon elbeszélését, melynek hősei א"נ ב"נ בא"י.³⁾ Hogy ezek nem mások, mint Bari, délolaszországi város lakói, bizonyosnak vehető.⁴⁾ Annál feltünőbb és teljesen érthetetlen, a mit az elbeszélés végén olvasunk: מה שכן של בני בא"י נטה עליהם הקדוש ב"ה חסר מכל ארץ ישראל ואין לך בא"י ישראל שהו ימים ביותר אלא בני בא"י. Mi köze a Bari fiainak Izrael földjéhez, Palesztinához? Erre hiába keresünk feleletet. A midrás értelmén csak egy módon segíthetünk: azáltal, hogy Izrael földjét belőle elmozdítjuk. Ezt pedig a következő föltevessel tehetjük. Föltesszük, hogy eredetileg ez állott itt: מכל אשליא ואין לך מכל א"י; ezt így rövidítette valamely régi másoló: באשליא Egy későbbi másoló az "א" rövidítést az oly gyakori "א" rövidítéssel tévesztette össze és úgy oldotta föl: מכל ארץ ישראל. Így került a szent föld Olaszország helyébe és egy különben nagyon világos elbeszélés megfejthetetlen rejtvénynyé lett. Remélem, hogy itten nyújtott megfejtése minden további megfejtési kísérletet szükségtelenné tett. Még

¹⁾ רומי רשיעה דמתבניה באשליא, ugy a velencei első nagy bibliában (l. Levy, Targ. Wörterb. II. 414a); a későbbi kiadásokban kihagyták.

²⁾ A régiebb leírás (Peszáchim 118b) így kezdődik: שלש מאות וששים וחמשה שווקים בכך גדול [שבטומין] részletét l. fent, 302. lap. j.

³⁾ Peszikta rabbáthi, 28. fej. (135b. ed Friedmann).

⁴⁾ L. Isr. Lévi cikkét, Revue des Études Juives, XXXII. köt. 278. s. köv. l., és saját megjegyzéseimet ugyanazon folyóirat még megjelenendő XXXIII. kötetében.

csak azt jegyzem meg, hogy az elbeszélés teljes megértése végett még Nebukhadneczzar helyébe is a második jeruzsálemi templom elpusztítóját kell tenni: Titust, mert csak ő jött Jeruzsálemből Olaszországba, és csak ő elejébe mehettek Bari lakói.

Budapest.

DR. BACHER VILMOS.

A SZENTIRÁS VERSEFELSZTÁSÁRÓL.

— Első közlemény. —

1. A versfelosztásnak kora.

A bibliai szövegnek régibb alakja tudvalevőleg a zsinagógai tekercsekben maradt reánk; minden külső változtatás, a melyet ezen tekercsekbe nem engedtek be, aránylag későbbi eredetű. A zsinagógai használatra szánt tóraszöveg könyvekre és részekre való felosztást mutat, de nem versekre. Előbbi tehát régibb korba nyulik vissza, mint az utóbbi: a *parásák* régibbek mint a *peszukim*. A szöveg először tartalom szerinti fejezetekre és csak azután osztatott fel mondatokra. A nagyobbbról a kisebbre tértek át. Ez okból biztonsággal állítható, hogy az értelem szerinti beosztás a verseken belül a versekre való felosztást követte és nem megelőzte. A *teljes vers* régibb mint a *félvers*. A szöveg felosztása idővel ekkép halad, hogy először könyvekre, azután fejezetekre, versekre és félversekre tagolták a szöveget. Minthogy a pentateuchus könyvei és fejezetei a zsinagógai tekercsekben külsőleg üresen hagyott tér által jelezteknek, a mi a verseknél nincsen, kétségtelenné válik, hogy az első szövegfelosztás a talmud előtti időből való, különben ezen tekercsekben nem alkalmazták volna. A szöveg történetének szempontjából tehát a parásák és a pentateuchus ötös felosztása történeti előttiék. De ebből nem következik, hogy a versekre való felosztás a történeti időben, a mely itt időszámításunk első századát jelenti, keletkezett volna. Ugyanis különbséget kell tenni a versekre való felosztás és annak külső jelzése között. A versek kezdetét és végét csak a talmud utáni időben határozták meg külső jelekkel és mégis beszélnek már a régibb tannaiták meghatározott versekről, s nem szenved kétséget, hogy a legrégebb tannaiták is ismerték. Csak véletlen lehet, hogy tőlük oly mondások nem maradtak reánk, a

melyekből ezen tény kiderülne. Minthogy a versek megolvasása, tehát a versekre való felosztás is Kiddusin 30 a a szóferimnak tulajdonítottatik, semmi kétséget nem szenved, hogy a szöveg ezen processusa oly időben történt, a melybe a tannaiták tradíciója nem ér fel. Ezen állítások megerősítésére bizonyítékokat fogunk hozni kutatásaink folyamán.

A kérdés e szerint a tradíció adatainak alapján nem oldható meg. Kísérletet tettek a kérdésnek más oldalról való megfejtésére.

Dillmann A. az eddigi kutatások eredményét a következő mondatba foglalta össze: »Ob man auch grössere und kleinere Sinnabtheilungen in der Schrift ausdrückte, darüber haben wir kein Zeugnis; regelmässig geschah es gewiss nicht, wahrscheinlich aber zerstreut und in einzelnen Fällen (auf dem Meschastein vermittelt eines senkrechten Striches), und in poetischen Texten scheint die Bezeichnung der Verse und Versglieder durch Zeilenabsätze eine alte Sitte gewesen zu sein, denn sie werden auch später immer so geschrieben, und andere Völker, z. B. die Araber haben diese Schreibweise als uralte Sitte.«¹⁾ Sokkal határozottabban nyilatkozott Müller D. H. legújabb munkájában:²⁾ »Dass aber die Propheten bei der Niederschrift ihre Reden in Zeilen oder Verse abgeteilt... glaube ich fest behaupten und in bestimmten Fällen auch beweisen zu können.«

Még ha Dillmann és Müller nézetéhez hozzájárulnánk is, kérdés, vajjon a héber prózában is versekre osztották-e a szöveget. Hogy ez függőleges vonással történt volna, ez nézetünk szerint ki van zárva, mert ennek sem a bibliai szövegben, sem a régibb hagyományos irodalomban nyomát nem találjuk. Ha a tóraszövegben valaha ilyen értelem szerint való felosztási jelek léteztek volna, akkor ebből nem elimináltattak volna oly gyökeresen, vagy legalább némi ráutalás maradt volna a hagyományban. Friedmann M.³⁾ Szóferim 3, 7. (VI. ed. Müller; Széfer Tora 3, 4.) alapján akart ugyan következtetni egy

¹⁾ Herzog-Plitt, Protestantische Real-Encyclopädie II. 383.

²⁾ Die Propheten in ihrer ursprünglichen Form. Bécs 1896. I. 61. Müller מִשְׁפָּטִים és מִשְׁפָּטִים valamint a stófaí tagoltságot szintén ősréginek tartja.

³⁾ Litteraturblatt der Menorah I. Nr. 3. 1891.

MAGYAR-IZSIDÓ SZEMLE. 1896. IV. FÜZET.

függőleges vonás által való felosztásra, de helytelenül, mert először **שם שם** nem utal vonásra, hanem csak részre, a melynek megjelölése üresen hagyott tér által is történhetett, másodszor ezen tilalom, mivelhogy sem a talmud, sem a midrásban nem található, a magánhangzók és hangjelek fejlődésének idejéből származhat s így a régiség mellett nem bizonyít. Ugyanezen okoknál fogva **ישקד ראשי פסוקים** sem bizonyítja, hogy a pontok által való felosztás a legrégibb időre megy vissza.⁴⁾ Történeti adat hiányában a bibliai szövegre szorulunk, hogy abból következtessünk a régi időre. Anélkül, hogy a sokszor tárgyalt héber metrika és stichometria kérdésébe becsátkoznánk,⁵⁾ a mely tk. kutatásunk keretébe nem tartozik, csak egy bizonyítékot hozok fel, hogy a versre való felosztásnak eredete a maszóra vagy jobban a talmud előtti időből való.⁶⁾ Érttem a szentírás alfabetikus részeit.⁷⁾ Különösen zsoltár 25, 34 és 119. az egymásnak megfelelő félversekkel, továbbá Écha 3 rövid verseivel a mellett látszanak bizonyítani, hogy a versre való felosztás nem irástudók terméke, hanem a régi zsidók gondolkodásán és beszédén alapszik. Strofáknak ezen rövid versek nem tekinthetők, s ha így neveznők is, akkor csak a név változott. Épügy tekinthetem 111. és 112. zsolt. bizonyítéknak a félvers eredetisége mellett. A dichotómia immanens törvénye a régi zsidó íróknak. Minthogy az alfabéta használata a versek elején érzéket tételez fel a mondat felosztása iránt, joggal feltehető, hogy a zsidó írók nemcsak a költészetben, hanem a prózában is tudatosan osztották a beszé-

¹⁾ A középkorban olyan tóratekercek is voltak, a melyekben a versek között egy betű nagyságu tért üresen hagytak. Izsák b. Séseth azt mondja responsumaiban 286. sz. **מה שמצאת בספר יהודה אחד אחד מלא**. Izsák-ben Sch. az ilyen tóra-tekereset használhatónak nyilvánítja.

²⁾ Dillmann és Müller említett munkáin kívül v. ö. Delitzsch: Psalmen I. kiad. Vorbericht X. II. rész p. 394. s köv. II. 3 kiad. I. 17. s köv. II.; Budde, Zeitschr. für die alttestamentische Wissenschaft II. 1882. 1. s köv. II. »Das hebräische Klagelied«; XI. (1891.) 234. és az e munkákban felfjegyzett irodalmat. A stichometriára vonatkozólag fontos Berger S., Histoire de la Vulgate, Paris 1893. 316. és 363. s köv. II.

³⁾ A mint Delitzsch, Psalmen 3. I. 20. I. 2. jegyzetéből látom, ezt Hupfeld és Riehlm elfogadják. Luth. Ztschr. 1866. 300. lap.

⁴⁾ Zsoltár: 9. 10. 25. 34. 37. 111. 112. 119. 145. Threni c. 1—4.

det mondatokra. Az éneklő előadás ünnepélyes alkalomkor, a melyről a talmud beszél,¹⁾ ósrégi, mindenestre talmud előtti időből való. Ennél erősebb bizonyíték, hogy a versre való felosztásnak eredete a talmud előtti időbe esik, tudtommal nincsen. Megdönthetetlen bizonyítékokat csak a tradíció nyújt.

2. A versfelosztás a talmudban és midrásban.

Ha a hagyományos irodalomban szereplő autoritásoknak a versbeosztást illető nézeteit meg akarjuk ítélni, a meglévő anyagot egészen össze kell gyűjtenünk, a mi eddig nem történt.²⁾ Tehát meg fogjuk kísérleni a talmud és midrás tekintélyeinek szerteszórt nyilatkozataiból egy mozaikszerű képet rekonstruálni.

Ez a szó **פסוק** olyan képzés, mint **סדר**; úgy, mint ehhez,³⁾ a **פסוק**-hoz is hozzágondolandó egy főnév, t. i. **פסוק**.

A **פסוק**-gyök a bibliai héberben nem fordul elő; az aramból származik, a hol többféle jelentéssel bír.⁴⁾ A **פסוק**-nak, mint terminus technikusnak értelmére döntő fontosságu az ujhéber nyelvhasználat. Csupán a következő két jelentést vehetjük számításba 1) hasítáni; 2) félbeszakítani. Friedmann említett cikkében, az első jelentésből való levezetést helyesli, azt következtetvén, hogy a széttagolás vagy a vers végéhez illesztett függőleges vonal, vagy a vers elejéhez irt pont által történt. Amde a **פסוק**-terminus — a mint fönt ráutaltunk — régibb keletű, mint a versvégeknek és versekzeteknek írott jelzése. Ezért mi a második jelentésből való levezetés alapján azt véljük, hogy **פסוק** = »az olvasást félbeszakítani«, »pauzát tartani.« Sebiith egyik misnájában olvassuk: **מלאכה שהיא פוסקת בשבועות משבתה**. »A munka, mely a hetedik évben szünettel« stb. Ugyaníly értelemben számtalanszor előfordul **הפסק** pl. Mech. 12, 6-hoz **הפסק הענין שבת**. Toszifta Meg. 4, 10: **מסקים שפוסקין שבת**.

¹⁾ Megilla 32. a: **הקריא בלא נעמה והשנה בלא זמרה**. Vajjon a még létező dallam ezen **נעמה**-val azonos-e, nem feszegetjük.

²⁾ Strack, Prolegomena critica in Vetus Testamentum hebraicum p. 78—80, 122; Harris, Jewish Quarterly Review I. (1884) 224, 231; Friedmann, Literaturblatt, der Menorah I. 3. 57, a talmudi adatoknak csak egy töredékével foglalkoztak.

³⁾ Blau, Zur Einleitung in die Heilige Schrift 18. I.

⁴⁾ V. ö. Elia Levita, Meturgeman s. v. **פסוק**.

ישירות משם מתחילין במנחה וכו' ר' יהודה אומר במקום שפסקין שבת שקריה
Hasonló tétel a Mech. ban 15,23—hoz:
ישם מתחילין שבת הבאה קריין בשבת באחד כשבת וכו'
Egyes bibliai részek irrott vol-
tuk szerint כתוב-nak, vagy pedig, mivel felolvasták, מקרא-nak
neveztettek.

Már most valószínű, hogy a versek elnevezését az olva-
sástól vették, a hol pauzákat tartottak, és nem az írástól,
a hol a versek beosztására nem volt semmi külső jel.

Egyrészről מקרא és כתוב közt nagy külön-
ség van; az előbbieket vonatkoznak minden szentírási részre,
tekintet nélkül ennek nagyságára, míg ez utóbbi kizárólag
egyes verset jelent. Ez a nyelvhasználat tulajdonképp a régebbi
hagyományos irodalomban. R. Jismáelnek 13 szabályában, a
hol a tóra írott alakjában lebeg a tannaita szeme előtt, csakis
fordul elő, mert nem versekről van szó. — Ugyanigy
találjuk meg ezt-ot és מקרא-t számtalan helyen, de פסוק-ot legin-
kább ott, a hol a szentírási résznek nem annyira a tartalmán
mint inkább annak terjedelmén fekszik a főszó. Tehát a
פסוק-nak egy része פסוק-nak neveztetik pl. Szifré II, 4 végén:
מי ששמע פסוק אחד ... מי ששמע פרישה אחת וכו'
A mint e helyütt a פסוק-ot osztatik a פרישה, úgy a פסוק, úgy a פרישה-ra oszlik; Abóth 6,3:
והלוינו מהברו פסוק אחד או הלכנו אחת או פסוק אחד
כל הפרישה אמרה על (ed Weiss 82 b.) פרישה; Szifra 16,23-hoz
(¹הסדר הדין מן הפסוק הזה).

Valamely bibliai könyvnek egyik része is פסוק-nak neve-
zetik pl. bar. b. Szanh. 99 a 38. כל התורה כולה מן השמים הדין
הדין הקדור פסוק של שיר השירים ועושה אותו. מפסוק זה
הקדור את המילה (223,11 Zuckerm.). Továbbá több vers együttesen szintén
פסוק-nak neveztetik; mind e helyeket teljes számban össze fog-
juk állítani pl. Misna Meg. 4, 5. פסוקים מן פסוקים. הקדור בתורה לא יפחות מן פסוקים.
Bebizonyíthatjuk, hogy nemcsak a későbbi szövegekben, hanem
a régiekben is, a tannaitikus midrasokban gyakran áll פסוק

¹ Ed. pr., Malbim, a párhuzamos helyeken Jóna 32a és 71a min-
denütt פסוק áll, j. Jóna. 7,2 (44b 33.) kiesett ez a szó. Ezenkívül még
kétszer fordul elő a Szifrában פסוק: פסוק מורה, a hol פסוק
helyett valószínűleg אומר וכך הכתוב אומר olvasandó. Aztán 11,29-hez (52b.)
כשורה דע מניע לפסוק זה = Chullin 127a. מקרא és persze ezerszer
előfordul.

és כתוב helyett. Mech., 19. 1 hez Jóchanan b. Zakkai a
következő formulával vezeti be Én-én. 1. 8-at: כל מי היתי
ממנע על פסוק זה A nagyjában egyező parallel helyen Szifré
II. 305 végén (130 a 12.) így olvassuk: וקראתי עליה את המקרא הזה
Toszifta Kethub. 5, 10. (267. 10.) Eleázár b. Czádok nevében:
= b. Kethub. 67 a 7. Ugyane formában
Echa rabb. 1, 16-hoz (34 b 20) avval a különbséggel, hogy
מקרא helyett פסוק áll = j. Kethub. 5, 13 (30 c. 39) = Peszikta 2. ed.
Friedmann 140 a. Abóth d. R. Nat. ed. Schechter Versio I. c. 17.
... כל מי היתי קורא מקרא ...
nem számítva, ugyanazon mondasban még háromszor található
מקרא és פסוק négyeszer, mely utóbbi a tartalom szerint bizo-
nyára eredetibb, mivel itt nem a terjedelemtől van szó! Vagy
egy másik példa. Két szentírási helynek ellenmondása és ki-
egyenlítése számtalanszor ezen módon fejeztetik ki:
אומר וכו' וכתוב אחד אומר וכו' כיצד יתקיימו שני כתובים (מקראות) הללו.
Pl. Mech. 20, 7-hez (69. a) כיצד יתקיימו דבריכם אלו (20, 17-hez
(70 b 2. alulról); 20, 22-höz (72 a lenn); 20, 24-hez (73 b
9.); 23. 11-hez (100 b 19.). Némi eltéréssel Mech. 22, 8-hoz
(92 b 4.): ר' שמעון אומר קורא את עליו כאן וכו' וקרא את עליו להלכות;
A פסוק és כתוב-féle variánsokat nem
tárgyaljuk ezuttal; erre nézve tanulságos Mech. 12, 5-höz (4
b) mert מקראות után a szabály כתיבין ב' (v. 5. Mech. 13, 6-hoz = 20 b 4. továbbá 12, 5-höz = 8 b
és végül 1. Szifré II. 134 = b. Menach. 66 a.) csak azt kon-
stataljuk, hogy Mech. 15, 4. (38 a 7. alulról) ez a feltűnő
formula: פסוקים שני פסוקים (רמה כיצד יתקיימו שני פסוקים)
nem mondható hibás, mivel egy szóról, (t. i. רמה és ירה) nem
mondható. Tényleg az én tudomásom szerint sehol sem
fordul elő: egyes szavakról. Szintugy Szifré II. 307 (133 a)
s csakugyan a párhuzamos helyen b. Ab. Zára 18 a 20 multával
שלש מקראות áll. Jegyzeteim arra tanítanak, hogy idő multával
elenyészett a פסוק és כתוב közt levő finom különbség, úgy hogy
Echa és Kohel. r. tekintet nélkül az eredeti jelentésre rende-
sen פסוק-ot használ. Az illető helyek megjelölése e nyelvhasz-
nát elterjedtsége miatt úgy a nevezett, mint a többi midras-

kezést a szóbeli hagyomány két törzsországa közt. A babiloniak a palesztinai döntvényeket oraculumként fogadták. L. még a következő helyeket: Nidda 16b; 39b; 62a; Sabbath 20b; 21a; 90a; Szukka 43b; Chullin 101b; 124a; Berákhóth 38b; Bába bath. 41b; Szanhedrin 5a; Taanith 32a; Ros hasána 21a.

25b: לא אפני משה; u. e. kifejezés előfordul még Szanhedrin 40b; Bechóróth 32a; 43a. לא = באמת.

Bába mecia: 83a: הכל כמנהג המדינה; 103a; Kethubóth 66b; Bába bath. 2a; 160a; Szukka 38a.

84a: R. Jismáel, R. Jósze fia, az ismeretes elbeszélés szerint rendőri teendőkkel volt megbízva. Illés prófétától e miatt kérdőre vonatva, azt feleli, hogy a fenhatóság parancsára történik. Erre azt mondja neki Illés próféta: איך עיק לאביא ימיה עיק ללוקיא. Sabbath 33b egy szintén ismeretes elbeszélésben mégis az áll, hogy a fenhatóság Jószt a Sepphorisban való internálásra ítélte: ימי ששתק ילה לצפור; eszerint ő nem menekülhetett Laodiceába.¹⁾

113a és 58a: כלפי לייא. Előfordul még Bab. bath. 104b; 175a; Abóda zára 75b; Zebáchim 82a; Nidda 15a; 65b; Kethubóth 15a (u. o. Rasit is); Peszáchim 5b; Sabbath 93b; 127a; Szóta 44a.

Bába bathra 15a (14b): משה כתב ספרי ופריש כלם; משה כתב ספרי תורה וחזר וכתב. Jer. Szóta V,6 így olvas: פריש כלך ובלעם וכתב ספרי של איוב. Önkénytelenül felmerül a kérdés, mi késztette a talmudot arra, hogy kiemelje, hogy Bileam fejezetét Mózes írta? Rasi úgy magyarázza, hogy azért mert Mózes és Bileam között semmiféle közlekedés nem volt. Az ember hajlandó volna tehát azt hinni, hogy ezt a fejezetet Mózes nem írta. De ha visszaemlékezünk arra, hogy Bileam Jézussal azonosított, és hogy a talmud Szanh. 106b, ahol ez az azonosítás elég világosan ki van mondva, azt ajánlja,

¹⁾ Bab. mecz. 84a-ból kitűnik, hogy Jósze valami titkos-rendőr-féle volt a rómaiaknál. Az ő kötelessége lett volna tehát a Sabbath 33b-ben foglalt beszélgetést a rómaiakkal közölni, azaz Simon b. Jóchai-t feljeleníteni. Mivel ezt nem tette, Sepphorisba száműzetett. Ezt a hallgatást lehet érteni ימי ששתק alatt. Minthogy Jósze római szolgálatban volt, érthető az is, hogy miért hallgatott ő a Júda ben Ilai és Simon b. Jóchai közt lefolyt párbeszédben.

hogy Bileamról lehetőleg sokat magyarázzanak, akkor az ember érthetőnek fogja találni azt a kijelentést, hogy a Bileam-szakaszt Mózes írta. (A Jerusalmi olvasatáról, valamint a helynek valószínű értelméről l. Blau, Magy.-Zs. Szemle IX. (1892.) 320 köv. II.)

15b: כל האומות מלכות ישבה אשה היתה אמו אלה מלכה; ישבה מלכותא דשבא. Általánosan azt hiszik, hogy itt az állítatik, hogy a »Sába királynője« soha nem létezett és »מלכה שבה« a sábai királyságot jelenti. Ebből a helyből az ó-héber helyesírásra is következtettek már, hogy t. i. régi időben מלכות helyett מלכה-t írtak. Itt azonban csak az állítatik, hogy Sába nem volt neje egy királynak, hanem ő maga volt a királynő. R. Jónáthán szerint az ember nem téved, ha Sábát asszonynak tartja, hanem téved, aki pusztán egy király nejeinek tartja, minthogy ő maga volt az uralkodónő.

17b: וידקאי לה באי קרי לה; fent 2b; Kethubóth 36a, Rasi bekezdés alatt; Jebámóth 11a; 14a; 77a; Kethubóth 16a; Nidda 64a; l. Aruch א II. cikk.

23b: A galambok nem ugrálnak el messzebbre 50 rőf-nél, ami ezen túl megy, annak már repülés a neve — (מדרה). Ehhez kapcsolja R. Jirmija azt a kérdést: ילדי אמה? E fölött a humorisztikus kérdés fölött annyira megbotránkoztak, hogy R. Jirmiját kiutasították az iskolából: ועל דא אפקי לרבי ירמיה מבי. Már most azonban ehhez hasonló találkozik máshol is; Erubin 52b arról van szó: ילדי אמה התינו ילדי אמה הן; לחסום. Valószínűleg R. Jirmija azzal vonta magára a tanítók haragját, hogy nevetséget csinált a dologból. Nidda 23a ugyanis még elmésebb kérdést vet fel, hogy R. Zérát megnevettesse, aki azonban, mint ott világosan kiemeltetik, ellentállott a kísérletnek: עד כאן הביאנו ירמיהו לרבי ירמיה לרבי יוחנן ולא נהך. Hogy R. Jirmija a maga kérdését nem gondolta komolyan, az kitűnik Ros hasána 13a-ból, ahol csodálkozását fejezi ki a fölött, hogy hogyan tudták az írástudók olyan pontosan meghatározni, hogy a gabona mikor éri el a növéseinek egy harmadát; mire Zéra azt feleli neki: לא תפק נפשיך לבי. מלכותא, כל מדות המים בן הוא. בארבעים סאה הוא מובל. בארבעים סאה חסר. קורטוב אינו יכול לשבול בן וכו'. Mikor aztán J. találó választ adott, boesánatot nyert, amint erről értesülünk Bába bath.

165a: עַל דָּא עֵלְיוֹהוּ לֹא יִדְעִימוּ בְּנֵי מִדְרָשָׁא. Emlékezhethünk rá, hogy R. Jirmija a földieit, a babiloniakat, bolondoknak szokta csúfolni (בְּכֹלָא טִפְשָׁא).

96b: Tószafóth, Abóda zára 86b מִי שֶׁנָּא שֶׁנָּא שֶׁנָּא szó alatt megdönti Rasinak egy magyarázatát azzal az állítással, hogy nem található a talmudban, hogy árpából sört készítettek volna: וְכַלל הַחֲלָמִיד לֹא מֵעֵץ שֶׁהוּא עֵץ שֶׁנָּא שֶׁנָּא שֶׁנָּא. A mi helyünkön ellenben világosan ki van mondva: וְאֵדָר שֶׁנָּא שֶׁנָּא שֶׁנָּא.

141a: אֵלֶּה הָאֲנָשִׁים וְלִידֵיהֶן בְּתוּלָה עֵרְוָה לִי מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל. Tudvalevőleg leánygyermek nem voltak olyan kedveltek, mint fiúgyermek. A bibliának és talmudnak számos egybehangzó mondásai közül a legjellemzőbb az, mely azzal végződik, hogy: לֹא לִי לָאֵדָר. Mindazonáltal megérthetjük ezt a nézetet Sabbath 23a alapján. Ott u. i. a vöről úgy beszél valaki, mint saját fiáról; teszi pedig ezt R. Chiszda. (L. Rasi, מִי שֶׁנָּא שֶׁנָּא szó alatt). Minthogy R. Chiszdának volt az a híres leánya, aki Rába felesége lett, miután már egy tudós férje volt vala, míg fiairól mit sem tudunk, megfoghatónak fogjuk találni azt a mondását, hogy neki kedvesebbek a leánygyermek a fiúgyermeknek.

Abóda zára 2a: Rab és Sámuel közt vita folyik a fölött, vajjon a misnában לפני אֲדִירָה olvasandó-e, vagy לפני עֲדִירָה. Itt I. Juda patriarcha misnájának legelső variánsa fekszik előttünk. A talmudban még a következő variánsok említetnek: j. Berákhóth VIII,7 (12c) = Erubin V,1 (22b) = Abóda zára I,7 (39c): אֵין מִבְּרִיךְ עַל הָאֵדָר עַד שִׁיאָתוֹ לֵאמֹר: (misna, Berákhóth VII,1). Erre az áll a megnevezett talmudi helyeken: מִצִּדְמַעֲבָרִין, רַב אֲמַר יֵאָתוֹ וְשִׁמְרָא אֲמַר יֵעֵתוֹ (misna, Erubin V,1): רַב אֲמַר מִבְּרִיךְ וְשִׁמְרָא אֲמַר מִעֲבָרִין (űgyszintén b. Erubin 53a); mint harmadik vita tűnik elő אֲדִירָה: אֲדִירָה: שְׁכֻכָּא 50b: אֲבִיעִיא לְהוּ בֵּית יוֹק תָּן: Ros hasána 23b: הָאֵדָר הוּא שְׁמֵהּ הַשְׁבִּיעַ מִשְׁחֵלֶךְ – מִשְׁחֵלֶךְ, מִשְׁחֵלֶךְ – מִשְׁחֵלֶךְ, Bécza 35b: הָאֵדָר הוּא שְׁמֵהּ הַשְׁבִּיעַ מִשְׁחֵלֶךְ – מִשְׁחֵלֶךְ, מִשְׁחֵלֶךְ – מִשְׁחֵלֶךְ, Sabbath 77b: אֲבִיעִיא לְהוּ בֵּית יוֹק תָּן נִמְיָה אוֹ כְּדִי נִמְיָה... נִמְיָה אוֹ כְּדִי נִמְיָה... נִמְיָה אוֹ כְּדִי נִמְיָה... (a párhuzamos helyek a lápszélen vannak feljegyezve). Erubin 61a: אֲנִישֵׁי – אֲנִישֵׁי, Kethúbóth 95b: אֲבִיעִיא לְהוּ בֵּית יוֹק תָּן נִמְיָה – נִמְיָה, Bába kamma 60a: לִיבָה – לִיבָה, 116b: אֵלֶּה רֵבָה לִי נִחְמֵן הִכִּי תָן אֵלֶּי לֹא: Sebuóth 47a (fent): מִסְּקִין – מִסְּקִין.

Az idézett helyek közül soknál ez áll: מִי שֶׁנָּא שֶׁנָּא שֶׁנָּא לֹא מִשְׁתַּבֵּשׁ וְכָאן דָּתִי... לֹא מִשְׁתַּבֵּשׁ. L. még Tószafóth, Abóda zára 2a, מִי שֶׁנָּא שֶׁנָּא שֶׁנָּא.

3a: Tószafóth kezdő szövege: הָאֵדָר הוּא שְׁמֵהּ הַשְׁבִּיעַ מִשְׁחֵלֶךְ. Ezekiel XXVIII, 9-et: וְאֵתָּה בֶן אָדָם וְלֹא אֵל (הִדְרִישׁ הַגְּדוֹל) egész czáfolatot épít a -re, ami pedig pusztá sajtóhiba. Ez annyival feltűnőbb, mivel Bába kamma 38a és Jebámóth 61a ugyanez a vers idéztetik, még pedig hibátlanul a maszórai szöveggel egybehangzóan.

Szanhedrin 3 b: מִי שֶׁנָּא שֶׁנָּא שֶׁנָּא. Ez a kifejezés található még Sanhedrin 40b; Sabbath 62b; Zebáchim 12a; Abóda zára 35a; 43a; Kiddúsín 71b. Nehány hely már az Áruchban van feljegyezve נִמְיָה czikk alatt.

49a: Jóab azt mondja a kihallgatáson bírójánál, hogy Abnérnak nem volt joga Aszáélt megölni, minthogy csak egy tagjának megsértésével is megmenekülhetett volna tőle. A bírónak azon ellenvetésére, hogy Abnérnak nem volt elég ügyessége ilyen vágáshoz, azt feleli Jóab: וְיִכְתּוּ אֲבֵר בְּחֵרֵי הַהֹרֶה אֶל הַחֹמֶשׁ וְאֵדָר יוֹתָן בְּרוֹחַן הַמִּשְׁמִית בְּמִקּוֹם שִׁמְרָה וְכַד תִּלְוִין בּוֹ בְּאֵדָר מֵאִבְרֵי לֹא יִכְלֹל לֵהוּ. Ennek olyan látszata van, mintha Jóab R. Jóchanan szavait idézte volna. Ez a hely így értendő: Jóchanan II. Sam. 3,27. u. e. oldalán, következőleg Jóab szavaiban is מִי שֶׁנָּא שֶׁנָּא שֶׁנָּא úgy magyarázza, mint ahogy olvasható a talmud u. e. oldalán, következőleg Jóab szavaiban is מִי שֶׁנָּא שֶׁנָּא stb-t a talmud közbeszúrja. Rasi u. i. nem ezt a magyarázatot adja.

57b: 58b szerint egy נִמְיָה-nak szabad saját leányát nőül venni. Tószafóth már most azt kérdi, miért rosaltatik tehát Lót cselekedete, és úgy vélekedik, hogy a szentírás oly hibákat is megro, melyek csak később a kinyilatkoztatásnál tiltattak el. Lótnak a cselekedetét csak a későbbi tilalom alapján helyegezi meg. Ezen nézet szerint meg lehet felelni Tószafóthnak egy másik kérdésére Bába bathra 141a: בְּתָהּ הָיָה לֹא. Itt u. i. azt kérdezik, hogy miért nem adta Ábrahám (Genesis XXIV,1) nevű leányát Izsáknak feleségül, hiszen Sanhedrin 58b szerint ez a kinyilatkoztatás előtt még nem volt megtiltva: מִי שֶׁנָּא שֶׁנָּא שֶׁנָּא. Az előbbieket szerint a felelet kézen fekszik.

65b: מִי שֶׁנָּא שֶׁנָּא שֶׁנָּא Rasi úgy magyarázza: מִי שֶׁנָּא שֶׁנָּא שֶׁנָּא.

B. Rós hasáná 26 a azt olvassuk אשר ישלח כשהלכת ללחום R. Simon b. Lakis azt mondja: midőn Kan Nisraja vidékén jártam, ott a כלל -t nymphának hívták. Az olvasó ezen könnyen átsiklik, mert ugy a héber *khalla* mint a görög *nympha* szó eléggé ismeretes. Annál feltünőbb, hogy mit akar R. Simon mondani. Azt semmi esetre sem, hogy K. N. vidékén a menyasszonyt nymphának hívják, mert hiszen ez csak a szó görög fordítása.

Buxtorf (Lex.) és Levy (W B) s. v. szintén csak menyasszonynak fordítja.

Azonban ugy mint a héber *khalla*, ugy a görög *νύμφη* szónak is nemcsak az a jelentése: menyasszony, hanem az is *meny*. Pape, Benseler, és a *sárospataki* görög szótárakban a *nympha* szónak ezt a jelentését nem találtam, ami azt bizonyítja, hogy a klasszikus görög irodalomban a szó ily értelemben egyáltalán nem vagy csak nagyon ritkán használtatott. Hogy azonban a kisázsiai görög nyelvben használtatott a szó ily jelentésben, azt bizonyítja a LXX., mely a bibliában előforduló *khalla* = meny szót mindig *νύμφη*-vel adja vissza. A LXX.-án kívül még egy más könyvben, a Sibyllina jóslatokban szintén előfordul e szó, még pedig félremagyarázhatatlanul »meny« értelemben. I. ének 205. v. azt olvassuk, hogy Isten azt mondja Noénak: »te pedig menj be (a bárkába) fiaddal, feleségeddel *zai νύμφαις*« vagy 271 v. »jer ki bátran (a bárkából) fiaddal, feleségeddel *zai νύμφαις ρησσαίς*« Friedlieb (Sib. Weissagungen Leipzig 1852) ugy fordítja: »sammt den drei Bräuten.« aminek nincs semmi alapja, mert a bibliából tudjuk, hogy Noé feleségével fiaival és fiainak feleségeivel (nem pedig menyasszonyaival) ment a bárkába és jött ki onnan. Annál feltünőbb ez, mert a Friedlieb által használt előbbi kiadások (Orac. sib. ed. Xystus Betuleus, Basilie 1546; — ed Serv. Gallaeus Amselodami 1683; — ed Alexandre 2 Paris 1864) latin fordításaikban a *nymphe* szót »*nuruse*«-szal adják vissza.

Ezek után azt hiszem, hogy R. Simon b. Lakis szavainak az az értelme, hogy K. N. vidékén a *menyet νύμφη*-nak hívják és hogy a talmud itt egy görög tájszót őrizett meg.

Nagy-Atád.

Dr. LÖVY FERENCZ.

A »Kütfők« rovatban közlöm II. Józsefnek egyik rendszabályát, mely a magyar zsidók történetében nagy jelentőséggel bír. Az okmányokat, melyek megvilágítják, hogy mint jött létre e határozat, melyet a helytartóság 1783. márczius 31-én közölt a törvényhatóságokkal, a jövő számban fogom közzétenni.

Az okmány rövid tartalma a következő.

Az összes zsidó köziratok ezentúl ne héber vagy német-héber nyelven szerkesztessenek, hanem az országban használatos, latin, magyar, német nyelven, melyet két év alatt tanuljanak meg, legalább is a fiatal zsidók. Minden héberül vagy héber-németül írott közirat érvénytelen. A héber könyvek csakis az istentiszteletre szorítandók. A zsidók elemi iskolákat alapítsanak. Héber könyvek nyomtatása és behozatala, kivéve az istentiszteletre és rituáléra használtaké, tiltatik. Oly helyen, hol a zsidók számosan laknak, egy zsidó elemi iskola alapítandó. A királyi akaratot, mely a zsidók megjavítását célozza, a zsinagógákban ki kell hirdetni, a rabbik magyarázzák meg a népnek e rendelet üdvös voltát. Hány osztályból álljon a zsidó iskola és hány tanerő alkalmaztassék benne, egy ideig függőben tartatik. A zsidó iskolákban ugyanazon tárgyak tanítandók, mint a nemzeti iskolákban, még pedig német vagy magyar s szláv nyelv, számtan stb. Az összes iskolák számára egyöntetű könyveket kell megállapítani, melyekből eltávolítandó mindaz, mi sértheti a vallásos érzületet. A zsidó iskolákban hittant is szabad tanítani, de csakis azon órákban, melyek a keresztény nemzeti iskolákban a hittan tanításra vannak szánva: ezen órákon kívül tilos a zsidó gyermekeket hittanra tanítani. Az első években keresztény tanítók oktatnak a zsidó iskolákban, a kik ne avatkozzanak vallási dolgokba. A zsidó hitközségek két havi idő alatt legalább is 3 tanításra alkalmas egyént ajánljanak a tankerületi főigazgatóknak, a kiket azután a főigazgató a tanítóképzőbe küld paedagogiai ismeretek szerzésére. A zsidók a keresztény nemzeti iskolákban is járhatnak. Egy bizonyos terminus, pl. négy év, után csakis okleveles tanítók taníthassanak, a magántanítók

elmozdítottak; a hol nincs zsidóiskola, még ott se tanítsanak oklevél nélküli zsidó tanítók, hanem a keresztény iskolákba küldendők a gyermekek. Tíz év múlva zsidó csakis akkor nyithat üzletet, vagy kereskedhetik, ha betudja bizonyítani, hogy iskolába járt. A tankötelesség a hatodik évvel kezdődik, az iskola mulasztás szigoruan megbüntetendő. A zsidó iskolák fölött a kerületi tanfelügyelők tartanak vigyázatot, tapasztalataikat személyzetekint közöljék a helytartótanáccsal. A zsidók teremtsenek alapot iskoláik fentartására s berendezésére. A zsidók a népiskolák bevégezése után a főiskolákba is beiratkozhassanak, az egyetemen, a theológián kívül, minden tárgyat hallgathatnak.

A zsidók csak azon esetben bérelhetnek földeket, ha maguk, keresztény segítség nélkül, munkálják meg azokat. A zsidók ipart is üzhetnek. A pecsétfaragás, lőszér és szikso árulás, mely eddig tilos volt számukra, ezentul megengedettik. A bányavárosokhoz továbbra sem közeledhetnek. A keresztények zsidó inasokat is tarthatnak, akiket ne bántalmazzanak. A keresztény mestereknél levő inasok szüleiknél étközhetnek. Mindenféle megkülönböztető jel, melyet a zsidók mindeddig viseltek, megszűnik, sőt kardot is viselhetnek, de a zsidók is vessék le ama jeleiket, melyeket vallásuk a keresztényektől való megkülönböztetésre előir (azaz a pájeszt); szakállukat vágják le.

Budapest.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

IRODALOM.

A PALESZTINAI AMORÁK AGADÁJA.

(Prof. Dr. Bacher W. Die Agada der palaestinensischen Amoräer. Zweiter Band. Die Schüler Jochanans. Ende des dritten und Anfang des vierten Jahrhunderts. Strassburg i. E. 1896.)

A világirodalom egyik legmemozgatóbb különlegességét képezi ama tananyag, melynek rendszerbe foglalására, rovatokba való beosztására, tartalma szerinti osztályozására és formszerű melltánylására ritka készütséggel vállalkozott szerző hasontárgyu munkacsoportjának negyedik, illetve második részében. A Magyar-Zsidó Szemle 1885. kötetének 1—8. továbbá 90—98. lapjain Bacher eme törekvéseit a melltán kiérdemlett melltásban részesítettük, azóta az Agada der Tannaiten II. kötetével aztán az Agada der palaestinensischen Amoräer I. és az előttünk fekvő II. kötetével gazdagította theologiai irodalmunk kincses tárházát. Mert valójában kincsek halmazát képezik az agada tárgyai, miket a nagytudomány szerző a két talmud »tengernyi« terjedelméből és mélységéből kihalászott, hogy eredeti tisztaságukban bemutatva, kicsiszolva és modern alakba foglalva »szemre valókká« és »élvezetre kínálkozókká« váljanak. A nagy lendület daczára, melynek az agadai tanulmányok az utolsó évtizedekben örvendhettek, teljes érvénnyel bir még most is Maimonidesnek az agada tartalmuknál és formájuknál fogva ámulatot keltő sok részleteire vonatkozó nyilatkozata (Mischnacommentar Synhedrin X. fej.): »A legtöbben, a kiknek ily tárgyu munkáival megismerkedtem, vagy a mik közvetve jutottak tudomásomra az agadai bölcsék nyilatkozatait szószerinti értelmökben veszik, és nem osztják azt a nézetet, mely szerint azoknak rejtett értelmök volna. Ezek a lehetetlenségeket is mindmegannyi okszerű léttel bírónak tartják. Hanem az

csak onnan ered, mivelhogy nem értenek a tudományos felfogáshoz, és távol állanak a józan gondolkozástól, és nem bírnak ama szellemi képzettséggel, hogy önmaguktól reájönnének, nézetök képtelenségére», stb. Azonban az agadának eme félreismerése és félreértése már régibb keletű, visszanyúl az keletkezése koráig, a talmudi korszakokba, hol magasztalásban, hol ócsárlásban részesülve. Így olvassuk Sifre, Ekeb 49. fej. »Ha azt akarod, hogy felismerjed azt, a kinek szavára lett a mindenség, tanulmányozd az agadát, mert annak nyomán felismered őt és hozzá ragaszkodva követed utait«, — ellenben Jerusalmi Sabath, 15. b., Soferim, XVI. hal. 2: »Az agadát illetőleg, a ki leírja, üdvösségét veszti, a ki elmélkedése tárgyává teszi, ki lesz közösitve, és a ki meghallgatja, jutalomra nem tehet szert«. A későbbi írók részéről is különféle, egymástól eltérő elbírálásban részesülnek az agadák. R Salomo b. Adrath agadakommentárjában (I. En Jakob Berachoth, I. fej. 19. b.) »Sok helyütt az agada a balgáknak oktalanságot látszik tartalmazni, de az értelmes embernek megnyilatkozik belőlük gondolat tömör, mély értelmök.« Ábrahám Ibn Izra szerint, némely agadák, »finomak mint a selyem, némelyek meg gorombák mint a pokrócz«, mig Azarja dei Rossi az angyalokkal hasonlítja össze, a kik a tűzfolyóból eredvén, miután dicséneket elzengtek az Örökkévalónak megszűnnek létezni, hasonlóképp némely agadák, ha egyszer megtették szolgálatukat, arra a célra, melyre valamely exegeta őket felhasználta, föl sem említetnek többé, hogy netalán bizonyítékok gyanánt alkalmaztassanak«, (Meirath Enaim 198). A két nagy Gaon, apa és fiu, Scherira és Hai Gaon bár más szavakkal, de ötletnek mondják mindketten az agadát, melyre nem lehet támaszkodni (u. o. 197, Megillath Szetarim, és Chagiga commentárja). Ez állítás megszorításával némileg védelmére kel az agadának Zunz (Gotesdienstliche Vorträge 58), Krochmal (More Nebuche ha-Z'man 186) valamint Weisz J. H. (Dor dor we-dorschow II. 206.) annyiban, a mennyiben az agadistáknak jóhiszeműséget tulajdonít oly tárgyakra, melyeken a józan gondolkodás megakad.¹⁾ Általán véve az

¹⁾ A Rappaport (Erech, Milin Agada) felé irányított vágás célját tévesztette, lévén Weisz apologiája mi tekintetben sem különb a Rappaport és Krochmalénál.

egy-egy agadai helyek helyesen értelmezve és eredeti értelmökben felfogva, szerzőjük egyéniségétől, élményeitől, körülményeitől és környezetétől külön nem választhatók, s azért felette háladatos és elismerést biztosító munkát végzett Bacher, hogy midőn »A palaestini amorák agadjában« ugyanazt a módszert követte mint a »Tannaiak agadá«-jában valamint »a babyloniai amorák agadá«-ban, az időt és viszonyokat, a melyben és melyek között a szemmel tartott agadisták működtek, keretül használván, melyből az illető agada anyag plaszticze kidomborodik. De engedjük át a szót, magának a szerzőnek, a melylyel a tudomány niveauján álló eljárását megokolja: »A mi az egyes fejezetekben foglalt anyag tárgyalását illeti »a tannaiak agadjában« követett eljárástól nem tértem el. A minden fejezet bevezetéséül szolgáló szakasz az illető agadista életéről, működéséről és különös személyes vonatkozásairól, e helyütt teljesebben és behatóbban használja fel a rendelkezésre álló anyagot, mint a tannaiaknál, mivelhogy a palaestini amorák élete eddigelé kevésbé lett feldolgozva, mint a tannaiaké.... Figyelmen kívül nem hagyható, hogy mindenekelőtt a nem halachicus mondások azok, mikben a tannaiak és amorák sajátosságai napfényre kerülnek és melyek egyéniségök megismerésére mérvadóknak tekinthetők.« (I. köt. bev. XI.) A palaestini amorák agadjájának II. kötete kiterjeszkedik Eleazar b. Pedath, Abahu, Ami és Assi, Chija b. Abba, Simon b. Abba, Jiczchak, Levi, Simon, Abba b. Kahana, és Chanina b. Papa agadájára.

R. Eleazar b. Pedath származására megjegyzi szerző, hogy atyja ismeretlen, a mely állítást Niddah 8 a-ra való tekintettel csak némi megszorítással lehetne helyeselni, a mennyiben ott Pedath minden közelebbi jelzés nélkül foly be a diskusszióba és az ott felhozott vita tárgyát R. Eleazarra vezeti vissza a nélkül, hogy megjegyeznék, hogy ez az Eleazar, Pedath atyja volna, azonban R. Zera ellenvetéséből kitűnik, hogy itt is csak Eleazarnak Pedath nevű fiáról, de nem atyjáról van szó. Ha Schorr O-nak a talmudi nevek értelmezésénél különös kedvteléssel használni szokott módszerét követni akarnók, a Pedath nevet a Taanith 25, a lapon elmondott legenda alapján, zsoltár 55, 19, valamint Job 5. 20-ra hivatkozással a פרה תבול vezetnök le. R. Eleazarnak aharoni

nemzettségéről tanuskodó ama szerző által különösnek jelzett szóváltása a halál angyalával hasonmása a Sabbath 30, a és b lapon elmondott, Dávid és a halál angyal közt történt jelenetnek. Hogy mekkora befolyást gyakorolnak a viszonyok elvekre és nézetekre, kitűnik szerzőnk által nagy körültekintéssel összegyűjtött azon talmudi helyekből, melyek R. Eleazar előszeretettel új hazája iránt kellő világításba helyezik (2. és 3. l.) Így Eleazar czélzást lát Ezechiél 13, 9-ben Palaestina fölényére vallásos fegyverek dolgában Babylonia fölött, habár Frankel állítása (Mebo 112.) szerint csak miután Jochanan iskoláját látogatta, kivándorolt, holott Bacher állítása, a melyet különben még bővebben is lehetett volna megokolni, hogy t. i. szülőföldje Eleazarnak Babylonia volt, inkább felel meg az agadáijából merithető adatoknak. Új hazája iránti rajongó szeretete, Ulla koporsójának Palaestinába hozatala alkalmával arra a megjegyzésre ösztökéli: »Össze sem hasonlíthatni azt, a kit Izrael országa kebelébe fölvesz még életében, avval a kit csak halála után magába fogad.« (Kethuboth 111). De volt is oka Palaestinát magasztalni, nemcsak mint »az isteni fenség kiválasztott lakóhelyét«, hanem személyes vonatkozásánál fogva is. Kimagasló tekintélyre ugyanígy tett szert, oly annyira, hogy Jochanan, a kit Weisz pedig, Eleazar tanítójának megtesz, párhuzamba helyezi őt Mózással, »a ki isten sugallata alatt értelmezte a szentírást« (Jebamoth 72.), ahol a דרש szót nem csupán, a mint Bacher teszi, a halachára, hanem általános értelmében, tehát az agadai értelmezésre is alkalmazhatjuk. Hogy Eleazar a kiközöségi előjáró címzett és hivatalát még Jochannan életében viselhette, a mellett inkább szól Jochannan az imént említett nyilatkozata Eleazar autoritása dolgában, mint a tény, hogy Eleazar Jochannanhoz kérdést intézett a város kőfala fentartásához szükséges adók tárgyában, mivel ez utóbbi akademikus kérdés is lehetett, a mire nézve Eleazar Jochanan nézetét ismerni kíváncsi lehetett. A אבא שאול szóbészéd is e mellett szól, különben a szokásos אבא ר' חייא használtatott volna, vagy pedig Joch. beírta volna a אבא ר' חייא szavakkal. (B. Bathra 7.)

R. Eleazar viszonyát R. Chijához, melyet Weisz III, 85, mint a tanítványt tanítójához jelez, nem lehet ugyan a jer. B. M. X, 4. felhozott esetből, mint Bacher helyesen meg-

jegyzí, tüzetesen meghatározni, azonban több más, Chia nevében idézett halachából, mint péld. jer. Kilaim II, 1.; Terumoth II, 1; Pea VI, 4 joggal következtetni, hogy nem csak Rab tanítója révén tette Eleazar magáévá amannak nagybátyja, Chia halachai tételeit, hanem közvetlen érintkezés és eszmecsere folyománya az. Különben a ר' לעזר בשם ר' חייא, nehezen értelmezendő másképp, mint szóbeli közlésnek, ép úgy, mint ר' חייא בשם ר' לעזר (jer. Tanainth IV, 10), jöllehet e helyütt kifejezetten van ענין חייא, a mit a czáfolat okáért szükséges kiemelni, míg R. Chiára vonatkozólag — czáfoló hiányában — fölösleges. Hogy »szó se lehet tanítvány és tanító viszonyról R. Eleazar és R. Jochanan között, dacára a forrásoknak, melyek illetően viszonyról tanuskodnak« — a mint a szerző állítja — az bővebb megokolásra szorul. Legalább az a körülmény, hogy péld. Eleazar Jochanan tételeit nem mindig az utóbbi nevében közli, vagy hogy nem elég nyájasan köszöntött, inkább Jochanan élezelkedő és incselkedő megjegyzéseire vezethető vissza, melyeket Jochanan a babyloniakkal szemben magának megengedett. (B. Bathra 107, jer. Ber. 4, b). Páratlan kitartással és lankadatlan szorgalommal vannak Eleazar agadai fejtegetéseivel R. Sámuel b. Nachman ellenétes nézetei szembeesítve (12. l. 1. jegyz.), valamint a »seutenciák és mondások« fejezetében felhozottak, szerző körültekintő éleslátását dicsérik. E helyütt nélkülözzük annak megokolását, hogy miért fordít Eleazar b. Pedath oly kiváló figyelmet azon szentírási helyek agadai értelmezésére, melyek az imára vonatkoznak (12—15.) Nézetünk szerint e feltűnő jelenség oka, szegényes viszonyaiban keresendők, melyek arra birták, hogy hazáján kívül keresen üdvöt (Ta'anith 25, a), a mint ezt szerző felemlíti (2 l.), ugyan ez lehetett oka a jótékonságnak oly változatos vonásokkal való kiszínezésének (15—17); hogy a בית המדרש miért volna kevésbé alkalmazható istenre, mint a בית המדרש, (14, 5. jegyz.) azt a Habakukféle a vérttel való összehasonlítása tradense, hogy nem R. Schescheth, hanem R. Achadboi lehetett, azt Tossaphothra (B. B. 9.) való hivatkozással is lehetett kimutatni. A 13. l. 5 jegyz. valamint a 17 l. 5 jegyz. idézett mondásban a יסור ígét nem »mértéket szabjon«, hanem Peah, V, 7; Tamid II, 5;

Aboth I, 17. B. Bathra 8 s még más helyeken előforduló *אֶלֶזָר*-ból levezetve, »becsülje magát«. »annak tartsa magát«, »olybá tekintse magát« (has. ö. kidd. 40, b.; *יִרְאֶה אֶת־עַצְמוֹ*) fordítanók. Hogy a *יִרְעֶה* (Zsolt. 138, 6) szónak *מִי־לֵלָה*-szel való értelmezése alakiságból történt volna R. Eleazar részéről, nehezen feltehető. Raschi magyarázatánál a főszólyt a *מִי־לֵלָה*-ra helyezi, a szerencsétlenség beállta előtt pedig az istenség nem fenyítheti meg a gőgöst, hanem legfeljebb szánakozik rajta. A *עַל־הָרֶם* kifejezés nem csak a törvény vagy a jog *elhangolására* céloz, hanem egyenesen megszégyes, áthágása, tekinteten kívül hagyása a törvénynek. Analog kifejezések *מַעְבִּיר מִצְוָה* *עַל דַּעַת קִנְיָה מַעְבִּיר עַל מִצְוָה*. Helyesen jegyzi meg R. David Luria (Exod. r. c. 30), hogy idézett helylyel (Ezekiél 16, 49) meg nem okolható R. Eleazar mondása. — Szerző megjegyzése, hogy az Eleazar által Jakobnak tulajdonított takarékoság, illetve vagyona feletti örködése (Chulin 91) összefügghet Gen. 45, 20-szal szellemességével meglepő. Raschbam, valamint Ramban is nem igen látszanak Raschival a R. Eleazar idézett állítására nézve egyetérteni, (l. Commentáiraikat az id. helyhez). 23. l. 8 jegyz. *מִתְחַיֵּב* nem azt jelenti, hogy bűnös, vétkes, hanem lekötelezett, úgy, hogy az egész mondás értelme: Lekötelezve lehet az ember csak a hozzá hasonló, a hozzá való által, a mint mondatott: van idő a midőn ember ember fölött uralkodik kárára« azaz, az utóbbi az uralt kárára (Koh. 8, 9), ellentétben a Midr. előbbeni értelmezéséhez, a hol a »kárára« úgy arra, a ki uralkodik, mint a ki felett uralkodnak vonatkoztatik. *מִקְטִים* succus értelmében véve legalább is oly jogosultsággal elfogadható mint a Mathnath Kehuna Einhorn W. és Sámuel Jafe magyarázata: határ, mérték (24, 6 jegyz.). S ha a kétféle értelmezés között választanunk kellene, a Bacheré mellett foglalnánk állást. Azonban a magyarázatok határozatlansága mellett nem kockáztatott valami az a vélekedésem, hogy *מִקְטִים* rövidítésből keletkezett többes alakú név, még pedig az első helyen felsorolt háromféle könyv neveiből: *סֵפֶר שְׁחֵק* és *סֵפֶר קִלְוִין*. (A *סֵפֶר שְׁחֵק* váltokozását igazolja Sabb, 152 a). »Meg lesznek áldva általad a föld (ארצה) minden családjai« (Gen. 12, 3), aligha barlangokban lakó családokra alkalmazta Eleazar e szentírási helyet, avval a körülírással *אֶת־כָּל־מִשְׁפַּחַת הָאָדָמָה בְּאֶרֶץ חַבְלָה* (Jebamot 63, a) — a mint

szerző talpraesetten megjegyzi — azonban hogy ezen értelmezés oka egyedül az adamah szónak *הָאָדָם* helyében való alkalmazása volna, nem zár ki minden kételyt. Közel fekvő a feltevés, hogy miután a következő mondásban a Galliából és Hispaniából érkező hajókról van szó, tehát országok nevei említettek, az *אֶרֶץ* szójátékul szolgált *אֶרֶץ*-ra való célzással. — Az exegeticus szabály, hogy szomszédos szentírási helyek egymás magyarázatára szolgálnak, nem épen tévedésből idéztetik R. Jochanan nevében, (Berachoth 10 a), miután e szabály szerző saját kifogásolhatlan bizonyításai szerint (Die Agada d. Tannaiten I, 236 és 309) R. Eliezer b. Azárjah, később meg R. Akiba által sűrűn használtatott, úgy, hogy ama szabály nem csupán Eleazar szellemi tulajdonának tekinthető. A »Rischonim otthonosságára« emlékeztet nagy tudományu szerzőnk ama megjegyzése, hogy Megillah 18, a Eleazar nevében idézett hely, mely szerint nem Jakob önmagát, hanem Isten illette Jákobot az *אֱלֹהִים* megnevezésével (Gen. 30, 20) R. Simon b. Lakischnak Jakob szájába (Gen. r. 79) adott merész paraphraisa ellen irányul. Gen. r. 84 *בְּקִלְטִים* tekintve a Lévy maga által (Chald. Wörth. üb. d. Targumim 364) felhozott példákat, leghelyesebben »üdvözlés« »köszöntés«-nek mondhatjuk, (L. Sámuel Jafe com. az id. h.) mit a következő Sen. 45, 12-nek a körülírása: valamint Benjamin öcsém ellen nem táplálók haragot szivemben, úgy ellenetek sem. (Meg. 16, b.) igazol. — Szerző élelátását dicséri a Jissacharra vonatkozó megjegyzése (40, 5, jegyz.), hogy Eleazar állítása a kanaanból kiutasított lakosokról ellentétben áll a Samuel b. Nachman által (Gen. r. 98) nyilatkozott nézetével, a mennyiben Jissaschar a munkát maga kívánta végezni. Itt helyén lett volna a Gen. r. 68-ban előforduló olvasatot idézni *יִיחִידֵי* helyett *יִיחִידֵי* (l. Mathn. Ceh. az id. h.) Az Eleazar és Samuel b. Nachman közti nézeteltérésnél Ex. 32, 13-ra vonatkozólag nélkülözzük Bacher szokott felvilágosító útmutatását a vita lényegére nézve, melyre Raschi Ber. 32, a ráutal, míg a (41. l. 3, jegyz.) Num. 23, 5, hez id. Erubin 19 a, tekintettel a Synh. 105 lapon felhozott R. Jochanan állítására, bámulatot kelt szerző élelisműsége iránt. Valóságos gyöngyöt képez a 45 l. 7 jegyzete, melyben szerző az Eszter r. c. 1, allegált római hadügyi viszonyokban azoknak

a persa birodalomra alkalmazását látja, mely nézetet a פתחים és praetoriáni hasonhangzású czimnevek eléggé igazolják.

Eleazar halachai exegesis-e azon alaposságnál fogva, melylyel szerzőnk tárgyalja, támpontul szolgálhatott volna, bizonyos elvek kidomborítására, melyek Eleazart vezérelték. Ilyen péld. a 47 l. 2 jegyz. felhozott, mely szerint a tagadó értelemben, habár csak elbeszélés formában használt kifejezés is, már tilalmat jelent. Hasonlóképp az ugyanott 5 jegyz. felhozott esetről levonható amaz elv, hogy az igenlő kifejezés még nem bir általánosan kötelező erővel, V. ö. a 48 l. 5. jegyz. is. Az u. o. 6. jegyzetben, az »ott akarok elhantoltatni« versrészhez fűzött értelmezésben nem egészen szabatos a kifejezés: »melyeket a törvényszék a halálra ítéltnek szánt.« Kétféle sírhelyekről lévén ott szó, különböző halálnemekre ítélteteket kellett kiemelni.

Az 50 l. 4 jegyzetben kifejtett eszme, hogy a Chagiga 12, és Synhedrin 38 b. körülményesen leirt teremtése az első embernek ideális szempontból fogja fel az ember hivatását, becsületére válik annak, a ki azt állítja, azonban kevésbé világos annak szükségessége, kiemelni, hogy: »az Ádám teremtéséről szóló mondás eme vége mindenesetre eredeti alkatrésznek tekintendő, mert az eszme kiegészítésére szükséges.« Szükséges az már azért is, mivelhogy különben az 139. Zs. 5. verse csak töredékesen lett volna alkalmazva az Ádám teremtésére.

Hogy Eleazar miért nem veti föl a kérdést a Gen. 45, 14-ben előforduló וְאֵת־רָאִשָׁיו-ra is? (54. 2 jegyz.) koránt sem feltűnő, miután a felhozott ok, hogy »Jozseph a két szentélyért sirt« az utóbbi többes számáról is szól. A Sámuel I. 24. 11-hez (58. l.) idézett kérdése Eleazarnak a harmadik személynek használatára vonatkozólag az első helyett, megfelel a Ber. 32. a, valamint a Megilla 18. a előforduló értelmezéseknek. A Tanchuna Softimban (Jalkutban nem találtuk mint önálló, hanem mint a Tanchumából vett idézetet) előforduló וְאֵת־רָאִשָׁיו másnt nem jelenthet, mint végrehajtó hivatalt, a mint szerző helyesen Lévy és Kohut ellenében állítja az idegenszerű וְאֵת־רָאִשָׁיו magyarázatánál. Egyébiránt וְאֵת־בֹּל is vezetendő le s akkor jelentése: okirat s az id. hely ekkép fordítandó: ha Joabnak nem lett volna végrehajtásra (felha-

almazó) — okirat s. a. t. vagy Dávidra vonatkoztatva, ha a Dávid által adott végrehajtási okirat nem lett volna s. a. t. A 60. l. 5. jegyz. Sabbath 113 b. idézettel említett דברי חכמים-nál tudós szerzőnk által nyert értelmezésének helyességét igazolja Jalkut Mischle I. is באדם חכמים ידוע הכתובים בידו. — Az Achaznak tulajdonított vélekedése kedvéért lett kibővítvé s annyiban nem fölösleges alkatrészt képezi az id. mondásnak. A Schebna élvsovárgására emlékeztető חכמים-nél, melynek analogiájául (a Kir. I. 1, 2) סוכנת említetik, (62. l. 2 jegyz.) fel lett volna említendő Num. 21, 30. דהבן הסכני, melyre vonatkozólag a talmud Synh. 105b megjegyzi: ולא עוד אני עושה מעשה אשמה בלילה כתיב הוא ההבן הסכני: וכו'. L. tov. Bam. r. 20. Einhorn com. — Eleazar nézete, mely szerint a tűz a három férfúnak volt (63. l. 4 jegyz.) egyedül kielégítő magyarázatot talál Luria Dávid comentárjában (Schir. hasch. rabba 7-hez). Ugyanis טלם = טלם, mely annyit jelent, mint hajlék, sátor, ennek felel meg a Bacher által idéz. Tanch.-ban előforduló פלסין = פלסין palota is.

64. l. 5. jegyz. Echa r. I, 13. helyébe I, 41 teendő. Einhorn szerint az ott Rab által említett R. Eleazar alatt R. Eleazarb. Simon értendő. Említésre méltó a Sámuel ha-Naggid és Maimuni közti nézeteltérés R. Eleazarra vonatkozólag is. Mebo-hatalmud בן אלעזר סתם האמר בחלמוד ר' אלעזר בן פרס Bevezetés Zeraimhoz: כל ר' אלעזר סתם הוא ר' אלעזר בן שמעון. Elmés-ség dolgában kincsház-számba megy a 67. l. 2. jegyzet, mely szerint az Eleazar által elfogadott nézet, hogy Gen. 15, 18-ban, a tulvilág titkaira történik czélzás a Tanchuma 24, 1-ben neki tulajdonított nézettel egybevág. A 68. l. 1. jegyzet, allegált ענין — ענין értelemben veendő. (V. ö. Ber. 28, b. מעין; u. o. 29, a מעין כל ברכה וברכה. 69. l. jegyzetéhez l. Gen. r. 85, 12. a hol ר' אמר ודא נוןמ'נעק vétéik ודא, ugyszintén Koh. r. 10, 16. a mint szerző 79. l. 2. jegyzete is idézi. — 72. l. 1. jegyzet Sanhedr. 39. הלך שתי הויות. ugyanazon jelentésben veendő, mint Joma III, 4 קצו ומק אר שחיה. Raschi szerint befejezi, teljesen végzi. V. ö. שלמה. Az idézett hely tehát helyesen így fordítandó: »Hogy a két visio egészen beteljesedjék, közöltessék.« 78. l.

4. jegyzetében idézett *מהר"ך* nem Koh. r. 9, hanem 10, 16. fordul elő, onnan pedig világosan kintünik, hogy a *מהר"ך* úgy a döntvények színhelyére, mint a felhozott szentirási helyekre vonatkozhatnak. Az Eleazar b. Pedathról szóló záró fejezet, mely amannak Istenre, a Messiásra és eschatologiai elmélkedésekre vonatkozó értelmezéseit tartalmazza, méltóan sorakozik az előzőkhöz. Benne is fényesen nyilatkozik meg Bacher bámulatos kutató szel-leme, itései éleslátása és amaz idegfejlesztő kitaratás, melylyel az illetéktelenül másnak tulajdonított szellemi birtokot — legtöbbször kétségbevonhatlan bizonyítékok alapján — jogos tulajdonosának revindikálja. És ugyanazon odaadás és a tárgyba való elmélyedés jellemzi a többi palesztinai amorah agadájának a legkisebb részletekre kiterjedő tárgyalása. Lásd többek közt az Abahu által Jochanan nevében közölt agadai mondásokat. — 89. l. 7. jegyzet, *סוקה* szóról Lévy és Kohut erőlködött találkozásai ellenében nyújtott meggyőző felvilágosítást, 91. l. 2. jegyzetben; hasonlóképen 121. l. 5. jegyzetében Rabbínovitzra támaszkodva annak kimutatása, hogy a *הר"ך* névnek görög származása révén jutott Abahu a neki tulajdonított mondás birtokába. Az Aminak álomban megjelent Magdiel királynak Diocletianusnal való azonosításához 149. 5. jegyzet, habár tetszetősebb mint a Lévy és Kohut Lucinius, szó fér, miután nincs megokolva, hogy miért nem nevezi meg Ami Magdielt igazi nevén. Annál tanulságosabb az 1 50, 2. jegyzete Ami működésére nézve. Meggyőző erővel bír a Chia b. Abba tartózkodásáról Rómában 176. l. 10. jegyzet Frankel (Mebo 82) ellenében. A lehető legkimerítőbben tárgyalja szerző a Jizhak és Lévi amorákról ránk maradt agadai anyagot, hogy csak kevésre is ráirányítsuk az olvasó figyelmét, utalunk a 232. l. 2. jegyzetre, 233. l. 2. jegyzet, 241. l. 3. jegyzet. 271. l. *שולח מהר"ך* Kimchi értelmezésében megfelel Deut. 33,2-nek *היה מהר"ך*. 273. l. 2. jegyzet, mely szerint *במחלוקה* szó hasonhangzására vezetendő vissza, nem valószínű, miután a prófétákról is hasonló kifejezés használtatik: *היה בשים אלו הנביאים* Schir. h. r. Nagy gonddal vannak összeállítva a Levi által mások nevében idézett halachai és agadai tételek 301, valamint azon arab szavak, melyeket bibliai kifejezések magyarázatára alkalmaz 303—4. l. 2. jegyzet.

A 312. l. 4. jegyzetében említett *מבלי עולם* Levi szájában sem feltűnők, ha e helyütt a *במל מרה* csak korlátozott értelemben vesszük, t. i. oly agadát, mely hihetetlen elbeszélései által kétséget támaszt. (V. ö. Abahu nézetét az agadáról, melynek valószínűleg szintén csak egy bizonyos kevésbé értékes részét érthette, Sota 40. a fent idézve 91. l.) A 343. l. 1. jegyzete idézett *קלטר*, ha nem is a Krausz S. calamistere — bélyegsütő vas, de a »karakter« sem valami bizalmat ébresztő. Inkább claritasnak tartanók, »az arc világos színe, mely az Abrahammal való hasonlatosságot tanúsítja.« A 385. l. 6. jegyzet hivatolt mondása Levinek mely két szó (*גלשין* és *איהרית*) által értelmetlenné válik, Kämpf (Das Hohelied 89.) utmutatása szerint Kimchire való hivatkozással így értelmezendő: A hegyet, amely alól fény nyel tünem elő, köhalmazzá tettem a világ népei számára, R. Josua Szikninból, R. Levi nevében mondá: A hegy, mely alól fényesen tüntek föl.« A Simon, Abba b. Kahana és Chanina b. Papáról szóló fejezetek sem állanak mögötte az előbbieneknek, s ha azokból nem emelünk ki egyes részleteket, onnan van, mert amugy is talán tulleptük már az ismertetésnek rendelkezésre bocsátott tért. De nem tehetjük, hogy az agada barátait, különösen az ifjabb rabbi nemzedéket e párját ritkító munkára ne figyelmeztessük, mert nem »jött egyhamar ehhez hasonló illatszer a héberek táborába.« Mi pedig szívünk egész mélyéből mondunk hálát a tudós szerzőnek az élvezetért, melyet a palaestinai amorák agadájaival nyújtott és szívből kívánjuk, hogy a gondviselés tartsa meg teljes épségben türelmét és kitaratását, hogy a kilátásba helyezett III. kötet birtokába minél előbb juthassunk.

Nagybecskerek.

DR. KLEIN MÓR.

AZ ABONYI ZSIDÓ KÖZSÉG TÖRTÉNETE.

Egy fényesen kiállított munka, a zsidók története Abonyban és vidékén, hagyta el mostanában a sajtót. A külső díszben fölülmulja az eddig megjelent hitközségi monográfiákat, de viszont belső tartalmában az utóbbiak jó része mögött marad, minek oka nem a szerzőben, hanem feldolgozott tárgyában keresendő. Dr. Vajda Béla szorgalommal egybegyűjtötte s feldol-

gozta a városában található kútföket, a pestmegyei levéltárból is szedett egy okmányt, de ha fel is használta volna az utóbbi helyen fekvő több adatot, mely községe történetéhez tartozik, munkája az általános történet s érdeke szempontjából akkor sem nyert volna semmit. Mert az abonyi hitközség multjában nincs valami mozgalmas, különösen figyelemreméltó országos szempontból, csupán az, hogy művelődési hajlama a minden ízében tisztességes és békeszerető gyülekezethez, melynek tagjai talpig hazafias magyar zsidók, oly régi, mint maga a község.

Az abonyi hitközség, mint Pest vármegyének valamennyi zsidó telepe, a mult században keletkezett. A »Commissio Oberniana«, midőn 1699-ben I. Lipót rendeletére összeírta a magyar zsidókat, Pest megyében még nem akadt hitfeleinkre.

Az 1753-ik évi conscriptio taxalistarum még nem említi az abonyi zsidókat. Először az 1756. esztendőben történik róluk említés.

A város első zsidó lakója az abonyi Pintér család őse, Chaim volt. Érdekes e vezetéknév, melyet viselője valószínűleg nem azért kapott, mert pintér mester volt. Polgári foglalkozás lévén ez, zsidó nem űzhette. Lehetséges, hogy a német (Buch) Binder — ezt a mesterséget zsidók is űzték — vagy a Bender [= Benedictus] szónak magyaro-ítása, úgy amint a Sajó, Levél, Pünkösdi, Barok, Pereczes, Hasas nevek a Sajó, Lébel, Pinkász, Báruch, Perecz, Hirsl szavakból eredtek. Pintér Lőrinczre vonatkozik a pestvármegyei levéltárban az 1813. közgyűlés jegyzőkönyvének 1895-ik száma, Czettel Józsefre pedig, kinek utódjának műintézetéből került ki dr. Vajda könyve, ugyanazon év jkvének 2577. és 3218. száma. A hitközség népiskolája öt évvel azután alakult, hogy II. József kiadta a Sistematica gentis Judaicae regulatióját, mely megparancsolja a zsidó iskolák alapítását. Még abban az esztendőben, melyben e rendelet megjelent a megye zsidó deputáltjai közt az abonyi zsidó küldöttség is megjelent O-Budán, ahol az ott építendő zsidó iskola költségeinek fedezéséhez évi 15 frttal járult. Aszód után az abonyiak által felajánlott összeg volt a legnagyobb. A község temetkezési egylete 1789 előtt alakult. A község legelső rabbija az 1771-ben megválasztott Lichter Mózes Gottlieb. Midőn az ó-budai község a helytartóságnál keresztül akarta vinni, hogy Münz Mózes megyei

főrabbinak neveztessek ki, erre 1796-ban az abonyiak azt válaszolták, nem kell nekik főrabbi, elég nekik a maguk rabbija (Pest vármegye 1796. jegyzőkönyv 306. sz.) Lichter utódai a hivatalban Füchsl Farkas Juda, Herczog Jakab, Kunstadt Ignác, dr. Vajda Béla. A szabadságharc idején több abonyi zsidó lépett a nemzeti hadseregbe.

A 11. oldalon 1699 helyett tévesen áll 1695, a 65. oldalon 1788 helyett 1783., a 26. old. közölt folyamodványból egy sor »hogy Légyen« stb. hiányzik. A nemzeti iskolák már 1784-ben működtek, tehát helytelen a 35. old. ide vonatkozó része, szintugy a 10. ol. közlése. Nem találunk a munkában utalást a Magyar-Zsidó Szemle X. 499. s köv. l. megjelent »Az abonyi zsidó község történetéhez« című cikkre.

El kell ismerni, hogy szerző kellő alaposággal, szorgalommal és ügyességgel szerezte munkáját és vele hitközségének szép emléket állított, melylyel első sorban azt kötelezte halára. Kíváncsinos volna, hogy dr. Vajda és elődei példáját minden jelentékeny hitközség rabbija kövesse. Ilyen nagyobb számú monográfiák a hazai zsidóság történetéhez nagybecsű anyagot szolgáltatnának.

Budapest.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

JERUZSÁLEM KINCSEI.

ספרנו יהושע קובץ דברי חז"ה והנחה בלשון חז"ה וקורות היהודים בימי
הקדם סת"ב יד נאום... אשר... היו נאום בניו הפסחים ביהושע.
Hef. I. 46 S.* Jerusalem, 1896. Edirt u. mit Einleitung u. Anmerkungen
versehen, von Rabb. S. A. Wertheimer in Jerusalem. Selbstverlag des
Herausgebers.)

Szent iratok, ha hiányosakká lettek, szokás szerint a zsinagógának, vagy iskolának egyik, külön e célra szolgáló zugában őriztettek (222), hogy ekkép megóvassanak a profanizálástól. Az ilyen őrzőhelyet בית הדין-nak hívják, melylyel senki sem törődik, mivel mindenki tudja, hogy annak tartalma az enyészetnek van szánva. Avatatlan kezek miatt azonban sokszor becses kéziratok is olyan sorsra jutottak, a mit eklatáns példákbl láthatunk. A jeruzsálemi genizák közt ősidők óta beverték mindenféle haláchikus, történeti vagy költői tartalmú manuskriptumok, — többnyire a középkorból valók — és hiába

MAGYAR ZSIDÓ SZEMLE. 1896. IV. FÜZET.

várták a feltámadást, mind a mai napig. Csak egy szerencsés véletlen vezette Wertheimer rabbit, régi kéziratok ismert kiadóját, a kincseknek felfedezésére, és már a főtnevezett első füzetben megkapjuk a drága leletnek egy részét, még pedig egy 11 kéziratból álló gyűjteményt. 1. Haj gáonnak egy responsuma, és még kettő, más ismeretlen gáonoktól; 2. R. Tamnak (mh. 1171) gyakran idézett *Hilehót Széfer Torah*-ja; 3. responsumok R. Ábrahám b. R. Nátán Hajarchitól (1230 körül); 4. a luneli R. Jonatánnak (a 12. század II. felében) egy levele a Rambamhoz; 5. az utóbbinak válasza; 6. *Megillat Micrajim*; leírja az egyiptomi zsidók helyzetét Sámuel Hanágid idejében (a 12. sz. végétől); 7. a zsidó események Narbonneban a 4996. évben a világteremtése óta = 1236. év körül; 8. Ibn Ezra költeményei; 9. Költemények Júda Halévitől (szül. Castiliában 1085 körül); 10. egy költemény R. Zedakah és végül 11. egy költemény R. Ábrahám Zafranától. E két utolsó kivételével a többiek sokkal ismertebbek, sem hogy őket ajánlani kellene. Elég annyi, hogy az itt megbeszélt és általában kiváló munkára felhívtuk olvasóink figyelmét, csak a kiadónak bevezetéséről és találó megjegyzéseiről akarnánk röviden megemlékezni. Különösen az 1-8 lapokra utalunk. A jegyzetekben előforduló figyelmeztetésekért, czélzásokért köszönettel tartozunk a kiadónak. De az már helytelen, a mit Wertheimer állít (3. l.** jegyz.), hogy a R. Tam e szót למשפחותיהם (יה" 5. sor felül) nélkül olvassa. Igaz, hogy defekt írás van előttünk, de ha az egész kiadás az én példányommal egyforma, könnyen ráismerünk, hogy a csak a kinyomtatás után mesterségesen távolított el a szövegből. A ה és ה közt levő hézag is az ismert mondásra emlékeztet: מדרהוק שום דמחק! Mindenesetre lehetséges, hogy a jelzett szónak defekt-írása a szedésnek hibája; de ez esetben a kiadónak kötelessége lett volna azt megjegyezni (3. l.), nem pedig a dolgot úgy feltüntetni, mintha az a szöveg mindig ezen alakban létezett volna.

Csodálatos továbbá, hogy Wertheimer úr, a ki járatos a rabbinikus irodalomban, nem vett észre egy igen fontos variánszt. R. Tam ספר תורה 8. l. 17. sor felülről ez áll: ... והבחיית עין בטה שהיא חולקת על סדר של קדמונים. ...

מג עין ב. Mig ellenben R. Asernek (1328 körül) responsumaiban (כלל שליש סימן 7) mást olvasunk: וסחיות וסחיות (כלל שליש סימן 7). פליג רית על מסכת סופרים (V. ö. még u. o. סימן s. v. תשובה). Ezen ellenmondásból kiláglik, hogy R. Aser előtt más olvasat volt és csakugyan találjuk az 6 קטנת חלוקת-ában: ולפי יש חלוק בין סדר הקדמונים ובין הבחיית של מסכת סופרים כי לפי סדר ... de e szavakból והבחיית עין nála semmi sincs meg. Mindezt nem említi Wertheimer ur. — Végül csak azt jegyezzük meg, hogy az itt érintett kérdést (מספר 9. l. s. v. מספר) hagyományát illetőleg, már Reifmann fölvetette a תולדות רבנו זרחיה (Prága 1853) és Anerbach az אשכול-hoz 52—53. l. (Halberstadt 1867) IX. l. helyesen megoldotta.

A felsorolt csekély hiányok a mű becsét természetesen nem csökkentik és elismerést érdemel a kiadónak a zsidó irodalom gazdagítására irányuló becsületes fáradozása, mely remélhetőleg nem marad siker nélkül, midőn a gáonok és a ידולי ידולי-iról eredő iratokról van szó.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LAZÁR.

PERLES JÓZSEF HITSZONOKLATAI.

(Predigten von Dr. Joseph Perles, Rabbiner der isr. Cultusgemeinde in München, 1896.)

Közel harmincz prédikációt mentett meg az emlékezetnek néhai Perles József, müncheni rabbi özvegye. A beszédek között akad egynehány, mely nyomtatásban egyszer már megjelent, de ma már nem kapható és a nagy műveltségű nő hálát érdemlő szolgálatot tett a homiletikai irodalomnak, midőn ezeket is még egyszer kinyomtatta. Prédikációkról az általánosan elfogadott nézet, hogy olvasva elveszítik a varázs erejét, melyet a hallgatóra gyakorolnak. Ha ez a nagy közönségre nagyjában áll is, mégis tagadhatatlan, hogy a szónokoknak itt-ott szükségük lehet inspirációkra, melyeket sokszor csak úgy kaphatnak, ha régi, tapasztalatokban gazdag szónokok műveit olvassák. S e tekintetben Perles beszédei ajánlhatók is. Minden egyes beszéd elolvasása kiválóan alkalmas arra, hogy impressziókat ébresztszen még a gyakorlott szónokban is, a melyeket aztán saját egyéniségnek megfelelően szépen fel is dolgozhat. Gazdag tárháza a gondolatoknak és eszméknek, ezek-

nek új sorozatát eleveníti föl bennünk, a földolgozott midrások pedig például szolgálhatnak, mint lehet és mint kell a midras irodalmat, a zsidó szónokok e kimeríthetetlen kincsházát, ezer meg ezer oldalról értékesíteni.

A nyelvezet lapidaris, egyszerű, nemes, mindig mond valamit és óvakodik a szóvirágoktól és a hatásvadásztól. Inkább tanító mint lelkesítő, s a ki végighallgatta vagy végigolvasta magával visz mindig valamit. Ünnepi beszédeiben azon van, hogy az ünnep jelentőségének megmagyarázása mellett azt összefüggésbe hozza az élettel is a szükséges tanulságokat levonhassa. Ilyenkor aztán beszél a kor kérdéseiről és azáltal a szónoklatnak aktualitást kölcsönöz. Így peszach első napján beszél a vegyes házasságról.

A beszédekhez a bevezetést az elhunyt özvegye írja, a hol férje jeles, lelkészi tulajdonságait mutatja be. E sorokban a hitvesi szeretet és a bámulásig menő rajongás nyilatkozik meg. Azután következnek az alkalmi beszédek. Az első gyászbeszéd Frankel Zacharias fölött, utána még három gyászbeszéd II. Vilmos bajor király és I. Vilmos meg III. Frigyes német császárok fölött. Ez utóbbi beszéd az azóta szintén elhunyt dr. Perles Miksa stenogramma után nyomatott, úgy látszik, a szónok le sem írta. III. Frigyeset igen szépen jellemzi, a midőn mint szabad gondolkodású embert és fenkölt szellemet mutatja be.

Mikor 1871-ben sebuót ünnepén Münchenben állását elfoglalja, az első beszédében első főfeladatának tekinti a tanítást és kéri hiveit, hogy bizalomteljesen forduljanak hozzá minden ügyben. Hogy mennyire kiérdemelte ezt a közbizodalmat, mutatja a szeretet, melylyel későbbi működése alkalmával körülvették. E beszédet templom fölavatási szónoklatok, egynehány gyászbeszéd és ünnepi prédikációk követik. A szónok mindenütt hí marad adott programjához. Mindenütt tanít. Nem moralizál sokat, de annál inkább reá mutat az élet nemesebb oldalaira, a mely fölé a hallgatóság figyelmét tereli. Nem népszerű, nem is a nép szája íze szerint beszél, de annál maradandóbb és hatásosabb az, a mit mond, mert az elmét foglalkoztatja és állandó beccsel bír. Ugy látszik, a művelt közönségre akar hatni és bizonyítékait meg állításait olyan körből meríti, a hova a műveltebb közönség szívesen

követi. Ha a vallásosság szükségéről beszél, vitatkozik is a materialistákkal és állításait czáfolgatja.

A beszédekhez bátran folyamodhatik minden jámbor ember, ki lelki felépülésre áhitozik. Belső becsük folytán megérdemlik, hogy minden szónok könyvtárában helyet foglaljanak. A külföldre került nagytudományu magyar pap e szellemi termékét is kétségtelenül mély kegyelettel és szeretettel fogják hazánkban is fogadni az érdeklődő körök.

Budapest.

DR. FRISCH ÁRMIN.

A MÁRIA NÉV MAGYARÁZATÁNAK TÖRTÉNETE.

(Biblische Studien I. Band, I. Heft: Prof. Dr. Bardenheuer O., Der Name Maria. Geschichte der Deutung desselben. Freiburg i. B. 1895.)

A feliratban idézett czímmel Bardenheuer egy új irodalmi vállalatot indított meg, a melyet az első tanulmányal előnyösen vezet be az irodalomba. A Mirjam névnek majdnem összes etimológiái, melyeket Philotól egészen a legújabb korig megkísérlettek, össze vannak e tanulmányban állítva és kritikailag megbeszélve. Minthogy e monográfia egy bibliai nőnév magyarázatának történetét nyújtja, oly körökben is figyelmet érdemel, a melyekben e névhez vallásos képzetek nem fűződnek, már azért is, mert a legrégebb értelmezések a rabbinikus etimológiák legrégebb emlékei közé tartoznak. E magyarázati kísérletekben ugyanis ugyanaz a szellem honol, mint a tannák és amórak szöfejtéseiben és igazi méltatásuk az utóbbiak ismerete nélkül alig lehetséges.

A bevezetésben szerző felveti a kérdést: vajjon a szóban forgó név gyakori volt-e a régi izraelitáknál? Ama körülményből, hogy a szentírásban a Mirjam nevet csupán Mózes és Áron nővére viseli — I. Krónika 4, 17 Mirjam nem nőnév — nézetem szerint nem lehet következtetni, hogy e név a biblia korában ritka volt, mert a tulajdonnevek tulnyomó száma nem ismétlődik a szentírásban. Az időszámításunkat megelőző és követő századokban azonban elég gyakori volt, amire a Josephusból és az Új testamentumból idézett példákon kívül (7. és köv. ll.) még a következőket hozhatom fel. A misna, Názir VI. végén, egy Mirjam névű előkelő palmyrai asszonyt említ,

még pedig a templom fennállása idejéből, minthogy áldozatról van szó;¹⁾ a makkabeusi korszakból Mirjam, a Bilga papi osztály leánya, nevezetetik tószifta²⁾ Szukka IV, 28; b. Szukka 56 b; j. Szukka 55 d.

Jézus anyja csak néhányszor fordul elő Mária Magdaléna³⁾ név alatt, többször másképp neveztetik, amely körülmény eléggé bizonyítja, hogy Mária az első századokban az egyház kebelében nem birt a későbbi jelentőséggel, mert különben többször említették saját nevével és nem zavartatnék össze Mária Magdolnával. Hogy e név a zsidó hagyomány irodalmában különben nem található, nem feltűnő, minthogy nőnevek ezen iratokban általában ritkák. Más asszonynévre is kevés példát lehetne találni. Mózes nővéréről azonban elég gyakran van szó⁴⁾ és valószínű, hogy az egyház a zsidó hagyomány a bibliai Mirjamra költötte vonásokból némelyiket a Máriára vitt át.

Bardenhewer a bevezetésben megállapítja, hogy a szóban forgó név, a Septuagintában Μαριάμ, az Új testamentomban Μαρία (más nőkről Μαρία), Josephusnál többnyire Μαριάμ alakot mutat, amelyek mind az aram. Marjamból erednek. Ugyanerre az eredményre jutott már 1836-ban Zunz, ki a következőket írja: »Mirjam, Mischna Nasir 6 Ende; syr. Marjam; Griech. Mariam, Maria, bei Josephus auch Mariamma«. (Ges. Schr. II. 13.)

¹⁾ מִשְׁכַּח בְּמִיָּם הַתְּרִמּוּתִים; מעשה במים helyett, amint az ed. pr-ben is található, a tószifta Názir IV, 10. Zuckerm. 290; הַתְּרִמּוּתִים; lásd erről az olvasásmódról Neubauer Géographie du Talmud 301 és köv., továbbá Cassel P., Aus Litteratur und Geschichte 332. lap.

²⁾ מִפְּנֵי מִיָּם בַּת בִּילְגָה שֶׁנִּשְׁתַּמְדָּה הִלְחֵה וְנִשְׁאָת לְסִדְרִיּוֹת אֶחָד מִמֵּלֵךְ.
1. Így magyarázza Rasi, de valószínűleg a templom elpusztulásáról van szó.

³⁾ b. Szanhedrin 67a Dikduké Szóferim szerint: מִיָּם מַגְדָּלָה; a párhuzamos helyen b. Sabbath 104b מִיָּם hiányzik, de megvan Dalman kiadásában (függelék Laible művéhez: Jesus Christus im Talmud, Berlin, 1891. p. 5*); Chagiga 4b: מִיָּם מַגְדָּלָה שֶׁעָלָה; ami a »Magdaléna« magyarázása (Dalman p. 6*); j. Chagiga 77d: מִיָּם בִּית עָלִי (Dalman 18*). Vajjon a már előbb idézett מִיָּם בַּת בִּילְגָה Máriát jelent-e, amint Dalman Laiblenél 21. l. állítja, nem egészen bizonyos. — Gittin 34b egy babilóniai Mirjam-Szára nevű asszony említettik.

⁴⁾ Tószifta Szóta XI, 10 (Zuckerm. 314¹⁴; 315²²); Szifré I, 78 מִיָּם מִיָּהּ הָיָה זֶה יִיבָרַךְ מִיָּהּ; b. Szóta 11b és köv., Exodus rabba 1. fej. ed. Wilna 7s köv.; Midras Tadsé Numerira Epsteinál »Beiträge zur jüdischen Alterthumskunde« XLIII.; Peszikta rabbathi 73b s. másol.

A legrégebbi magyarázatok a régi görög onomastica sacra adják, amelyeket de Lagarde újonnan kiadott, mint-hogy Philo értelmezése »remény« nem etimológia, hanem allegória, amint B. helyesen megjegyzi. A rabbinikus megfejtés »a keserűség miatt« (עַל שֵׁן מֵרִיר), amely már Széder Ólam rabba III. található és nemcsak a későbbi midrásokban, amelyeket B. 19. lap Levy, Neuhebräisches Wörterbuch cz. műve nyomán idéz, fiatalabb mint ezek a görög etimológiák és talán polémikus élel bír.

Ezekben az Onomasticonokban a Lagarde első kiadásában, melynek lap- és sorszámai a második kiadásban megvannak jelölve, a következő, B. által 27. lapon összeállított magyarázatok foglaltatnak:

Μαριάμ φωτίζουσα (175. lap, 22. sor).

Μαρία κυριεύουσα (176, 49—50).

Μαρία κυριεύουσα ἢ πικρά θάλασσα.

Μαριάμ φωτιζομένη ἢ φωτίζουσα αἰτοὺς ἢ κύριος ἐκ γένους μου ἢ σμύρνα θαλασσία (179, 31—33).

Μαρία κυρία ἡμῶν ἢ ἀπὸ ἀοράτων.

Μαριάμ φωτίζουσα (195, 66).

Μαριάμ κύριος ἐκ γεννησέως μου ἢ κυριεύουσα ἢ σμύρνα θαλάσσης (195, 74—76).

Μαριαμὰ πικρά θάλασσα (203, 14).

Μαριάμ κυρίον σφραγίς, κύριος ἐκ τοῦ γένους μου φωτισμός (203, 17—18).

Eme lényegileg hét magyarázatból három tökéletesen világos. κυριεύουσα, κυρία (Tischendorf szerint, B. l. c) az aram מַרְיָם (= Maria) tükrözése. Vajjon »urnő« a palesztinai aramban vagy a szír népyelvben מִרְיָם által fejeztetett-e ki, nem veendő egyszerűen tagadásba; de az esetben sem képez különös nehézséget, mert az etimológus előtt az urat jelentő »Maria« szó lebeghetett, amely lelkében a magyarázandó név személynének megfelelően »urnő«-re változott. Μαρία κυρία ἡμῶν, melynek eredetét felderíteni B 32 meg sem kíséri bizonyára a teljesebb Μαριάμ megfejtése = מַרְיָם, amely alak a későbbi zsidó-aramban rendszeren használtatik מַרְיָם »urunk« helyett. Az Onomasticon a μ-ben a birtokos névmást érezte, amire példa Ἡλαμ (Lagarde 165, 92) θεός μου. A görög nyelvérzék hatása sines kizárva, úgy hogy μ μου-nak vételezt.

megfejtésnél az első szónak *Maq*-ban és a másodiknak *au*-ban kell befoglalva lenni. El kell tehát Kellner J. B. megfejtését fogadni, melyet B 34 n 2 idéz és melyet Kaufmann Monschr. 190 mint saját feltevést ad, hogy *Maqiaū* felbontandó מִיָּאִי vagy még pontosabban מִיָּאִי־מִיָּאִי (= *Maqiaūm*)-ra. Nevezetes, hogy Gen. 19, 38. senkinek sem jutott eszébe, pedig ott a LXX. $\text{ἐξ υἱὸς γένους μου}$ -val fordítja. Az egész ráillik a mi etimológiánkra. Bizonyítékul hozhatók még fel az Onomasticonnak az *Au*-mal összetett szavak fordításai. A következőket találjuk 162, 16–18: *Αμμανιθ υἱοὶ γένους μου*. *Αμμανιτης υἱὸς γένους μου*. *Αμμων υἱοὶ γένους μου*. *Αμμων ἐξ υἱοῦ γένους*. Látjuk tehát, hogy מִיָּאִי = *γένους*. Ugyanezen okból nem adnék B-vel *γέννησις*-nek elsőbbséget *γένους* fölött, ámbár az Onom.-ban *γέννησις* is található. Ezen fejtegetés után a *Maqiaū* *ἐξ γένους μου* szófejtés eredetét nyugodt lelkiismerettel biztosnak lehet tekinteni.

Áttérünk most a »talányszerű« szófejtéshez *Maqia* *ἀπό ἀόρατων*. Érthető, hogy szorultságban מִיָּאִי -hoz folyamodnak és pusztán az *a* privativum kihozásával kinlódnak. B. 31 a héber מִיָּאִי -ra tér vissza, de bevallja, hogy az alfa privativum eredetét nem érti. Kaufmann 189 így vélekedik: »Da מִיָּאִי in der heiligen Schrift wiederholt nach den Verben des Hindernis in privativer Bedeutung vorkommt, *qiaū* oder *qia* aber מִיָּאִי wieder gibt (מִיָּאִי = מִיָּאִי), so war für den alten Uebersetzer zu der Deutung »vom Unsichtbaren her« nur ein Schritt. Das aber nicht alle Deutungen der Onomastica, wie B. behauptet, an die Formen *Maqiaū* oder *Maqia*, sondern auch an Mirjam anknüpfen, haben wir soeben erst erfahren.«¹⁾ Hol van az akadályt jelentő ige? mit jelentsen מִיָּאִי = *qiaū*? De a földolog az, hogy nem lehet valamit magyarázni, mielőtt megértettük.

tetek arra, hogy a suffigalt alakok מִיָּאִי etc. egy מִיָּאִי (vagy ami ugyanaz מִיָּאִי) alakra enged következtetni (Siralnak 2,17 מִיָּאִי־מִיָּאִי). Pinsker, Einleitung in das babylonisch-hebräische Punktationssystem 154, azt hiszi, hogy מִיָּאִי és hasonló alakok eredetileg מִיָּאִי־מִיָּאִי -nek ejtettek ki és csupán a chirek és a surek hasonló kiejtése folytán lett később az utóbbi az előbbi által pótolva.

¹⁾ Célzás a már általunk megcáfolt feltevésre, hogy מִיָּאִי = Miram = מִיָּאִי = *miram* stb.

Itt pedig az a kérdés, hogy mit gondolt az onomasticus a »látatlan« alatt. Ha az Onomasticont nem akarjuk saját interpretáló módszere szerint interpretálni, akkor nem szabad vakon magyarázni, találmokra szót keresni, hanem az Onomasticonból magából kell a megfejtést megérteni.

Találjuk pedig elég gyakran az *ἀόρατος* szót az Onom.-ban, amelyek közül néhányat idézünk: *Αμαριον λαὸν ἀοράτου*. *λέγος κυρίου* (161, 9); *Αμασις ἰσχύων, ἰσχύς ἀοράτου, λαὸς ἀοράτου* (26, 10. sor); *Ζαχαρίας μνήμη θεοῦ, μνήμη ἀοράτου*. *νικητὴς λαῶν*¹⁾ (165, 80); *Ἡσαΐας σώσει κύριος, ποιήμα ἀοράτου* (166, 98 = מִיָּאִי־מִיָּאִי). Ezekből a magyarázatokból világos, hogy a fordító, amint már előbb hangsúlyoztam, a szavak sorrendjét tartja szem előtt. Továbbá kitűnik az is, hogy *ia* szótagot *ἀόρατος*-sal adja vissza, míg *ql* vagy *el*-t rendszerint *θεός*-sal fordítja. Kivételesen van ugyan az ellen-

¹⁾ Itt egy íráshiba rejlik, mert *Ζαχαρίας* felbontatik *Ζαχ*-ra, mely bizonyára מִיָּאִי -al azonosították és *ama*-ra, mely מִיָּאִי -val tétetik egyenlővé. Következésképpen *λαῶν* helyett olvasandó *λέων*. És tényleg ezt találjuk 173,68: *Ζαχαρίας νικητὴς λέων*. A magyarázat *ἀορη κυρίου*: מִיָּאִי és מִיָּאִי -ra, *μνήμη* pedig מִיָּאִי -re megy vissza. Az első két megfejtésben *Αμασις* helyesen מִיָּאִי־מִיָּאִי -ból van levezetve, a harmadikban ellenben מִיָּאִי -ból = *laos*, az pedig nem vétetik tekintetbe mint *Αμαριον λαῶν* (nem volna helyesebb *laos*?) *ἀοράτου*-ban az *aq* szótag. Míthogy az Onomasticonnal részletebben nem foglalkozunk, csak röviden konstatáljuk, hogy egyes szótagok gyakran maraduak magyarázat nélkül, mint pl. *Ἰλαῖσα θεοῦ ἰσχύς* = מִיָּאִי־מִיָּאִי . Van az ellenkezőre is példa, hogy a talmúdi notarikon-módszer mintájára egy felsőzo egy egésznek vétetik, pl. *Αλφαὶ ἀρχὴ ἀρχῆς* (161,8) = *Αλφα Αλ[φα]* = מִיָּאִי־מִיָּאִי . Ezen alkalomból még egy érdekes jelenségre figyelmeztetek: Némely név-nél a magyarázó glosszák fel vannak cserélve. 163,35 ezt olvassuk: *Ἰλαβα θεοῦ γένους*. *Ἰλαβα θεοῦ δόμα*. Nem szenved kétséget, hogy *Ἰλαβα* = *θεοῦ γένους* = מִיָּאִי־מִיָּאִי és hogy *Ἰλαβα* = *θεοῦ δόμα* = מִיָּאִי־מִיָּאִי . 163,38: *Ἰλαῖσα θεός ἐκ θεοῦ*. *Ἰλαῖσα θεοῦ αἰνεσις*, *θεοῦ σωτηρία*. Érthető volna az utóbbinak *αἰνεσις* (dicséret) fordítása, ugyanis *Ἰλαῖσα* = מִיָּאִי־מִיָּאִי , de felfoghatatlan, hogy miképpen *Ἰλαῖσα* »megmentés, fentartás«, továbbá felfoghatatlan, hogy miképpen *Ἰλαῖσα* ezen jelentéshez *θεός ἐκ θεοῦ*. Világos, hogy az utóbbi fordítás *Ἰλαῖσα*-hez tartozik = מִיָּאִי־מִיָּאִי és hogy viszont *θ. σωτηρία Ἰλαῖσα*-hoz tartozik = מִיָּאִי־מִיָּאִי . Már ezen példák mutatják, hogy az Onomasticonban az igei főnevekkel adatnak vissza. Továbbá látjuk, hogy *ἐκ* csupán a status constructus körülírása, amely észrevétel arra tanít bennünket, hogy *ἀπό* és *ἐκ*-re nem kell különös súlyt vetni.

kezdre is példa: Ζαρελ ἀρατολὴ ἀοράτων (165, 80) = זרעל [ח]ר, ép így fordítottatik némelykor *ia* θείος vagy *χρῖος*-sal, amint az idézett glosszák mutatják; de azok a kivételek csak megerősítik a szabályt, hogy *ia* = ἀόρατος. Némelykor *iou* is így fordítottatik, pl. *Ηλιον θεὸς Ιαω, θεὸς αὐτὸς μου* (= אלהים), *θεὸς ἀόρατος* (165, 93). Emlékezetbe idézzük a már említett *Ἀλληλοῦα αἰὼς τῷ θεῷ ἀοράτω*, ahol *ηλ* = זל = θείος és *ia* = ι = ἀόρατος. Sőt egy ízben egy *iota* is fordítottatik ἀόρατος-sal 162, 26: *Ανανι χαρίεις, χάρις χαρίεις, χάρις, χάρις ἀοράτων*. Ezek a szófejtések יו, יו, יו és יו, יו identifikálásokon alapulnak.

Mindezekből biztos, hogy ἀόρατος Istent jelenti és hogy *ia*-nak az aequivalense. E szerint a *Maqia* szóban a két utolsó hangzónak a fordítása ἀοράτων. A többszám vagy íráshiba *ow* = *ov*, vagy pedig a fordító *ia*u betűket héber többszámúnak nézte. Ez a magyarázat mindenesetre *Maqia* alakhoz fűződik, minthogy első helyen (*χρῖα*) *ημῶν* említettik, minek aequivalense csak a *u* lehet. A hátramaradó *Maq* kétségtelenül *χρῖα*. Fejtegetéseink alapján az egész glossa *Maqia*[u] *χρῖα* *ημῶν* ἢ ἀπὸ ἀοράτων így fordítandó: *Maria*[u] *ami* istennőnk vagy a láthatatlannak = istennek [istennője], azaz *χρῖα* a második megfejtéshez is tartozik és az *η* csupán *ημῶν*-ra vonatkozik, de nem *χρῖα*-ra is. Minthogy *Maria* Jézusnak anyja, jól érthető az ilyen összetétel *χρῖα ἀοράτων*, az első *Maria*, a második Jézus. Hogy az egyenlítés *ia* ἢ láthatatlan honnan ered, vajjon Philótól, a rabbiktól vagy az onomasticustól, jelenleg nem állapíthatom meg és egyelőre minden feltevéstől tartózkodom.

Minthogy az Onomasticon szerzője fordításaiiban mindig a magyarázandó szó alkatrészeinek sorrendjéhez tartja magát, a limine utasítandó el az a feltevés, hogy *Maqia*u *χρῖα* *σφραγίς* glossában »pecsét« Mar-nak (= perzsa muhr vagy muhur) volna a fordítása. Perzsa etimológia különben is aggályos. Ragaszkodni kell ahhoz, hogy *χρῖος* Mar-nak a fordítása, *σφραγίς* aequivalense pedig *au*-ban keresendő. Ha a görög szöveg nem romlott, ami, tekintetbe véve azt, hogy Jeromos ezt a magyarázatot nem említi, nincs kizárva, akkor talán az igazságot leginkább megközelítjük, ha feltesszük, hogy ez a fordítás eredetét egy notarikonnak köszöni, amilyenek, mint fent már kimutattuk, az Onomasticonban többször találhatók.

E szerint *σφραγίς* egyenlő volna זרעל-al; amelynek utolsó szótagja »am«.¹⁾ Kielégítőbb magyarázatot nem adhatok és megelégszem, ha egy ilyennek felderítéséhez fejtegetéssel az utat egyengettem. Egyébiránt »az Ur pecsétje« emlékeztet a mondásra: זרעל של הקדוש (2.)

Az ó- és középkor görög egyházi írói csak a régi magyarázatokat ismétlik, amelyeket homiletikai módon tovább szőnek. Új héber etimológiákat nem adnak (B. 40—48); *Maqia* *ἡτοι μῦθια* görög szójáték (B. 45). Ellenben a szír szótárírók Bar Ali és Bar Bahlul (48—50) egy ujat is adnak. »Marjam ajándékot jelent«, mely מר (= מר) etimológizáláson alapszik (Mschr. 190). A latin egyházi írók magyarázatai B-nél aránylag nagy tért foglalnak el (50—115). Jeromos a régiebb szószármazásokon kívül egy ujat is ad »stella maris« tengercsillag. B. részletesen és meggyőzően bizonyítja, hogy ezt a híressé lett képet vagy olvasási hiba vagy más írásmód (stella = stilla = ז = csepp) szülte. A későbbi latin írók valamennyien Jeromostól függnek, kinek magyarázatait tovább fűzik.

Különösen érdekes a 450 körül elhalt Petrus Chrysologus egyik prédikációjának a következő helye: *Maria mater vocatur* (Matth. 1, 18), et quando non *Maria mater*? *Congregationes, inquit, aquarum appellavit Maria* (Gen. 1, 10.) *Nonne haec* (azaz haec *Maria* Gen. 1, 10) *exeuntem populum de Aegypto concepit uno utero etc.* (B. p. 79). Ez emlékeztet a ישימ רכיא בכרים אחר-ra.

Habár az egyház szónoka a keresztelő medenczére céloz, a gondolat, hogy egy nő szülte az összes egiptomi kivándorlókat, mégis érdekes párhuzamot szolgáltat. Lemondók arról, hogy Heisterbachii Caesarius (mh. 1240 körül) hőmi-

¹⁾ V. 6. pl. Sabbath 31b זרעל חרעל (Zs. 73,4) אר, הרצובות; Pesachim 42a זרעל חרעל = זרעל חרעל, ahol a notarikonban a szó eleje hiányzik.

²⁾ Jer. Szanhedrin I,1 (18a lent); ibidem אר בני שרן, a tav tehat nem magyaráztatik. Polémikus észlezteté Simon ben Lákis megjegyzése: מר במערתה, ומכלתי מחר, אלהים אין אלהים שאין חיו בסופה לומר אין ה' ראשון שלא קבלתי מאחר, ומכלתי אין אלהים שאין חיו בסופה לומר אין ה' ראשון ואת אחרונים אין הוא שאין עתיד למסירה לאחר. A szó *σφραγίς* a megkeresztelést is jelenti (B 35); nem érdektelen, hogy ugyanez a szó Gen. r. c. 32 és 49 is előfordul (Levy, Nh. Wb. és Kohut, Aruch s. v. שפריס).

liáját, melyből B. 97 s. köv. II. bő kivonatot ad, idézzem. A betűkkel és szótagokkal való játék, ezeknek számértéke, összeadása és szorzása, egy szóval a gematria és notarikon mindenféle fajtája e beszédben nagyobb mértékben van kifejlesztve, mint a Zóharban vagy akár Jákob ben Ásernél.¹⁾ Az e nemű zsidó és keresztény exegézis összehasonlító tanulmányozása nemcsak a zsidó mysticismus megértéséhez járulna hozzá, hanem minden valószínűség szerint a Zóhar kritikája szempontjából is hasznos lenne.

Miután B. röviden ismertette a német nemzeti irodalom értelmezéseit, áttér az újabb kor magyarázatainak előadására (121—155), melyben az ókori etimológiákat elvetették és saját héber nyelvismerteik alapján kísérelték meg, hogy a név jelentését megfejtsék. Minthogy a humanisták héber ismereteiket zsidóktól szereztek, nem lehetetlen, hogy e szófejtések némelyike zsidó eredetű, talán valamely zsidó szerzőnél található is egyik-másik szerencsétlen etimológia. Ki e kíséreltetek iránt érdeklődik, szerzőknél olvashatja.

Miután B. az összes kíséreltetek részletesen megczáfolta, azon eredményre jut, hogy csak két szófejtés lehetséges: vagy מִרְיָם-ból *ellenszegülő*, vagy מִרְיָם-ból *vastag, kövér*. Mirjam tehát vagy az ellenszegülőt vagy a vastagot jelenti. »Für die Wahl zwischen diesen Uebersetzungen kann nur der Sinn und die Bedeutung ausschlaggebend sein. So schwierig es sich auch nun erwiesen hat, einen Frauennamen von der Bedeutung »widerspenstig« befriedigend zu erklären, so einleuchtend ist es, dass ein Frauenname »wohlbeleibt« d. i. nach der Anschauung des Orientalen »schön« allen berechtigten Anforderungen entspricht« (B 155). Ha ez az etimológia minden követelményeknek megfelelne, nem lett volna szükség e biztosításra. Legalább is be kellene bizonyítani, hogy a keletiek a »szép« fogalmát »vastag, kövér« által fejezik ki, hogy ezt a szószármazást el lehessen fogadni. A héber מִרְיָם és מִרְיָם egészen mást jelent.²⁾

¹⁾ A Maria három szótagja a trinitásra utal; az öt betű Mózes öt könyvére; $5+3$; 5×3 ; $1+2+3+4+5$; Maria = 152. Mindez és sok más értelmeztetik. Notarikon is több van.

²⁾ B. által nem ismert etimológiát a kérdéses szóra l. Revue E. J. X 6, 8 és Mschr. 40, 191.

Siegfried-Stade héber szótárának a mottója: est etiam nesciendi quaedam ars és a tulajdonnevek jelentésének megállapításáról teljesen lemond. A tudományban is van lemondás.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

IRODALMI SZEMLE.

Utolsó számunkban hirt adtunk már *Steinschneider Mór* jubileumáról és azon ünnepi iratról, melyet ezen alkalomból tisztelői és tanítványai kiadtak. A fényesen kiállított mű *Dr. Neubauer Adolf* hazánkfa érdeméből oly gazdag és változatos tartalmat nyert, hogy az összes cikkek megbeszélésére, ha akarnánk, sem vállalkozhatnánk. A széles terjedelmet nyert és sokfelé elágazó zsidó tudomány majdnem minden szaka képviselve van és méltó azon férfiúhoz, ki hosszú és tevékeny életében a nevezett tudomány legtöbb ágának felvirágzását jelentékenyen előmozdította. A »Festschrift zum achtzigsten Geburtstage Moritz Steinschneider's« (Lipscse, O. Harrasowitz) a következő munkálatokat tartalmazza:

I. Abtheilung.

- Bibliography of the Writings of Prof. Dr. M. Steinschneider by G. A. Kohut.
Die superstitiöse Bedeutung des Eigennamens im vormosaïschen Israel von Oberrabbiner Dr. M. Güdemann.
Quelques remarques sur l'adjectif en arabe et en hébreu par le Prof. M. Lambert.
Beiträge zur Erklärung der Mechilta und des Sifré von Prof. Dr. L. Blau.
Uebersetzungsprobe aus der Pesikta derab Kahana. Die Piskoth für die drei Trauersabbathe מִכְתָּבֵי יְהוֹשֻעַ, מִכְתָּבֵי יִשְׁרָאֵל, מִכְתָּבֵי יִצְחָק übers. von Rabb. Dr. Ph. Bloch.
The Bodleian MSS. entitled »The Fear of Sin« by J. Abrahams, M. A.
Amos, Cap. 1—2, nach meiner Strophentheorie und Chorhypothesen von Prof. Dr. D. H. Müller.
A letter from Isaac Abendana ed. by the Rev. W. D. Macray, M. A.

- Die priesterlichen Zehnten und die römischen Steuern in den Erlässen Cäsars von Prof. Dr. A. Büchler.
- S'ad b. Mansûr ibn Kammûna's Abhandlung über die Unvergänglichkeit der Seele von Prof. Dr. I. Goldziher.
- Der Gerschom Meor ha-Golah zugeschriebene Talmud-Commentar von A. Epstein.
- Nathan'el al-Fayyûmî by Prof. Dr. L. Gottheil.
- Akylas, der Proselyt, von Dr. S. Krauss.
- Zur Bücherkunde von Oberrabb. D. Simonsen.
- Il trattato del pentagono e del decagono di Abu Kâmil Shogia' ben Aslam ben Muhammed, per la prima volta pubblicato in Italiano da G. Sacerdote.
- Die Quirkisâni-Handschriften im British Museum von Dr. S. Posnański.
- Die zweite Version von Saadja's Abschnitt über die Wiederbelebung der Todten von Prof. Dr. W. Bacher.
- Das Sendschreiben des Mose Rimos aus Majorca an Benjamin b. Mordechai in Rom von Prof. Dr. D. Kaufmann.
- Das »Buch der Definitionen« des Abu Ja'qub ben Ishâq, Suleimann al-Isrâ'îlî in der hebr. Uebersetzung des Nissim Salomon her. von Dr. H. Hirschfeld.
- Un nouveau roman d'Alexandre par le Prof. J. Lévi.
- Anonymous commentary on the Song of Songs ed. by H. J. Mathews, M. A.
- Some Chapters of the Etz-Hajim of Jacob ben Jehuda Hasan of London by the Chief-Rabbi Dr. H. Adler.
- Zakkuth's non-Jewish Chronicle according to Ms. Hebr. d 16, recently acquired by the Bodleyan Library, by Dr A. Neubauer.

II. Abtheilung.

- שלשה כתבים עיד ס' מאור עינים von S. I. Halberstam.
- N. 8. חדשים נס ישנים von Dr. A. Harkavy.
- תבנית הפתיחות במדרש איכה רבתי von S. Buber.
- עשר שורות משירי רמב"ם von Dr. H. Brody.
- תחלת פירוש שיר השירים מעורב מלשון עבר וערב von Dr. M. Friedländer.
- מאור עין על איזה נבואות כישיעה חלק א' von Lector M. Friedmann.
- מספרי תיב"י von Baron D. von Günzburg.

- herausg. von Prof. Dr. W. Bacher.
- herausg. von Prof. Dr. D. Kaufmann.
- herausg. von Dr. H. Hirschfeld.
- par le Prof. J. Lévi.
- ed. by H. J. Mathews, M. A.
- ed. by the Chief Rabbi Dr. H. Adler.
- ed. by Dr. A. Neubauer.

Schechter S., a cambridgei egyetemen a rabbinikus irodalom lectora, ki az Aboth de R. Nathan kiadása s több más dolgozat által, melyek összegyűjtve egy szép kötetben nem régiben láttak napvilágot, tette nevét ismertté, az Énekek Énekéhez egy midrast tett közzé egy parmai kéziratból, melyet számos jegyzettel kísért. A szöveg és a jegyzetek bece főleg abban áll, hogy kéziratok forrásokból merítvék. Az utóiratban szerző a kiadott midrasműről irodalomtörténeti áttekintést is nyújt. Első olvasás alapján is meggyőződünk szerző széles agadáit ismereteiről. Szerző művével a midrasirodalomnak jeles, hálát érdemlő szolgálatot tett.

Dr. Brann M., a boroszlói szeminárium tanára, iskolai és magán használatra megírta a zsidók politikai és irodalmi történetét, melyet folyóiratunk X. (1893) 268. ismertetett. A kitűnő szakismeretekről és paedagógiai finom tapintatról tanuskodó mű a megérdemelt elismerésben részesült, úgy hogy alig három év múlva egy új kiadás vált szükségessé, melyet a sz. újból átnézett. Az I. rész az egyiptomi kivonulástól a talmud lezárásáig terjed és mindössze 254 lapra terjed. Nem mindennapi ügyességre vall, hogy az óriási anyag ily csekély térre szorítottatott össze. Egyes alárendelt pontokban a szerzővel nem vagyunk egy nézetben, jelenleg azonban nem akarunk a részletekbe menni. Tudtunkkal nem létezik magyar nyelven hasonló irányu és becsű munka és érdemes lenne a fölött gondolkodni. vajjon ne kövessük-e az orosz zsidók példáját, kik Brann

»Geschichte der Juden und ihrer Litteratur« cz. könyvét egyszerre orosz és héber nyelvre fordítják le.

*

Zsidó bűvészeiről keveset beszélnek, pedig az ó-korban a zsidókat általában ilyeneknek tartották, mire az szolgálta-tott alapot, hogy sok volt közöttük a kókler. A bűvészet el is volt terjedve a zsidók között, mit folyóiratunk ez idei első számában bizonyítottam. Az ott ígért második czikkkel mindaddig adós maradtam, mert a homályos tárgyba mindinkább elmerülvén, azon meggyőződésre jutottam, hogy a kérdést nagyobb összefüggésben is érdemes tárgyalni. Kellemesen lep meg és bizonyára a mysticismus minden kutatóját dr. Gaster M. londoni rabbi »The Sword of Moses« czimű iratával, mely nem egyéb, mint egy eddig ismeretlen zsidó bűvészkönyv, a melynek kézírata Gaster birtokába jutott. A kiadó bevezetése is igen tanulságos. Egyelőre megelégszünk azzal, hogy a figyelmet felhívjuk rá.

*

Salamon Ibn Gabirol, a középkori scholastikusok Avicbronja, a nagy költő és bölcsész sokat foglalkoztatta már a zsidó költészet és bölcsészet kutatóit. Irodalomtörténetünk e kiváló alakja több szempontból kelti fel az érdeklődést. Elismerésre méltó munkát végzett tehát *Pollák Kaim*, midőn »Széfer Tikkun Middóth Hannefes« czimű művét kéziratok és régi nyomtatások alapján újból kiadta, bevezetéssel ellátta és jegyzetekkel kísérte. Az irat szerző tulajdona és nála kapható.

*

Derenburg Józsefről, a francia zsidóság és a tudomány e kiváló alakjáról, folyóiratunk XII. 439—42 hozott nekrológot. Életének kimagasló momentumai, irodalmi és köztevékenysége nagy vonásokban ecseteltettek. Kimerítő és vonzó életrajzát *Bacher V.*, kit az elhunyt jeles férfiúhoz benső barátság kötött, írta meg a Revue d. E. J. XXXII kötetében, melyből most a Derenbourg J. sikerült arcképével ellátott külön lenyomat jelent meg. A füzet címe: J o s e p h Derenbourg sa vie et son oeuvre (21 aout 1811—29

júliet 1895.) par *W. Bacher* (Paris, 1896.). Fölösleges kiemelni, hogy a melegen írt biográfia az elköltözött francia halhatatlan életéről és műveiről a legrészletesebb és legmegbízhatóbb adatokat tartalmazza.

*

Elvünkhoz tartozik, hogy munkatársaink tudományos észrevételeit nem kísérik vitázó megjegyzésekkel és így sok esetben közreadunk oly állításokat is, melyekkel egyáltalában nem értünk egyet. Ez egyszer azonban kivételt teszünk, a mennyiben dr. Klein M. által fent 333. lap felvetett ellenmondásra azzal felelünk, hogy két Eleázár volt: az egyik tanna, erre vonatkozik a szabály *סדר ר' אלעזר ר' אלעזר בן שמעון*; a másik amóra, erre vonatkozik a szabály *סדר ר' אלעזר בן פרמל*.

*

A müncheni »Allgemeine Zeitung« nálunk is jól ismert napilapot az egész világon híressé tette tudományos melléklete. A »Beilage zur Allgemeinen Zeitung« oly közkedveltségnek örvend, hogy e mellékletek külön füzetekben is kiadatnak. Ez az organum az összes tudományok bármily nyelven megjelent kiváló termékeit első rangú szakférfiak által mutatattja be olvasóinak. Ismertetéseket csakis a tudományokban haladást jelző alkotásokról közöl. A zsidó irodalom kiváló műveiről azonban eddigelé fájdalom nem igen vett tudomást. Öröndetes jelenség, hogy e gyakorlattal szakított és *Wünsche A.* a rabbinikus irodalomban is járatos protestáns theologiai professor tollából fényes cikket tesz közzé *Bacher Vilmos* az agádáról írt nagyszabású műveiről. Az elfogulatlan német tudós a talmud két alkotó eleme, a halákha és agáda, leírása mellett a magyar tudós munkásságát nagy vonásokban méltatja. Az »Allgemeine Zeitung« eme változása és a zsidó tudomány emez újabb sikere az általános elfogulatlan tudományos közönségnél és hitfeleink körében nagy örömet kelt.

ORSZÁGVILÁG.

IPARKIÁLLÍTÁS JERUZSÁLEMBEN.

Jeruzsálem, 1896. szeptemberben.

Tisztelt Szerkesztő Ur!

A most már vége felé közeledő nyár annyi látványosság, öröm, a hazai művészet és iparnak országvilág előtt megnyilvánuló diadala által szórakoztatta a nagy nemzeti ünnepet ülő magyar embert, hogy szívét alig vonzotta külföldi esemény. E meggyőződésben nem irtam Önnek az egész időn át, attól tartván, hogy terhére leszek. De azóta már csillapult az első örömmámor, s így megengedhettem magamnak a kérést, hogy tessék mireánk is fordítani egy kis figyelmet, és velünk együtt örvendeni az elismerésnek, mely a palesztinai ipari és gazdasági termékeknek osztályrészüln jutott a német birodalom fővárosában, a műértő és műszerető Berlinben. Először történt kétezer év óta, hogy a zsidó mindenek szájából hallhatta a nyilvános vallomást, hogy ért a művészethez, és a mezei munkára is alkalmas. E vallomás a palesztinai munkásosztályra nézve sem lesz eredménytelen; mert ez a mai napig, bárhogy erőlködött is, ép hogy tengetni tudta szegényes életét, míg a közvetítő kereskedők, a kik szokás szerint kezeikbe kapták a terményeket, nagy elismerést arattak s minden darab vételárának kétszeresét, meg háromszorosát söpörték be. De most már megváltozott a dolog. Mindeddig azt hitték a mi előkelőink, hogy a szent város, valamint az egész ország nyomorát nem lehet másképp enyhíteni, csak alamiznaadással. Most már megtanulhatták, hogy másképp is lehet, és reméljük, hogy legalább az idevaló termékekben lesz majd kereslet. Napjainkig a legtöbb palesztinai művészeti és ipartermék Angliában kelt el, mert ott áruhelyek vannak az ilyen portéka számára; nem létesít-

hető ez Európa más nagy városaiban is, a zsidó munkások javára? A gondolatot hivatott oldalról pendítették meg, s remélhetőleg nemsokára megvalósul. Ez lesz a nyomor részben való enyhítésének egyetlen tisztességes módja. Egy második örvendetes vívmányról is értesítem Önt, hogy a berlini kiállításban elért siker által nekibátorodva, műipar kiállítást akarnak rendezni a szent városban. E célból az Alliance-iskola igazgatójának, Niszim Beharnak vezetése alatt egy bizottság alakult, mely buzgón támogatja az eszmét. A terv eredményre biztat annál is inkább, mivel az idegenek látogatása télen idején sokkal jelentékenyebb. Csak meg kell kétszereződnie vagy háromszorozódnia a szokásos zarándoksergeknek, hogy nagy haszon háramoljék a szent városra. E tervnek végrehajtása volna a legnagyobb haladás, melyről számot adhat Jeruzsálem az újabb időkben. Egyáltalán a földművelésen kívül csupán a műiparon nyugszik Palesztinának jövődő boldogulása.

Palesztina valamint ma, úgy mindenkor földművelő állam volt, mely a parasztságon kívül egy életerős iparos osztályt is el tud tartani. A tudományos pályák, az orvosi szak kivételével, igen gyéren kultiváltaknak, mert hiányzik minden előfeltétel, mely egy ilyen hivatásnak választását lehetővé tenné. E meggyőződéstől indítva az Alliance jó iparműhelyek alapítására fektette a főszűlyt; igaz, hogy ezek mellett van fiúiskola is, de ebben csak az elemieket tanítják, melyeknek ismeretére manapság az iparos is rászorul. Jeruzsálem bízik és reméli, hogy az Alliance magáévá teszi a kiállítás eszméjét. Eddig nem volt alkalma a munkásosztály lendítésén munkálni; most megjött az alkalom, melyet kétségkívül örömmel fog megragadni. Azt hiszem hogy erről már legközelebb értesíthetem Önt, melynek reményében maradtam tisztelettel

DR. GRÖNHUT LAZÁR.

A PESTI IZR. NÖEGYLET JELENTÉSE AZ 1895—96. IGAZGATÁSI ÉVRŐL.

Egy csupa számokból és nevekből álló könyv; ezen nyelven beszél a — jótékonyág. A jelentés a milléniummal kezd, aztán rövid visszapiillantást vet a népkönyhának 25 éves és

az egyletnek 30 éves fenállására. A Hirsch Mór haláláról való megemlékezés után jön a nagy számadás; 3721 segély iránti kérvényre s egyéb jótékony czélokra kiosztottak 28,388 frt 90 krt, tehát 349 frttal többet, mint tavaly.

Az árvaházban 57 növendék nyert neveltetést, az árvamenhelyben pedig 50 leány nevelkedett. Ezen intézet javára Br. Hirsch 12,000 frtot juttatott. A *népkönyha* 1895. nov. 25-én. ülte meg 25 éves fenállásának jubileumát. Ezen esemény megörökítésére egy 1000 frtos »Jubileum alapítványt« létesítettek, s egyuttal 1000 drb. ebédutalványt küldtek a polgármesternek a bármily vallású szegények közt való kiosztás czéljából. Az elmúlt évben összesen 141,130 személy étkezett a népkonyhában, még pedig 18,958 személy ingyen.

Aztán következnek a névsorok: választmányi, tiszteletbeli tagok; a nőegylet alapítóinak névsora; az árvaházi alapítványok; az árvaház emléktábláján megörökített alapítók névsora; a népkonyhai alapítványok jegyzéke; az árvaház növendékeinek névsora; az intézetekből kikerült növendékek listája; a segélyek jegyzéke 1895. ápr. 1-től 1896. márcz. 31-ig.

Alkalmi segélyek:	11,909 frt.
Rendes havi segélyek:	9,853 »
Negyedévi lakbér-segélyek:	4,874 »
Gyermekágyasok segélyezése:	275 »
Kiházasítási segélyek:	290 »

Végtelen az egylet részére való adományok, felülfizetések és persely-jövedelmek sorozata, majd a természetben való adományoké a chanuka- és pürimünnepek alkalmából. A czímlapon nem ékeskedik ugyan ez a büszke epitheton hogy »jótékony« de érezzük, és látjuk, hogy a pesti izr. nőegyletet ez a jelző nagyon, nagyon megilleti. Találják meg a fáradhatatlan vezetők és áldozatkész adakozók jutalmukat ama boldogító érzésben, melyet nemes szívekben csakis az önzetlen nemes tett kelt.

Budapest.

DR. SAJÓ B.

TANÜGY.

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG VI. OSZTÁLYÚ FIUISKOLÁJÁNAK TÖRTÉNETE.

(Külön lenyomat »A magyar-zsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfiája« cz. műből.) Irta Mandl Bernát.

E kiváló szorgalommal megírt tanulmány fontos adalékot nyújt a magyar zsidóság újabb neveléstörténetéhez. Az ország első hitközségének nyolczvanéves iskolájáról van szó, melynek történetét szerző négy szakra: az 1814—1834, az 1834—1850, az 1850—70 és az 1870—94. terjedő időközre osztja. Az intézet 1814. szept. 8-án nyílt meg; eleinte két osztályból állott, összesen 106 növendékkel. 1816-ban a túlnyomó theologiai tananyag mellé odavették a magyar nyelvnek tanítását is, mely egy *kizárólagos magyar tanítóra* volt bízva (Ungarischer Professor); kell-e külön hangsúlyozni ennek nemzeti jelentőségét abban az időben? Az iskolának első tanítója *Kohlmann* Károly volt. 1828-ban már nyolcz tagból állt a tanítótöbbség; közte a neves *Kunitzer* Mózes és Herz Lipót, magyar tanító, kinek utódjául Braun (Barnay) Ignác, a hitközség későbbi jegyzője következett. Ez időtájt *Ullmann* Gábor, a községnek műveltlelkű elnöke igyekezett előbbre vinni az iskola fejlődését. Szélesebb alapra fektették az iskolai oktatást, sőt *tanítóképzővel* akarták összekötni az intézetet, mely azonban a mintaiskola felállításával fölöslegessé vált. Az intézet nemcsak a művelődés, hanem a vallásszösszágnak is meleg ápolóhelye volt. 1834. nov. 2-án elhatározták, hogy az ifjúság számára minden szombat reggel istentisztelet tartassék a tanítók jelenlétében.

Az 1837. évben már 7 évfolyamúvá, tehát teljes főnормáliskolává fejlődött az intézet, melyben a társadalmi és tudományos életnek számos kiváló alakja kezdte tanulószkolását. Így *Falk Miksa* (1834—39), *Sonnenthal Adolf*, a nagy színművész (1837—42), *Wahrmann Mór* stb. A magyar nyelv oktatásában elért kiváló sikerekért egyre-másra kapták az elismerést; így *Damjanovics György*, h. pesti polgármestertől. A keresztény társadalom is rendkívül érdeklődött a vizsgák iránt; félévről-félévre megjelentek ott Br. Eötvös Ignác, Schedius Lajos, Fáy András, Toldy Ferencz, Fogarassy János, Br. Eötvös József, Bezerédy, Klauzál, Pulszky, Kossuth, Székács st. Kell-e ennél jelesebb bizonyítvány a zsidó »normáliskola« hazafias működése mellett? Nem is késett *Kossuth Lajos* az ő »Pesti Hírlap«-jában (1841. évf. 34. sz.) közzétenni a nem zsidó részről beküldött jelentést, hogy a magyar nyelv is »meglepő sikerrel« taníttatik. »Igenis, a zsidó nem ellensége nyelvünknek, hanem barátja; ő nagyon készül magyar lenni.«

Fontos dátum az 1842. márcz. 29. napja; ekkor jött le a bécsi udvari kancelláriából a normál-főtanodának a legfelsőbb jóváhagyás; ez a hitközség levéltárának legrégebbi magyar okirata 1843-tól fogva heti 31 órát szántak a magyar nyelv tanítására; 47 óta még többet. Az intézetben uralkodó hazafias szellemet a Bach-korszak sem tudta kiirtani; az 1855/56. tanév végén jelent meg az első értesítő: »Erstes Programm der Pester isr. Haupt- und Unterrealschule.« A tanítótestület magyarul akarta ezt megírni és kiadni, de a hírhedt *Prottmann* csirájában elfojtotta a hazafias szándékot. 1860-ban, az ébredező nemzeti szellem hatása alatt az előljáróság elhatározta, hogy a magyar nyelv legyen általános tanítási nyelv.

Nagy része volt az iskolának az orsz. izr. tanítóegyesület megalakulásában is. Az intézetnek még ma is főnálló helyiségét 1869. május elsején avatták föl. vezetője pedig *Seligmann* (Szántó) Eleázár lett. Ugyanekkor az 1842 óta fenálló kisdedő és az 1834-ben alapított előkészítő osztályok felszoltak.

1872. július 2-án Dr. *Pauler Tivadar* kultuszminiszter látogatta meg az intézetet; legmagasabb helyről is figyelem-

mel kísérték az iskola működését; ő Felsége 1887. február 23-án Szántó Eleázárt az arany érdemkereszt adományozásával tüntette ki.

Az oktatásügy biztos alapra lőn fektetve, midőn Kohn Sámuel dr. a szakbizottság nevében egységes tervet dolgozott ki a héber tananyagnak az egyes osztályokban való beosztására. Az oktatási ügykör mind nagyobb kiterjedést nyervén, ennek gondozására egy tanfelügyelői hivatalt szerveztek. Ezen állásra 1888-ban Dr. *Bárány József* debreczeni rabbit nevezték ki; utódja lett 1890-ben Dr. *Munkácsi Bernát*. Hogy hová fejlődött az iskola, mutatja ezen egy adat is: az 1890/91. tanévben 719 tanuló nyert falai közt oktatást. Szántó halála után *Stern Ábrahám* lett az intézet igazgatója.

Sokat lehetett volna még itt beszélnünk az iskola történetéről; a tér szűke nem engedi, csak főbb vonásokban ismertettük a szerző által gonddal összegyűjtött és világosan elrendezett anyagot.

Budapest.

DR. KECSKEMÉTI ÁRMIN.

ÚJ TANKÖNYV.

(*Bibliai Történet* a közép és polgári iskolák I. és II. osztálya számára. A világ-teremtésétől az első jeruzsálemi szentély elpusztulásáig; függékül a legfontosabb mindennapi imák magyarázata. Irta *Mandl Ármín* rabbi. Vágghely 1896.)

Nem kezdem ismertetésemet a sablonszerű panaszszal a tankönyvi irodalom tultengése fölött, mert meggyőződése, hogy egyetlen jó tankönyv létesüléséhez számos előző tankönyv szükséges, csakugy mint a természetben is a szőlőtőkének számos évi termésre van szüksége, míg teljesen akklimatizálódik és a legjobb minőségű bort szolgáltatja. Hisz a statisztika, földrajz, számtan ismeretköre bizonyára szilárdabb és megállapodottabb mint azon erkölcsi tanulságoké, melyeket a bibliából levonunk; azok ugyszólván maguk szólnak, minden módszer nélkül, nem várnak paedagogiai fogásra, hogy értékben nyerjenek; a kétszer kettő négy független ami jóindulatunktól és szeretetüktől, és mégis ezer elmén keresztül kellett szűrődnie azon tanoknak, hogy végre egy jó tankönyvet ter-

meljenek. Emellett azok tanításának módszere csaknem minden egyenrangú iskolában és osztályban azonos, egyenlő óraosztásra van kiszámítva. De a zsidó vallás alapkönyvének a bibliának csak a jó előadás adja meg lelkét; a gondatlan előadás azonban lerontja hatását és teljesen devalváltni képes. A vallástani tankönyvnek az egyes helyi szokásokat, a külön óraosztást és sok más körülményt is kell figyelembe vennie és mert még mindig nincs egységes tanmenet a zsidó vallás tanítására. Nem tudom ezt sajnálatosnak vagy örvendetesnek mondjam-e, de annyi bizonyos, hogy a tankönyvek elszaporodását ez nemcsak igazoltta, de szükségessé is teszi.

Az imént megjelent új tankönyv, dr. Mandl Ármin *Bibliai Története*, ezt tudva, de veleszületett szerénységénél fogva mentegetőzéssel jött a világra; bocsánatot kér, hogy az élők sorába lépni bátorodik s első szava az, hogy magának is egy kis helyet kér ebben a túlpaedagogizált levegőben és hogy mindjárt jó carriéret biztosítson magának, egy jónévű keresztapa dr. Bánóczy József karjain lép a világba. A tanulóifjuság pedig talán úgy gondolkodik, hogy nem illő, hogy mi Mandl rabbi úr halálából kifolyólag részben Stern Ábrahám könyvének kivonatát használjuk oly kevés szeretettel, amennyit ez a könyv bennünk ébreszt.

Mert szerző p. o. (Előszavában) helyesnek találja, hogy a tanulók, mielőtt egy korszak történetét tanulják, ismerjék annak általános jellemzését, de a tanulónak ez ellen az a kifogása, hogy az előzetes jellemzés, mely még nem mesél, száraz és elvont, másodsor pedig ez a módszer — könyvben legalább — megtéveszti az olvasót, elhitetvén vele, hogy azon fejezet végével a korszak végére is jutott, holott a következő ismét visszavezeti. Ennek elijesztő példáját láthatta volna szerző egyik történeti tankönyvben.

Szerző a tórai részt csak ismétléskép adja elő; ennek sehogyan sem felel meg, *komprimált költészet* teszi a bibliát, mely joggal panaszkodhatna a próféta szavával: *engem elhagynak, az üde víz forrását, hogy ássanak maguknak kiszáradó medenczék, melyek nem győzik a vizet.* Ennek egyik rossz példáját szintén láthatta már szerző egy polgári iskolai tankönyvben. De föltéve, hogy ilyen összevonásra szükség van az áttekinthetőség céljából, hogyan lehet akkor Farád álmanál

a 7 tehenet felemlíteni és a hét kalászt mellőzni? Sok ilyen hibába esik a szerző, de lássuk sorban.

A világ teremtése cz. fejezetben szól Ádám és Éváról is. Nagyobb hiba azonban az, hogy iskolamesteri hangon, hottal a kezében beszél a tanulóhoz és oly naíval megjegyzi, hogy lám »a bűn nem marad büntetlenül, mert nyomban követi a büntetés.« Ugyanezt látja szerző bebizonyítva a Kain és Abel cz. fejezet végén is. Ezen tétel soha az életben nem igazodik be, annyira mint a hibásan írt vallástani könyvben, melynek nyomban felmondja a tanuló a hitelt, mihelyt ily régies, iskolásszagu bölcseségeket talál benne. Ha szerző már mindenáron moralizálni akar, a helyett, hogy azt az élő előadásra bízna, mért nem emelte ki p. o. hogy Isten a világot jónak teremtette, hogy az embernek elrendelte, hogy az Édenben dolgozzék, hogy *önmegtartóztató* legyen stb. Viszont kár a bibliát korrigálni holmi agádikus hozzátételekkel, mint pl. hogy Kain csak *szégyenből* (?) hozott áldozatot, hogy Izsák »újra megnyitotta a hit forrásait, melyek Ábrahám halála után betömettek, elhanyagoltattak« (Hát a filiszteusok azelőtt nem hanyagolták el? pedig ők voltak azok a pajkos gyerekek, akik betömték, elhanyagolták!) — Vagy nem talált szerző semmi erkölcsi anyagot a bábéli torony elbeszélésében, hogy azt meg sem említi? Pedig mily tanulságos az, hogy az emberek eszük hatalmával akarják az eget ostromolni és im Isten megszegyeníti, hogy éppen eszükjárását, gondolkodásuk módját, nyelvüket megzavarja, hogy azóta nem tudnak egyetértésre jutni, gagyognak egymással szemben mint a kisderek és nem képesek az emberiség nagy eszméjét megvalósítani, hanem mint külön kis töredékek, nemzetek versenyeznek egymással, esztelen háborukat viselnek, — ők az eszes lények; saját országukat sem tudják jól berendezni, kik az eget akarták feltépni, hogy az istenséget megbuktassák.

Azt mondja szerző, hogy Jákob fiai Egiptomban tanulák a művészetet, a szobrászatot, írást. Sém és Éber bethamidrásában nem nyitott könyv mellett üzték a pilpult? Szerző ur! ön előtt — úgy látszik, »bedugultak a hit forrásai«, elhanyagolta azokat; ne zavarja legalább az apró báránnyák vizét felülről.

Nem akarok oly soká e tárgynál maradni. Csak még

nehány nyelvi pontatlanságot akarok felemlíteni: 6. oldal: Rebeka (Izsáknak) *ikertestvért* szült. 8. old.: a 10 testvér elhatározta, hogy az álmodozót megölik. U. o. Egy alkalommal mindkettőnek igen különös álmuk volt. Két közbeszurt mondat is van itt: Benjamin stb. és minden egiptomi király stb., mely sehogy sem illeszthető a mondat szerkezetébe és e miatt tankönyvbe, melyet bemagolni szoktak, nem való. 9. old.: a 3 bő esztendő, melyeket József jövendölt, csakugyan bekövetkezett. U. o. A 9 testvér haza ment és elbeszéltek. U. o. Midőn a 10 testvér másodszor jöttek Egiptomba. — Magyar talanság és írói önkény a neveket így átírni: *Noach, Binjámín*. Hát a magyar nyelv szelleme minek hódította meg e szokat, minek asszimilálta a maga nyelvyanyagához, hogy szerző most ismét kitagadja?

A szerkezetben megboszolja magát az a — különben helyes elv — hogy az ünnepeket történelmi kapcsolatukban tárgyalja, hogy azok külön tárgyalására ne kelljen külön bevezetéssel tölteni az időt (Előszó); szerző ugyanis az újév és engesztelési ünnepet kénytelen *»agur orchá»* a szukkóth ünnepéhez vonni. Ha már ezen koncesszió megtételére kénytelen, jobb lett volna a 3 történelmi ünnepet ezekkel együtt a történet végén tárgyalni, rövid visszapillantást vetve a történelmi okra. Hisz ugy is kell *»Mózes tana»* cz. fejezetben az egész tóra főbb erkölcsi eszméinek összegezését adnia.

A könyv második része Jósuától a királyság végéig képezi a könyv tulajdonképi tartalmát. Ez már sokkal sikerültebb és komoly figyelmet érdemlő munka. Legfőbb jelessége abban áll, hogy rövid; mindössze 42 oldalon tárgyalja e korszak eseményeit; azonkívül jól tudta szerző, mit kell ezek közül felemlíteni és mit mellőzni. Az előszóban hangoztatott elvét, hogy a korok jellemzését előre bocsátja, csak két ízben tartja be: a Birák felsorolása előtt és ekkor helyesen jár el, mert csak a közállapotokat ismerteti (épen úgy mint Stern Ábrahám Izraél története), másodszor pedig a kettészakadt ország királyai előtt és ekkor előlegez már oly ismereteket, melyeket induktíve kell a tanulói fűszággal megállapíttatni.

Itt is mellőz azonban szerző oly részleteket, melyeket igen előnyösen lehet a vallásos nevelés céljából kiaknázni. Miért nem mondja el pl. a Náthán próféta gyönyörű

hasonlatát a báránypásztorról, melyen a gyermekek oly áhitatosan épülnek. Én részemről soha sem mulasztom el annak gyönyörű parafrázisát Sudermann *»Es war»* cz. regényében az illető előadás előtt ismételtén elolvasni és azt annak megrázó drámaiasságával előadni; de nem is felejtik el a gyermekek és — sohasem kéreznék ki azon félórán. Mellőzi a Salamon ítéletét is, melyet műkedvelő gyermekek a képirásból is ismernek; talán pedagógiai kifogása van az ellen? Nézetem szerint nincs fontosabb pedagógiai elv annál, hogy a zsidógyermek a bibliát legalább úgy ismerje, mint a református, pedig a református gyermek ugyancsak tud Salamon ítéletéről.

De nemcsak eseményeket nem aknázi ki, hanem a bibliai szólásmódokat sem alkalmazza elegendő bőségben a maguk helyén. Rehabeám nyilatkozatát, mely oly velős és oly fenséges a nagyság és kicsinyiség szembeállításánál fogva, itt semmitmondó pár szóvá zsugorodik össze: *»Ha atyám fenytett veszőkkel, én ostorral sujtak majd benneteket.»* Viszont kelletnél többet foglalkozik a silány királyokkal. Minek pl. az a sok puszta név az 55. oldalon?

Nyelve szegényes. Így pl. a *»helyes uton haladni»* Ádám-tól az utolsó királyig legalább 15-ször fordul elő, csak a 54. és 55-ik oldalon (kb. egy azon leckeében) is kétszer. Alapos félreértésre ad okot a 69. old. e mondat: A *»korábbi próféta»*-tól (*nebiim risonim*) nem maradt ránk írott emlék... A későbbi próféták (*nebiim achronim*) beszédjei szentírásunk egy részét képezik. Nem azt hinné az ember ezekből, hogy *nebiim risonim* alatt Illést és Elisát (Elizeus) kell érteni. Pedig a héber elnevezésben *risonim*-on nem a korábbiakat, hanem az előbbieket, azaz a szentírás könyveinek rendjében előbb állókat kell érteni; ennek megfelelően *acharonim* hátsóknak fordítandó (ezt F. M. Zs. T. I. r.-ben úgy is találjuk; ennek bírálója e folyóiratban ezt kifogásolta; az itt idézett hely bizonyára meggyőzné őt tévedéséről.)

A szemelvények megválogatásában helyes érzéket tanusít. De a Jeremiás 20. fejezete épenséggel nem nyújt valami különös gyönyört vagy tanulságot a tanulóknak. A Példabeszédek X. és XVI. fejezetének egyes aphorismáit külön-külön kikezdésbe kellett volna szedni; mert azok mindegyike egy-egy befejezett egész; így azonban csak zűrzavaros elmefuttatásnak

látszanak. A Koheleti szemelvényekben egy-egy sikamlós tartalmu (pl. ölelgetés stb.), vagy különben nehezen érthető vers kimaradhatott volna.

Ezekkel bírálói tisztünknek, úgy hisszük, eleget tettünk, bár a tankönyvnek sem előnyeit, sem hibáit ki nem merítettük. Mindenesetre javításra szorul, de képes is. Hogy mily sikerrel fog társaival megküzdeni, a jövő titka.

Budapest.

DR. FENYES MÓR.

KÜTFÖK.

275. sz.

JÓZSEF CSÁSZÁRNAK A ZSIDÓKRA VONATKOZÓ RENDSZABÁLYA.

Sistematica gentis Judaicae regulatio.

Illustrissimi, Reverendissimi, Spectabiles, ac Magnifici, Perillustres, item et Generosi Domini Nobis observandissimi.

1828. Informationibus in puncto Systematicae Gentis Judaicae Regulationis interventis et abhinc Suae Majestati Sacratissimae demisse repraesentatis, Altefata Sua Majestas Sacratissima sequentem elargiri dignata est, clementissimam Resolutionem Regiam et quidem: Primo: Ut ad quosvis contractus, obligationes, Testamenta, Libros Mercantiles, cuncta demum Documenta, et Instrumenta, quae sive in Judiciis, sive in Extra-Judicialibus Negotiorum Pertractationibus Obligationem aliquam inducere deberent, Idemque in Judiciis ejusvis Provinciae usitato sub Poena nullitatis et denegatione Jurisdictionatae Assistentiae conficienda et expedienda adigantur, generatim autem Hungaricum Latinum, et Germanicum Idioma praescribatur, quo Christiani in vel extra Judicialibus Foris partium illarum uti solent; ad hoc attamen, ut ordinatio haec plenam functionis vim consequatur, Judaeisque omnes dispositioni huic semet subducendi praetextus praescindantur, eisdem Primo peremptorius duorum Annorum Terminus praefigatur, quo scilicet adultiores saltem, et ad mercimonia tractanda propediem applicandi Juvenes eos in discendis Linguis usitatis progressus facere valeant, quorum adminiculo universae Genti suae ad condendos Linguis in Regnis hisce vigentibus Contractus, Obligationes etc. opitulari queant.

In Nexu horum itaque Judaeis medio concernentium Jurisdictionum praemissa omnia, in quantum eisdem scitu necessaria essent, debite publicari. et explanari benigne vult sacratissima sua Majestas, ea ulteriori expressa Declaratione, quod Altefata sua Majestas Linguae tum Hebraicae (excepta duntaxat cultu Divino) tum signanter Linguae Judaeorum vernaculae, seu Judaico-Germanicae vulgo Judisch-deutsch usum in cunctis, praesertis tum Judicialibus, tum extra-Judicialibus negotiorum Pertractationibus de altissima Autoritate Sua Regia abrogare constituerit ac in vicem antelatorum sublatorum Judaeorum Idiomatum Linguarum in Provinciis vigentium usum debine apud Judaeos ubivis introductum clementer velit; quodve cuncta post praefati

biennalis Terminis a Dato publicationis ubique computandi effluxum, seu puro Hebraico, seu Judaico apud Gentem hanc vernaculo Idiomate exarata, aut Hebraicis duntaxat, et Judaicis characteribus scripta aut subscripta Instrumenta, quae scilicet Obligationem quandam, aut fidem publicam in Judiciis, aut extra Judicialibus Pertractationibus inducere solent, quantumvis talia per Rabinos scripta, aut subscripta forent, de altissima expressa voluntate Regia ipso facto pro nullis, ac invigorosis declarantur.

Secundo: Ut Judaica Juventus condiscendarum Linguarum in Provinciis vigentium sufficientem opportunitatem nanciscatur, Gentibus huius scholarum Judaicarum juxta Normalem Institutionis Methodum instruendarum Introductionis adminiculo succurratur.

Tertio: Ut Scholarum quoque publicarum Nationalium jam constitutorum frequentatio eisdem ex peculiari Gratia Caesareo — Regia admitti possit.

Quarto: Siquidem plerique Judaeorum Libri Idiomatibus a Lingua Sacra, seu striete Hebraica plurimum discrepantibus, ac Regiae Universitatis Commembris penitus ignotis conceinnati sint, ac proinde juxta Principia Censurae per sacratissimam suam Majestatem clementer stabilita censurari nequeant, sed et Notorium sit ex ejusmodi potissimum Librorum Lectione Judaeos praesertim peritiores eorundem continuum, quasi Idiomatum suorum Exercitationem haurire, ad admaturandam Idiomatum Judaicorum extirpationem, simulque Linguarum in Provinciis vigentium Propagationem clementer statuitur, ut exceptis iis puro duntaxat Hebraico Sermone exaratis Libris, qui apud Judaeos ad classem striete Sacrorum, ac Ritualium pertinent, ac pro peragendo cultu Divino apud Gentem hanc usitato, persolvendisque Caeremoniis, ac Precibus eisdem propriis necessariis, omnium omnino reliquorum ad quancunque demum classem referibilium Librorum, sive Hebraico puro sive Judaico corrupto Idiomate, aut Hebraicis duntaxat characteribus axaratorum Impressio aut undecunque demum ad Regna haec faciendi Inductio absolute, ac severissime prohibeatur.

Secundo: Siquidem novum Scholarum Judaicarum in quavis Provincia sub Invectione Directoris Normaliter introducendarum Institutum ob notam Judaeorum perfidiam, ingenitaeque iisdem Praejudicia difficultatibus cariturum non sit, ac proinde procul dubio peculiarem ex parte Dominorum Superiorum Regionum, Studiorum Directorum Attentionem, ac vigilantiam exposcet; sed et praeterea in ipsa operis huius effectuatione occasione adinveniendi, ac stabilendi fundi pro sumptibus ad scholas has neo-introducendae impendendis requisitae non leves difficultates ac molestiae superandae praevideantur; hinc in primordio ardui huius operis illa duntaxat Provisio facienda est, ut in quovis Districtu, ac signanter

a) Loco tali, ubi Judaei maiori numero degunt, cujusve deleectus antelatis superioribus Regiis Directoribus defertur, una, eaque Capitalis schola Judaica introduci valeat. Caeterum habita Reflexione

illa, quod in uno, alterove studiorum Districtu quam complures e numerosioribus familiis constantes, longeque ab invicem dissitae Judaeae communitates existant, pro quarum Inventute una schola minus suffectura esset, Judicio ac Arbitrio Superiorum Regionum Studiorum Directorum plene relinquatur: an ad Gremiales eorundem Districtus pro ratione circumstantiarum plures etiam scholae, ubi, et quot constituendae sint? Ex quo autem

b) Ritus sui tenax natio in erectionem Gymnasii Normalistici pluribus in Locis aegre manus admotura, praevideatur ideo ad suffrendum omnem scrupulum eosque ad erectionem scholarum tanto magis excitandos Rabinis, et senioribus de benigno Jussu Regio imponatur: in Synagoga publicando Benignam hanc Resolutionem Regiam de Systematica Regulatione clementer elargitam una observationem ejusdem cum necessariam, tum honorificam popularibus omnimode persuadeant, praesertim intuitu Literarum in scholis publicis discendarum.

c) Definitionem objecti illius: ex quot Classibus, et Magistris scholas ejusmodi constare oportet? tantisper in suspensio relinquatur.

d) Dubium nullum est, Judaeis in scholis pro Gente hac introducendis praeferebantur in Linguis in Regnis his vigentibus Germanica scilicet Hungarica et Slavonica, Arithmetica item, aliisque Disciplinis communem omnigenae Religionis hominibus utilitatem praeseferentibus, ac in scholis Christianis Nationalibus ventillari solitis instituendos venire. Quod attamen ipsarum Linguarum in scholis antelatis Judaicis condiscendarum qualiter ordinandam Distributionem concerneret, objectum hoc subinde determinabitur.

e) Cum cuncta ea, quae in Scholis Nationalibus Normalisticis pertractari solent, ad utilitatis omnigenae Religionis, ac sectae hominibus communis scopum directa essent, ac proinde et Judaeis utilia esse possent; ad haec fine introducendae ad omnes, Nationales tum Catholicorum, tum alienae Religionis hominum scholas uniformitatis, praecavendorumque simul notabilium sumptuum pro casu inutilis, ac dispendiosae Libellorum Scholarum Multiplicationis cum sensibili Fundi Litterarii Damno profundendorum ad id potissimum reflectendum, conatusque convertendi sint, ut nempe ex Libellis Scholasticis profanis pro Nationalibus cujuscunque Religionis scholis deservituris cuncta ea, quae ad objectum Religionis quaqua ratione referri possent, penitus exmittantur, taliterque nunc memorati Libelli profani pro omnibus Nationalibus scholis uniformiter: praeductis itaque considerationibus spectatis, et expensis, Systemati huicce Generali comparate ad scholas quoque Judaicas inhaerendum erit, sequaciter Libelli quivis profani antelata modalitate adpromptandi ac modificandi pro scholis quoque Judaicis adhibendi venient.

Quod porro ipsam Judaicam Dogmatis Institutionem concerneret, quemadmodum in scholis christianorum Nationalibus pro Praelectionibus catecheticis certi dies, ac horae juxta Systema Literarium destinata essent, ita pariter ad conciliandam neo-erigendis his scholis

Judaicis ex parte Gentis hujus ad diffidentiam, et suspitiones pronae majorem fiduciam, Animique propensionem, obtinendumque id, ut primis statim Annis majore alacritate, citraque resensum et Abhorrentiam aliquam frequentiores discipuli convenient, communitatibus Judaicis, ad quarum Gremium scholae introducentur, admittetur, quin et imponetur illud, ut in quavis ejusmodi neo erigenda schola pro Judaici Dogmatis Institutione Praeceptorem (sumptibus eatenus per solos Judaicarum Prolum Parentes suppeditandis) servare sibi curae habeant, ea nempe ratione, ut Is horis illis, quae in Nationalibus Christianorum scholis pro Praelectionibus catecheticis praefixae sunt Proles cunctas Judaicas ad neo introductam scholam Localem Judaicam confluentes in Dogmate, ac Religione Judaica erudire teneatur; exceptis autem horis istis scholasticis Discipulos Judaicos congregare, in unum cogere, eosdemque extra ordinarias quoque Horas eidem plene interdictum sit; caeterum is in ordine ad externam Disciplinam ad evitandas omnes turbas, Dissensiones, ac confusiones Locali Nationalium scholarum Directori subordinatur, ac parere teneatur.

f) In Primordio saltem novae hujus Institutionis, ac primis saltem Annis Christiani solum Instructores adhibeantur. Necesse tamen est, ut cum tempore applicandi Judaici Praeceptores in Legendo, Scribendo, et Arithmetica apud Paedagogos Christianos informationem capiant, et taliter aequalitas perfecta in docendo existat, hunc porro in finem eisdem medio Districtualium Scholarum Nationalium Inspectorum districtum imponetur, ne cum Disciplinis Methodo Normalistica pertractandis ac ad quas docendas iidem constituti forent, alias huc non pertinentes cognitiones, ac ne ipsum quoque Judaicum Dogma commiscere ausint; cum pro hujus Institutione peculiaris alioquin Praeceptor ordinatus habeatur: ac quo huic ordinationi exactus mos geratur, iidem districtuales Inspectores solenter invigilabunt, ne secus per innatam Genti huic astutiam, subdolumque agendi rationem praecipuus neo erigendarum harum scholarum scopus per Samam Suam Mattem elementem praefixus a vero et recto Tramite abstrahatur.

g) Cum ad docendum in scholis Judaicis destinati praevie in Normalistica Methodo praeparari, ac institui debeant; ideoque homines per Judaeorum Communitates pro Informativibus proponendi per Inspectores scholarum Nationalium diligenter, ea caeteroquin ad Communitates praenitenda cohortatione, ut illae non tantum qualitates ad instruendum, sed notas quoque proponendum, virtutes respiciant, et de iis certae sint. Ne autem Judaei solitis Tergiversationibus suis effectum hujus Instituti eludant, aut remorentur, medio concernentium Jurisdictionum iis demandetur, ut illico, praeruptaque omni mora ex Gremialibus ejusvis studiorum Districtus Communitatibus saltem tria gerendo Praeceptoris Muneri idonea subjecta attactis Districtualibus Nationalium Scholarum Inspectoribus intra bimestre spatium nominatenus designent, dictaque Individua ad vicinas praeparandorum scholas exmittant, quod hi iidem sufficientem ad docendum habilitatem consequi valeant.

h) Circa frequentandas Cristianorum Scholas praecise Libertas Judaeis relinquatur, et Christiani Instructores ad Scholas eorum saltem pro Casu illo penes ejectandum juxta proportionem in Taxae Tolerantialis Depensione haberi solitam Salarium constituantur, si Judaei intra praescriptum Terminum bimestrem idoneos a medio sui candidatos praesentare different, adve vicinas praeparandorum Scholas haud exmitterent. Ubi demum ad Scholas has Judaicas Judaici Praeceptores Normali Methodo imbuti applicabuntur, eorundem salaria non nisi de casu ad casum pro ratione circumstantiarum, de comperiendi subjecti ejusmodi Judaici majoris, vel minoris habilitatis ejectanda erunt.

i) Veluti jam superius sub h) attactum est, Judaei per Rabinos et seniores ad erigendas Scholas nationales Judaicas extimentur, iisdemque omnis scrupulus, Metus, ac praeconcepia ex innatis suis Praejudiciis suspicio pro posse adimatur. In ordine attamen ad delectum Christianorum Praeceptorum ipsis Judaicis Communitatibus ad conciliandam majorem erga Scholas has neo erigendas fiduciam deferendum, caute admodum, nullaque non cum Circumspectatione in occurrentibus eatenus casibus procedatur, ne secus Judaei contra neo erigendas Scholas hic, aut illic nefors praecupati ac sinistra Consilia in obversum altissimarum Intentionum Regiarum ensuri, occasione ipsius Magistrorum Delectus instituendi perniciosas Collusiones, aut nefarios gressus ab altissimis Intentionibus Regiis deflectentes moliantur.

k) Circa id ut Judaei vel inviti ad Proles suas ad Scholas neo erigendas Judaicas mittendas adigantur, taliterque simul Idiomatis Judaici abrogatio quo meliori modo accereretur sequentia media adhibenda venient, nempe:

1. Ut in locis illis, ubi Scholae Judaicae modalitate supra designata introducendae disponentur, omnis privata Judaeorum Praeceptorum Instructio severissime interdicatur, ac proinde in Locis talibus omnes Praeceptores Judaici tum publici, tum Privati ab Institutione Prolum Judaicarum sub poenis Arbitrariis per Locales Magistratus praevericantibus infligendis arceantur.

2. Ut post definiendi ejusdam Terminum E. G. quadriennii a Dato publicationis effluxum omnes illi Praeceptores Judaici tum publici, tum privati etiam in Locis illis, ubi nulla Schola Judaica erigenda veniet, a paritate Normae quoad Christianarum quoque Scholarum Institutum praescriptae a Prolum Judaicarum Institutione removeantur ac severissime inhiibeantur, qui fidedigno Scholae ejusdam Nationalis Christianae aut Judaicae Directionis Attestato mediante coram districtuali Scholarum Nationalium Inspectore producendo semet legitimare nequiverint, quod in normalistica Methodo, impertiendaque Judaicae Juventuti iuxta dictam Methodum Instructione, sufficienti, ac requisita cognitione imbuti sint.

3. Ut post definiendi pariter, ast longioris Terminum e. g. Decennii a Dato publicationis effluxum nullus Judaeorum 25. Aetatis Annus nondum transgressus ad opificium quoddam exercendum, aut Fornicem

servandum, aut Arendam suscipiendam, aut denique majoris momenti Quaestum e. g. cum Lana, Pellibus, Tabaca, Frumento etc. promovendum, (in quo scilicet praecipua Gentis hujus merendi media posita forent) sub severissimarum poenarum Comminatione admittatur, nisi fidedigno nationalis cujusdam Scholae Christianae, aut Judaicae Directionis Attestato, coram concernenti publico Magistratu producendo edocuerit, semet Nationalem quandam Scholam aut Judaicam, aut Christianam frequentasse, in eademque requisita Instructione imbutum fuisse.

4. Ut in quovis Loco, ubi Schola Judaica Nationalis introduceretur, cunctae ad Communitatem Judaicam Localem pertinentes proles sexum aetatis Annum assecutae in concursu Individui Scholaris, ac Localis Jurisdictionis accurate conscribantur, ac ad Localem Judaicam Scholam frequentandam adigantur, Praevaricantes vero contra ordinationem hanc Parentes: Judaici Poenis eatenus conformiter nationalium Scholarum systemati statutis subijciantur. Ne vero

1) Instituti hujus Scholaris felicibus Avibus inchoati ultiores progressus, indeque sperandi fructus per intervenientes quosdam defectus sistantur, aut plene evanescat, praeter et ultra circa Scholas has neo erigendas peculiarem vigilantiam; ac periodicam earundem visitationem Districtualibus nationalium Scholarum Inspectoribus medio concernentium superiorum Regionum Scholarum, ac studiorum Directorum imponatur, quo iidem medio superioritatis suae Regio huic Consilio Locumtenentiali de Tempore in Tempus, ac signanter intra quodvis semestre spatium, reflexe ad novi hujus Instituti cursum, ac progressum numerum item Judaicarum Prolium Scholas tum has, tum nationales Christianas etiam frequentantium, earundem mores, Applicationem, et prospectum cuncta demum reliqua scitu necessaria objecta Tabellares Informationes modalitate Christianarum Scholarum Instituto conformi submittere noverint, neque intermittant.

Tertio: Proles Judaicae Christianas Scholas frequentantes pari modo, uti Viennae in Scholis fieri solet, etiam in Hungaria tractandae erunt, atque hunc in finem constitutae hac in Re relate ad Judaeos Gymnasia Haereditiarum Provincialium Regiarum Germanicarum frequentantes Regulae sine faciendi necessarii Usus elementer communicabuntur.

Quarto: Clementer vult sua Majestas Ssima at relate ad exquirendum Scholarum Fundum benevolus adeoque procul omni Coactione Tsactatus ineatur, talique ratione Ingens, quae alias ex modo ipso teentura esset, rei odiositas, nullis coactivis medijs admissis praecaveatur, quod ipsum, ac praeterea etiam quantitas summarum circa erigendas ejusmodi Scholas requisitarum medio tempore uberius cognoscenda horsum repraesentetur; quapropter etiam necessum erit, ut per Concernentes Jurisdictiones, adeoque et Praetitulatas Dominationes Vestras auditis Judaicis Communitatibus Fundus pro Scholis intra bimestrem Terminum proponatur, eatenusque cum Domino Superiore Regio Districtus concernentis Directore Cointelligentia foveatur, desu-

perque Informatio post eundem bimestrem Terminum statim isthuc submittatur.

Quinto: Punctum illud ideale: ut in principalibus Civitatibus potentiores nec ab altioribus Scholis, ubi Universitates habentur, nec ab aliquo studio (excepta Theologia) excludantur, tanto minus Difficultati cuidam subjacere, quod Judaica Gens nec Legibus Patris, nec Benignis Idealibus Resolutionibus ab altiarum Scholarum frequentatione arceatur, quodve per elementer intentionatam Gentis hujus meliorem Institutionem, ac moralis eorum Indolis excultivationem, eosdem ad altiora quoque studia capessenda sufficienter habilitandos esse sperare licet.

Sexto: In ordine ad illud ideale Punctum, quo introductio omnium Judaicorum Librorum ex Provinciis extraneis prohiberi, ac ita, velut in Bohemia Impressio Librorum suorum in propria ad id destinato Typographia sub peculiari Censura hoc in fine constituenda ordinari benigne praecipitur; ad Benignam Resolutionem Regiam superius puncti primi §. 4-to attactam, is in eo Concentratam provocari: ut omnium Librorum profanorum sive puro Hebraico, sive Judaico corrupto Idiomate, aut Hebraicis duntaxat characteribus exaratorum Impressio, aut undecunque demum faciendi Introductio severissime inhibeatur. Ex sacris vero Judaicorum Libris, illis nempe, qui pro Divino eorumdem cultu, persolvendisque juxta Ritum Genti huic proprium Caeremoniis, ac precibus suis necessarii essent, illi duntaxat imprimis admittantur, qui puro Hebraico sermone exarati fuerint, ac proinde juxta Principia Censurae per Ssmam suam Mastem elementer stabilita regulari Censurae potuerint, eo caeteroquin hic subeexo: Elenchum ejusmodi sacrorum Librorum Praegae impressorum proximius subsecutum iri.

Septimo: Pro Norma Generali statuendum est, ne deinceps Judaeis Fundos rurales aliter in Arenda tenere liceat, nisi hoc manibus Judaicis cultivari faciant, ac desper Jurisdictionis Magistratibus singularis vigilantia commendetur.

Octavo: Ea est positiva Benigna voluntas Regia, ut Judaeis etiam Aurigatione vitae media quaerere absque ulla Restrictione concedatur, hieque modus merendi omnibus Incolis indistinctim pateat, consequenter non certo duntaxat Generi Hominum per sic dicta Privilegia Cehalia privative relinquatur.

Nono Decimo, Undecimo, et Duodecimo: Quae hucusque introductae erant Prohibitiones circa artem sigillorum Sculptoriam, Pulveris Pyrei, et Salis Nytri quaestum deinceps tollendum, et hoc in genere Christianis etiam pares efficiendos Judaeos benigne vult Altfata Sua Majestas, excepto solum accessu ad vicinias fodinarum, qui et deinceps usu moderno interdictus maneat. Item Casibus Prohibitionum per Positivam Legem definitis. Opificia autem non saltem pro nobilibus, atque in Locis illis, ubi Privilegiales Mechanicorum Cehae non existunt, exercere, verum etiam Cehas ipsas ea ratione ingredi valeant, ut Magistri Opifices pro Tyrocinio condisceant artis Judaicas Proles

per inde suscipere, ac illo absoluto in Sodales, hos autem successive in Magistros assumere, creareque. Ne porro Pueri in condisendo Tyrocinio futuri caeteris durius habeantur, vexentur, vel quascunque alias Injurias patiantur, publicae etiam Jurisdictionis tum Localis, cum Universalis vigilantia adesse teneatur, et in Contravenientes statuenda pro Exemplo poena provideatur. Praeterea cum Victus Hebraicae Gentis hominum vi instituti Religionis suae ab eo, quem Christiani habeant, distinctus sit, una Magistri Opifices indulgeant, neque ulla ratione Impedimentum ponere attentent, ut si Parentes, apud quos Victu suo potiri possent, absint, privatum propriumque Victum habere valeant.

Decimo tertio: Duo omnia illa distinctiva signa, quae Judaicae Nationis homines a reliquis secernebant, deinceps tollantur, non tantum Gladii gestationem admittendum, sed et praeterea ordinandum decrevit Altfata sua Majestas, ut Barbam, aliaque in usu existentia extrinseca Religionis suae signa deponere debeant, vicissim autem in Scholis, item Opificiorum Tyrocinio ab omnibus vexis et justa querulandi ansa serio per Magistratus protegantur, proinde his severa catus Obligatio imponatur.

Quam proinde clementissimam Resolutionem Regiam veluti sub hodierno respective Districtualibus Dominis superioribus Regiis Studiorum Direktoribus Finem in eum ab hinc perscriptam, ut relate ad ea, quae negotia Studiorum Districtus sui respiciunt, Cointelligentiam cum Praetitulatis Dominationibus Vestris, foveant, ab Eisdem ubi necessitas exigerit, assistantiam petant, Praetitulatis Dominationibus Vestris, eo cum Benigno Mandato Regio hisce intimandum habet Consilium isthoc Regium Locumtenentiale: quatenus Benignae hujus Resolutionis Regiae Gremialibus suis Judaicis publicatione facta ad effectum ejusdem necessaria agere, in iis, quae Negotia Studiorum respiciunt, cum respectivis Dominis Superioribus Regiis Studiorum Directoribus cointelligentiam fovere, ubi vero ab iis assistentia Earundem desiderabitur, eam ipsis suppeditare, ac demum informationem quoque suam isthuc submittere noverint. Datum ex Consilio Regio Locumtenentiale Hungarico Posonii die trigesima prima Mensis Martii Anno Millesimo Septingentesimo Octuagesimo Tertio celebrato.

Praetitulatarum Dominationum Vestrarum ad Officia paretissimi.

Országos levélt. Helyt. t. Id. Jud., Fejérvármegye levélt. fasc. 50., no. 118., 1783. Mosony és Pozsony megyék levéltára anno 1783.

Közl: DR. BÜCHLER SÁNDOR.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Perles J.*, Predigten, Aus dem Nachlass herausgegeben von Dr. F. Perles. München 1896. — *Lőw J.*, Az ezredév. Nyolcz beszéd. Szeged 1896. — *Dr. Vajda B.*, A zsidók története Abonyban és vidékén. Budapest 1896. — *Dr. Mandl Á.*, Bibliai történet stb. Vágújhely 1896. — *Mandl B.*, A pesti izraelita hitközség VI. osztályu elemi fiúiskolájának története. Külön lenyomat »A magyar-zsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfiája« cz. műből. Budapest 1896. — *Dr. Fischer Mihály*, Ünnepi beszéd. (Millenium) Zombor — *Dr. Koenigsberger B.*, Hiobstudien. Boroszló 1896. — *Dr. Perles F.*, Zur althebräischen Strophik. Bécs 1896. (Külön lenyomat a »Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes« X. kötetéből.) — A pozsonyi kereskedelmi akadémia, a vágújhelyi izr. reáliskola, a nyitrai izr. népiskola, a bajai izr. elemi és polgári fiú- és leányiskola, a b. gyarmati izr. elemi iskola stb. Értesítői. — *Schechter S.*, Agadath Shir Hashirim edited from a Parma manuscript annotated and illustrated with parallel passages from numerous mss. and early prints, with a postscript on the history of the work. Reprinted from the »Jewish Quarterly Review« Cambridge 1896. — *Pollák K.*, Szefer Tikkun Middóth Hannefes. (Salamon Ibn Gabirol egyik művéből; kéziratok alapján kiadva, héber nyelven, jegyzetekkel.) Pozsony 1896. — *Friedmann M.*, Onkelos und Akylas Bécs 1896 (A bécsi rabbiszeminárium Értesítőjében.) — *Bacher W.*, Joseph Derenbourg sa vie et son oeuvre (21 aout 1811—29 juillet 1895). Paris, 1896. (Külön lenyomat a Revue des Études Juives XXXII. kötetéből.) — *Rapaport B.*, Abulmení Maimuni Ábrahám élete és művei tekintettel az agada magyarázatának történetére. (dissz.). Bpest, 1896. — *Dr. Fényes M.*, A zsidó istentisztelet és a vele kapcsolatos vallási intézmények történeti és rendszeres ismertetése (liturgia). Budapest, 1896. — *Dr. Fényes M.*, A zsidók története. II. rész.

A talmud befejezésétől napjainkig. Irodalmi szemelvényekkel. Budapest, 1896. — A magyar-zsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfiája. Hazánk ezredéves ünnepének és a zsidó vallás reczupialásának kegyeletes emlékére kiadja az »országos izraelita tanító-egyesület«. Szerkesztették Barna Jónás és Csukási Fülöp. 2 kötet. Budapest, 1896.

Az orsz. rabbiképző-intézet éppen megjelent Értesítője első helyen a milleniumról és az ezen alkalomból tartott ünnepélyről szól. Az intézeti templomban lefolyt ünnepélyes istentiszteleten az ünnepi szónoklatot dr. Wellesz Gyula rabbijelölt tartotta. A díszülésen Balog Ármin tanár méltatta a nap eseményét; több tanuló hazafias költeményeket szavalt és az egyik szabad előadást tartott. A milleniumi ünnepélyekre számos hitközség fordult az intézethez ünnepi szónokért. Az intézet igyekezett e kérelmeknek eleget tenni és örömmel tapasztalta, hogy a hitközségek az ajánlott hallgatókkal, kik a rájuk bízott feladatot derekasan oldották meg, teljesen meg voltak elégedve. — Az intézetnek a lefolyt iskola-évben 18 hallgatója és 53 tanulója volt. Rabbvizsgálatot tett 6 jelölt, kik közül eddig három van állásban. Ősztündiadjában és segélyekben kerek összegben 3500 forint osztott ki a növendékek között. Az Értesítő ezeken kívül az év történetére vonatkozó egyéb adatokat közöl. — E helyütt megemlítjük, hogy egy orosz író a »Hamelice« cz. héber újságban, egy Oroszországban felállítandó rabbiképző alkalmából az európai és amerikai szeminariumokról cikket ír. Részletesen ismerteti valamennyit és végül a budapestit ajánlja mintául, a melyben a jelöltek nemcsak szónokokká, hanem tudósokká is képezik. Különösen kiemeli, hogy a budapesti intézet növendékei kiváló talmudismereteket szereznek. Az orosz író a közvéleménynek adott kifejezést. Minden beavatott tudja, hogy az egész külföld a magyar rabbiképzőt tartja az elsőnek. A hazai zsidóság nemely árnyalata minden képtelenséget bevesz, de a művelt külföld tények után és nem lármá után indul.

A milleniumi kitüntetések második sorozatában ismét több hitrokon nevével találkozunk. Legfelsőbb elismerés által lettek kitüntetve: Fürst Jakab, Kohner Ágost, Simon Jakab és baranyavári Ulmann Emil nagykereskedők; Gelléri Mór a kiállítás titkára és Neuschloss Marcell nagyparas a királyi tanácsos címet nyerte; Karsai Albert a harmadik osztályú vaskoronarendet, Deutsch Antal hirlapíró a Ferencz József-rend lovagkeresztjét kapta, Mende Bódog és Weisz Manfréd magyar nemességre emeltetett. A millenium alkalmából lett kitüntetve a híres zeneszerző Goldmark Károly is a Lipót-rend lovagkeresztjével.

A »Neue Freie Presse« az osztrák közviszonyokat korholja, a melyek mellett a Bécsben élő magyar komponista osztrák kintintetésben nem részesül. Mindeme kitüntetések örvendetes jelei annak az intensiv és közhasznú munkásságnak, melyet a zsidók a közélet terén kifejtének. E szempontból sokat támadott felekezetünk megelégedéssel vehet tudomást róluk.

Az új képviselőház tagjai közül 12 tartozik felekezetünkhez. A szabadelvű párt tagjai: Dr. Chorin Ferencz; Dr. Heltai Ferencz (uj); Dr. Mezei Mór; Dr. Nagy Sándor; Dr. Neményi Ambrus; Dr. Neumann Ármin; Dr. Rosenberg Gyula; Dr. Sámuel Lázár (uj); Weisz Berthold (uj); Wolfner Tivadar (uj). Dr. Barta Ödön (uj) a Kossuth-párthoz és Dr. Visontai Soma az Ugron-párthoz tartozik. A régi képviselőháznak 9 zsidóhittű tagja volt, kik közül Dr. Jellinek Arthur és Dr. Mandel Pál kimaradtak.

Dr. Tauber M. a prágai főrabbi helyettese, 55 éves korában meghalt. Ifjúságát részben hazánkban töltötte, tudását itteni iskolákban gyarapította.

A »Jüdische Presse« mint próféta. A nevezett berlini lap tücsköt-bogarat ír össze a magyar viszonyokról. Tudva azt, hogy hazánkban sem olvasói, sem hívei nincsenek, mindeddig nem vetettünk ügyet jámbor tévelygéseire. A Presse »jólétesültsége« azonban napról-napra nő. Egyik utóbbi számában a felekezeti politika régös útjáról, a magyar irodalom virágos mezejére csap át és a német alaposságot kompromittáló tudatlansággal a hazai zsidó történet monografiáról is nyilatkozik. Nemesak arról ítélt, a mi már megjelent, hanem arról is, a mi még csak ezental fog megjelenni. Azt írja ugyanis, hogy az IMIT által megkoszorozott történeti pályaművek — Pollák, A soproni zsidók története és Büchler, A Budapest területén létezett zsidó közösségek története — »kevésbé« sikerültek. Ezt csak prófétai ihlettségben mondhatja, mert a nevezett művek eddigelé még nem láttak napvilágot. Mit szólna »J. P.«, ha hasonló alapossággal írnának a német viszonyokról?

A bécsi rabbiszemináriumnak az utolsó Értesítő kimutatása szerint 37 hallgatója (2 rendkívüli) és 12 tanulója volt. A 49 növendék közül 27 galicziai és 7 magyar származású. Az intézet alapítókéjén kívül kerek összegben 13.000 forint évi járuléka fölött rendelkezik, melyhez a kormány 5000 és a bécsi hitközség 4000 forinttal járul. Segélyekben és ösztöndíjakban a tanulók közt közel 10.000 forintot osztottak ki a lefolyt iskolaévben. Az intézet szervezetét és tanrendjét más alkalommal ismertettük.

Reakció és antiszemitizmus. Wlassich Gyula miniszter a csáktornyai küldöttségnek, mely neki a mandátumot átnyújtotta, az antiszemitizmust a reakcióval azonosította, midőn a következő kijelentést tette: »bizonyos lelki nyugtalansággal látom, hogy szülő vármegyém, mely Deák Ferencz és a Csányiak vármegyéje, mely a haladás terén mindenkor az elsők között volt, a reakció szele annyira átfújta, hogy egykoron az antiszemitizmusnak volt melegeggya és ma a »néppárt« tetszetős jelzava alatt hirdett visszafejlődés szolgálatába szegődött.«

Rabbiválasztások. Adler E. (Félegyháza) Ó-Budán, dr. Rubinstein M. (Mindszent) Orosházán, dr. Adler V. Hatvanban rabbivá és dr. Singer J. Temešváron rabbihelyettesé lett megválasztva.

A szövetségesek háboruja. Ne ijedjete meg, sem az európai, sem a hazai választási hármasszövetség nem kapott hajba, mindössze Hildesheimerék és a hazai »orthodoxok« között merült fel egy kis nézeteltérés. Igaz, hogy ez az eset sem az első. Már régen, egy emberöltő előtt esett meg az első összekocczanás, midőn a ma már tiszteletre méltó aggastyán dr. Hildesheimer Izrael az azóta az orthodox nevet fölvevett hazai zsidókat a kulturának meg akarta nyerni és ezt a kulturát egy alapítandó szeminárumban a nevelendő rabbiknak is hozzáférhetővé akarta tenni. Ezen igyekezeteért az örültséggel nem is határos, hanem azonos rágalmakkal illették épen azok, kiknek táborában intímusai voltak, úgy hogy jónak látta az országot elhagyni és magának hazájában működési tért keresni. Hildesheimerék hosszú időkön át nem felejtették el itteni élményeiket és a hazai zsidóság ügyeibe nem avatkoztak. Egy idő óta azonban visszatértek ifjúkori szerelmükhöz és lapjukban settenkedve, bujkálva ismét beleártják magukat házi ügyeinkbe. Azt persze nem tudják, hogy a mi orthodoxaink hivatalos organuma azon alkalommal, hogy a Hildesheimer szemináriumának egyik magyar növendékét Altonában megválasztották, azt írta, hogy a német orthodoxok neológabbak a legszélsőbb hazai haladó hitközségnél. Különbözik nem tolnák a hazai »orthodox« talyigát és talán nem is hozták volna azokat a »súlyos áldozatokat«, melyekkel a pozsonyi jesibát a bajból »kimentették«, miről a Hildesheimerék lapja csak most értesíti a világot, midőn a nevezett jesiba a lapok hírei szerint újra bajba került, mert nem fogadta meg Hildesheimerék tanácsát, hogy a kulturát fogadja be falai közé. Így írja ezt a »Jüdische Presse«. Kár, hogy az »áldozat« súlyáról nem közöl statisztikai adatokat és arról sem értesíti a világot, hogy ez az áldozat melyik.

oltáron ment füstbe. Semmi esetre sem az ungvárin, mert akkor nem esett volna meg Hildesheimeréknél az a furcsa história, hogy az ő szemináriumokon rabbivá képesített, különben is jeles fiatal tudós és hebraista dr. Bródy H. ostentatióval fosztatott meg azon »mórénus« ezimtől, melyet Hildesheimeréktől kiérdemelt. Az ő kedves emberük insultálása kijózaníthatná Hildesheimerékat és kinyithatná szeméiket, hogy a magyar zsidóságban nem a vallás, hanem az általános és nemzeti kultúra körül folyik a harc. A hazai orthodoxok ellen tulajdonképpen a modern műveltség küzd s épezt ezért nem is lehet kétes, hogy ki lesz a győztes ebben az egyenlőtlen harcban. Hildesheimerék akarják, hogy a német zsidóság művelődjék, de a magyar zsidóság művelődése előttük nem kedves. Hol van itt a következetesség? Jöjjenek csak Hildesheimerék Magyarországra eszméikkel, hű szövetségeseik azonnal megteszik őket mindennek, csak nem — zsidónak. Mi Hildesheimerékat komoly embereknek hittük és csak sajnálhatjuk őket, hogy tájékozatlanságukban ezéljaikkal merően ellenkező törekvések olcsó eszközeivé alacsonyítottak le. Hildesheimerék jól tennék, ha a művelt államok zsidóságának példáját követnék és nem avatkoznának be illetéktelenül, habár csak lapjuk után és habár csak alárendelt kérdésekben is, más országok zsidó felekezetének belügyeibe.

A leánygymnázium 92 növendéke közül 23 tartozik felekezetünkhez.

Olvasóinkat és munkatársainkat figyelmeztetjük, hogy a szerkesztőség és a kiadóhivatal VII. Bercsay-utca 15. II. alá költözködött át. Minden küldemény és az előfizetések (egész évre 6 forint, rabbik, tanárok, tanítók 3 forint) fenti címre küldendők. Egyszersmind kérjük azon tisztelt előfizetőinket, kik hátralékban vannak, hogy az előfizetési összeget beküldeni szíveskedjenek.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893. és 1894. egyenként 2 frtért, 3 évfolyamot 5 frtért, 6 évf. 9 frtért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

TARTALOM.

Olvasóinkhoz	Lap I—IV
--------------------	-------------

TÁRSADALOM.

Emlékirat a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez az izraelita egyetemes gyűlés egybehívása tárgyában	1
M. F.: A szervezet	40
Felhívás a hazai zsidósághoz	97
Közalap	99
A közalapra adakozóknak névlajstroma	101
Dr. Hajdu Gábor: Zsidó állam	103
Ezer év	193
Dr. Vajda Béla: Hirsch Móricz báró	196
Az »országos magyar izraelita közalap« első alapítványa	200
A hatodik községkerület gyűlése	202
Dr. Körösi Lajos: A szabadelvűség győzelme	289
Dr. K. A.: Az izraelita magyar irodalmi társulat választmányi ülése	292
A papi fizetés minimuma	296

TUDOMÁNY.

Dr. Blau Lajos: Zsidó bűvészet	43
Dr. Blau Lajos: Brill S. L. rabbisági elnök talmudi lapszél-jegyzeteiből	53
Kecskenélti Ármin: A zsidó a magyar színműirodalomban	107
Dr. Szidon Adolf: Benedictió és üdvözlés	123
Dr. Blau Lajos: A szentírás betűinek száma	130
Dr. Blau Lajos: Brill S. L. rabbisági elnök talmudi lapszél-jegyzeteiből	144

Dr. Krausz Sámuel: Adatok a jeruzsálemi szentély utolsó évtizedeiből	Lap 149
Dr. Szidon Adolf: A tetragramm a jeruzsálemi templomban	207
Dr. Kecskenélti Ármin: A »zsidó« a magyar színműirodalomban	212
Dr. Blau Lajos: A szentírás szavainak száma	225
Dr. Blau Lajos: Brill S. L. rabbisági elnök talmudi lapszél-jegyzeteiből	228
Dr. Bacher Vilmos: Olaszország neve a hagyomány irodalmában	298
Dr. Blau Lajos: A szentírás versfelosztásáról	304
Dr. Blau Lajos: Brill S. L. rabbisági elnök talmudi lapszél-jegyzeteiből	315
Dr. Lövy Ferencz: Görög tájzso a talmudban	322
Dr. Büchler Sándor: József császárnak a zsidókra vonatkozó rendszabálya	323

IRODALOM.

Dr. Bernstein Béla: A héber nyelvtudomány eredetei	58
B. L. Papok és a kultusz a jeruzsálemi szentély utolsó évtizedében	64
Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve	73
Gerő Attila: Új év	78
Dr. Schwarz Gábor: Az IMIT Évkönyve	162
Dr. Klein Mór: Rendszeres zsidó vallás- és erkölcesstan	169
Dr. Blau Lajos: Irodalmi szemle	172
Szegő Arnold: Költemények	175
Dr. Grünhut Lázár: Új biblia-kiadás	238
Dr. Schwarz Gábor: A prófétai költészet	239
D. Schwarz Gábor: A vallás szerepe a nevelésben	249
B. L.: Az első héber nyomtatványok befolyása a zsidók kultuszára és kulturájára	250
B. L.: Albo vallásbölcsezetének rendszere	252
Dr. Klein Mór: A palesztinai amórák agadája	325
Dr. Büchler Sándor: Az abonyi zsidó község története	335
Dr. Grünhut Lázár: Jeruzsálem kincsei	337
Dr. Frisch Ármin: Perles József hitszónoklatai	339
B. L.: A Mária név magyarázatának története	341
Irodalmi szemle	351

ORSZÁGVILÁG.

<i>Dr. Grünhut Lázár</i> : Jeruzsálemi levél	177
<i>Dr. Goldschmied Lipót</i> : Elmélet és gyakorlat	181
<i>Dr. Weissz Gyula</i> : Az orsz. rabbiképzőintézet története	256
<i>Dr. Weissz Miksa</i> : A pesti izr. hitközség 1895. évi jelentése	260
<i>Dr. Farkas József</i> : A pesti Chevra Kadisa évi jelentése	264
<i>Dr. Grünhut Lázár</i> : Iparkiallítás Jeruzsálemben	356
<i>Dr. Sajó B.</i> : A pesti izr. nőegylet jelentése	357

TANÜGY.

<i>Dr. Bernstein Béla</i> : Vallásoktatásunk	266
<i>Stern Ábrahám</i> : A zsidó hitoktatás módszere	274
<i>Dr. Keeskeméti Árpád</i> : A pesti izr. hitközség elemi fiiskolájának története	359
<i>Dr. Fényes Mór</i> : Új tankönyv	361

KÜTFÖK.

Mária Terézia rendelete a sárosmegyei vérvád ügyében Közli <i>Pollák Káim</i>	79
Öt okmány a soproni zsidók történetéhez. Közli <i>Dr. Pollák Miksa</i>	276
A pozsonyi zsidóközség nem bízik a magyarországi rabbikban. Közli <i>Pollák Káim</i>	278
József császárnak a zsidókra vonatkozó rendszabálya. Közli <i>Dr. Büchler Sándor</i>	367

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. — Évkönyv. — Az országos értekezletről. — A »Fővárosi Lapok«. — A Magyar-Zsidó Szemle régi évfolyamai	81
Irodalmi hírek. — Rabbivizsgálatok. — A losonci izr. hit- község. — Az abonyi chevra kadisa. — Lévy Izrael. — Rabbiválasztások. — A pécsi izr. hitközség és chevra kadisa. — A szegedi chevra kadisa. — Az első fecske. — Stöcker és Hammerstein. — Neubauer Adolf. — Hely- reigazítás	190

Irodalmi hírek. — Steinschneider Mór. — Bloch Mózes. — Kohner Zsigmond. — Breuer Mór. — Teneer Pál. — Fischer E. H. — Az I. M. I. T. által kitűzött pályadíjak. — Rabbiválasztások. — Steinfeld Antal. — A zsidó becsület. — Iskolai adatok Izr. népének multjából. — Darmstetter James.	283
Országos konferencia	83
Irodalmi hírek. — Az orsz. rabbiképző-intézet. — A milleniumi kitüntetések. — Az új képviselőház tagjai. — Dr. Tauber M. — A »Jüdische Presse.« — A bécsi rabbi-szeminarium. — A szövetségesek háboruja. — Rabbiválasztások. — Reakció és antiszemizmus. — A leánygymnázium. — Olvasóinkhoz	375

A megbeszélt munkák lajstroma.

ATRAKI SOLOM és NIDAF A.: Új biblia-kiadás. <i>Jeruzsálem, 1895.</i>	238
DR. BACHER VILMOS: Die Anfänge der hebräischen Grammatik <i>Lipce, 1895.</i>	58
DR. BACHER VILMOS: Die Agada der palaestinensischen Amoräer. II. kötet. <i>Strassburg i. E. 1896.</i>	325
DR. BARDENHEWER O.: Der Name Maria. <i>Freiburg i. B. 1895.</i>	341
DR. BERLINER A.: Über den Einfluss des ersten hebräischen Buchdrucks auf den Cultus und die Cultur der Juden. <i>Frankfurt a. M. 1896.</i> A berlini rabbi szeminarium Érte- sitőjéből	250
DR. BÜCHLER ADOLF: Die Priester und der Cultus im letzten Jahrzehnt des jerusalemischen Tempels. <i>Bécs, 1895.</i> A bécsi rabbiseminarium II. Értesítője.	64
DR. FÉNYES MÓR: Zsidók története I. rész, a talmud befejez- tég. <i>Budapest, s. a.</i>	266
GÖTZ F.: Hadath v'hachinnuch. <i>Wilna, 1896.</i> (héber nyelven.)	248
Az I. M. I. T. Évkönyve, 1896.	162
DR. KRAUSZ SÁMUEL: Rendszeres zsidó vallás- és erkölcstan. <i>Budapest</i>	169
DR. MAYBAUM Zs.: Methodik des jüdischen Religionsunterrichtes. <i>Borosszlo, 1896.</i>	274

DR. MÜLLER DÁVID HENRIK: Die Propheten in ihrer ursprünglichen Form, die Grundgesetze der ursemitischen Poesie erschlossen und nachgewiesen in Bibel, Keilschriften und Koran. <i>Bécs, 1896. I—II. kötet.</i>	239
DR. PERLES J.: Predikten. <i>München 1896.</i>	339
SCHILL SALAMON: A budapesti országos rabbiképző-intézet története. <i>Budapest, 1896.</i>	256
SCHÖN DÁVID: Az izr. vallásoktatás polgári iskolai vezérfonal, IV. rész. <i>Budapest, 1896.</i>	266
DR. TÄNZER A.: Die Religionsphilosophie Josef Albo's nach seinem Werke »Ikkarim« systematisch dargestellt und erläutert. I. rész. <i>Frankfurt a. M. 1896.</i>	252
DR. VAJDA B.: A zsidók története Abonyban és vidékén. <i>Budapest 1896.</i>	335
WERTHEIMER A.: Jeruzsálem kinesei (héber nyelven). <i>Jeruzsálem 1896.</i>	337